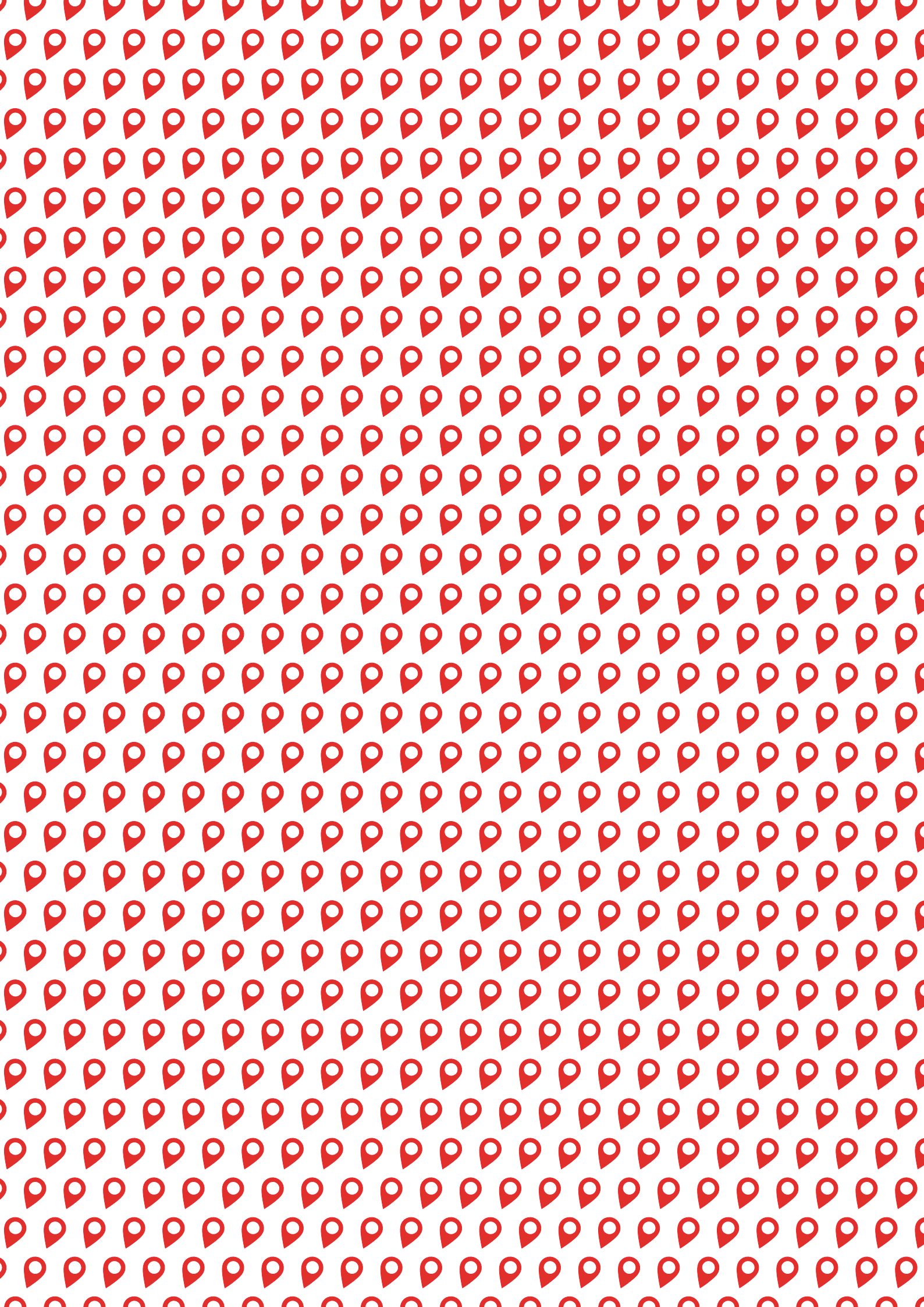

I JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DEL MUNICIPI D'ALGAIDA 2021

Pestes, epidèmies i salut pública al municipi d'Algaida al llarg de la història

Ponències i comunicacions

I JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DEL MUNICIPI D'ALGAIDA 2021

Algaida, divendres 22 i dissabte 23 d'octubre de 2021

Pestes, epidèmies i salut pública al municipi d'Algaida al llarg de la història

Ponències i comunicacions

I JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DEL MUNICIPI D'ALGAIDA

Celebrades els dies 22 i 23 de d'octubre de 2021

COMISSIÓ CIENTÍFICA

Miquel Àngel Capellà Galmés
Pere Fullana Puigserver
Catalina Maria Martorell Fullana
Rafel Puigserver Pou

ORGANITZACIÓ I COORDINACIÓ

Margalida Garcias Simón
Francesc Ramis Oliver
Bartomeu Salas Mascaró

- © de l'edició: Ajuntament d'Algaida amb el suport del Departament de Cultura i Patrimoni del Consell de Mallorca, 2023.
- © dels textos i de les fotografies: els autors.
- © del disseny de la col·lecció i de la maquetació: Bartomeu Salas Mascaró.

ISBN: 978-84-934069-9-8
D.L.: PM 01566-2023

PRESENTACIÓ

Com a batlessa i ciutadana, és un honor presentar-vos aquest volum que recull les actes de les I Jornades d'Estudis Locals que, sota el títol *Pestes, epidèmies i salut pública al municipi d'Algaida al llarg de la història* varen tenir lloc a l'auditori del casal Pere Capellà d'Algaida els dies 22 i 23 d'octubre de 2021.

La iniciativa sorgí de la regidoria de Cultura i Patrimoni del passat Consistori, Margalida Garcias Simón i dels investigadors i historiadors Miquel Àngel Capellà Galmés, Pere Fullana Puigserver, Catalina Maria Martorell Fullana i Rafel Puigserver Pou, que constituïren la Comissió Científica.

El tema que emmarcà les Jornades, per descomptat, no fou casualitat: feia poc temps que acabàvem de sortir de la gran pandèmia de la Covid-19 i tots érem sensibles a les seqüeles, algunes ben doloroses, que ens deixava aquella passa. Tot plegat, ens donava peu a aprofundir en la investigació de les infeccions que hem patit al municipi des de temps antics.

En aquest volum trobareu reunits la ponència inicial i tretze comunicacions que versen sobre temes de salut, economia, geologia i geografia, educació i cultura, història, arquitectura i etnologia, a més de ressenyes biogràfiques. Totes aquestes participacions presenten dades inèdites fruit de la impecable recerca de les investigadores i dels investigadors que han col·laborat en les jornades i, sobretot, aporten noves

perspectives a l'hora de conèixer i comprendre el nostre passat com a poble.

Per altra banda, amb aquesta compilació d'estudis també tenim l'orgull d'inaugurar una nova col·lecció editorial —que s'afegeix a les altres: Pere Capellà, Panoràmica, Plagues d'Història i Cultura, Seqüencial, Binària i Burot que també edita l'Ajuntament d'Algaida—: la col·lecció Llinyola.

Els diccionaris defineixen la paraula «llinyola» —dialectalment pronunciat «ginyola» o «nyinyola»— com el cordill que, posat en tensió, serveix per a marcar línies rectes, ja sigui damunt la fusta per a serrar-la dreta, ja sigui en una obra per construir parets ben verticals, ja sigui en un hort per a sembrar les plantes en filera. És simplement una metàfora del que volem que sigui aquesta nova línia editorial que recollirà les actes de les Jornades d'Estudis Locals que tinguin lloc al municipi d'Algaida. Una eina més que, partint de la recerca científica, pugui ser un punt de partida o una excusa, si voleu, de futures investigacions que ens ajudin a comprendre el passat i el present d'Algaida, Pina i Randa.

A més a més, la col·lecció Llinyola presenta la novetat que s'editarà en dos suports: el de paper i el digital, i estarà sempre disponible, amb accés lliure i gratuït, a la plataforma de l'ADMA, l'Arxiu Digital del Municipi d'Algaida.

PRESENTACIÓ

I per concloure aquesta petita presentació, des de l'Ajuntament d'Algaida vull agrair sincerament l'entusiasme i la implicació de totes les investigadores i investigadors que han participat amb les seves recerques perquè el projecte de les I Jornades d'Estudis Locals arribàs a bon port i tengués continuïtat amb les segones que es varen dur a terme l'any 2023. Així mateix, el meu agraïment al Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de la Universitat de les Illes Balears, que col·labora amb l'organització, i al Departament de Cultura i Patrimoni del Consell de Mallorca que ha participat en l'edició d'aquest recull. No vull aca-

bar sense reiterar les gràcies a totes les persones de la Comissió Científica per l'acurada tasca de direcció i a les persones del Servei de Cultura de l'Ajuntament per la tasca d'organització i coordinació.

Vos convid a submergir-nos dins les pàgines d'aquests catorze interessants estudis i a fruitar-los, amb el desig que ens suscitin nous interessos, noves curiositats; amb el desig que siguin una petita empenta per a les noves jornades d'investigadors i d'investigadores de les futures edicions de les Jornades d'Estudis Locals del Municipi d'Algaida.

Margalida Fullana Arrom
BATLESSA D'ALGAIDA

TAULA DE CONTINGUTS

Ponència inaugural

De la pesta a la COVID-19. Un apropament a les epidèmies de Mallorca (1820-1918)

PERE SALAS-VIVES, JOANA MARIA PUJADAS-MORA 7

01

Per devoció i per obligació. L'atenció de la salut al municipi d'Algaida al segle XIX i principis del XX

GLORIA GALLEGRO-CAMINERO 23

02

Les mesures sanitàries en el municipi d'Algaida (1800-1986)

RAFEL PUIGSERVER POU 43

03

Artesans i propietats agràries a Algaida durant l'Antic Règim (segles XVI-XVII)

MIQUEL J. DEYÀ BAUZÀ 59

04

El Puig de Randa (Algaida, Mallorca). Revisió geològica i noves aportacions

BERNAT MOREY COLOMAR 77

05

La contrada de Castellitx, un territori de gran valor paisatgístic i ambiental, abundós en patrimoni cultural

RAFEL COLL PUJOL 95

06

L'Escola de Gramàtica del puig de Randa: darrera etapa i tancament definitiu (1778-1829)

PERE FULLANA PUIGSERVER 113

07

Aproximació al procés constructiu de l'església parroquial d'Algaida en el darrer terç del segle XVI

MIQUEL ÀNGEL CAPELLÀ GALMÉS 127

TAULA DE CONTINGUTS

08

Miquel Salvà Munar i la Real Academia de la Historia (1829-1852)

RAMÓN GARCÍA PALACIOS 145

09

La depuració del magisteri. Mestres de les escoles públiques d'Algaida, Pina i Randa, 1936-1943

ANTONI AULÍ GINARD, JOAN PONS JULIÀ 163

10

Dos algaidins i dos montuïrers que cantaren cançons de festeig. Les víctimes ocultes del feixisme

PAU TOMÀS RAMIS 177

11

Els Cossiers fora de la festa. El cas de Cal Dimoni

GABRIEL MAYOL ARBONA, JOAN SOCIES FIOU 193

12

La Transició democràtica a Algaida (1975-1983)

SEBASTIÀ FELIU CANTALLOPS 211

13

*Algaida en els treballs de Certamen del Seminari de Sant Pere de 1929 i 1930,
de Miquel Puigserver Pou*

RAFEL MAS TOUS, JAUME JAUME OLIVER, PERE FULLANA PUIGSERVER 227

PONÈNCIA INAUGURAL

De la pesta a la COVID-19. Un apropament a les epidèmies de Mallorca (1820-1918)

Pere Salas-Vives

Joana Maria Pujadas-Mora

1. INTRODUCCIÓ

Com ens ha demostrat el recent Covid-19, les epidèmies no són cosa del passat sinó del present. Fins al 1918 aquesta afirmació era evident, ja que cap part del món es veia lliure del seu flagell, encara que la letalitat havia disminuït molt respecte a l'època medieval i moderna. Tant és així, que el segle XIX es considera una època de transició cap a la seva minimització a Occident, si bé la persistència de la pesta i l'arribada de noves malalties epidèmiques a Europa com la febre groga i, sobretot, el còlera, provocaren que les principals mesures sanitàries estiguessin relacionades amb el seu control. Basta veure el contingut de la primera llei General de Sanitat de l'Estat espanyol sancionada a 1855 per adonar-se d'aquest fet.¹

Un altre punt de partida d'aquest treball, és que les epidèmies, ja sigui perquè poden suposar un augment de la mortalitat o, simplement quan afecten l'estat de salut de la majoria de la població, tenen també una important dimensió extrasanitària. En altres paraules, són, almenys en part, causa i conseqüència d'una determinada situació econòmica, política, demogràfica, social i, fins i tot, cultural. Sobren les raons, per tant, per abordar l'estudi de la història de les epidèmies, si més no durant l'època contemporània, precisament quan es posaren en funcionament mecanismes, institucions i un model de ciència encara plenament vigent. En aquest sentit, les Illes Balears esdevenen un marc ideal per estudiar com han evolucionat

1. MOLL BLANES, Isabel, PUJADAS MORA, Joana Maria i SALAS VIVES, Pere. «El Estado en las provincias: administración pública y sanidad en Mallorca (1855-1923)», *Historia Social*, 80, 2014. p. 77-93.

les epidèmies i les seves repercussions politico-socials, així com la forma en què els illencs els feren front. Com hem avançat, la lluita antiepidèmica és crucial per entendre la primera part de la contemporaneïtat. La transició epidemiològica i sanitària forma part de la gran triada de revolucions que engendraren el món actual, al mateix nivell que la revolució industrial i política. Encara que a diferència d'aquelles, no sempre ha merescut l'atenció de la historiografia espanyola o mallorquina. De fet, es tracta d'un procés que desembocà en l'actual medicalització de la població, gràcies al progressiu èxit obtingut a l'hora de fer la vida més previsible. Un fet imprescindible perquè la sanitat esdevingués part essencial d'una governabilitat característica de la manera d'exercir el poder a Occident.²

Evidentment, la història local també resulta un interessant banc de proves per poder comprendre les epidèmies i la seva relació amb la societat. En molts d'aspectes, només una anàlisi

des de la microhistòria ens podrà permetre entendre tots els mecanismes amb què actua una malaltia contagiosa, així com el que han fet les dones i els homes per fer-li front, i, tan important com això, com se n'han sortit, en termes de perdurabilitat dels seus efectes. Malauradament, no disposam de dades relatives a Algaida per poder fer un estudi d'aquest tipus. Així mateix, utilitzarem totes la informació disponible al respecte, el que ens permetrà situar-la en el marc de la història de la salut. Un marc que, evidentment, ja ha estat posat de manifest en els nostres propis treballs i en el d'altres investigadors sobre la matèria, casos d'Isabel Moll, Joan March, Glòria Gallego, Eva Canaleta o Berta Paz, membres del Grup d'Investigació d'Història de la Salut, inscrit al IUNICS de la UIB. Al mateix temps, com veurem a la bibliografia utilitzada, el cas de Mallorca no es pot deslligar de la història de la sanitat espanyola ni europea.

2. MESURES ASSISTENCIALS I HIGIÈNIQUES PER A FER FRONT A LES EPIDÈMIES

La pràctica extraordinària en termes de salut pública es pot entendre com el resultat de la conjunció entre la governabilitat i la demanda social dels assumptes sanitaris.³ Un bon exemple d'aquesta conjunció va ser el tàndem entre el perill epidèmic⁴ i la capacitat de resposta governamental —municipal, provincial

o estatal— a aquest. A la pràctica es tractaria d'aplicar preceptes legals sobre el risc epidèmic —lleis, decrets, ordres, circulars o bans—, que afectaria la gestió de la sanitat i arribaria a la reformulació de l'estructura sanitària.

La resposta governamental a les epidèmies durant el segle XIX seguia la cadena jeràrquica

2. FOUCAULT, Michael. «Historia de la medicalización», *La vida de los hombres infames*, a VARELA, Julia i ÀLVAREZ URÍA, Fernando. Madrid: Ediciones la Piqueta. 1990. p. 121-152.

3. La governabilitat s'entén com: «la qualitat pròpia d'una societat política segons la qual les seves institucions de govern actuen eficaçment dins l'àmbit del seu espai, d'una manera considerada legítima per a la ciutadania, permetent així el lliure exercici de la voluntat política de l'executiu mitjançant l'obediència cívica del poble» (GINER, Salvador i ARBÓS, Xavier. *La governabilitat i l'esdevenidor de les societats modernes*. Barcelona: Edicions 62, 1990.)

4. És a dir, d'una epidèmia no declarada, però que podria ser-ho d'aquí a poc temps a causa d'afectar altres llocs relativament propers. Les podríem anomenar també epidèmies invisibles, seguint a PUJADAS-MORA, Joana Maria. *Les epidèmies «invisibles» i «visibles» de còlera a la Ciutat de Palma: gestió municipal (Segle XIX)* Memòria d'Investigació, Universitat de les Illes Balears, 2005.

iniciada al Govern central, des d'aquest arribava al Govern i la Diputació provincials i finalment acabava en els ajuntaments. A aquests últims els va correspondre bona part de la gestió i quasi tota la despesa econòmica de la lluita antiepidèmica. Per tal d'augmentar l'efectivitat de l'acció municipal, i gràcies a tot un seguit de disposicions legals, es van crear Juntes de Sanitat. Aquestes, un cop el perill havia desaparegut, disminuïen l'activitat fins que el mateix òrgan desapareixia. La seva temporalitat era fruit d'un concepte de sanitat que provenia de l'Antic Règim quan aquesta era només sinònim de prevenció epidèmica i de promoció d'una assistència benèfica.⁵

Les diferents Juntes de Sanitat Municipals de Palma —i el mateix podríem dir a una escala més petita a la majoria dels pobles de l'illa— o les seves diverses comissions, varen proposar o sancionar tot un seguit de mesures assistencials, higièniques i de resguard que s'exposaran de manera succinta per a cada un dels períodes tractats.

Entre les mesures assistencials destaca la creació de centres hospitalaris per atendre els potencials afectats d'una amenaça epidèmica. Aquestes mesures es van basar en la denominada hospitalitat domiciliària i hospitalitat pública. La primera d'aquesta va ser ratificada per la Llei de Beneficència de 1822 (Llei 23 gener - 6

febrer de 1822) i confirmada per la nova llei general del ram de 1849, «quedando relegada a un segundo término la asistencia en instituciones hospitalarias. Esta última se reservaba para los que no tenían casa o padecían enfermedades peligrosas para la comunidad».⁶ La Reial Ordre de 30 de març de 1849, en un clar intent de dissenyar una estructura sanitària per a la lluita contra el còlera, distingia entre hospitals comuns i infermeries del còlera.

Els primers hospitals pròpiament dits per a colèrics no varen ser projectats fins al 1834 a Palma. En cas d'invasió s'havien de situar a l'exterior de les muralles, prop dels llatzerets terrestres.⁷ En canvi, entre 1854 i 1855 segons la Comissió de Sanitat de l'Ajuntament de Palma la seva localització havia de ser a l'interior de la ciutat. Tendència que es va veure ratificada a la pràctica durant el còlera de 1865 i en els projectes de 1884. És interessant remarcar que si en un principi es preveia fins a 4 hospitals, en els últims projectes només un, mentre que durant l'epidèmia de 1865 a la pràctica se n'habilitaren dos, en el convent de caputxins dotat amb 200 llits i a un edifici al costat de la Llonja proveït amb 50 llits. Tot i que el governador de la província havia manat l'obertura de fins a sis d'aquests centres. També en els pobles s'establiren hospitals específics per atendre els qui poguessin estar afectats pel còlera.⁸

5. Per aprofundir sobre el concepte de sanitat i beneficència i la construcció de l'administració sanitària es recomana consultar GRABULEDA TEIXIDOR, Carles. *Salut pública i creixement urbà. Política i acció social en el sorgiment de la Barcelona Contemporània*, Universitat Pompeu Fabra, 2002); RODRÍGUEZ OCAÑA, Esteban i MARTÍNEZ NAVARRO, Ferran. *Salud pública en España: de la Edad Media al siglo XXI*. Granada: Escuela Andaluza de Salud Pública, 2008.); MUÑOZ MACHADO, Santiago. *La formación y la crisis de los servicios sanitarios públicos*. Madrid: Alianza, 1995.) i PERDIGUERO GIL, Enrique. «Problemas de salud e higiene en el ámbito local», *Higiene i salubritat en els municipis valencians (1813-1939)*, a BERNABEU-MESTRE, Josep, ESPLUGUES, J.M. i ROBLES GONZÁLEZ, Elena. Benissa: Seminari d'Estudis sobre la Ciència/Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta. 1997. p. 17-41).

6. MUÑOZ MACHADO, Santiago. *La sanidad pública en España (Evolución histórica y situación actual)*. Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1975. p. 31-32.

7. Arxiu Municipal de Palma-Oficio de la Junta Superior de Sanidad a la Junta Municipal de Sanidad, 4/07/1834, FP 922/III.

8. Per a aprofundir sobre aquesta temàtica a Mallorca, vegeu PUJADAS-MORA, Joana Ma. i SALAS VIVES, Pere. «Hospitales provisionales en tiempos de epidemias: legislación y práctica. Mallorca, siglo XIX», *Los hospitales y las pandemias en España e Italia desde una perspectiva histórica*, a BARCIELA, Carlos, FONTANA, Giovanni Luigi, VILAR-RODRÍGUEZ, Margarita i PONS PONS, Jerònia. Alicante: Universitat d'Alacant. 2022. p. 201-232.

Les mesures assistencials, més que una acció terapèutica, tenien la virtut d'oferir atenció bàsica —aliments prioritàriament— als afectats alhora que els aïllaven de la resta de població. No hi ha dubte que, si bé no gaudien de capacitat per guarir els malalts, sí que suposaren un fre per a l'expansió del còlera a tota Europa i, naturalment, a Mallorca.⁹

L'increment de les mesures higièniques va ser l'altre gran cavall de batalla de les autoritats municipals davant el simple perill epidèmic o durant la seva presència. Normalment, responien a la intensificació de les pràctiques ordinàries de salubritat o amb un major zel en la seva aplicació, tant pel que fa a les de caràcter públic com privat. La seva importància es demostra pel fet que, tot i situar-se dins el cercle d'actuacions pròpiament municipals, l'amenaça epidèmica va provocar en més d'una ocasió que el mateix govern de la província dictés mesures higièniques específiques. Sigui com sigui, l'aparició del còlera al continent és la causa que, entre 1832 i 1834, es realitzessin visites domiciliàries per aconseguir una major neteja i emblanquinat dels habitatges sospitosos, s'incidís en la neteja de tots els espais dins i propers a les poblacions i s'eliminassin els focus de males olors,

tals com els cementeris interiors i els escorxadors. El 1865 i 1884 es passaria a la desinfecció mitjançant fumigació, tant en habitatges de particulars com en establiments públics.

Tot i que, a partir de la dècada dels vuitanta es van incorporant amb molta rapidesa els darrers avenços en el camp de la bacteriologia i la medicina de laboratori, l'herència ambientalista no va desaparèixer. El capficament en la neteja i l'eliminació de les males olors augmentava exponencialment arran de l'arribada de notícies alarmants d'indrets més o manco propers. Així, amb motiu de la pesta d'Oporto de 1899 l'Ajuntament de la capital va acordar demanar al president del Col·legi Mèdico-farmacèutic de Palma que, aprofitant les visites domiciliàries que feien els facultatius col·legiats, comunicassin aquells casos en què es considerava que les llars i habitacions no reunien les condicions higièniques requerides.¹⁰ Anys més tard, durant l'epidèmia de la grip de 1918, l'increment de la neteja dels carrers, de les fonts, dels edificis públics, la desinfecció dels carrers i l'eliminació exhaustiva dels focus de males olors com els femers, encara es mantenia dins del ventall d'actuacions aplicades per les autoritats locals.

3. RESGUARD, CORDONS SANITARIS, RATES...

Entenem per resguard sanitari aquelles mesures relatives al control i inspecció del transport marítim, sistema quarantenari, llatzerets i cordons. Òbviament, es tractava de mesures clarament aïllacionistes, fruit del corrent ci-

entífic contagionista, que se superposaren a les de caràcter higiènic i assistencials ja exposades. En aquest camp eren les autoritats provincials —incloses les militars— les que tenien la potestat per actuar, encara que durant tot el

9. Olivier FARON, Olivier. «Rispondere al colera nel secolo XIX», *Salute e malattia fra '800 e '900 in Sardegna e nei paesi dell'Europa mediterranea*, L. Pozzi i E. Tognotti. Sassari: Editrice Democratica Sarda. 2000. p. 221-234; ja va defensar la importància de l'hospitalització dels afectats pel còlera per reduir la seva mortalitat.

10. AMP-Actes municipals, 20/09/1899. Evidentment, aquest tipus d'actituds no eren privatives de Mallorca. Josep L. BARONA VILAR, Josep Lluís. *Salud, enfermedad y muerte*. València: Diputació de València. Institució Alfons el Magnànim, 2002. p. 337, afirma que la crisi del paradigma ambientalista i l'abandonament de la doctrina miasmàtica, si bé va donar pas a la teoria microbiana com a única explicació científica del contagi, no va significar la seva desaparició del panorama mèdic. Encara més, va continuar present en les topografies mèdiques, en la política sanitària i en la mentalitat popular fins a les primeres dècades del segle XX.

període també fou decisiva la col·laboració o la implicació dels ajuntaments.

Per fer efectiu el control marítim, en el Port de Palma, com en els altres de caràcter secundari que s'habilitaren per al comerç de cabotatge en diferents indrets d'illa, existien de forma permanent unes estructures de vigilància sanitària encarregades de fer complir tot el que prescrivia la legislació vigent.¹¹ Havien d'inspeccionar els vaixells, tant per comprovar la seva documentació —entre aquesta, la patent sanitària— i, per tant, assegurar-se de quin havia estat el port de procedència i l'estat de salut de la tripulació¹². Els vaixells considerats sospitosos eren obligats, amb la seva tripulació i càrrega, a guardar uns dies d'observació en el llatzeret del port —la quarantena—. A Alcúdia i Sóller també hi havia uns edificis amb el mateix nom i d'altres de semblants a la resta de ports secundaris.¹³ Tanmateix, en moments d'avanç d'una epidèmia concreta, les quarantenes se centralitzaven en el llatzeret de Maó. Quan finalitzà el vuit-cents, la legislació preveia, a més, l'existència de laboratoris bàsics a

les zones portuàries per tal de poder examinar d'acord amb els nous criteris bacteriològics el personal i les mercaderies entrants.

El problema durant el segle XIX fou que, amb l'augment del trànsit marítim i la importància del control de les malalties contagioses, el llatzeret de Palma va quedar obsolet a mitjans de la centúria. Era relativament petit i massa prop al moll ordinari. Així, durant el còlera de 1865, es va veure desbordat per la gran afluència d'embarcacions en estat d'observació, el que va motivar, probablement, l'entrada de la malaltia a Ciutat l'estiu d'aquell any.¹⁴ En conseqüència, el 1866 es va ampliar, com també ho varen experimentar la resta d'infraestructures portuàries en els anys posteriors.

S'ha de precisar que almanco des de la primera arribada del còlera a les costes peninsulars el 1833, les autoritats provincials disposaren que totes les embarcacions procedents de llocs on s'havia declarat la malaltia havien de ser derivats immediatament al llatzeret de Maó,¹⁵ molt més ben preparat i de major categoria que no el de Palma.¹⁶ Fins i tot, amb motiu de l'ar-

11. Per exemple, a Alcúdia, el 1814 l'Ajuntament pagava el sou a un metge per atendre el moll, càrrec que el 1832 seria ocupat per Antoni Reinés, també metge (SALAS VIVES, Pere. «La sanitat liberal a Alcúdia (1800-1929)», *V Jornades d'Estudis d'Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia. 2007. p. 81-94).

12. Recordem que la Llei General de Sanitat de 1885, així com el Reglament de Sanitat Exterior de 30 d'octubre de 1899, marcaven l'obligació ineludible que tots els vaixells havien de proveir-se de la seva corresponent patent de sanitat per salpar; així mateix, tots els estrangers havien de presentar la patent en entrar a port espanyol (POU MUNTANER, Juan i SEVILLANO COLOM, Francisco. *Historia del puerto de Palma de Mallorca*. Palma: Instituto de Estudios Baleáricos - Diputació Provincial, 1974. p. 349).

13. A Alcúdia, el llatzeret adossat al camí d'Alcanada es trobava a prop de l'actual Central Tèrmica; a Andratx existia «la consigna», que encara ara dona nom al moll comercial; mentre que a Sóller, el llatzeret, acabat el 1819, estava en l'actual camí del Far de Cap Gros (SOLER GAYÀ, Rafel. *Crònica dels Ports Balears*. Palma: Documenta Balear, 2004. p. 92).

14. *Memoria dirigida por la Junta Provincial de Sanidad de Baleares* BALEARES, Junta Provincial de Sanidad de las. *Memoria dirigida por la Junta Provincial de Sanidad de las Baleares al M. I. Señor Gobernador de la provincia sobre la aparición y desarrollo del cólera en estas islas en el año de 1865 y resoluciones acordadas para combatirle, principalmente en la capital, precedida por una comunicación documentada con que dicha autoridad la eleva al Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación*. Palma: Imprenta de Pedro J. Gelabert, 1865.: 30). Almanco el 1890 es va tornar a habilitar l'illa de Cabrera com a llatzeret provisional. I, fins i tot el 1899, el Govern Civil va instar els ajuntaments perquè contribuïssin a la construcció d'un llatzeret permanent en aquest indret (Arxiu Municipal de Felanitx-Actes municipals, 1/02/1892 i 21/10/1899).

15. Lògicament, aquestes mesures també afectaven els vaixells procedents dels ports de tota Europa on estigués declarat el còlera (POU, Juan i SEVILLANO, Francisco *Op. cit* p. 348).

16. VIDAL HERNÁNDEZ, Josep M. «El viaje interrumpido: la vida en un lazareto marítimo», *La ciudadela de los fantasmas. Lazaretos y protección sanitaria en el mundo moderno*, a PERDIGUERO GIL, Enrique i VIDAL HERNÁNDEZ, Josep M. Maó: Institut Menorquí d'Estudis. 2010. p. 103-128.) o BONASTRA TOLÓS, Joa-

ribada de la febre groga a Barcelona el 1870, la Junta Provincial de Sanitat va establir un llatzeret d'observació provisional a l'illa de Cabrera, el qual va ser suprimit el 10 de desembre.

Com podem intuir del que hem exposat fins ara, el sistema de resguard s'incrementava de forma exponencial en els moments en què una epidèmia avançava en direcció a Mallorca, bé sigui a través del continent europeu, el nord d'Àfrica o les illes de la Mediterrània. Per exemple, l'arribada del còlera el 1833 va motivar la R. O. d'11 d'agost en què es disposava que tot vaixell procedent de l'estranger, encara que portàs la patent neta, necessitava la legalització del consolat del seu país a Espanya per entrar a qualsevol port espanyol.¹⁷ Però, més important que tot això és que, en moments d'especial perill, les autoritats provincials arribaven a aïllar completament el territori respecte a l'exterior. Es tractava de salvaguardar el perímetre de Mallorca de tot contacte amb l'exterior, excepte el que s'acordàs per al Port de Palma. Tota l'illa restava protegida per un cordó sanitari. A la pràctica això s'aconseguia mitjançant rondes i patrulles armades des de terra, encara que també es reforçava amb vaixells guardacostes. La mesura en si mateixa no era cap novetat, provenia de l'època medieval. Però sí que ho va

ser la seva proliferació, els esforços esmerçats i la progressiva militarització amb què es va dur a terme. Tant va ser així que fou essencial per entendre el descens de la mortalitat catastròfica que va patir Mallorca al llarg del vuit-cents. Anem a veure el perquè.

El primer que s'ha de dir al respecte és que el segle XIX és el gran moment històric dels cordons sanitaris, tant des del punt de vista quantitatiu com qualitatiu.¹⁸ En total es varen realitzar 28 acordonaments entre 1787 i 1899. Això suposa una mitjana d'1 cada 4 anys, que es converteix en 1 cada 3,5 anys fins al 1850 i 1 cada 4,9 a la segona meitat de segle.¹⁹ Per tant, tot i el seu caràcter excepcional, els efectes foren ordinaris. Tots els acordonaments responen exclusivament a la prevenció de la pesta, la febre groga i, sobretot, el còlera. En els dos últims casos era un fet previsible, ja que es tracta de malalties característiques del XIX. Però també ho va ser la pesta en el primer terç del segle. En primer terme perquè va afectar nombrosos punts de la Mediterrània molt propers a l'illa, però sobretot perquè finalment arribà a tres municipis mallorquins: Son Servera, Artà i Capdepera el 1820. Es tractava, per tant, d'una amenaça perfectament tangible en aquells moments, la qual, fins i tot, condicio-

quim (2012): «La red de resguardo sanitario marítimo y la articulación del territorio costero español a mediados del ochocientos», *Scripta Nova. Revista de Geografía y Ciencias Sociales* XVI, nº 418 (18).

17. POU, Juan i SEVILLANO, Francisco. *Op. cit* p. 348.

18. Si no es diu el contrari, les dades referides als cordons sanitaris estan extretes de SALAS VIVES, Pere. «Cordons sanitaris (Mallorca, 1787-1899)», *Gimbernat*, 37, 2002. p. 55-82.) i SALAS VIVES, Pere. «Libertad y/o derecho a la vida. El resguardo sanitario durante el primer liberalismo (Mallorca, siglo XIX)», *Historia Social*, 68, 2010. p. 69-85.).

19. No hem comptabilitzat altres tipus de mesures que suposaven un augment de la vigilància costanera, però que no arribaven a ser qualificats de cordons sanitaris.

na la política sanitària mallorquina durant la resta de la centúria. Ja sigui pel rerefons històric d'una malaltia com la pesta o, sobretot, per l'elevada mortalitat que assolí aquella epidèmia el 1820,²⁰ el cert és que va exercir un influx enorme en la societat de l'època, i esdevingué un factor de conscienciació a favor d'augmentar la inversió en el resguard sanitari. Aquest factor es veurà reforçat arran de l'arribada del còlera a les costes peninsulars el 1833 i, sobretot, quan afectà Palma el 1865.

Com no podia ser d'altra forma, en tot aquest procés destaca la decisió amb la qual actuà el Govern Provincial durant el XIX, amb alguna excepció, com és la representada pel governador Adolfo Pizarro l'estiu de 1865. Els ajuntaments i la classe mèdica també es mostraren partidaris dels acordonaments en tot moment, encara que els primers, a vegades, es mostraren reticents a efectuar determinats pagaments, com ens ho demostra, precisament, el cas d'Algaida com veurem. La predilecció per l'aïllament va estar tan estesa entre els mallorquins, que no es dubtà a utilitzar-lo fins i tot quan contravenia la legislació vigent. La Llei General de Sanitat del 1855 era molt clara en assignar aquesta potestat al governador, prohibint expressament que els municipis poguessin establir cordons sanitaris pel seu compte. Doncs, el 1865 i el 1870, les autoritats locals d'arreu de Mallorca es varen autoaïllar, establir cinturons i sistemes quarentenaris propis, al mateix temps que desobeïen les ordres

expresses del governador. Una primera circular datada a finals d'agost de 1865, així ho testimonia:

«Por lo tanto y no pudiendo creer que el ánimo de las autoridades locales que se hallan en el caso referido, haya sido la de rebelarse contra la ley, toda vez que es proverbial la lealtad de los baleares, sino que habrán obedecido al natural instinto en vista de la injustificada alarma de la parte de este vecindario que ha huido, espero de los señores Alcaldes á quienes me refiero, en vista del citado precepto legal y mejor informados del estado sanitario de esta ciudad, levantarán inmediatamente el cordón sanitario, en la inteligencia que de no verificarlo me veré precisado á adoptar disposiciones que deseo evitar».²¹

Malgrat la seva contundència, l'ordre va tenir poc efecte. Des d'un primer moment no va ser acceptada explícitament en no pocs casos i *de facto* en pràcticament tots. Podem corroborar que a Inca, Establiments, Sóller, Alaró o Alcúdia²² es varen mantenir estrictes mesures d'aïllament, mentre que, en altres municipis, els seus habitants protagonitzaren aldarulls quan les autoritats locals es disposaren a complir les circulars que arribaven del Govern Provincial.²³ Per aquest motiu va ser tramesa una altra circular datada el 25 de setembre, que tornava a prohibir «terminantemente» els acordonaments, però tornà a ser desobeïda

20. De l'ordre del 650 per mil al municipi de Son Servera (ALZINA MESTRE, Jaume. *Població, terra i propietat a la Comarca de Llevant de Mallorca (Segles XVII/XIX-XX)*. Artà: Ajuntament d'Artà, 1993).

21. Circular del Govern de la Província, 29/08/1865 (Boletín Oficial de la Província de las Baleares, núm. 5129, 30/08/1865).

22. OLEZA Y DE ESPAÑA, José de. «Episodio en la vida de un pueblo. El cólera de 1865 en Palma. La Gente balear durante la epidemia. Lazareto, cuarentenas, cordones sanitarios y disposiciones legales», *Boletín Estadística Municipal de Palma*, 59, 1966. p. 5-9. p. 5.

23. És el cas de Sineu, per exemple, on la protesta popular motivà una reunió extraordinària del Consistori, Junta Municipal i majors contribuents amb l'objectiu de decidir si es tornava a aixecar el cordó, resolució que desconeixem (Arxiu Municipal de Sineu-Acta Municipal: 1/09/1865). Més espectacular és encara el cas d'Alcúdia, ja que es va acordar establir el cordó el 3 de novembre, just després de la circular del governador en què els prohibia (Arxiu Municipal d'Alcúdia-Acta Municipal, 3/09/1865).

sistemàticament, donant lloc a multitud d'incidentes.²⁴ Paral·lelament, persistia l'acordonament «legal» del litoral. Curiosament, el 1870, arran de l'arribada de la febre groga a Palma, la situació es va tornar a repetir, contravenint un cop més el que manava la Llei general de Sanitat de 1855. A més, la premsa en conjunt, inclosa la de caràcter progressista, també donava suport normalment als aïllaments.

Per tant, l'extensa cronologia dels acordonaments i els seus valedors, demostra que foren independents de les diverses etapes polítiques en què es divideix la història espanyola del XIX. Era més aviat un problema de situació geogràfica, seguint el postulat de Peter Baldwin,²⁵ i no tant polític. L'especial connexió de la Mediterrània entre totes les zones epidemiològicament actives —Llevant, nord d'Àfrica, a més de l'arribada del comerç atlàntic—, feia la política contagionista més necessària.

Tot i això, la mateixa descripció del que succeïa a Mallorca indica que tampoc no es pot establir que una de les dues grans teories mèdiques que dominaren el panorama internacional fins als anys vuitanta, la miasmàtica o la contagionista, s'imposàs. La classe mèdica que reclamava els acordonaments era la mateixa que instava a aprofundir les pràctiques higièniques. Es tracta, doncs, d'una aplicació eclèctica de la medicina al llarg de tot el període,²⁶ fins que s'imposa la microbiologia a les acaballes del segle.

A la pràctica, els cordons sanitaris de Mallorca obeïren una ordre del Govern Provin-

cial que responia als requeriments de la Junta Provincial de Sanitat i comptava amb l'aprovació del capità general, ja que la participació de l'exèrcit era essencial. Per altra part, les despeses extraordinàries que suposaren —com el manteniment de la tropa sobre el territori o els plusos que reclamaven per fer una activitat que no els pertocava d'ordinari— era avançada pels municipis del litoral, però després distribuïda entre tots els de l'illa.

Aquesta situació institucional no va ser impediment perquè es consolidàs al llarg del vuit-cents, una altra de les característiques definitòries dels acordonaments decimonònics: la progressiva racionalització i militarització. En altres paraules, a la pràctica això significà la substitució gradual de la participació gratuïta —o retribuïda— de civils en els cinturons sanitaris per efectius de l'exèrcit, fins a esdevenir una competència exclusiva d'aquesta institució a partir de la Restauració. Per exemple, el de 1834 es va iniciar exclusivament amb soldats, però en el mes de novembre es varen incorporar 78 civils en el sector costaner de Felanitx fins a Pollença, ja que es considerava mancat d'efectius.²⁷ Podem dir que a partir d'aquests moments, coincidents amb l'arribada del còlera, els cinturons són totalment militaritzats —o, si es vol, adquireixen un caràcter veritablement professional—, perquè només es farà servir personal civil quan es consideri que l'exèrcit o els cossos de seguretat de l'Estat no tenen prou efectius disponibles a l'illa. Efectivament, el 1865, el cordó es porta a ter-

24. LLABRÉS BERNAL, Juan. *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX (1861-1870)*. Palma: Imprenta Alcover, 1966. p. 317.

25. BALDWIN, Peter. *Contagion and the State in Europe 1830 - 1930*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

26. SMITH, George Davey. «Commentary: Behind the Broad Street pump: aetiology, epidemiology and prevention of cholera in mid-19th century Britain», *International Journal of Epidemiology*, 31, 2002. p. 920-932. p. 930, seguint Sylvia Tesh, també dilueix la relació política entre un i altre corrent científic, ja que segons ells el veritablement important era que tant els contagionistes com els seus adversaris —i els eclèctics, afegiríem nosaltres— eren realment partidaris del capitalisme en alguna de les formes, atès que se centraven en un conjunt causal únic o reduït com a determinant del còlera, mentre desatenien les causes socials.

27. AMP, Sanitat-Ordres-1681, 11/11/1834.

me únicament amb personal militar, ja sigui de tropa, guàrdia civil, torrers —ja militaritzats en aquests moments— o carrabiners, encara que amb posterioritat tornarem a trobar paisans puntualment integrats en els cordons. Serà a partir de 1884 quan no tornarem a tenir constància de la participació de civils de Mallorca.²⁸

No hi ha dubte que el procés de militarització de la vigilància sanitària és un indicador més de la major implicació de l'Estat en la societat civil, un procés generalitzable i exclusiu de bona part del món occidental, tal com apunta E. L. Jones, quan afirma que:

«el número de burócratas se disparó. Ahora había otras personas suficientemente productivas para alimentar a éstas. No todo el aumento de la actividad pública fue fructífero y ni siquiera nuevo, pero una parte sí lo fue. Donde resulta más evidente este proceso es en el aumento de los esfuerzos para detener los desastres o reducir lo más posible sus efectos».²⁹

Aquesta realitat, paradoxalment, coexisteix en el nostre cas amb una altra que, en principi, podria significar una certa pervivència de trets premoderns o no acords amb el procés de centralització i racionalització analitzat. Es tracta de la persistència, almanco parcial, en la gestió i finançament dels cordons per part dels ajuntaments durant tot el període. Ja hem vist com en un primer moment eren aquestes institucions les que materialitzaven la major part dels aïllaments, encara que sota les ordres de l'autoritat superior. Però a mesura que avançà la implicació de l'exèrcit, els municipis de tota l'illa mantindran la seva importància, sobretot perquè recaurà sobre la hisenda municipal la major part de la despesa. D'una banda, havien

d'organitzar el subministrament del personal civil quan mancava la tropa, però també havien de pagar els plusos que exigia l'exèrcit per realitzar els cordons, avançar les quantitats necessàries per pagar l'avitualment d'aquest i, finalment, havien d'encarregar-se de la logística de la seva zona: proporcionar aliments als soldats, construcció de barraques a la costa, estris de cuina, catres... Per altra part, els municipis del litoral estaven obligats a avançar en solitari aquestes despeses, encara que teòricament els de l'interior els reintegraven la part proporcional mitjançant una derrama general feta amb posterioritat. Les demores en el retorn d'aquestes quantitats avançades indica que no sempre les autoritats municipals i provincials actuaven amb la suficient diligència en aquesta temàtica.

De tot el precedent també es pot deduir que la proliferació i intensificació, al mateix temps que militarització, dels acordonaments, va ajudar a donar una nova dimensió a la política sanitària del moment. Tant va ser així que la prevenció de les crisis de mortalitat passarà de ser una activitat accidental a pràcticament habitual, influint notablement en la vida quotidiana dels mallorquins del segle XIX, en termes semblants als que apunta Michel Foucault,³⁰ quan es refereix a la medicalització de la societat del vuit-cents.

Segurament l'aspecte més destacable dels acordonaments és que només en cinc ocasions va penetrar una epidèmia a Mallorca provocant una crisi de mortalitat, i quan ho va fer, s'aconsegüí concentrar-la en un determinat espai geogràfic. Són els casos de la pesta de la comarca de Llevant de 1820 —Son Servera, Artà, Capdepera i Sant Llorenç—, el còlera d'Andratx de 1854, el còlera de 1865 a Palma i la febre groga en aquesta ciutat el 1821 i 1870 —de molt baixa intensitat aquesta darrera. Tornem a des-

28. Arxiu General del Consell de Mallorca-Establiment del Cordó Sanitari S-III-262/1, 24/09/1884.

29. JONES, Eric L. *Crecimiento recurrente*. Madrid: Alianza, 1997. p. 218.

30. FOUCAULT, Michael. *Op. cit* p. 121-152.

tacar que en cap ocasió no va arribar a afectar una epidèmia el conjunt de l'illa. En primera instància, tot sembla indicar un èxit important de la política aïllacionista del moment, tant de Mallorca respecte a l'exterior com de les poblacions interiors respecte als focus d'entrada d'una epidèmia. A més, tot plegat es va assolir en uns moments de creixement gairebé exponencial del tràfic global de mercaderies i de persones, que afectava especialment una illa de la Mediterrània occidental com Mallorca.

Segons les nostres dades, el darrer cordó sanitari general de Mallorca va tenir lloc el 1899 amb motiu de la pesta de Porto. Tanmateix, aquesta mena de mesures basades en el contagionisme —especialment els aïllaments—, però ara reelaborades gràcies a la recepció de la bacteriologia no acabaren aquí, tal com es pot observar amb l'arribada de la grip de 1918, ja sigui a la capital com als pobles. Per exemple, en aquesta data l'Ajuntament d'Alaró acordà el tancament de les escoles, la neteja dels carrers dels difunts, el nomenament d'una comissió de sanitat per dur a terme inspeccions i serveis sanitaris, la desinfecció dels edificis públics, tallers, fondes, etc.; i, per descomptat, s'aïllava

absolutament els malalts, sobretot els pneumònics, es desinfectaven els taüts i les criptes, i es procurava la provisió de medicaments i desinfectants.³¹ Recordem que, amb anterioritat, els mateixos hospitals i llitjers interiors s'havien utilitzat per aïllar els malalts. Tot i que som de l'opinió que, amb motiu d'aquesta pandèmia, no s'arribà a repetir aquesta mena d'actuacions, hem de tenir present que, l'agost de 1919, l'Ajuntament d'Alcúdia va preveure un local destinat específicament a l'aïllament dels atacats «de epidèmia». De bon segur que aquest cas, com una notícia semblant datada el març de l'any següent, estaria relacionat amb el fet de gaudir aquest municipi del segon port de l'Illa en importància.³²

Per acabar aquest apartat, no podem deixar de relacionar les mesures de confinament i quarantenàries adoptades el 2020, en ple segle XXI, arran de la Covid-19, amb la política contagionista del segle XIX. No hi ha dubte que la seva acceptació per part de la població i, fins i tot, determinats errors d'improvisació, s'haguessin pogut millorar si s'hagués fet un major ús del coneixement històric acumulat en la matèria.

4. ALGUNES DADES EPIDEMIOLÒGIQUES D'ALGAIDA

El primer que hem de dir sobre el cas d'Algaida és que a hores d'ara no disposem de cap estudi específic de caràcter epidemiològic per a l'època estudiada. En bona part això és deu a què, pel que sabem, el municipi es va comportar de forma similar a la major part de la Part Forana, especialment respecte als pobles de l'interior. És a dir, no va patir cap brot epidèmic significatiu, com si experimentaren Son Servera, Artà i Capdepera el 1820 o Andratx el 1854 i, per descomptat, restà lluny del

que va passar a la capital de l'illa. En altres paraules, Algaida es lliurà durant el segle XIX de les tres malalties que han protagonitzat les pàgines precedents, com són la febre groga i el còlera, característiques de l'Europa del moment, així com la pesta, que va tenir una presència molt significativa a la comarca de llevant de Mallorca a principis de segle. Només la pandèmia de grip de l'any 1918, com era d'esperar, afectà també Algaida en el període estudiat.

31. Arxiu Municipal d'Alaró-Actes municipals, 1/11/1918.

32. AMA-Actes municipals, 10/08/1919 i 15/03/1920.

Això no vol dir que no s'experimentés una mortalitat ordinària alta, pròpia del segle XIX, amb brots puntuals de determinades malalties, cas d'aquelles que afectaven la població infantil, com la tos ferina o xarampió. Tanmateix, a hores d'ara poques coses més podem dir al respecte, atesa la manca d'estudis demogràfics específics. Tampoc vol dir que els algaidins no patissin el perill epidèmic, invertint en higiene i salvaguarda de l'illa, seguint les prescripcions de la medicina contagionista i miasmàtica característica de l'època; tal com, en síntesi, hem definit en els apartats precedents.

Per exemple, l'agost de 1854, alarmats per l'aparició del còlera a Andratx, es va convocar la Junta Municipal de Sanitat d'Algaida, organisme que només es reunia en els moments de perill epidèmic, per tal d'aconsellar a l'Ajuntament l'adopció de les mesures sanitàries pertinents. Tres anys després, fou la declaració d'una epidèmia de febre groga a un lloc tan distant com Rio de Janeiro el que va motivar una Reial Ordre perquè totes les juntes sanitàries locals respectassin rigorosament les prescripcions sanitàries, tal com va acordar l'Ajuntament el 15 de març de 1857. Aquest tipus d'alertes es repetien sempre que es declarava la presència d'una malaltia contagiosa en algun indret de la Mediterrània o d'Europa, i fins i tot de qualsevol altra part del món en la que Mallorca hi tingués alguna mena de vincle comercial. Exemples evidents són el cas descrit de Rio, però també la preparació per fer front a una eventual declaració del còlera el 1835.

Així mateix, es va extremer la vigilància contra el contraban en el marc del cinturó sanitari del 1855, s'adoptaren precaucions específiques al tràfic originari de Salònica el 1879 o a causa la presència d'una nova onada de còlera al continent el 1886.³³

Tot plegat, evidenciava com el procés de globalització i l'extensió de capitalisme comercial, creava nous reptes per a la salut pública. A més, ens informa de com funcionaven els sistemes d'informació internacional i de com acabaven afectant les comunitats rurals mallorquines, fins i tot les situades a l'interior, com és el cas d'Algaida. En tots els casos, les mesures acordades per la municipalitat no degueren diferir molt del que coneixem per altres indrets, en bona part ja descrites. Afegim també altres mesures, com les d'incrementar la vacunació contra la pigota en resposta a la referida amenaça del còlera del 1886. Igualment, es procurava que els pobres estiguessin prou alimentats, perquè no es convertissin en focus epidèmics.

Però com en els altres indrets, entre les mesures estrella en l'àmbit higiènic, figura la neteja dels espais públics i de les llars, posant especial atenció en l'eliminació dels focus de males olors, com el que provocaven els femers, aigua estancada o cadàvers en descomposició.³⁴ En aquest aspecte no podem obviar que el cementiri ja s'havia tret de la població en el context de la pesta de 1820 i de la febre groga de l'any següent. A Algaida la mort també havia passat de dependre de l'Església en exclusiva a ser una prerrogativa sanitària. Però així mateix, el 1861, com era preceptiu a l'època, encara es va construir una capella a l'indret. D'aquesta forma, es demostra que la secularització dels rituals funeraris no havia estat total. Ara bé, el fet que també s'alçàs una casa mortuòria al mateix cementiri, sí que només es pot explicar en termes sanitaris, ja que implicava la separació dels difunts respecte dels vius al més ràpidament possible segons marcava la medicina del moment.³⁵ A més, el 1898 es va reformar i ampliar el cementeri rural, situ-

33. Arxiu Municipal d'Algaida-Actes Municipals, 20/07/1835; 1/04/1855; 15/05/1857; 30/08/1879 o 9/05/1886.

34. Per descomptat, el maig de 1886 el governador civil també manà a l'Ajuntament d'Algaida que s'incrementàs la higiene de la població davant l'amenaça del còlera (AMA-Actes Municipals, 9/05/1886).

35. BOPB, núm. 4420, 8/03/1861

at a Son Alegre, conegut també com el Fossar. Per aquest motiu fou necessari que l'Ajuntament elaboràs un projecte que gaudís de totes les garanties sanitàries, a més d'expropiar la totalitat de la finca, propietat de Francesc Monblanc i Mulet.³⁶

Per descomptat, Algaida també va haver de participar en la política de resguard de caràcter contagionista, tal com ho demostra la participació en la creació dels cordons sanitaris del litoral, tot i que el municipi no tingui sortida al mar. En principi havia d'aportar una sèrie d'homes segons una quota assignada per les autoritats provincials, per tal de completar el desplegament que feia l'exèrcit. Les dades que tenim al respecte corresponents al 1835, és que almanco tres algaidins participaven en el cordó, substituïts per altres tres al cap de dos dies i així successivament fins que s'esvaïa el perill, aixecant la vigilància de la costa.³⁷

Al marge d'aquesta contribució de «sang», Algaida, com la resta de municipis de l'interior, també havia de contribuir econòmicament. Recordem que els cordons eren bàsicament militars, però requerien el suport logístic de les viles de la costa, les quals, a més, avançaven les despeses que se'n derivaven, entre elles la construcció de casetes o el pagament del «plus» que cobraven els soldats i oficials per fer aquesta funció, ja que no es considerava específica de l'exèrcit. Un cop eliminat el cordó, la diputació realitzava una derrama entre tots els municipis de l'illa per distribuir entre tots els costos generats pel cinturó sanitari. Curiosament, aquests no els podia satisfer directa-

ment la diputació perquè no era una mesura de caràcter provincial —és a dir, de les illes Balears—, sinó d'una sola illa, Mallorca en aquest cas. Les dades de què disposam, indiquen que Algaida contribuïa al voltant de 240 pessetes al darrer terç de segle.³⁸ Un cas especial va representar l'epidèmia de còlera de Palma del 1865. En aquesta ocasió el consistori algaidí acordà un donatiu per ajudar a l'Ajuntament de Palma perquè fes front a la greu situació que s'hi patia. Fins i tot en finalitzar aquesta, a Algaida se celebren actes religiosos en sufragi dels morts per còlera a la capital.³⁹

Finalment, si ens fixam en el que va passar durant l'única epidèmia que hem constatat a Algaida durant l'època estudiada, la grip de 1918, podem concloure, seguint les dades aportades per Lluch Dubon, que se situà en la mitjana de Mallorca, assolint la mortalitat un punt intermedi entre aquells municipis que més patiren l'epidèmia i entre els que s'hi observaren menys casos. Concretament, entre octubre i novembre hi hagué 22 defuncions documentades el primer mes i 9 el segon, però una anàlisi més acurada de les causes de la mort, indica que molt probablement s'hi haurien d'afegir 35 defuncions més l'octubre i 12 el novembre.⁴⁰ El conjunt podem afirmar que la taxa bruta de mortalitat per grip a Algaida va ser de 7,9 per mil. És a dir de cada 1000 habitants se'n moriren gairebé 8 de grip. Com hem avançat aquesta dada la situa en un terme mitjà respecte al conjunt de Mallorca —similar a Palma o Pollença, per exemple—, però resulta alta respecte als pobles de l'entorn. Assu-

36. Per aquest tema, a més de les actes municipals, vegeu BOPB, núm. 4889, 21/05/1898.

37. No podem aprofundir més al respecte, ja que es tracta de dades provinents de documents solts facilitats per Miquel A. Capellà, provinents de l'Arxiu Municipal d'Algaida, a qui aprofitam per agrair l'accés a aquesta informació.

38. Concretament, 233 pessetes el 1874 i 243,6 el 1885 (AMA-Actes Municipals, 30/08/1874; 18/01/1885 i 07/06/1885).

39. AMA-Actes Municipals, 8/10/1865 i LLABRÉS, Juan. *Op. cit* p. 336.

40. Aquest és un problema clàssic en les estadístiques de mortalitat per la grip del 1918, ja que als registres oficials separen les morts diagnosticades per grip, d'altres malalties respiratòries similars, com pneumònia o pulmonia, que de bon segur cal atribuir a la grip. Només amb la inclusió d'aquestes podem explicar la sobremortalitat d'aquest any.

mint que l'estructura per edats dels diferents pobles de Mallorca era la mateixa que a Algaida, comparam la seva taxa bruta de mortalitat per grip amb la de Montuïri que només va ser de 2'1 per mil, Campos 3'2 per mil, Lluçmajor

i Manacor del 3'8 per mil i Porreres del 3'5 per mil; només Petra el va superar amb un 9 per mil. Ara bé, Algaida estaria lluny de poblacions com Sa Pobla, Muro o Santa Margalida, amb taxes molt superiors.⁴¹

5. REFLEXIONS FINALS

Com ja ens hem adonat, Mallorca no va ser terreny adobat per al desenvolupament d'epidèmies durant el segle XIX i principis del XX, quan encara aquestes crisis sanitàries tenien una gran incidència al conjunt d'Europa. Això no vol dir que els mallorquins no actuessin en funció d'un context epidemiològic que cal considerar una amenaça constant. Màxim després dels greus brots de pesta de 1820 i de febre groga de l'any següent, per no parlar del que suposà l'arribada del còlera. A partir d'aquests moments, la sanitat passà a ocupar un espai en la política, la societat i els costums insospitats al segle XVIII. La reconversió dels rituals de la mort en un fenomen sanitari en comptes de religions, és prou significatiu per il·lustrar aquest canvi. D'aquí que es pugui començar a parlar d'un incipient procés de medicalització de la societat que, al cap i a la fi, explica bona part del relatiu èxit en què Mallorca encarà la lluita anti-epidèmica. També explica, per descomptat, que l'illa tingués l'esperança de vida més alta de tot l'Estat des de la segona meitat del vuit-cents.⁴² O que poblacions com Algaida no experimentessin cap epidèmia «clàssica» fins a l'arribada de la grip l'octubre del 1918, la penúltima abans de la Covid-19.

En segon terme, també hem posat en evidència en l'estudi del cas de Mallorca, que les epidèmies necessiten un apropament transversal i interdisciplinari per analitzar-les correctament. A més del germen patogen, que no es pot minimitzar ni obviar, estan íntimament relacionades amb un determinat sistema demogràfic, econòmic i polític, tant en l'àmbit intern com internacional, sense oblidar el sistema de valors imperant. Precisament, en aquest article hem analitzat com es van controlar les epidèmies a Mallorca al llarg del segle XIX i principis del XX, sense que deixassin de tenir importants conseqüències socials i polítiques. Durant aquest període no només es va reduir el nombre de brots en territori insular, sinó que baixaren la seva intensitat i extensió, fins i tot d'una manera més acusada que no a les regions de l'entorn. Un èxit que no va ser aliè a l'aplicació d'una determinada política sanitària, al desenvolupament de l'administració provincial i municipal, a més d'altres institucions del nou Estat liberal, com l'exèrcit permanent; així mateix, també es va produir una major capacitat de la hisenda pública i de la ciutadania per afrontar les actuacions sanitàries, així com la difusió de valors de tipus liberal, racional i científic.

41. Segons dades aportades per LLUCH DUBON, Ferran Didac. *L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears*. Palma: El Tall, 1991.

42. Aquestes afirmacions es troben ampliades i corroborades amb el seu corresponent aparell estadístic a DO-PICO, Fausto. «Regional Mortality Tables for Spain in the 1860s», *Historical Methods*, 20, 1987. p. 173-179.; DO-PICO, Fausto i David-Sven REHER. *El declive de la mortalidad en España, 1860-1930*. Huesca: Asociación de Demografía Histórica, 1998 o MOLL BLANES, Isabel, SALAS VIVES, Pere; PUJADAS MORA, Joana Maria i CANALETA SAFONT, Eva. *La lluita per la vida. Administració, medicina i reforma sanitària (Mallorca 1820-1923)*. Pollença: Gall Editor, 2014.

I per acabar, s'ha evidenciat com Mallorca, precisament per ser una illa, estava plenament connectada amb tots els circuits comercials del moment. Formava part, com el que més, del primer procés de globalització experimentat arran de l'expansió del capitalisme i de l'imperialisme europeu, el que augmentava els contactes amb àrees geogràfiques molt distants i amb els seus respectius gèrmens patògens. Paradoxalment, la gran bateria de mesures utilitzades per controlar les epidèmies, incloses aquelles que restringien l'activitat comercial, com els cordons sanitaris i el sistema de quarantenes, foren claus per crear confiança en els mercats internacionals, evitant així el

col·lapse econòmic. Aquest fet va ser especialment visible el 1820, 1821 i 1865, moments amb brots epidèmics declarats en el territori insular; però també ho va ser durant la resta de la centúria, quan les mesures de resguard permetien mantenir el comerç de forma controlada amb tots els ports, fins i tot els sospitosos, excepte en moments puntuals. En altres paraules, l'economia i la preservació de l'estat de salut de la població no es poden entendre per separat, sinó que formen part de la mateixa equació.⁴³ Convé no oblidar-ho en una economia basada en els intercanvis, però molt especialment en una basada en el turisme, com és la nostra actualment.

6. BIBLIOGRAFIA CITADA

- ALZINA MESTRE, Jaume. *Població, terra i propietat a la Comarca de Llevant de Mallorca (Segles XVII/XIX-XX)*. Artà: Ajuntament d'Artà, 1993.
- BALDWIN, Peter. *Contagion and the State in Europe 1830 - 1930*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- BALEARES, Junta Provincial de Sanidad de las. *Memoria dirigida por la Junta Provincial de Sanidad de las Baleares al M. I. Señor Gobernador de la provincia sobre la aparición y desarrollo del cólera en estas islas en el año de 1865 y resoluciones acordadas para combatirlo, principalmente en la capital, precedida por una comunicación documentada con que dicha autoridad la eleva al Exmo. Sr. Ministro de la Gobernación*. Palma: Imprenta de Pedro J. Gelabert, 1865.
- BARONA VILAR, Josep Lluís. *Salud, enfermedad y muerte*. València: Diputació de València. Institució Alfons el Magnànim, 2002.
- BONASTRA TOLÓS, Joaquim (2012): «La red de resguardo sanitario marítimo y la articulación del territorio costero español a mediados del ochocientos», *Scripta Nova. Revista de Geografía y Ciencias Sociales* XVI, nº 418 (18).
- DOPICO, Fausto. «Regional Mortality Tables for Spain in the 1860s», *Historical Methods*, 20, 1987. p. 173-179.
- DOPICO, Fausto; REHER, David-Sven. *El declive de la mortalidad en España, 1860-1930*. Huesca: Asociación de Demografía Histórica, 1998.

43. Tal com tenim desenvolupat a SALAS VIVES, Pere; PUJADAS-MORA, Joana Maria. «Epidemias y comercio (i)lícito en el sur de Europa: Mallorca, siglo XIX», *Investigaciones de Historia Económica*, 16-4, 2020. p. 68-77.

- FARON, Olivier. «Rispondere al colera nel secolo XIX», *Salute e malattia fra '800 e '900 in Sardegna e nei paesi dell'Europa mediterranea*, a POZZI, Lucia; TOGNOTTI, Eugenia. Sassari: Editrice Democratica Sarda. 2000. p. 221-234.
- FOUCAULT, Michael. «Historia de la medicalización», *La vida de los hombres infames*, a VARELA, Julia; ÁLVAREZ URÍA, Fernando. Madrid: Ediciones la Piqueta. 1990. p. 121-152.
- GINER, Salvador i ARBÓS, Xavier. *La governabilitat i l'esdevenidor de les societats modernes*. Barcelona: Edicions 62, 1990.
- GRABULEDA TEIXIDOR, Carles. *Salut pública i creixement urbà. Política i acció social en el sorgiment de la Barcelona Contemporània*, Universitat Pompeu Fabra, 2002.
- JONES, Eric L. *Crecimiento recurrente*. Madrid: Alianza, 1997.
- LLABRÉS BERNAL, Juan. *Noticias y relaciones históricas de Mallorca: siglo XIX (1861-1870)*. Palma: Imprenta Alcover, 1966.
- LLUCH DUBON, Ferran Dídac. *L'epidèmia de grip de l'any 1918 a les Illes Balears*. Palma: El Tall, 1991.
- MOLL BLANES, Isabel; PUJADAS MORA, Joana Maria; SALAS VIVES, Pere. «El Estado en las provincias: administración pública y sanidad en Mallorca (1855-1923)», *Historia Social*, 80, 2014. p. 77-93.
- MOLL BLANES, Isabel; SALAS VIVES, Pere; PUJADAS MORA, Joana Maria; CANALETA SAFONT, Eva. *La lluita per la vida. Administració, medicina i reforma sanitària (Mallorca 1820-1923)*. Pollença: Gall Editor, 2014.
- MUÑOZ MACHADO, Santiago. *La sanidad pública en España (Evolución histórica y situación actual)*. Madrid: Instituto de Estudios Administrativos, 1975.
- MUÑOZ MACHADO, Santiago. *La formación y la crisis de los servicios sanitarios públicos*. Madrid: Alianza, 1995.
- OLEZA Y DE ESPAÑA, José de. «Episodio en la vida de un pueblo. El cólera de 1865 en Palma. La Gente balear durante la epidemia. Lazareto, cuarentenas, cordones sanitarios y disposiciones legales», *Boletín Estadística Municipal de Palma*, 59, 1966. p. 5-9.
- PERDIGUERO GIL, Enrique. «Problemas de salud e higiene en el ámbito local», *Higiene i salubritat en els municipis valencians (1813 - 1939)*, a BERNABEU-MESTRE, Josep; ESPLUGUES, J. M.; ROBLES GONZÁLEZ, Elena. Benissa: Seminari d'Estudis sobre la Ciència / Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta. 1997. p. 17-41.
- POU MUNTANER, Juan; SEVILLANO COLOM, Francisco. *Historia del puerto de Palma de Mallorca*. Palma: Instituto de Estudios Baleáricos - Diputació Provincial, 1974.
- PUJADAS-MORA, Joana Maria. *Les epidèmies «invisibles» i «visibles» de còlera a la Ciutat de Palma: gestió municipal (Segle XIX)* Memòria d'Investigació, Universitat de les Illes Balears, 2005.
- PUJADAS-MORA, Joana Maria; SALAS VIVES, Pere. «Hospitales provisionales en tiempos de epidemias: legislación y práctica. Mallorca, siglo XIX», *Los hospitales y las pandemias en España*

- e Italia desde una perspectiva histórica*, a BARCIELA, Carlos; FONTANA, Giovanni Luigi; VILAR-RODRÍGUEZ, Margarita; PONS PONS, Jerònia. Alicante: Universitat d'Alacant. 2022. p. 201-232.
- RODRÍGUEZ OCAÑA, Esteban; MARTÍNEZ NAVARRO, Ferrán. *Salud pública en España : de la Edad Media al siglo XXI*. Granada: Escuela Andaluza de Salud Pública, 2008.
- SALAS VIVES, Pere. «Cordons sanitaris (Mallorca, 1787-1899)», *Gimbernat*, 37, 2002. p. 55-82.
- SALAS VIVES, Pere. «La sanitat liberal a Alcúdia (1800-1929)», *V Jornades d'Estudis d'Alcúdia*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia. 2007. p. 81-94.
- SALAS VIVES, Pere. «Libertad y/o derecho a la vida. El resguardo sanitario durante el primer liberalismo (Mallorca, siglo XIX)», *Historia Social*, 68, 2010. p. 69-85.
- SALAS VIVES, Pere; PUJADAS-MORA, Joana Maria. «Epidemias y comercio (i)lícito en el sur de Europa: Mallorca, siglo XIX», *Investigaciones de Historia Económica*, 16-4, 2020. p. 68-77.
- SMITH, George Davey «Commentary: Behind the Broad Street pump: aetiology, epidemiology and prevention of cholera in mid-19th century Britain», *International Journal of Epidemiology*, 31, 2002. p. 920-932.
- SOLER GAYÀ, Rafel. *Crònica dels Ports Balears*. Palma: Documenta Balear, 2004.
- VIDAL HERNÁNDEZ, Josep M. «El viaje interrumpido: la vida en un lazareto marítimo», *La ciudadela de los fantasmas. Lazaretos y protección sanitaria en el mundo moderno*, a PERDIGUERO GIL, Enrique; VIDAL HERNÁNDEZ, Josep M. Maó: Institut Menorquí d'Estudis. 2010. p. 103-128.

01

Per devoció i per obligació. L'atenció de la salut al municipi d'Algaida al segle XIX i principis del XX

Dra. Gloria Gallego-Caminero¹

1. INTRODUCCIÓ

El propòsit d'aquesta ponència és contribuir al coneixement de les dificultats i assoliments que es van presentar per atendre a la salut dels habitants del Municipi d'Algaida al segle XIX i principis del XX, valorant els recursos locals que l'Església i el municipi van posar a l'abast dels habitants d'Algaida Pina i Randa. Per la qual cosa hem transcrit i interpretat alguns documents que es conserven a l'Arxiu Històric del Municipi d'Algaida (AMA d'ara endavant), a l'Archivo General de la Administración Pública (AGA d'ara endavant) a Alcalá de Henares (*Libros de registro de títulos*), a l'Arxiu del Col·legi d'Infermeres i Infermers de Balears (COIBA d'ara endavant) i a l'Arxiu de les Germanes de la

Caritat de Sant Vicenç de Paül (GCSVP d'ara endavant) que ens ha permès fer una primera aproximació a partir d'una anàlisi documental descriptiva i interpretativa, contextualitzat segons fonts secundàries: articles, ressenyes i monografies.

Amb la Revolució Francesa (1789-1799) i la crisi de les institucions de l'Antic Règim, un nou enfocament polític i conceptual dels problemes socials va propiciar el distanciament de les mesures impulsades pels poders tradicionals de l'Absolutisme. Les noves actituds mentals derivades de la Il·lustració trencaren els fonaments de l'Antic Règim. Els filòsofs vinculats a l'enciclopedisme parlaven d'igualtat de drets, lliber-

1. Professora TU col·laboradora honorífica, UIB. Grup d'Investigació d'Història de la Salut (GIHS) de l'Institut Universitari d'Investigació en Ciències de la Salut (IUNICS) de la Universitat de les Illes Balears (UIB). Associació Febe d'Història d'Infermeria de Llengua catalana.

tat civil, tolerància religiosa, sobirania nacional o fe en el progrés. Unes idees que encaixaven malament amb la desigualtat legal i el poder absolut dels sobirans que van caracteritzar l'Antic Règim.²

A les Balears, el moviment il·lustrat havia arrelat entre les classes cultes. A 1778, quatre anys després de la publicació del *Discurso sobre el fomento de la Industria Popular*, de Campomanes,³ que proposava la creació de societats econòmiques en totes les ciutats importants d'Espanya, es crea a Palma la *Sociedad Económica de Amigos del País*, i la *Sociedad Mahonesa de Cultura* a Maó, dos focus importants de la Il·lustració balear que lideraren substancials canvis culturals i ideològics de caràcter progressista.⁴ El pensament il·lustrat va augmentar la preocupació estatal pels problemes relacionats amb la sanitat i és durant el segle XIX, de la mà dels governs liberals quan es produeix un progressiu desenvolupament de la legislació sanitària.⁵

Cal considerar que Espanya va entrar al segle XIX (Taula 1) sent un país amb velles formes de vida que, malgrat això, havia experimentat un creixement demogràfic i econòmic considerable, com la major part dels països europeus. La població va passar d'uns 7.500.000 habitants a prop d'11.000.000, segons el cens de Floridablanca de 1797. Nogensmenys, continuava ancorada en el passat sent una societat de senyors i camperols, regits per formes de vida, pensaments i govern

medievals.⁶ Un 70 % de la població vivia dins d'un sistema feudal de producció. El 60% de la terra cultivada era propietat senyorial, del clero i de la noblesa. La propietat estava vinculada a determinades cases nobiliàries, ordes religiosos i militars o institucions eclesiàstiques i la major part de la gent subsistia fent front als arrendaments, tributs, delmes i altres impostos.⁷

Les idees liberals, inspirades al Trienni (1820-1823) i ràpidament expandides, a partir de la mort de Fernando VII (1833), van donar un suport conceptual unificador als qui van propugnar l'erradicació de la pobresa com a part de la lluita per la universalització dels drets humans. La petita indústria s'anava arrelant al territori i els obrers començaren a substituir als camperols. La nova burgesia emergent tractava de substituir el model sanitari de l'Antic Règim molt dependent de l'Església, per un altre més d'acord amb els principis ideològics liberals defensats per la societat de classes secularitzada que emergia a Europa al llarg del segle XIX.⁸

L'impuls econòmic que alhora van experimentar la majoria dels països europeus també va alterar la relació de forces, sobretot en beneficiar d'una manera especial la cada cop més nodrida classe burgesa, que va rellevar en el poder polític i administratiu una noblesa que anava perdent els seus privilegis.⁹ El nou laïcisme que es propugnava, alhora defensava l'educació i la moralització dels costums per tal d'integrar les classes

2. CASASNOVAS i CAMPS Miquel-Àngel; GINARD i FERÓN David. *L'Època Contemporània a les Balears (1780-2005)*. Palma: Documenta Balear, 2006. p. 7.

3. RODRÍGUEZ CAMPOMANES I SORRIBA, Pedro. *Discurso sobre el fomento de la industria popular*. 1774. A: <<https://bibliotecadigital.jcyl.es/es/consulta/registro.cmd?id=7833>> [Consulta: 07 desembre 2022].

4. SUREDA-GARCIA, Bernat. *L'Educació a les Balears en el segle XIX*. Palma: Edicions Documenta Balear, 1998. p. 61.

5. MOLL BLANES, Isabel; SALAS VIVES, Pere; PUJADES-MORA, Joana Maria; CANALETA SAFONT, Eva. *La lluita per la vida: administració, medicina i reforma sanitària (Mallorca 1820-1923)*. Pollença (Mallorca): El Gall Editor, 2014. p. 95-96.

6. TUÑÓN DE LARA, Manuel. *La España del siglo XIX* (Vol. I). Barcelona: Laia, 1977. p. 18.

7. PRATS i CUEVAS, Joaquim, (coord.) Grupo Crono. *España: siglo XIX (1789-1833)*. Madrid: Anaya; 2000. p. 6-10.

8. CARDONA, Álvaro. *La salud pública en España durante el trienio liberal, 1820-1923*. Madrid: Editorial CSIC Press, 2005. p. 32.

9. CARR, Raymon. *España 1808-1975*. Barcelona: Ariel Historia, 2006. p. 55.

TAULA I
ESPANYA (1814-1931)

Primer període absolutista del Govern de Fernando VII (1814-1820)
Trienni liberal (1820-1923)
Segon període absolutista de Fernando VII (1823-1833)
Regnat d'Isabel II (1833-1968) 1843-1853 Dècada Moderada. Al 1845 nova Constitució 1851 Concordat amb la Santa Seu 1854-56 Bienni progressista 1856-1868 Període moderat
Sexenni revolucionari (1868-1874). Al 1869 nova Constitució 1873 I República
Restauració borbònica (1874-1923). Al 1875 nova Constitució 1885 Pacto de Pardo d'alternança política liberals-conservadors 1898 Pèrdua de les colònies Regeneracionisme
Monarquia d'Alfons XIII (1902-1931) Dictadura del General Primo de Rivera (1923-1930)
II República (1931-1936)

TAULA I. Elaboració pròpia a partir de KINDER, Hermann; HILGEMANN, Werner. *Atlas Histórico Mundial (Vol. II). De la revolución francesa a nuestros días*. Madrid: Istmo, 1992 i de CARR, Raymon. *España 1808-1975*. Barcelona: Ariel Historia, 2006.

populars al nou sistema social, que no va poder prescindir, però, de l'acció social de l'Església. Una Església conservadora i poderosa que lluita i es mobilitza en defensa de la religió, la moral, l'autoritat i l'ordre social.¹⁰ Un dels instruments d'autodefensa més efectius en moments de desamortitzacions i exclaustacions va ser el treball

de les dones dels instituts religiosos.¹¹ Aquests grups, que en principi neixen amb voluntat de ser seglars, són captats per la jerarquia eclesial, necessitada de mostrar una cara més amable, la que les congregacions religioses de vida apostòlica amb la seva implicació sociosanitària li podien oferir.

2. INFERMERES RELIGIOSES. DEL MONESTIR AL CARRER

A Mallorca, en pocs anys es va organitzar una densa xarxa de convents amb centenars de dones que van professar i que des de les zones

rurals cap a Palma es van instal·lar, amb un o diversos convents, pràcticament a tots els pobles de l'Illa.¹² Des de 1798 fins finals del segle

10. Vegeu: FULLANA PUIGSERVER, Pere. *El moviment catòlic a Mallorca*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

11. Amb la Desamortització de 1835, foren suprimides les comunitats que no arribaven a tindre 12 religioses o religiosos, aquells monestirs que eren més d'un de la mateixa ordre a la mateixa població i es prohibeix l'entrada de novícies, situació que es manté fins al Concordat amb la Santa Seu (1851). FULLANA, *op. cit.*

12. Les fonts per estudiar les congregacions han estat les dades censals de les comunitats religioses de 1900 recollides per l'Institut Geogràfic i Estadístic, els Censos Oficials de població i els Anuaris estadístics de 1918 i 1929. A

TAULA 2. CONGREGACIONS DEDICADES A LA INFERMERIA A L'ESTAT ESPANYOL (XVIII-XIX)

FUNDACIÓ	NOM	FUNDADOR	OBSERVACIONS
1731 Barcelona	<i>Franciscanes Missioneres de la Nativitat de Nostra Senyora</i>	Francisco Darder i M ^a Isabel Ventosa i Roig	Conegudes com a Darderes
1790 Barcelona	<i>Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül (Franceses)</i>	Vicenç de Paül i Luisa de Marinyac	Ensenyança i cura de malats en hospitals i domicilis
1798 Felanitx (Mallorca)	<i>Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül</i>	Anroni Roig	Ensenyança i cura de malats en hospitals i domicilis
1804 Saragossa	<i>Hermanas de la Caridade Santa Ana</i>	Maria Rafols Bruna	Ensenyança i cura de malats
1826 Vic	<i>Carmelites de la Caritat</i>	Joaquina Vedruna	Ensenyança i cura de malats
1831 Madrid	<i>Servas de Mª Ministras de los enfermos</i>	Soledad Torres Acosta	Assistència de malats en hospitals i a domicili
1856 Pina (Mallorca)	<i>Franciscanes Filles de la Misericòrdia</i>	Gabriel Mariano, Concepción Ribas de Pina	Ensenyança i cura de malats. Amb casa a Randa
1857 Tortosa (Tarragona)	<i>Germanes de Nostra Senyora de la Consolació</i>	M ^a Rosa Molas	Educació i cura dels malats
1859 Palma (Mallorca)	<i>Hermanas del Amparo. Terciarias Agustinas.</i>	Sebastià Gili Vives	Atenció Inclusa de Palma. Ensenyança
1860 Ciutadella (Menorca)	<i>Carmelitas Misioneras Teresianas</i>	Francisco Palau	Ensenyança i cura de malats
1881 Ciempozuelos (Madrid)	<i>Hospitalarias del Sagrado Corazón de M^a</i>	Benito Menni	Cura de malats mentals i ancians

TAULA 2. Elaboració pròpia a partir de dades a: HERNÁNDEZ MARTÍN, Francisca. *Historia de la Enfermería en España. Desde la Antigüedad hasta nuestros días*. Madrid: Síntesis, 1996. P. 214.

XIX (Taula 2) la presència de religioses dedicades a les cures d'infermeria a les Balears va ser més freqüent que a la resta de l'Estat, tant pel nombre de convents com pel de religioses, ambdós en relació amb la població i al territori. Tres de les deu primeres fundacions de religioses amb dedicació a la infermeria eren balears. Algaida, Pina i Randa, van comptar amb la contribució de dones de dos instituts religiosos de vida apostòlica: *Agustinas del Amparo* a Randa i *Franciscanas Hijas de la Misericordia* a Algaida. Dones que feien de mestre o d'infermera.

La inspiració per aquesta nova forma de vida religiosa femenina la van donar les *Filles de la Charité de Saint Vincent de Paul* (1633), que des de França van establir un model seguit a tot Occident per dones, en principi seglars que, s'organitzen per donar un nou sentit a les seves vides, seguint el model proposat per Vicenç de Paül i Louisa de Marillac, que les va captivar: «El vostre monestir seran les cases dels malalts; la vostra cel·la, una habitació de lloguer; la vostra capella, l'església parroquial; el vostre claustre, els carrers de la ciutat; la vostra clausura, l'obediència; les reixes del vostre convent, el temor de Déu; el vostre vel, la santa modèstia». ¹³ Aquesta proposta era per una nova forma de vida que, vinculada a l'Església, assegurava l'accés a una vida social de servei més enllà de les parets dels monestirs o de les llars familiars i les assegurava una millor educació. De fet, les set primeres mestres titula-

des a l'Escola Normal de Palma eren GCSVP. La primera va ser Maria Teresa Oliver Maimó, que va obtenir el títol de mestra el 1845. ¹⁴

La formació assegurava una bona tasca educativa i assistencial realitzada per les religioses a les escoles de nines i pàrvuls i a les institucions assistencials de Mallorca: Inclusa, Hospital General, Manicomi, i especialment als domicilis, llocs on va ser un recurs extraordinari i vehicle de l'higienisme. En sinergia amb altres factors, com les millores econòmiques, sanitàries i culturals de la població en general, el treball d'aquestes dones va contribuir a la bondat de les dades demogràfiques, que respecte a Espanya, van suposar un important avenç cap a la transició demogràfica mallorquina, influenciada essencialment pel descens de la mortalitat infantil. ¹⁵ Un descens al qual el treball de les religioses va contribuir. ¹⁶

Estaven obligades per les regles de vida a atendre la salut de la població. A les Constitucions de les Agustines de 1883, es deixa clar la importància de la seva col·laboració: «Estendre una mà benefactora al desvalgut, donar caritatiu auxili al necessitat sense diferència de classe, sexes, ni persones, servint-lo en les seves malalties, no només als hospitals i altres cases de beneficència, sinó també a les particulars on siguin cridades les germanes; instruir les nenes a la doctrina cristiana i altres branques del saber que sigui possible, cuidar en fi, i auxiliar tots els que reclamin, segons la seva regla i per Déu els seus serveis». ¹⁷

la Secretaria General de les GCSVP s'han analitzat: el Llibre de Cúria de la Comunitat, i una sèrie documental detallada sobre l'assistència atorgada per les GCSVP que denominen «*planillas*».

13. Comentaris a la Conferència de sant Vicenç de Paül, 24 d'agost de 1659. A: <<https://vincentians.com/es/tal-dia-como-hoy-24-de-agosto/>> [Consulta: 07 desembre 2022]

14. CANUT, María Luisa; AMORÓS, José Luis. *Maestras y Libros (1850-1912)*. Palma: UIB, 2000. p. 25.

15. Es considera transició demogràfica, el moment en què s'observa demogràficament un pas des de societats en desenvolupament, amb un alt nivell de natalitat i mortalitat, a un altre amb major desenvolupament i baix nivell de natalitat i mortalitat, que repercuteix en l'augment de la població.

16. GALLEGO CAMINERO, Gloria. *El proceso de profesionalización sanitaria y la transición demográfica en Mallorca (1848-1932)*. Tesi Doctoral inèdita. UIB, 2009.

17. CARMONA MORENA, Félix. «Una institución nacida para la Caridad. Agustinas del Amparo (1859)». A: CAMPOS i GARCIA DE SEVILLA, Francisco Javier (coord.). *La Iglesia española y las instituciones de Caridad. El Escorial*: Ediciones Escorialenses, 2006, p. 900-920.

En el cas de les GCSVP, que van ser les primeres religioses de vida apostòlica que es van crear a l'arxipèlag (Felanitx 1798), les normes de vida són ben específiques en les obligacions: «treure polls, retirar immundícies, no mostrar repugnància».¹⁸ La seva presència a les llars mallorquines arribava en alguns moments a la mitjana molt considerable de tres visites a cada llar mallorquina a l'any (Taula 3).

Dades calculades sense comptar amb altres grups de religioses. És clar que a més de rosaris o estampes, les religioses dels instituts de vida apostòlica, feien servir amb eficàcia manuals d'infermeria, maletins amb agulles, sutures, benes, compreses i molta aigua i sabó.¹⁹ La seva presència freqüent encara es recorda i les persones més grans tenen en la memòria les seves atencions domiciliàries amb els malalts, tant de dia com de nit i durant el temps que fos necessari.

Cal recordar que les religioses van treballar a Mallorca com a infermeres no sols en situació de normalitat, també es dedicaren a l'atenció als afectats en les epidèmies de còlera morbo (1865) on algunes van morir contagiades (tres d'elles agustines) i a la de febre groga (1870).²⁰ En el cas de Mallorca, l'anàlisi comparativa de la mortalitat de les primeres 320 Germanes de la Caritat de SVP que vam estudiar al Llibre de Cúria de la Congregació, ens mostra que les condicions de vida de les que s'identifiquen com infermeres, eren més exigents; amb torns d'assistència domiciliària contínua i diferenciada de la resta de religioses. Totes es llevaven a les 4:30 de la matinada,

i a la nit havien d'esperar per sopar a les que feien d'infermeres que sortien dels domicilis i arribaven més tard.

És probable que l'exposició més gran als contagis fos responsable de les diferències en l'edat de defunció que vam estudiar, tenint en compte que l'edat mitjana de la mort de les que feien d'infermera era de 60 anys, força inferior a la de les que feien de mestra, que de mitjana vivien fins als 68 anys.²¹ Dades que són difícils de comparar amb les dones de la població general, ja que la mortalitat perinatal no afectava les religioses.

L'acció dels instituts religiosos de vida apostòlica a Mallorca no va ser aïllada ni independent, formava part d'un ampli programa de política social organitzat per l'Estat, l'Església i els municipis, que va resultar eficaç i un complement als serveis dels professionals de la salut que es regularitzen a la segona meitat del segle XIX. Segons els registres de la secretaria de les GCSVP elaborats pel Sr. Josep Miró, a l'època estudiada, cinc dones, dues de Randa i tres d'Algaida van deixar les seves llars per professar com HCSVP (Taula 4).²²

Les cinc dones religioses, naturals del municipi, que apareixen a la taula mencionada, varen ser fidels a la seva vocació fins al dia que van morir. Varen ser GCSVP durant 43 anys Maria, 65 Coloma, 4 Ursulina, 5 Antònia i 29 anys Juana; treballant als llocs on van ser destinades, fora del municipi algaidí, on les GCSVP no tenien convent.

18. GALLEGO, Gloria.; BOSCH, Maria Pilar; MIRÓ, Margalida; MARTÍN, Antonia; SÁNCHEZ-CUENCA, Pilar; ZAFORTEZA LALLEMAND, Concha. «Los cuidados enfermeros en Mallorca. Contribución y tributo de las Hermanas de la Caridad de San Vicente de Paúl en el siglo XIX». *ROL. Revista Española de Enfermería*, 2007, vol. 30, n. 6, p. 24-35.

19. WILLIAMSON, Lori. «Soul sisters: the St. John and Raynard nurses in nineteenth century. London». *International History of Nursing Journal: IHNJ*, 1996, vol. 2, n. 2, p. 33-47.

20. CARMONA, 2006, *ibídem*.

21. GALLEGO, 2007, *op. cit.*

22. No hem trobat cap GCSVP nascuda a Pina al període estudiat.

TAULA 3

SERVEIS PER HABITANT I LLAR DONATS PER LES GCSVP A MALALTS CONTAGIOSOS I NO CONTAGIOSOS, DE DIA I DE NIT. MALLORCA (1918-1922)

ANY	SERVEIS DIA CONTAGIOSOS	SERVEIS NIT CONTAGIOSOS	SERVEIS DIA NO CONTAGIOSOS	SERVEIS NIT NO CONTAGIOSOS	TOTAL SERVEIS	SERVEIS PER HABITANT A L'ANY	SERVEIS PER LLAR A L'ANY
1918	59.957	6.393	102.379	9.453	178.182	0,66	3,08
1919	19.801	3.112	101.050	6.381	130.344	0,48	2,26
1920	51.230	6.248	138.166	10.265	205.909	0,76	3,56
1921	39.533	4.271	105.320	8.089	157.213	0,58	2,72
1922	30.155	5.886	136.666	11.190	183.897	0,68	3,18
Total	200.676	25.910	583.581	45.378	855.545		
Mitjana	40.135	5.182	116.716	9.076	171.109	0,63	2,96
Desviació típica	16.042	1.433	18.967	1.888	28.633	0,11	0,50

TAULA 3. Fonts: *Planillas* manuscrites de l'activitat diària de les religioses (arxiu de les GCSVP) i Cens de la població: (Mallorca 1920: 269.765 habitants i 57.767 llars; *Instituto Nacional de Estadística*).

TAULA 4

GCSVP NASCUEDES A ALGAIDA O RANDA

COGNOMS I NOMI	LLOC I DATA NAIXEMENT	DATA I EDAT DE PROFESSIÓ	DATA I EDAT DE DEFUNCIÓ
POU SASTRE, Maria	Randa, 1859	1889 (30 anys)	1932 (73 anys)
AMENGUAL ROIG, Coloma	Algaïda, 1870	1894 (24 anys)	1959 (89 anys)
SASTRE BARCELÓ, Ursulina	Randa, 1873	1900 (27 anys)	1904 (31 anys)
TOUS VAQUER, Antònia	Algaïda, 1905	1932 (27 anys)	1937 (32 anys)
ARBONA MIRALLES, Juana	Algaïda, 1926	1955 (29 anys)	1984 (58 anys)

3. ATENCIÓ MUNICIPAL A LA SALUT, INDIGÈNCIA I ABANDONAMENT

En el discurs dels polítics econòmics, a finals de la Il·lustració, el bé salut era considerat com un dels elements del benestar i/o felicitat, a més de la riquesa, les bones condicions de vida i de treball, l'element moral, intel·lectual, de prevenció, etc.²³ Coincidint amb una certa millora en el nivell de la Medicina o de la Higiene «la salut va adquirir més protagonisme en la idea de benestar, convertint-se en l'element principal i fonamental d'aquesta concepció».²⁴ Molts anys després, l'any 1946, l'Organització Mundial de la Salut (OMS) va definir la salut com «un estat de benestar físic, mental i social complet i no només l'absència d'afeccions o malalties». Aquest complet estat de benestar al qual avui utòpicament tots aspirem, recull en grau considerable la influència il·lustrada que relacionava el benestar amb la felicitat i tenia en compte no només l'absència de malaltia sinó molts dels aspectes que avui considerem determinants socials de la salut i que l'OMS defineix com: «les circumstàncies en què les persones neixen, creixen, treballen, viuen i envelleixen, in-

clòs el conjunt més ampli de forces i sistemes que influeixen sobre les condicions de la vida quotidiana.» Entre els determinats de la salut més rellevants: la pobresa, l'educació i el gènere han sigut i són, generadors d'iniquitats i desigualtats que allunyen les persones de la salut en el seu sentit més ampli i al llarg del temps, amb una conceptualització o una altra, han sigut preocupacions presents en programes de desenvolupament, polítiques socials i sistemes polítics.²⁵

En el cas d'Algaida, el *Registro de auxilios a los pobres de solemnidad*, la primera sèrie completa (1662-1716) que es conserva a l'AMA, mostra la preocupació dels municipis (tal com estava regulat) en identificar als ciutadans en situació de penúria econòmica (l'listats que van ser elaborats durant tot el període estudiat). També queda constància documental de la preocupació per atendre a les nines i nins orfes del municipi que eren a la Inclusa a Palma o lliurats al domicili de dides d'Algaida per la seva criança i alletament.

04. LA PROFESSIONALITZACIÓ DE LES OCUPACIONS SANITÀRIES

Els estudis de la salut que conduïen a obtenir titulacions oficials, tenien llarga tradició a Mallorca. A Palma, a Instàncies de la Societat Econòmica d'Amics del País o de l'Ajuntament s'havien creat tres centres relacionats amb la formació dels professionals de la salut a la fi del segle XVIII: l'Acadèmia Mèdic Pràctica (1789-1800), un centre de formació superior on

s'oferia als estudiants una formació pràctica i es legitimava l'exercici de la professió mèdica, l'Escola d'Anatomia i Cirurgia (1790-1827), que va funcionar com una escola de formació quirúrgica eminentment pràctica i l'Escola de Física i Química (1798) que pretenia instruir als professionals de la sanitat en els nous plantejaments d'aquestes disciplines.²⁶ Al mateix temps Pal-

23. PORRAS GALLO, Ma. Isabel. «La idea de bienestar en el discurso médico español anterior al nacimiento del estado de bienestar.» A: MONTIEL, Luis. *La salud en el estado de bienestar: análisis histórico*. Madrid: Editorial Complutense, 1993. p. 77.

24. *Ibidem*.

25. Organización Panamericana de la Salud. *Determinantes de la salud*. <<https://www.paho.org/es/temas/determinantes-sociales-salud>> [Consulta: 07 desembre 2022].

26. MOLL BLANES, Isabel. «Altres institucions d'ensenyament de les ciències de la salut a les Illes Balears (segles XVIII-XX)». A: BUJOSA HOMAR, Francesc (coord.), BAUZÁ AMENGUAL, Maria de Lluc; GALLEGO

ma va tenir Facultat de Medicina pròpia entre 1695 i 1824. Es van impartir estudis complets de Medicina en la Real i Pontifícia Universitat del Regne de Mallorca validats en tots els països de l'àmbit catòlic. Els que desitjaven ser metge iniciaven el seu currículum a l'escola de Cirurgia en la qual romanien durant sis cursos acadèmics i posteriorment continuaven en la Facultat de Medicina durant quatre cursos més.²⁷ Una vegada que va ser clausurat aquest centre l'any 1824, no hi havia a les Balears cap possibilitat de realitzar estudis universitaris, de manera que els estudiants de llicenciatura no van tenir una altra alternativa que optar per universitats més enllà de l'Arxipèlag. A partir d'aquest moment, només podrien concloure els seus estudis a Palma els cirurgians romancistes²⁸ i examinar-se els sagnadors i les llevadores o matrones.²⁹

La instrucció de *matrones*,³⁰ i practicants va ser un objectiu que, primer els governs de l'Antic

Règim i més tard els liberals, van organitzar per tal de legitimar a aquests professionals.³¹ La formació de les matrones era de tradició antiga a Mallorca. A 1546, ja s'hi havia imprès un manual amb la intenció d'instruir-les, que és considerat com una de les primeres obres d'Obstetrícia escrita en llengua vulgar (castellà) al món.³² Més tard i almenys des de 1732, hi ha constància documental dels exàmens que realitzaven les llevadores a Palma.³³

Al 1804 la *Real Cédula de Carlos IV*³⁴ ja desenvolupava en 19 capítols, normes relacionades amb la Cirurgia i els Reals Col·legis de Cirurgians designats per a examinar als cirurgians, sagnadors i llevadores, anul·lant aquesta normativa l'Audiència de Cirurgia del *Protomedicato*. La Cédula va establir també els exàmens de matrones i va disposar que l'art de *partear* i de matrones, que es considerava com a branca subalterna de la cirurgia, només poguessin exer-

CAMINERO, Gloria; MIRÓ BONED, Margalida; MOLL BLANES, Isabel; PUJADES, Joana Maria; VIDAL, Josep Miquel. *L'ensenyament de les Ciències de la Salut a les Illes Balears des de la conquesta fins a la guerra civil*. Palma: Govern de les Illes Balears. Conselleria de Salut i Consum. 2008. p. 79-89. A: <<http://hdl.handle.net/20.500.13003/17685>> [Consulta: 07 desembre 2022],

27. BUJOSA HOMAR, Francesc. *Filosofia e Historiografia mèdica en Espanya*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas; 1989, p. 77-78.

28. Formats en llengua vulgar, no passaven per la Universitat que oferia els seus ensenyaments en llatí.

29. GALLEGO CAMINERO, Gloria. «Els estudis oficials de medicina a les Balears, i els estudiants de ciències de la salut de les Balears del segle XV al XX». A: BUJOSA (2008), *op. cit.* Cap. II. 2.

30. La formació i la pràctica de l'ofici de *partear* va estar regulat a Espanya des dels Reis Catòlics amb els exàmens que realitzava el Real Tribunal del *Protomedicato* (1477-1822) per a legitimar a les matrones.

31. GALLEGO CAMINERO, Gloria; MIRÓ BONET, Margalida. «La formació de comares, practicants i infermeres des de la Conquesta de Mallorca fins a la Guerra civil». A: BUJOSA HOMAR Francesc (2008), *op. cit.* Cap. IV.

32. GALLEGO CAMINERO, Gloria; MIRÓ BONET, Margalida; FERRER DE SANT JORDI, Pilar; GASTALDO, Denise. «Las parteras y matronas del siglo XVI: el manual de Damià Carbó». *Texto & Contexto Enfermería*. 2005, vol. 14, n. 4, p. 601-607. A: <https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=es&user=3lh7NXoAAAAJ&citation_for_view=3lh7NXoAAAAJ:UeHWp8XoCEIC> [Consulta: 07 desembre 2022].

33. Palma 5 de Novembre de 1732. (Arch. Mun. De Palma. *Lib. De Pedimentos de 1731 a 1732*, fòl. 129).

34. VALLE RACERO, Juan Ignacio. «Las matronas en la historia. Un estudio del siglo XIX». *Revista Rol de Enfermería*. (1998) 187: 61-67.

cir-lo aquelles que obtinguessin el títol respectiu. Poc després de la primera Llei de Sanitat de 1855,³⁵ la Llei de Claudio Moyano l'any 1857³⁶ va establir les etapes dels estudis a Espanya tal com avui LES coneixem: ensenyament primari, secundari i universitari. Les universitats es van fer càrrec a partir de llavors de formar, examinar i titular de forma reglada i centralitzada als professionals de la salut que havien de ser contractats pels municipis i anaven a substituir a ar-

rencaqueixals, manescals ferradors, sagnadors i parteres tradicionals. Els nous titulats sanitaris: metges, veterinaris, apotecaris i dentistes, i en un grau inferior les llevadores i practicants, es van constituir com a part de la nova classe social juntament amb els comerciants, fabricants, funcionaris, militars, rendistes, propietaris i altres professionals liberals que es consolidaren com a grup social en ascens durant el segle XIX i primeres dècades del segle següent.³⁷

05. PROFESSIONALS AL SERVEI DE LA SALUT A ALGAIDA, PINA I RANDA

La pesta a les Illes Balears (1820-21) va ser el punt de partida de la reforma sanitària i de la salut pública a Mallorca amb importants conseqüències que arriben fins avui, tant des del punt de vista científic com sociosanitari. L'interès dels municipis liberals, instaurats després de la mort de Ferran VII (1833) i hereus de la Il·lustració, en atendre a les necessitats sociosanitàries que afectaren a la salut de la població, els va portar a organitzar estrictes protocols d'higiene i a contractar a càrrec del municipi a professionals titulats,³⁸ que varen ser la veu experta a les juntes municipals de sanitat (JMS en endavant), regulades a partir del 1813 a la *Instrucción para el gobierno económico y político de las provincias*.³⁹ S'assenyalava: «para cuidar en cada

pueblo de la salud pública [...] se formará cada año [...] compuesta del alcalde primero o quien sus veces haga, del cura párroco más antiguo, donde hubiera más de uno, de uno o más regidores y de uno o más vecinos, según la extensión de la población y de las ocupaciones que ocurran».

La Llei de Sanitat de 1855,⁴⁰ —vigent fins a la *Instrucción General de Sanidad Pública* de 1904—⁴¹ va ser més específica i amb majors conseqüències en la salut de la població. La norma va regular la composició de les JMS donant veu als professionals liberals en matèria de salut del municipi. En aquesta normativa el batle continuava sent president i la resta dels membres haurien de ser: «un profesor de medicina,

35. Ley disponiendo lo necesario para el Servicio General de Sanidad del 28 de noviembre de 1855. Gaceta de Madrid. 870: 431-448. A: <<https://legislacionsanitaria.org/?p=297>> [Consulta: 07 desembre 2022].

36. Ley de Instrucción Pública del 9 de septiembre de 1857 (Ley Moyano). A: <http://personal.us.es/alporu/historia/ley_moyano_texto.htm> [Consulta: 07 desembre 2022].

37. CASASNOVAS, *op. cit.* p.7.

38. SALAS VIVES, Pere; PUJADAS MORA, Joana Maria. *Les epidèmies a les Illes Balears (1800-2020)*. Quaderns d'història contemporània de les Balears. Palma: Documenta Balear, 2021.

39. Instrucción para el Gobierno Político de las Provincias del 13 de Juny de 1813. A: <<https://drive.google.com/file/d/oB27DzfbcyPNBYnFpUWpDcDUobjQ/edit?resourcekey=o-Lk6XkUMdJokxz4q3hoodug>> [Consulta: 07 desembre 2022].

40. Ley Servicio General de Sanidad del 28 de noviembre de 1855, *op. cit.*

41. Instrucción General de Sanidad Pública, Gaceta de Madrid n. 22 del 22 de enero de 1904: BOE-A-1904-465:273-275. A: <<https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1904-465>> [Consulta: 07 desembre 2022].

otro de farmacia, otro de cirugía (si lo hubiere), un veterinario y tres vecinos, desempeñando la función de secretario un profesor de ciencias médicas.» Va ser una llei que va establir una estructura molt centralitzada amb la intenció d'evitar i controlar les epidèmies, el principal problema de salut pública en el segle XIX.

A l'AMA es conserven els llibres manuscrits d'una sèrie completa d'actes (1883-1903) de les JMS i altres posteriors, que recullen els nomenaments dels membres de les diferents JMS instituídes tal com demanava la llei i ens permeten un apropament a l'atenció municipal dels problemes sociosanitaris a Algaida, Pina i Randa durant els últims anys de la Restauració i regnat d'Alfons XIII.

Els noms de les persones recollides el *Registro de auxilios a los Pobres de solemnidad*, que hem citat, es feien arribar als facultatius, qui estaven obligats a parar esment gratuït (assistència i medicines) a les persones incloses en el llistat. En diferents escrits els professionals de la salut detallen els serveis donats als veïns amb dificultats econòmiques al que estaven obligats i justifiquen les despeses que havien de fer quan es sumaven els problemes de salut i la pobresa.⁴²

A més de les mesures de prevenció que consten sobre el tractament de les aigües i el seu proveïment, la salubritat d'animals sacrificats pel consum, disposicions sobre la higiene pública, sobre el lloc on situar el cementiri, etc. són freqüents les mesures coercitives per a prevenir i evitar els contagis. Així podríem assenyalar, a tall d'exemple, les preses el 5 d'abril de 1883 en: *Sesión extraordinaria de la Junta local de Sanidad*:

«siendo el objeto de la reunión acordar lo que proceda respecto al hijo de J.A.M. que está padeciendo de viruela. Se tomaron por una-

nidad los acuerdos siguientes. [...] impedir que salga de ella (de la vivienda) ningún individuo de la familia y que bajo ningún pretexto entre en ella persona alguna [...] Que se traslade la escuela de niños en la casa que habita el profesor. Que pasen a Palma dos amas de los espósitos (sic.) residentes en esta villa para que sean vacunados para después vacunar y revacunar á todos los niños y demás que se presentes à cuyo efecto se harán los correspondientes pregones. Queda prohibido el jugar por la plaza a todos los niños por estar la casa invadida al centro de dicha plaza. Siendo el padre del enfermo pobre de solemnidad y carecer de recursos para la subsistencia también se resolvió el facilitarle cuatro camisas y cuatro sábanas y proporcionarle diariamente cuatrocientos gramos de carne, doscientos gramos de arroz, un pan de cincuenta céntimos de peseta y el carbón y aceite que necesite».⁴³

El 12 de enero de 1890 reunión extraordinaria para acordar como proceder con los casos de viruela confluyente que se han presentado y tiene invadida la población. Se acuerda poner un cartel en el portal de cada casa donde haya enfermos de viruelas que diga: Hay viruela, con letras grandes para conocimiento del público. Y para desinfectar los cuartos o habitaciones [...] cloruro de sal [...] se les proporcione gratuitamente a los pobres».⁴⁴

El 6 de agosto de 1896 es parla de «una mujer atacada de viruela [...] lo mas conveniente es islar la casa y cordonarla [sic]».⁴⁵

També consta l'interès municipal en combatre l'intrusisme. El 15 de juny de 1890, s'indica: «se ponga en conocimiento del Gobernador que hay cuatro individuos (los nombra) que

42. AMA, Registro de auxilio a los Pobres de solemnidad. 1662-1716

43. AMA, Acta de la JMS del 5 d'abril de 1883.

44. AMA, Acta de la JMS del 12 de gener de 1890.

45. AMA, Acta de la JMS del 6 d'agost de 1896.

TAULA 5
DISTRIBUCIÓ DELS PROFESSIONALS SANITARIS DE LES BALEARS
SEGONS TITULACIONS (1848-1932)

TITULACIÓ	FREQÜÈNCIA ABSOLUTA	%
Metges	604	48,99
Matrones	169	13,71
Farmacèutics	160	12,98
Practicants	127	10,30
Veterinaris	95	7,70
Dentistes	49	3,97
Sagnadors	29	2,35
TOTAL	1.233	100,00

ejercitan la profesión de farmacéutico sin tener título para ello». ⁴⁶

Per tractar d'organitzar les ocupacions relacionades amb la salut i evitar l'intrusisme, aquestes es van anar ordenant a partir de la ja anomenada *Ley Moyano* en la segona meitat del segle XIX i principis del XX, fins a aconseguir la plena consideració. El procés de professionalització es va fer amb mecanismes de control; especialment institucionalitzant les titulacions i establint la col·legiació que va passar a ser requisit obligatori per poder exercir les professions sanitàries. Aquest procés de professionalització de les pràctiques sanitàries es va construir al voltant de la científicació de tots aquells que exercien tradicionalment professions sanitàries, però tenint com a llocs centrals, l'especialització, la masculinització i la secularització. ⁴⁷

Per tal de valorar quantitativament l'abast del procés de professionalització a les Balears

presentem una anàlisi descriptiva del nombre de persones, nascudes a l'Arxipèlag que van obtenir una titulació sanitària entre 1848 i 1932 i que figuren com titulats als llibres de Registres de Títols de l'AGA (Taula 5). ⁴⁸

Quasi la meitat dels 1233 titulats sanitaris que hem pogut identificar amb nom i cognoms, van obtenir una titulació —facultatiu o llicenciat— que, segons les diferents disposicions, autoritzava per exercir com a metge o cirurgià. Les comares i farmacèutics, són grups que presenten xifres similars entre ells (169; 13,71% i 160; 12,98% respectivament) i que suposen una mica més d'una vuitena part respecte al total dels titulats. La resta correspon a altres títols de menor freqüència com a sagnadors, titulació que desapareix oficialment en crear-se el títol de practicant el 1861, o practicants, veterinaris o dentistes. (Taula 6). Els practicants varen ser molt poc freqüents a Mallorca, respecte al que

46. AMA, Acta de la JMS el 15 de juny de 1890.

47. PANADERO DÍAZ, Matilde. «Del pluralismo médico a la profesionalización de la Medicina». *Anduli. Revista Andaluza de Ciencias sociales*; 2006, n. 5, p. 32-42.

48. GALLEGO, Tesi doctoral, *op. cit.* 155-158

TAULA 6

PROFESSIONALS SANITARIS NASCUTS O EN EXERCICI A ALGAIDA, PINA O RANDA
REFERÈNCIES DOCUMENTALS A DIFERENTS FONTS (1883-1935)

NOMS (ABC)	NAIXEMENT	TÍTOL I DATA	ACTUACIÓ AMA	REFERÈNCIES DOCUMENTALS
CERDÀ AMENGUAL, Perra	Algaïda 1917	Matrona Titular Algaïda	1935	AMA: Demana la plaça (B.O. 10.695 el 23 de juny 1935), fadrina, 25 anys, C/ La Roca 5 (Algaïda)
CANO, Angel	Algaïda	<i>Albeitat</i> ; Alacant 07/01/1851		AGA llibre 120
CATALÀ HORRA, Vicente	Algaïda	Practicant (València, 17/06/1922)		AGA Llibre 107
CONTESTÍ AMENGUAL, Damián		Veterinari	1924	AMA Únic aspirant a la plaça
FERNÁNDEZ VICENS, Antonio		Llic. Farmàcia	1910	AMA Referències a la farmàcia d'aquest Llicenciat
FERRER DELGADO, Matias	Binissalem (1853)	Llic. Med. i Cir. Barcelona 1878.	1890	AGA i AMA
GAMUNDÍ MUT, Sebastián	Llucmajor		1922	AMA Substitueix absències de Pedro Carbonell Cardell
JAUME RIBOT, Juan		Veterinari	1903 (28/8)	AMA 1914 antecedents
MARTORELL CARDELL, Pedro	No consta. Avi de l'actual apotecari	Llic. Farmàcia	1923	AMA Preveu establir oficina de farmàcia Informació de la família
MARTORELL ROCA, Gabriel	Algaïda, pare de l'anterior	Llic. Farmàcia Farmàcia en Algaïda, 1875	1903 (28/8)	AMA 1895 actes, 1909-10 Primer, saga 4 apotecaris Informació de la família

NOMS (ABC)	NAIXEMENT	TÍTOL I DATA	ACTUACIÓ AMA	REFERÈNCIES DOCUMENTALS
MATEU MARTORELL, Rafael		Llic. Med. i Cir.	1931	AMA Resideix en la plaça, hi ha un altre titular
MORAGUES BALAGUER, Pedro		Llic. Med. i Cir.	1910	AMA Resideix al municipi hi ha altre titular
MULET GOMILLA, Juan	Algaida	Llic. Med. i Cir. Barcelona 18/08/1922		AGA, Llibre 97
MULET, Pedro Antonio		Dr. Medicina	1883/05/12	AMA
MUNAR POU, Jaime	Algaida	Llic. Med. i Cir. Barcelona 05/04/1915		AGA Llibre 794
NICOLAU BONET, Jaime		Llic. Med. i Cir.	1907	AMA Titular de Capdella, es presenta a plaça
OLIVER PUJOL, Gabriel		Cirurgià	1895	
OLIVER MULET, Gabriel	Algaida	Dr. en Medicina. Barcelona 1871.		Anuario Méd. 1928
OLIVER TROBAT, Francisca	Algaida 1908	Llevadora en Lluçmajor. Matrona Barcelona 09/09/1929.		AGA Llibre 881
RAMIS CAPLLONCH, Antonio		Llic. Med. i Cir. TITULAR	1911	AMA Demana sigui anul·lada clàusula absència 24 hores. Sou acordat en possessió (1500 pres. anuals). Anomenat 1907, Dimiteix en 1910
RAMONELL MIRALLES, Bartolomé	Algaida	Llic. Med. i Cir. Barcelona 12/12/1891		AGA llibre 95

NOMS (ABC)	NAIXEMENT	TÍTOL I DATA	ACTUACIÓ AMA	REFERÈNCIES DOCUMENTALS
RAFAL ROCA, Jaime	Algaida	<i>Sangrador</i> . Barcelona 03/02/1857		AGA llibre 116
RIGO MARTORELL, Maria	Montuiri 1917	Matrona en Algaida		COIBA
ROSSELLÓ GÓMEZ, Àngel			1907	AMA Anomenent per cobrir vacant, 30 dies
SAGUISTÀ LLOMPART, Adolfo		Llic. Med. i Cir.	1907	AMA Veí d'Estellencs i veí de Palma, es presenta a plaça, de titular, 1906
SALA SALA, Juan	Campos	<i>Madrid, 1865</i> <i>Médecin, Inspector Municipal. Sanidad.</i>	1903 (28/8)	AMA 1885 Contracte. Secretari JM Sanitat, 1889 renovació, 1896 Llistat d'atenció gratuïta 1903 Metge únic.
SALVÀ MUNAR, Jaime	Algaida (1783-Madrid 1855)	Catedràtic Medicina Madrid, 07/11/1828		AGA llibre 118
VERGER, Guillermo		Llic. Med. i Cir.	1933 (6/6)	Justifica les despeses més costoses per atenció a pacients
TROBAT BARCELO, Magdalena		Practicant		COIBA

TAULA 6. *Fons*: Archivo General de la Administración (AGA), Libros de registro de títulos (1848-1932); Arxiu Històric del Municipi d'Algaida (AMA), Arxiu Col·legi Oficial Infermeres i Infermers de Balears (COIBA), *Anuario Médico*, 1928.

succeïa a la resta de l'Estat. Pot ser que la seva escassa contractació fos deguda a la freqüent presència de religioses que ja hem comentat. El cas concret d'Algaida hem pogut identifi-

car a diferents fonts, 29 professionals de la salut que van néixer, treballar o intentar fer-ho a Algaida (Taula 5)

6. DISCUSSIÓ

Amb la crisi de les institucions de l'Antic Règim, es va donar un nou paradigma conceptual i polític en l'enfocament de la pobresa, que va donar lloc a un distanciament de les mesures impulsades pels poders tradicionals. Les idees liberals ràpidament expandides en els països europeus van donar suport conceptual unificador als qui van propugnar l'erradicació de la pobresa i l'atenció a la salut com a part de la lluita per la universalització dels drets humans. Una nova burgesia emergent advocava per l'educació i la moralització dels costums per a integrar a les classes populars en el nou sistema social en el qual l'Església i l'Estat van anar de bracet, fent ús de les dones religioses al carrer, tant al final de l'Antic Règim com a les propostes dels liberals, malgrat la seva laïcitat.

Tot i que l'actitud de les religioses infermeres era conseqüència directa de la filosofia moralista del moment històric que van viure i de la conveniència, tant de l'administració com de la classe mèdica, de tenir a la seva disposició un personal subaltern, entrenat, econòmic i obedient,⁴⁹ no es pot oblidar l'importantís-

sim paper sociosanitari de les religioses. Van ser infermeres i mestres en un context històric en el qual transmetre i practicar normes d'higiene era essencial. La seva dedicació en sinergia amb altres factors va contribuir a disminuir la mortalitat infantil i a avançar la transició demogràfica de Mallorca.

Les polítiques municipals, dissenyades per augmentar l'equitat en uns moments en que la salut era responsabilitat de cadascú i que encara no es comptava amb un sistema universal d'assegurança, eren amb la caritat l'única alternativa de socors individual. Els documents estudiats mostrant l'interès municipal per identificar i atendre a la salut de les persones del municipi amb dificultats econòmiques i als nins que eren a la Inclusa a Palma o lliurats al domicili de dides d'Algaida per l'al·lactament. Any darrere any, queda constància de la preocupació per censar-los i atendre'ls. Una preocupació de la qual no hem calculat la seva eficàcia i que es mostra desigual a diferents governs municipals. Inclús en algun moment les actes de la JMS semblen més intentar cobrir un expedient obligats per la normativa,

49. HERNÁNDEZ MARTÍN, Francisca; MORENO ROY, María Ángeles; PINAR GARCIA, María Eugenia. «De las Hijas de la Caridad y su formación». *Híades: Revista de historia de la enfermería*, 1995, no 2, p. 181-216.

que atendre realment els problemes sociosanitaris dels aproximadament 4.000 algaidines i algaidins censats al municipi en el període estudiat. Persones que van ser una preocupació essencial a la majoria de les JMS del consistori.

No obstant això, la sèrie de 20 anys d'actes de les *Juntas Municipales de Sanidad* estudiada a l'AMA (1883-1903) permet seguir les propostes i acció municipal, per tal d'evitar la propagació de malalties infeccioses amb mesures d'aïllament en casos concrets, seguiment de mesures higièniques com la potabilització de les aigües, el manteniment dels animals i els carrers nets, la inspecció d'aliments, la construcció d'un nou cementeri, i diferents campanyes de vacunació, entre altres mesures que la Juntes van emprendre.

Altres documents com els expedients dels professionals que aspiraven a ser contractats, o

ho van ser, ens han permès una primera aproximació al procés de professionalització sanitària, i identificar alguns dels professionals de la salut titulats que van ser pioners a Algaida: metges, apotecaris, manescals, matrones i practicants, contractats pel municipi o, altres que apareixen als registres del COIBA, o a l'AGA nascuts o domiciliats a Algaida i que no figuren com contractats pel municipi.

Aquesta aproximació a l'atenció a la salut a Algaida, Randa i Pina pot facilitar pròximes recerques partint de la identificació dels professionals de la salut i de les religioses establertes o nascudes al municipi, que prestaren atenció sociosanitària. Recerca que a partir de la invitació a participar en les I Jornades d'Estudis Locals d'Algaida (2021) continuaré essent interessada.

7. BIBLIOGRAFIA

- BUJOSA HOMAR Francesc. *Filosofia e Historiografia mèdica en España*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1989.
- BUJOSA HOMAR Francesc (coord.) *L'ensenyament de les Ciències de la Salut a les Illes Balears des de la conquesta fins a la guerra civil*. Palma: Govern de les Illes Balears. Conselleria de Salut i Consum. Direcció General d'Avaluació i Acreditació; 2008. pp. 79-89. A: <<http://hdl.handle.net/20.500.13003/17685>>.
- CANUT, María Luisa; AMORÓS, José Luis. *Maestras y Libros (1850-1912)*. Palma: UIB, 2000.
- CARDONA, Álvaro. *La salud pública en España durante el trienio liberal, 1820-1923*. Madrid: Editorial CSIC Press, 2005.
- CARMONA MORENO, Félix. *Una institución nacida para la Caridad. Agustinas del Amparo (1859)*. A: <<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2815658>>.
- CAMPOS y GARCIA DE SEVILLA, Francisco Javier. (coord.). *La Iglesia española y las instituciones de Caridad*. El Escorial: ediciones escurialenses, 2006, p.p. 900-920.
- CARR Raymon. *España 1808-1975*. Barcelona: Ariel Historia, 2006.
- CASASNOVAS CAMPS, Miquel-Àngel; GINARD FERÓN, David. *L'Època Contemporània a les Balears (1780-2005)*. Palma: Documenta Balear, 2006.

- FULLANA PUIGSERVER, Pere. *El moviment catòlic a Mallorca*. L'Abadia de Montserrat, 1994.
- GALLEGO CAMINERO, Gloria; MIRÓ BONET, Margalida; FERRER DE SANT JORDI, Pilar; GASTALDO, Denise. «Las parteras y matronas del siglo XVI: el manual de Damià Carbó». A: *Texto & Contexto Enfermería*. 2005, vol. 14, no 4, p. 601-607. A: <https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=es&user=3lh7NXoAAAAAJ&citation_for_view=3lh7NXoAAAAAJ:UeHWp8XoCEIC>.
- GALLEGO, Gloria; BOSCH, Maria Pilar; MIRÓ, Margalida; MARTÍN, Antonia; SÁNCHEZ-CUENCA, Pilar; ZAFORTEZA LALLEMAND, Concha. «Los cuidados enfermeros en Mallorca. Contribución y tributo de las Hermanas de la Caridad de San Vicente de Paúl en el siglo XIX». *Rol Revista Española de Enfermería*, 2007, vol. 30 n. 6, p. 24 - 35.
- GALLEGO CAMINERO, Gloria. Tesis Doctoral inédita. *El proceso de profesionalización sanitaria y la transición demográfica en Mallorca (1848-1932)*. UIB, 2009.
- HERNÁNDEZ MARTÍN, Francisca (coord.) et al. *Historia de la Enfermería en España. Desde la Antigüedad hasta nuestros días*. Madrid: Síntesis; 1996.
- HERNÁNDEZ MARTÍN, Francisca; MORENO ROY, María Ángeles; PINAR GARCIA, María Eugenia. «De las Hijas de la Caridad y su formación». *Híades: Revista de historia de la enfermería*, 1995, n. 2, p. 181-216.
- KINDER, Hermann; HILGEMANN Werner. *Atlas Histórico Mundial (Vol.II). De la revolución francesa a nuestros días*. Madrid: Istmo, 1992 i CARR Raymon. *España 1808-1975*. Barcelona: Ariel Historia, 2006.
- MOLL BLANES, Isabel; SALAS VIVES, Pere; PUJADES MORA, Joana María; CANALETA SAFONT, Eva. *La lluita per la vida: administració, medicina i reforma sanitària (Mallorca 1820-1923)*. Pollença (Mallorca): El Gall Editor, 2014.
- Organización Panamericana de la Salud. *Determinantes de la salud*. <https://www.paho.org/es/temas/determinantes-sociales-salud>.
- PORRAS GALLO, Mª Isabel. «La idea de bienestar en el discurso médico español anterior al nacimiento del estado de bienestar». A: MONTIEL, Luis. *La salud en el estado de bienestar: análisis histórico*. Madrid: Editorial Complutense, 1993.
- PRATS CUEVAS, Joaquim, (coord.) Grupo Crono. *España: siglo XIX (1789-1833)*. Madrid: Anaya; 2000.
- RODRÍGUEZ CAMPOMANES I SORRIBA, Pedro. *Discurso sobre el fomento de la industria popular (1774)*. A: <<https://bibliotecadigital.jcyl.es/es/consulta/registro.cmd?id=7833>>.
- SALAS VIVES, Pere; PUJADAS MORA, Joana Maria. *Les epidèmies a Les Illes Balears (1800-2020)*. Quaderns d'història contemporània de les Balears. Palma: Documenta Balear, 2021.
- SUREDA-GARCIA, Bernat. *L'Educació a les Balears en el segle XIX*. Palma: Edicions Documenta Balear, 1998.
- TUÑÓN DE LARA Manuel. *La España del siglo XIX (Vol I)*. Barcelona: Laia, 1977.

VALLE RACERO Juan Ignacio. «Las matronas en la historia. Un estudio del siglo XIX». *Revista Rol de Enfermería*, 1998, n. 187, p 61-67.

WILLIAMSON, Lori. «Soul sisters: the St. John and Raynard nurses in nineteenth century London». *International History of Nursing Journal*. 1996, vol. 2, no. 2, p. 33-47.

8. APARTAT NORMATIU

Instrucción para el Gobierno Político de las Provincias del 23 de junio de 1813. Disponible a: <<https://drive.google.com/file/d/0B27DzfbcyPNBYnFpUWpDcDUobjQ/edit?resourcekey=0-Lk6XkUMdJokxz4q3hoodug>>.

Ley de 28 de noviembre de 1855 disponiendo lo conveniente sobre el servicio General de Sanidad. Disponible a: <<https://legislacionsanitaria.org/?p=297>>.

Ley de Instrucción Pública del 9 de septiembre de 1857 (Ley Moyano). Disponible a: <http://personal.us.es/alporu/historia/ley_moyano_texto.htm>.

Real decreto de 12 de enero de 1904 aprobando con carácter definitivo la Instrucción General de Sanidad Pública. Disponible a: <<https://legislacionsanitaria.org/?p=313>>.

02

Les mesures sanitàries en el municipi d'Algaida (1800-1986)

Rafel Puigserver Pou

1. INTRODUCCIÓ

Avui en dia, gairebé tothom sap la importància que tenen i tengueren els avenços mèdics i les millores en les condicions higièniques, ja que, a poc a poc, ajudaren a assolir un millor nivell de vida i, demogràficament parlant, a reduir les crisis de mortalitat.

Però tots els avenços i les millores quant a higiene, salubritat, sanitat, etc., no haurien estat possibles sense la no sempre eficaç administració local. Els ajuntaments, ja fossin tirant endavant iniciatives pròpies o seguint les disposicions que rebien de les administracions provincials i estatals, van dur a terme mesures per tal de millorar les condicions de vida dels seus

habitants. Això no obstant, encara que sobretot es veren beneficiades les classes benestants, també es van començar a preocupar per les classes pobres, o parlant amb propietat amb els pobres de solemnitat. Per això es van constituir les anomenades Juntes de Sanitat i Juntes de Beneficència, tant en l'àmbit municipal com a escala provincial.

En aquesta comunicació, tractaren els temes sanitaris com els metges o malalties i les polítiques de salut pública —cementeries, accés a pous públics, etc.— que aplicà l'Ajuntament d'Algaida fins a la consolidació de les competències sanitàries en mans del Ministeri de Sanitat.

2. FONTS CONSULTADES

Quant a les fonts consultades, l'estudi següent està extret de les actes de les sessions plenàries de l'Ajuntament d'Algaida entre els anys 1800 i 1986, any en què s'aprova la primera llei de sanitat universal. També coincideix

amb el darrer als quals podem accedir a les actes municipals a través de l'ADMA. Cal esmentar que, a partir de l'any 1854, ens trobam amb la necessitat de consultar les actes de les juntes municipals de sanitat, els butlle-

tins provincials, així com la correspondència de l'Ajuntament per poder conèixer algunes de les disposicions que s'enviaven des d'administracions superiors.

El principal problema que presenta aquest estudi, cal reconèixer és el seu caràcter superficial atès que és molt difícil determinar el grau de compliment d'algunes de les mesures encomanades i aprovades per les diputacions i els

Ajuntaments com el d'Algaida. La insistència en el compliment de les mesures, en tot cas pot ser indicatiu de què en molts casos no es complissin. Però el que està clar és que es documenten un augment, en quantitat i qualitat, d'actuacions polítiques en matèria sanitària a mesures que es va desenvolupant i construint l'estat liberal a Espanya.¹

3. LA SANITAT A ALGAIDA DURANT EL SEGLE XIX

A finals del segle XVIII i principis del segle XIX, hi ha constància oficial a Algaida de la figura de metge titular —també anomenats metges de partit o municipals o de beneficència—. Les seves obligacions consistien a assistir als malalts, cobrant per cada visita, a excepció dels pobres, i on escaigués assistir. Durant la primera meitat del segle XIX es van mantenir dures condicions laborals amb modestos honoraris de vegades pagats en espècie o en serveis, dispersió dels pacients, aïllament professional i manca de recursos sanitaris.

Algaida segueix unes pautes similars a les observades a la resta de pobles de Mallorca que se centraven en el control de la higiene de l'aigua potable i l'alimentació, la neteja dels carrers i dels punts considerats potencialment com a focus de pestilència —pallisses i els abocadors d'aigües fecals— o la vigilància dels cementeris i la forma d'enterraments.

Tanmateix, com apunta Pere Salas aquesta pauta es veu incrementada i sistematitzada pel govern de l'Estat que, via butlletí oficial enviava circulars als ajuntaments, per tal de garantir l'ordre —policial i sanitari— en els diferents

pobles. Aquest control arribarà a la seva culminació a la dècada dels vuitanta quan el govern de la província, a més d'instar al compliment d'una sèrie de normatives, vol assabentar-se del seu grau de compliment.²

A principis del segle XIX, amb la Guerra del Francès, s'iniciava un llarg procés de crisi a l'Antic Règim. La primera disposició sanitària data del 29 de juliol de 1800,³ quan el nostre Ajuntament aprovà el sou del metge cirurgià Joan Capellà. Havia de cobrar 30 lliures, 20 en concepte de sou i 10 per a poder pagar el lloguer de la seva casa en el municipi. No trobam massa disposicions més de cap mena, cosa que demostra la poca iniciativa pròpia d'un ajuntament amb un règim absolutista, que només s'encarregava dels assumptes importants. Tanmateix, al cap de l'any 1817, es va rebre a Algaida una Instrucció sobre la necessitat de declarar els contagis de pesta o qualsevol altra malaltia.

L'any 1820 es va rebre un ban informant de la millora de la situació epidemiològica exceptuant a Son Servera.⁴ Per aquest motiu, al Consistori municipal no li queda més remei que aplicar cordons sanitaris en el muni-

1. SALES VIVES, Pere: «Sanitat i estat liberal: Mallorca segle XIX» a *Mayurqa* 1999, Vol. 25, p. 197-215.

2. SALAS VIVES, *op. cit.*

3. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1800-1809), lligall 43.

4. La pesta de Palma (1820) i de Son Servera i Artà (1821) provocà un control molt exhaustiu per part de ta Diputació Provincial i els municipis.

cipi a partir de dia 17 de març de 1820, i que estarien situats al carrer de la Ribera, i al carrer de Palma, amb guàrdies —primer paisans però després soldats— que impediien l'entrada de forans dins el municipi.⁵ La Junta Superior de Sanitat felicità el consistori per la seva contribució per evitar la propagació de la pesta, també envià un avís recordant la prohibició de dipòsits de cadàvers a les esglésies, així com s'han de tenir arreglats els cementiris.

En l'època del Trienni Liberal començaren a aprovar-se mesures rellevants. Així, el 23 de març de 1821⁶ es va manar que es donàs compliment a una ordre de la Diputació Provincial per a la construcció d'un hospici, el qual mai no s'arribà a construir.⁷ Segurament, a causa dels problemes econòmics pels quals passava l'Ajuntament per aquell mes de març, no es podia fer front als pagaments de la totalitat dels sous dels empleats contractats ni per acabar de pagar els terrenys que havia adquirit per a la construcció dels cementiris d'Algaida, Pina i Randa. Abans de la mort de Pere Josep Oliver, l'Ajuntament ja havia contractat a Pere Antoni Mulet, qui havia d'assistir a tots els malalts i pobres de solemnitat, i per això cobraria 65 lliures.⁸

Durant l'etapa de Dècada Ominosa absolutista, i malgrat la situació, el municipi d'Algaida aprovà, el 25 de febrer del 1826, l'atorgament de poders absoluts al diputat del comú sobre la

venda de carn. Hi devia haver molts de malalts, ja que l'administració local es va veure en la necessitat, el 26 d'agost del mateix any, de contractar el doctor en medicina Joan Monblach, amb l'obligació de traslladar la seva residència a Algaida, i pel que cobraria 100 lliures cada any. Un dia després, el 27 d'agost, s'acceptà la llicència de Jaume Arrón, perquè fos el titular de la llicència d'apotecari, amb la condició que se li donàs una «casa franca». El 24 de setembre de 1826,⁹ l'Ajuntament aprovà que el metge Pere Antoni Mulet també atengués els malalts del poble —passaria a cobrar 100 lliures mallorquines per any—. ¹⁰ L'Ajuntament degué tornar a tenir problemes de liquiditat, ja que en l'acte del 20 de novembre de 1827 s'ordenà notificar als dos metges del poble, Pere Antoni Mulet i Joan Monblanch, que no se'ls poden pagar les dotacions promeses.¹¹

Malgrat la falta de diners, el 9 d'octubre de 1828,¹² l'Ajuntament aprovà la construcció d'una nova roda de la sinya pública —és a dir, una sinya— per a l'abastament d'aigua al poble, per la qual cosa es manà la contractació dels obrers. El 1829, Rafel Trobat Mesquida reclamava a l'ajuntament el lloguer de la casa i botiga de l'apotecari que s'havia establert a Algaida el 1826. El 1831, hi havia tres facultatius, concretament els metges Pere Antoni Mulet i Joan Montblanc, i el cirurgià Jaume Rafal.¹³ El 1832 l'Ajuntament ordenà complir la resolució de la

5. Almenys es va mantenir entre 1820 i 1822.

6. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1810-1826), lligall 44.

7. El 1820 s'havia aprovat un reglament general que havia de servir per regular els hospicis essent obligatori crear a tots els pobles de Mallorca. Tanmateix, l'Ajuntament d'Algaida no disposava dels fons necessaris i per això es recorria al suport econòmic de la Confraria de Sant Pere que, fins llavors, tengué el privilegi de recaptar els drets de plaça, el dia de mercat.

8. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1810-1826), lligall 44.

9. Ídem.

10. MULET CERDÀ, Pere «Notícies d'arxiu: *Contracte de l'Ajuntament amb el metge. Any 1826*» a *Es Saig*, núm. 65, maig de 1986.

11. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1827-1831), lligall 45.

12. Ídem.

13. FULLANA PUIGSERVER, Pere (2002): *Memòries d'un temps (II). Una època de canvis imperceptibles (1824-1843)*. *Plaquetes d'Història i Cultura*, núm. 14. Ajuntament d'Algaida 2002, pàg. 14.

Junta de Sanitat Municipal del 22 d'abril,¹⁴ per la qual s'havien de tapar els cruïes dels cementiris de Pina i Randa. El maig de 1833 es multà Bernat Company i Jordi Andreu, de Pina, per vendre medicines sense permís.

A partir de 1830 es detecta un control sistemàtic dels apotecaris i ferrers, en la mesura que aquests exercien com a sanadors d'animals i ferradors de bèsties. Així, aquell any l'apotecari d'Algaida, Jaume Arrom va ser multat amb 300 escuts per no posseir cap casta de titulació. Els ferrers Rafel Oliver «Dolorós», Joan Oliver, Joan Amengual, Agustí Fullana, Jaume Mudoy i Antoni Cantallops foren controlats sistemàticament i hagueren d'obtenir un certificat per poder exercir aquelles tasques que més tard serien atribuïdes normativament als veterinaris.¹⁵

A inicis dels anys trenta del segle XIX, Europa patia una epidèmia de còlera.¹⁶ A Mallorca es varen fer cordons sanitaris a diferents indrets de l'illa —a Algaida també—. Així, el 20 de juliol de 1835,¹⁷ l'Ajuntament ha d'aprovar el pagament de setanta-cinc lliures per tal d'evitar el contagi i la propagació del còlera morbo i establir el cordó sanitari del municipi.

Abans ja hem parlat dels cementiris, però és en aquest moment quan l'Ajuntament s'hi preocupà de bon de veres. El 7 de maig de 1837,¹⁸ ens trobam que, a causa de l'estat ruïnós en què es trobava el cementiri situat davant l'església parroquial, es manà que es desmuntàs l'antic cementiri, i que es traslladàs a una terra més alta —segurament al lloc on està situat actualment—. Més endavant, l'11 de novembre de 1838, a l'acta s'especifica com ha de ser el nou ce-

mentiri. Es diu que s'ha de construir un portal i un porxo a l'esquerra, amb un carro per transportar els cadàvers i poder guardar-los allà fins que no compleixin les 24 hores de ser difunts. A més, s'havia de col·locar a les portes un caixonet on dipositar les almoines. També s'hi especifiquen les mesures d'amplitud i d'alçària del porxo i del portal. En un afegit a aquesta acta, s'ordena el pagament de 97 lliures i s'autoritza la compra de fusta al fuster Pascual Fuster i l'excavació de les terres a Lorenzo Sastre.

El 23 de febrer de 1851,¹⁹ l'Ajuntament aprovà la quantitat de 29 sous per pagar al metge cirurgià don Joan Riera, que havia d'atendre gratuïtament a tots els malalts del poble. També establí les «tarifes» de l'enterrador: 6 sous per enterrar cada cadàver, 8 sous si el cadàver duia caixa de fusta i 3 sous per enterrar els infants. A més a més, l'enterrador havia de tenir obert els cementiris tots els diumenges.

El 9 d'agost de 1854, es va manar convocar la Junta de Sanitat, per tal d'adoptar les mesures oportunes per evitar el contagi de còlera morbo, que ja havia estat detectat a Andratx. A l'acta del 25 de març de 1855,²⁰ i seguint l'ordre provincial publicada en el número 3479 del *Boletín Oficial Balear* es demanava als ajuntaments que extremassin les mesures higièniques i de salubritat per tal de prevenir una nova epidèmia de còlera morbo asiàtic. També es demana als presidents de les juntes municipals de sanitat que enviassin cada diumenge una taula estadística amb tots els casos de malaltia especificada. Aquesta ordre es tornaria a donar en l'acta de 20 de maig de 1855 quan des de la Diputació provincial es demanava un compte

14. AMA, Actes de les juntes de Sanitat Municipal.

15. FULLANA PUIGSERVER, Pere (2002): *op. cit.* pàg. 25.

16. El còlera és una malaltia infecciosa aguda causada pel *Vibrio cholerae*, que provoca greus diarrees amb intensa depleció de líquids i electrolits, rampes musculars, i una gran prostració. Se sol transmetre a través de l'aigua contaminada, que sol tenir aspecte d'aigua d'arròs (entre 10 i 13 litres diaris).

17. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1832-1843), lligall 46.

18. Ídem.

19. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1844-1854), lligall 47.

20. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1855), lligall 43.

amb les inversions i despeses dels cordons sanitaris dels municipis, així com un estat detallat de les malalties.

La construcció de l'estat liberal a Espanya fou essencial en la millora del sistema sanitari espanyol i que van en paral·lel al control epidemiològic de manera marítima i terrestre. La llei de Sanitat de 1855 va reconèixer com a deure ineludible de tots els ajuntaments d'Espanya el fet de proporcionar assistència facultativa gratuïta a les famílies pobres residents en cada municipi. Aquest servei s'havia de realitzar mitjançant contractació directa entre els ajuntaments i els metges,²¹ establint posteriorment diversos reglaments per a la seva regulació.²² Aquest mateix any es va prohibir que es portin els cadàvers a les portes de les esglésies o dins l'interior.²³

Entrem en un període d'escassa activitat municipal i complir amb les ordres que venien des de la capital.²⁴ A continuació es fa una relació de les ordres, però això no significa que aquestes s'arribassin a complir. Així l'any 1856,²⁵ es van rebre les ordres a través del *Boletín Oficial Balear*:

- Prohibició de circular cans sense collar ni morral, ja que s'havien detectat casos d'hidrofòbia.²⁶

- Es permetia l'enterrament de cadàvers dins les capelles de les esglésies a condició que es complissin totes les mesures higienicosanitàries.²⁷
- Prohibició dels metges d'abandonar els municipis que hagin estat envaïts pel còlera.²⁸
- Des del Govern de l'Estat, s'ordenà l'obligació d'atendre i socórrer als estrangers, indigents i malalts gratuïtament havent d'enviar cada sis mesos una relació amb les despeses.²⁹
- Es va remetre una *Recopilación de las instrucciones que deben observar los gobernadores de provincia y las autoridades locales para prevenir el desarrollo de una epidemia ó enfermedad contagiosa , o minorar sus efectos en el caso desgraciado de su aparición*.³⁰

L'any 1857,³¹ ens trobam amb una situació similar, però es va rebre una Reial Ordre que permetia baix determinades condicions higièniques la celebració d'exèquies fúnebres de cos present.³² De l'any 1858, no hi ha res a destacar, però de l'any 1859,³³ des del *Boletín Oficial Balear*, arribaren les següents ordres:

21. Ley sobre Sanidad de 28 de noviembre de 1855. *Gaceta de Madrid*. 07/12/1855.

22. Destaquen el Reglament, de 24 d'octubre de 1873, «para la asistencia facultativa de los enfermos pobres». *Gaceta de Madrid*. 25/10/1873 i el Reglament, de 14 de juny de 1891, «para el servicio benéfico sanitario de los pueblos». *Gaceta de Madrid*. 16/06/1891.

23. *Boletín Oficial de la Provincia de las Islas Baleares* (BOB), núm. 3.501.

24. A les actes apareix la fórmula «se dio lectura a las circulares recibidas en el boletín Oficial y se acordó se le diese puntual cumplimiento».

25. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1856), lligall 49.

26. Malaltia també anomenada popularment com a ràbia. Es tracta d'una malaltia que es desenvolupa per contagi d'alguns animals, especialment cans, i que es transmet per la mossegada. Es manifesta per la constricció de la gargamella, dificultat per enviar, fòbia a l'aigua i als objectes brillants, convulsions, al·lucinacions i altres fenòmens nerviosos. També es pot transmetre als humans produint melancolia i podent arribar a produir la mort.

27. BOB núm. 3.656.

28. BOB núm. 3.656.

29. BOB núm. 3.732.

30. BOB Extraordinari.

31. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1857), lligall 50.

32. BOB núm. 3.786.

33. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1859), lligall 52.

- Remissió de diverses dades que fan falta sobre Sanitat i Beneficència, que fan falta per a l'estadística sanitària.³⁴
- Reial Ordre per la qual només està permès vendre medicaments a les farmàcies i que s'ha de conèixer la seva composició.³⁵
- Reial Ordre declarant vacant totes les places facultatives de Beneficència atorgades després del 21/6/1848 —metges, apotecaris...— per poc després un dur a terme una renovació.³⁶
- Circular disposant als batles que dictin les mesures necessàries per a evitar el contagi de verola als ramats —sobretot ovins—, a causa de la detecció de casos de verola a Calvià i Puigpunyent.³⁷
- L'any 1861,³⁸ s'ordena la vacunació de la població contra la verola.³⁹ Cal destacar que cap als anys vuitanta del segle XIX a Algaida es van donar casos de verola. També es va declarar incompatible la medicina amb les tendes de barberia.⁴⁰

El 1862 es demana als ramaders que extremin les precaucions amb els cavalls i els ases

contra la sarna.⁴¹ Si bé el 13 de juliol de 1862, el consistori va aprovar la reparació de la carnisseria i la construcció d'un porxo per a les rentadores de Randa. Un mes després el 17 d'agost l'Ajuntament paga 12.443 reals per les obres fetes en el cementiri i 4.000 reals en concepte de sou pel mestre d'obres.⁴²

El 16 d'abril de 1865, el consistori va resoldre que no era necessari realitzar un contracte especial a un metge facultatiu per tal d'atendre «a los pobres de solemnidad». Quasi dos mesos més tard, el 4 de juny, es varen aprovar les condicions del contracte del facultatiu —cobraria 4.000 reals i no se'n podia anar del municipi en cas d'epidèmia—. En aquest mateix any, s'aprova el projecte d'ampliació del cementiri, varen rebre la visita del subsecretari de farmàcia i es va aprovar un donatiu en blat i doblers a l'Ajuntament de Palma, per poder fer front a l'epidèmia de colera.⁴³

L'any 1866⁴⁴ començà amb una disposició provincial⁴⁵ ordenant que s'extremessin les prevencions per evitar els tifus en els ramats de bestiar. L'11 de febrer es pagaren 133 escuts a l'enterrador, però se li recorda que a més d'enterrar, havia de tenir ben cuidat el cementiri i el camí que hi duu; el 25 de febrer s'ordenà pa-

34. BOB núm. 3.920.

35. BOB núm. 3.878.

36. BOB núm. 3.889 i 4.099.

37. BOB núm. 3.956.

38. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1861), lligall 54.

39. La *verola* era una malaltia infecciosa desapareguda l'any 1979 gràcies a les intenses campanyes de vacunació, causada per un virus que produïa febre i una erupció papular a la cara, les mans i els peus. Les pàpules es convertien en butllofes, que supuraven formaven crostes i deixaven cicatrius, essent mortal en la meitat dels casos. Pel que fa a la verola borda —també anomenada *varicel·la* o *pigota borda*—, es tracta d'una malaltia infecciosa molt freqüent en la infància, causada per un virus. Molt contagiosa, produeix una erupció vermella, amb butllofes a la pell que fa molta picor. El període d'incubació entre el contagi i l'aparició dels primers símptomes és d'uns quinze dies. Pot donar un discret malestar general i febre, que són més acusats com més gran és el malalt. Les butllofes es va assecant i gairebé sempre es cura sense complicacions i sol conferir una immunitat permanent, si bé s'han detectat casos de reincidència.

40. BOB núm. 4.361.

41. BOB núm. 4.588.

42. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1862), lligall 55.

43. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1865), lligall 57.

44. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1866), lligall 58.

45. BOB núm. 5.182.

gar 4.000 escuts al metge cirurgia proporcionalment i per mesos —finals de març; de juny, de setembre i de desembre—. L'Ajuntament no podia prendre determinades decisions sense l'aprovació i ajut econòmic del govern provincial. Així el 18 de novembre s'anuncià al governador civil la vacant de la plaça de metge facultatiu i el 9 de desembre se sol·licità al govern provincial l'aprovació del projecte d'ampliació del cementiri —prèvia acceptació de Joan Monblanch, propietari de la finca a expropiar.

Ja dins l'any 1867, concretament el 7 de març es va nomenar per 23 vots sobre 28 a Joan Sala Sala com a metge titular, i exactament un mes després s'aprova la llista de famílies pobres per a la seva notificació al metge.⁴⁶ El mes de desembre de 1867, des de la Diputació es va prohibir el trasllat de cadàvers als pobles, i, per tant, no se'ls podia dur a les esglésies.⁴⁷

El Sexenni Revolucionari (1868-1874) s'inicià amb una ordre de vacunació de tota la població contra la verola,⁴⁸ però també es demanà des de la Diputació provincial una llista de famílies pobres per poder determinar el nombre de facultatius per a cada partit metge.⁴⁹ A més el 27 de juliol s'ordena fer neta la sènia pública i es prohibí anar-hi a cercar aigua.⁵⁰ Per tal que aquesta mesura es dugués a terme,

el 20 de juny de 1869⁵¹ —i possiblement perquè s'acostava l'estiu—, es va prohibir que la gent anàs a cercar aigua als pous públics del municipi pel que s'ordena que es posés un vigilant davant cada pou. La mesura, una mica in extremis, fou rectificada el 9 d'agost permetent anar a cercar aigua una hora cada dia a partir de les vuit del matí. També durant el mes d'agost es va acordar netejar l'anomenat «Pou Rodó» i va costar 120 reals. I al novembre s'ordenà retirar totes les portes dels pous públics.

El 17 de juliol de 1870 es va suspendre la plaça de metge titular del municipi.⁵² Quasi un any després el 10 de juny de 1871, el metge Joan Sala i Sala reclama la reposició del seu contracte com a metge titular del poble, argumentant que la seva destitució era il·legal per no haver-lo avisat amb dos mesos d'antelació.⁵³ L'Ajuntament d'Algaida va reconèixer el seu error, però, així i tot, no revocà la destitució del metge. El 28 d'agost de 1871 s'elevà una queixa al governador civil per la destitució del metge Joan Sala i Sala. No queda massa clar a les actes la resolució presa, tanmateix el 17 de desembre del mateix any, s'acordà consignar 400 escuts per pagar al metge titular Joan Sala i Sala.

De fet, en una comunicació al governador civil del 23 de novembre de 1873, se l'informava que el metge titular —suposadament Joan Sala

46. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1867), lligall 59.

47. BOB núm. 5.474.

48. *Boletín Oficial de la Provincia de Baleares* (BOPB) núm. 28.

49. BOPB núm. 28. Algaida pertanyia al partit mèdic de Palma.

50. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1868), lligall 60.

51. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1869), lligall 61.

52. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1870), lligall 62.

53. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1871), lligall 63.

i Sala, ja que no apareix el nom— té contracte des del 7 d'abril de 1867 fins al 7 d'abril de 1875. De la mateixa manera també se l'informava de la inexistència en el municipi d'un titulat en farmàcia, impossibilita el nomenament d'un farmacèutic titular. El 30 d'agost es va nomenar a Gabriel Oliver Pujol com a metge titular. Mesura premonitòria, perquè el 20 de desembre es va notificar amb dos mesos d'antelació al metge titular Joan Sala i Sala la no renovació del seu contracte.⁵⁴

El mes de març de 1874, es va nomenar a Pere Mascaró com a nou enterrador, que dura fins al mes d'agost, ja que el 8 de setembre es va elegir per unanimitat nou enterrador Damià Puigserver. A finals del mes d'agost es va aprovar el pagament de 233 pessetes en concepte de contribució del municipi al cordó sanitari marítim que hi havia en aquella època. També el 28 de desembre s'ordena el pagament de 20 escuts i 646 mil·lèsimes en concepte de despeses que va causar l'Ajuntament d'Algaida a l'Hospital Militar.⁵⁵

Durant els anys 1876, 1877 i 1878, a través dels Butlletins Oficials es varen sol·licitar les dades sobre l'estat de vacunacions contra la verola, però no es té constància si es varen enviar o no. Cal fer contar la circular del governador civil,⁵⁶ en què s'adjunta un qüestionari normalitzat sobre higiene que els batles havien de trametre degudament formalitzat.

Un dels problemes propis del caciquisme i dels pobles petits era haver de fer front a acti-

tuds caciquils a pobles petits com Algaida. El 13 de maig de 1877, i no queda clar a les actes el perquè ni com, es va destituir a Pere Mascaró com a enterrador i es va nomenar a Damià Puigserver per a desenvolupar aquest càrrec. El juny de 1877 es va nomenar a Jaume Jaume Ribot com a veterinari i nou inspector de carn i peix, càrrec pel qual cobraria 90 pessetes anualment.⁵⁷

Tanmateix, el cas més paradigmàtic de tots fou el cas del metge del poble. El 4 de gener de 1880 es va renovar interinament el contracte de Gabriel Oliver Pujol.⁵⁸ A partir de llavors, continuà la campanya contra el metge Joan Sala i Sala.⁵⁹ El 25 d'agost de 1881 no va tirar endavant la destitució del metge titular Joan Sala i Sala. Segons les actes pel fet d'haver-hi poc nombre de pobres en el municipi, però sí que ho aconseguiren el 2 d'octubre quan fou destituït per haver-se absentat els dies 28 i 29 de setembre sense permís del batle.⁶⁰ El 3 de març del 1882, i després de la queixa presentada per Joan Sala i Sala davant instàncies provincials, es va rebre una multa de 37 pessetes i 50 cèntims per haver destituït il·legalment al metge afegit a la reposició del càrrec com a facultatiu titular.⁶¹ En aquesta mateixa acta, es va convocar la plaça de farmacèutic.⁶²

El mes de març de 1882⁶³ i durant part de 1883⁶⁴ es va intentar dur a terme la construcció d'un nou cementiri, amb intencions primer d'ampliar-lo i després de fer-ne un altre de bell nou. Si bé aquest projecte no es va tirar enda-

54. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1873), lligall 65.

55. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1874), lligall 66.

56. BOPB 12-6-1880

57. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1877), lligall 69.

58. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1880), lligall 72.

59. És bastant plausible que aquesta campanya en contra del metge fos perquè Joan Sala i Sala no era del municipi, sinó de Campos. No obstant això, hi hauria d'haver algun altre motiu que no queda recollit a les actes atès que molts metges i apotecaris de l'època no eren inicialment oriünds d'Algaida.

60. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1881), lligall 73.

61. BOPB núm. 2.047.

62. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1882), lligall 74.

63. Ídem.

64. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1883), lligall 75.

vant, això no significa que no es fes alguna reforma al cementiri.

El 7 de gener de 1883 s'ordena als carnisseres que a partir del dia 20 de gener s'havia d'expandir la carn al lloc de la carnisseria i peixateria, obres les quals ja estaven acabades. El 13 de maig es va contractar com a farmacèutic a Gabriel Martorell Roca.⁶⁵

A partir de l'any 1883 tenim constància de les actes de la Junta municipal de Sanitat que arriben fins a l'any 1903, i en elles la tònica general foren les mesures contra la verola. Precisament l'any 1883⁶⁶ es notifica la presència d'un cas de verola que patia el fill de Joan Abrines i Miralles —anomenat Sebastià Abrinas y Llinàs— i que sabem vivia davant la sínia pública. Queden paleses a les actes de la Junta de Sanitat les mesures adoptades: prohibició de treure aigua de la sínia; col·locació d'un vigilant davant la porta de l'habitació; prohibició de tota visita a excepció dels seus familiars i del metge; trasllat de l'escola de nins a cal mestre d'escola; que dues «*amas de los espósitos de esta villa*»⁶⁷ vagin a Palma, siguin vacunades i també puguin vacunar a la resta de gent; prohibició de jugar damunt sa placa; fumigació un cop acabada la malaltia per part del farmacèutic; i facilitar quatre camises i quatre flassades, i diàriament 400 grams de carn, 200 grams d'arròs, un pa de 50 cèntims i el carbó i oli que hagués de menester.

A l'acta del 24 de juny de 1883 s'aprovà el pagament a Joan Abrinas Miralles de 70 pesse-

tes i 22 cèntims en concepte de les despeses que hagi pogut tenir a causa de la malaltia del seu fill.⁶⁸

L'any 1884 tornarem a partir alguns casos de còlera. El mes de març de 1884 es va nomenar la Comissió d'Establiments públics, Instrucció, Beneficència, i Policia sanitària urbana i rural, constituïda per Jaume Rafal, Gabriel Company, Bartomeu Amengual i Josep Vanrell. El juliol es va acordar declarar com a hospital pels afectats de còlera a la casa de la finca de Son Reus anomenada «*horno de ca'n Pelangue*».⁶⁹ El 24 d'octubre es va demanar des de la Diputació Provincial un estat sanitari del municipi, per al qual abans d'enviar-ho s'hagué de nomenar, el 16 de novembre del mateix any, a Joan Sala i Sala com a metge interí.⁷⁰

L'any 1885, el Consistori va contribuir per dues vegades en el cordó sanitari contra el còlera. Però a més es va ordenar buidar el dipòsit d'aigües brutes, i canalitzar les aigües brutes dels rentadors cap al dipòsit. El mes de juliol s'ordenà que abans de 30 dies s'havia de posar una porta a les portasses o tapar a causa de la seva insalubritat.

L'11 de març de 1893 s'ordenà el proveïment per al municipi de la vacuna a causa del fet que Palma s'han detectat casos de verola.⁷¹

El 28 de maig de 1897 s'aprovà l'obertura d'expedient per a l'expropiació de la finca anomenada «Son Alegre»⁷² de Francesc Monblanch, per a l'ampliació del cementiri. Una compra que fou aprovada el 2 de juny pel jus-

65. Ídem.

66. AMA, Actes de la Junta Municipal de Sanitat de 1883, lligall 567.

67. Així es referien a les dides o nodrisses, les dones que es dedicaven a alletar els infants d'aquelles famílies que no podien alletar-los per si mateixos. Les dides també eren les que tenien cura dels orfes en els orfenats, i de vegades els acabaven per adoptar, tal com reporta l'Arxiduc Lluís Salvador la dècada del 1870 a propòsit de la Casa General d'Expòsits de Mallorca.

68. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1883), lligall 75.

69. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1884), lligall 76.

70. BOPB núm. 2756 i AMA Lligall 76 (1884). A l'estat sanitari del municipi tramès a la diputació a més d'indicar la tinença d'un hospital Forn de can Pelangue, ubicat al quarter 1, s'indicava que es comptava amb un metge titular, un farmacèutic i 6 llits arreglats amb les seves corresponents estris.

71. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1893), lligall 85.

72. El nom de la finca, és el que fa que actualment el poble anomeni popularment al cementiri com a Son Alegre

ti preu pericial, i finalment expropiada el juny de 1898.⁷³

Com hem pogut comprovar, a les acaballes del segle XIX, les mesures sanitàries deixaren de basar-se en el sentit comú tradicional i la intuïció, que també tenien la seva eficàcia, i començaren a tenir una base científica real. I encara que amb reticències que continuarien fins ben entrant el segle XXI, la introducció de les vacunes demostra, tot i la por inicial a inocular-se un germen, una predisposició de la ciutadania

a adoptar totes les mesures sanitàries existents.

En qualsevol cas, la reducció de la mortalitat el creixement demogràfic de Mallorca cal cercar-la també en la millora de les condicions i estils de vida de la societat mallorquina. També no es pot negar el paper que jugà la professió mèdica ja prou institucionalitzada, que varen mostrar a les forces polítiques de la necessitat de les reformes sanitàries en el marc de l'anomenat moviment higienista.⁷⁴

4. LA SANITAT A ALGAIDA DURANT EL SEGLE XX

Amb el nou segle, ens trobam amb el que Santiago Muñoz Machado va denominar «estatalització dels reglaments sanitaris» i que culminaria durant la dictadura de Primo de Rivera. La «Instrucción General de Sanidad» de 1904 va establir l'obligació per als ajuntaments de dictar reglaments d'Higiene en què detallarien —a proposta de les Juntas municipals de Sanitat— els deures i funcions de les autoritats locals. Una Reial ordre de 12 d'octubre de 1910 va aprovar unes Bases generals que limitaven la iniciativa de les corporacions locals i centralitzaven les normatives sanitàries. L'Estatut Provincial, publicat el 20 de març de 1925, imposava a les Diputacions l'obligació de crear i mantenir un Institut d'Higiene.⁷⁵

L'agost de 1906 va morir Joan Sala i Sala, i el 4 d'agost de 1906 fou nomenat metge titular Adolf Sagrista Llompart, qui va renunciar a prendre possessió el 26 d'agost. El 5 d'octubre fou nomenat Àngel Rosselló Gómez com a

nou metge titular, però aquest no es va presentar al nomenament. Així no queda més remei que nomenar metge interí a Rafael Vidal Gelabert —per la seva condició de metge titular de Santa Eugènia—, i que ho fou fins al nomenament el 8 de setembre de 1907 d'Antoni Ramis Capllonch.⁷⁶

El 13 de novembre de 1910 es va nomenar com a metge interí a Pere Moragues Balaguer.⁷⁷ Ell fou el metge que va haver d'enfrontar-se amb l'embat gripal de 1918 a Algaida. Segons recull Joan Monserrat, dels 3.952 algaidins de l'any 1918, un 30 % patiren la malaltia (1.100 persones). L'edat mitjana dels difunts fou de trenta anys. Dels 31 morts que hi hagué a Algaida, només dos tenien més de cinquanta anys i el 74 % tenien entre els 20 i els 39 anys.⁷⁸

Entre les mesures aplicades per frenar el grup destacaven: les purgues salines per netejar els budells, una dieta a base de llet —que va començar a escassejar, per la qual cosa s'hagué de

73. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1897) Lligall 89 i BOPB núm. 4.489 (21 de maig de 1898).

74. Vegeu l'obra de MOLL, I.; SALAS, P.; PUJADES, E, *et al. La Lluita per la vida: administració, medicina i reforma sanitària* (Mallorca 1820-1923). Pollença, el Gall editor, 2014.

75. HUERTAS, Rafael (2000): «Política sanitaria: de la dictadura de Primo de Rivera a la II República». *Revista. Española de Salud Pública* vol. 74 Madrid, gener 2000.

76. AMA, Expedients de personal sanitari, lligall 582.

77. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1910- 1911), lligall 100 i Expedients de personal sanitari, lligall 582.

78. MONSERRAT SASTRE, Joan. «L'epidemia del grip de l'any 1918 a Algaida». *Revista Es Saig*, 1997)

racionar i emprar llet condensada—, bullidores d'eucaliptus, til·lo o gelea reial per expectorar i, si tenien mal de cap, els receptava comprar «*polvos de Dower*», quinina i aspirina per suar. Quan aquests remeis es mostraven insuficients el metge adoptava mesures molt més radicals i doloroses: els sèrums, i molt freqüent fou la sagnia usant ventoses escarificadores, ja que aquesta pràctica tranquil·litzava el malalt.⁷⁹

L'Ajuntament d'Algaida començà a prendre mesures el 13 d'octubre de 1918. Així a l'acta del plenari es va encomanar al guàrdia rural Llorenç Falconer Tomàs que cercàs uns quants homes per fer sepultures en el cementiri, i a més es comprí el necessari per a la desinfecció dels carrers de les cases que se sol·licitin. Dia 3 de novembre del mateix 1918, s'acorda sol·licitar a la Diputació de 375 pessetes per poder atendre millor a les famílies pobres i comprar el necessari per a la desinfecció.⁸⁰

El Reglament Sanitari de 1916 establia les normes que els municipis havien d'aplicar en els casos d'epidèmia. Entre les mesures destaquen la prohibició de tenir animals a dins el poble, ordenar la desinfecció diària i la ventilació de cases i altres llocs públics, desinfectar els carrers regant-los amb una solució desinfectant, quedà prohibit agranar en sec i escopir en terra —es col·locaran escopidors amb solució desinfectant—; s'havien d'encendre festers a cada cap de cantó amb pi, herbes aromàtiques i sofre, amb la finalitat de fer molt de fum i així netejar l'atmosfera —a les cases particulars també cremaven petits festers dins els brasers—. Per tal d'evitar les concentracions humanes, es tancaren les escoles i es va suspendre tota representació teatral, cine-

matogràfica i qualsevol reunió pública. El reglament també preveia actuacions en casos de malalts. Així el malalt havia de guardar quarantena, només podrà sortir del domicili previ permís escrit del metge, no podia rebre visites; les cases infectades havien de ser sotmeses a desinfecció emprant sulfat de coure o calç viva;⁸¹ per tal d'evitar una epidèmia domèstica, el malalt havia d'ocupar una habitació ben aïllada i tenir un sol cuidador i en cas de mort, estava prohibida la permanència dels cadàvers a les cases particulars, així com els rosaris i els acompanyaments.

El Bisbat també va adoptar les seves pròpies mesures com ventilar les esglésies i retirar les estores, netejar les piles d'aigua beneïda i renovar l'aigua amb freqüència, desinfectar bancs, cadires i confessionaris i agranar l'església amb serradís mesclat amb sulfat de coure o col·locar els escopidors necessaris amb líquid antisèptic.⁸²

Acabada l'epidèmia arribà l'hora dels agraïments i pagaments. Així el 24 de novembre de 1918 s'acorda obrir una subscripció per al metge titular aportant l'Ajuntament 200 pessetes. El 22 de desembre també es van pagar 480 pessetes a l'enterrador Andreu Vanrell, així com 100 pessetes a Lorenzo Falconer Tomàs per poder pagar els jornals dels homes que s'havien hagut de menester durant l'epidèmia.⁸³

El 15 de juny de 1919 s'aprova la sol·licitud al governador civil perquè enviés al municipi «*ninfa vacuna*» per a uns 70 individus per a la vacunació contra la varicel·la.⁸⁴

A la sessió del 28 de març de 1920 s'acceptà la dimissió del metge Pere Moragues i es contractà interinament Guillem Verger Ferri-

79. Ídem.

80. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1916-1917-1918-1919), lligall 104.

81. L'Ajuntament el va oferir gratuïtament als pobres.

82. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1916-1917-1918-1919), lligall 104.

83. Ídem.

84. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1919-1920), lligall 105.

ol, per 1.500 pessetes anuals.⁸⁵ El 13 de juny de 1920 es notificà la mort del veterinari i inspector de carns Joan Jaume Ribot i el 27 de juny es nomenà veterinari i inspector de carns interí a Antoni Jaume y Cerdá. El 25 de novembre es varen pagar 110 pessetes al metge Pere Moragues Balaguer «por la mesa instrumental de la sala de autopsias del cementerio rural».⁸⁶

Ja en temps de la dictadura de Primo de Rivera, destaca el requeriment provincial de traslladar els escorxadors d'Algaida a un altre lloc amb millors condicions sanitàries, per part de l'Inspector Provincial de Sanitat. S'ordenà a la comissió d'Escorxadors i d'Hisenda que realitzés un estudi, que va concloure que s'havia de treure del nucli urbà.⁸⁷ També durant aquesta etapa es varen dur a terme nombroses obres de reforma de la peixateria i del cementeri.

El 29 de gener de 1931 es deixà sense efecte la consignació establerta del Capítol VIII art. 1 de subvencionar a un altre metge que a part del titular presti serveis al municipi, i es mana notificar als altres dos facultatius residents al municipi: Rafael Mateu Martorell i Pedro Moragues Balaguer. Aquesta disposició provocà un recurs del metge Rafael Mateu, que fou desestimat per dues ocasions, però finalment va cobrar per octubre 125 pessetes.⁸⁸

Són destacables els avanços en matèria sanitària que es va dur a terme durant la II República, tant en la despesa pública com en la

contractació de metges.⁸⁹ El 19 de febrer de 1931 es va dur a terme una reforma de la plantilla d'empleats de l'Ajuntament d'Algaida i amb matèria sanitària es va nomenar metge titular i inspector municipal de Sanitat a Guillem Verger Ferriol; farmacèutic titular a Pere Ramon Martorell Vanrell; veterinari titular a Damià Contestí Amengual; inspector d'Higiene i Sanitat Pecuària a Antoni Jaume Cerdó; enterrador a Gabriel Garcias Fiol; les places de practicant i comare titular quedaren vacants.⁹⁰ En relació amb els sous que cobraven aquests funcionaris sabem que Gabriel Garcias Gomila cobrava 78 pessetes per la conducció de cadàvers al cementiri, que el farmacèutic Pere Ramon Martorell Vanrell cobrava 544 pessetes i 27 cèntims, i que Damià Contestí Amengual cobrava 98 pessetes i 92 cèntims per la inspecció domiciliaria de porcs.⁹¹ El 17 de març de 1932, es va rebre la comunicació de l'Inspector Provincial de Sanitat, informant que la plaça de metge titular de la vil·la havia estat classificada de segona categoria i això implicava un augment de sou a tenir present per l'any següent.⁹²

L'any 1936, quan Algaida tenia 4.325 habitants, es varen sol·licitar a la Diputació Provincial 15.000 pessetes de subvenció per a la construcció d'un nou escorxador. El 16 d'abril es nomena practicant interina a Magdalena Trobat Barceló.⁹³ Un poc abans, concretament el 31 de març s'informà del canvi de cate-

85. Ídem.

86. Ídem.

87. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1921- 1922 -1923), lligall 106.

88. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1931 - 1932), lligall 111.

89. De fet, durant el Govern Lerroix es va aprovar la llei de Coordinació Sanitària (1934) que entre altres coses creava les mancomunitats de municipis com a òrgans administratius per a afrontar problemes sanitaris. Es proposava que els metges titulars passin a ser d'Assistència Pública Domiciliària i puguin dirigir els Centres Primaris d'Higiene.

90. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1931 - 1932), lligall 111.

91. Ídem.

92. Tenim constància que el 30 de novembre de 1933 s'aprovà el pressupost per a l'any 1934, segons el qual el metge Guillem Verger Ferriol cobraria 75 pessetes pel reconeixement dels mossos i 125 pessetes com a Inspector de Sanitat AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1933-1934), lligall 112.

93. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1936), lligall 115.

goria de segona a primera de la plaça del metge titular, però l'any 1937 a instància de la Junta Municipal de Sanitat es va protestar davant el governador per classificar el partit metge d'Algaida de primera categoria i es va demanar que es tornés de bell nou a ser de segona.⁹⁴

Arribats a la dictadura franquista, des del punt de vista de la pràctica sanitària es va retrocedir, en abandonar l'estructura i funcionament que s'havia adoptat durant la República, desapareixent pràcticament l'estructura comarcal sanitària, i quedant només la provincial i la central.⁹⁵

Durant el franquisme, el sistema sanitari espanyol va mantenir una estructura fragmentada basada en la Llei de Bases de la Sanitat Nacional de 1944. Les administracions —Estat, Diputacions, i Ajuntaments— s'ocupaven dels aspectes de salut pública i de salut mental, i l'individu havia de responsabilitzar-se de l'atenció a la seva malaltia. La Beneficència, amb aportacions econòmiques públiques o privades, s'encarregava de la població sense recursos.

De fet, el 1942 la corporació municipal va impugnar les ordenances provincials d'haver d'assumir el cost de les despeses dels malalts i indigents de l'Hospital mental de Jesús i de la Casa de Misericòrdia, resposta de la qual fou que no era pertinent fer cap mena de reclamació sobre aquesta qüestió.⁹⁶

Durant els primers anys de la dictadura franquista, destaca la tasca d'elaboració d'informes preceptius en els permisos administratius d'autoritacions d'obres que corresponien als inspectors d'higiene i sanitat municipals, càrrec ocupat per un metge. Ara bé el maig de 1941 sabem que hi havia un practicant Josep Jerónimo Sancho a qui se li pagaria una gratificació mentre estigués vacant la plaça de metge.⁹⁷ Ell fou qui cridà a Joan Pizà Simonet que vengués a fer feina a Algaida.⁹⁸ Entre el 1945 i el 1948 s'aprovaren en el plenari el pagament de diferents gratificacions al metge per exercir la plaça de metge practicant, i tenir fixada la seva residència a Algaida.⁹⁹ Durant quasi quaranta anys va exercir de metge tant a Algaida i Pina, llocs on es desplaçava primer amb la seva bicicleta i després de forma motoritzada. Pel que fa als problemes de salut més freqüents, Algaida presentava nombrosos casos de tuberculosi¹⁰⁰ que amb l'arribada de nous medicaments es va poder convertir en una malaltia controlada.

El 1949 es va iniciar la construcció d'un nou escorxador municipal.¹⁰¹ El manescal Damià Contesti s'encarregaria d'inspeccionar la venda de carn i peix, tant a l'escorxador com a la peixateria.

Ens podríem fer una idea del salari dels metges si tenim en compte la reclamació que

94. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1938-1939), lligall 117.

95. MARTÍNEZ NAVARRO, F. (1994). «Salud Pública y desarrollo de la Epidemiología en la España del siglo XX». *Revista de Sanidad e Higiene Pública*, 68 (monográfico: 11 Encuentro Marcelino Pascua, junio de 1992), 29-44.

96. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1942-1947), lligall 119.

97. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1939-1942), lligall 118.

98. «Una xerradeta amb Don Juan Pizá» a *Es Saig*, núm. 16. Abril de 1982. Entre altres anècdotes contava els cas d'un malalt que es queixava perquè per molt que els rosegués no es podia empassar els supositoris. I el d'una parella que hi anà perquè l'al·lota tenia molèsties i en dir-los que no es preocupassin, que era qüestió de mesos perquè es tractava d'un embaràs, l'acompanyant li volia pegar perquè resultà que era son pare de l'al·lota.

99. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1942-1947), lligall 119 i (1947-1953), lligall 120.

100. La tuberculosi (TB o TBC) és una malaltia infecciosa comuna i sovint mortal causada per micobacteris, principalment *Mycobacterium tuberculosis*. Els símptomes clàssics de la tuberculosi són una tos crònica, amb esput sanguinolent, febre, suors nocturnes i pèrdua de pes. La infecció d'altres òrgans causa una àmplia varietat de símptomes.

101. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1947-1953), lligall 121.

la viuda del metge Guillem Verger Ferriol feu al consistori municipal l'octubre de 1954.¹⁰² El seu salari màxim segon el Reglament de serveis sanitaris era de 6750 pessetes anuals i dues mensualitats extraordinàries de 1125 pessetes. També s'hagué de fer càrrec de la pensió del metge Pere Moragues Balaguer amb la quantitat de 1175 pessetes per ordre de la diputació provincial.¹⁰³

Amb la plaça vacant de Guillem Verger va arribar a Algaida l'any 1955 Sion Riera que era de la mateixa promoció. Ell va poder continuar passant consulta a Palma amb la condició que havia de pernoctar a Algaida. Amb l'arribada a Algaida de Sion ens ha permès documentar de l'existència d'una important passa de grip asiàtica i les dificultats amb què es trobà, ja que tot i tenir vacunes per poder prevenir-la, molta gent d'Algaida no es va voler vacunar. Don Sion s'encarregà de la salut dels

algaidins, fent visites a les escoles, posant vacunes i acordaren que ell s'encarregaria de Randa i don Joan Pizà ho faria de Pina. Un dels aspectes que hagué de treballar fou la higiene de la població, tant dels infants com dels adults.¹⁰⁴ Sion Riera fou el metge rural en el nostre poble fins al 1965.

El 1984 es va construir el centre sanitari al carrer Pare Bartomeu Pou, que fou inaugurat per les festes de Sant Jaume de 1985.¹⁰⁵ Es va aprofitar una de les antigues «cases barato» construïdes a Algaida durant els anys cinquanta. Aquesta unitat sanitària bàsica va estar en funcionament fins al mes de març de 2003.¹⁰⁶

Amb la inauguració de la nova unitat sanitària d'Algaida el batle va anunciar el «regal» consistent en una ambulància cedida per una entitat bancària, però aquesta ambulància no va tenir mai un ús sanitari.¹⁰⁷

5. A MANERA DE CONCLUSIÓ

D'aquests quasi dos-cents anys d'actes municipals en matèria sanitària trobam molt poques disposicions i la majoria d'elles fan referència a la contractació de metges. Respecte a les obres públiques en matèria sanitària, cal destacar la importància que donà l'Ajuntament al fet de treure als afores del poble el cementiri o la construcció d'una font o sínia perquè, a més d'abastar aigua a les piques de rentar, també es pogués abastar el consum privat d'aigua.

L'Ajuntament va dur a terme una política sanitària encaminada a no deixar teòricament ningú enrere encara que necessària, relegada a només els assumptes de molta importància. Una situació que no canviaria en els anys posteriors perquè, a grans trets, el sistema sanitari fins a l'arribada de la llei sanitària de 1986 va establir que les administracions s'ocupaven només dels aspectes de salut pública i de salut mental, i de la població sense recursos. Per con-

102. Sembla que Guillem Verger va prestar els seus serveis fins a quasi al final de la seva vida. Quan el 1960 es decideix posar el seu nom al carrer que encara el du, s'exposa a la justificació «médico titular de esta villa por más de treinta años, teniendo en cuenta los buenos servicios prestados». AMA, lligall 123 (1958-1966).

103. AMA, Actes de l'Ajuntament d'Algaida (1953-1958), lligall 122. Acta del 6 d'octubre de 1954.

104. «Una xerradeta amb Don Sion» a *Es Saig*, núm. 102, juny de 1989, pàg. 31-32.

105. *Es Saig* núm. 56, agost de 1985, pàg. 5 i *Es Saig* núm. 57, setembre de 1985, pàg. 5.

106. *Es Saig* núm. 268, abril de 2003. Amb el trasllat dels serveis mèdics al nou centre sanitari, l'immoble situat al carrer Pare Pou queda sense ús. Per això l'Ajuntament va aprovar per la creació d'un centre de Dia a Algaida, per a l'atenció de les persones majors del nostre municipi. Finalment, es va construir el Centre de Dia pagat amb doblers del Govern de les Illes Balears en aquest mateix indret.

107. *Es Saig* núm. 57, setembre de 1985, pàg. 5.

tra, els individus havien de responsabilitzar-se de l'atenció a la seva malaltia a partir d'assegurances privades i del pagament de les seves pròpies visites.

La universalització de la sanitat a l'estat espanyol ha contribuït a reduir les diferències

sanitàries entre les classes benestants i les de menor poder adquisitiu. Alhora ha esdevingut un model de gestió que, encara que millorable, és útil davant situacions pandèmiques actuals com la de Covid-19.

03

Artesans i propietats agràries a Algaida durant l'Antic Règim (segles XVI-XVII)¹

Miquel J. Deyà Bauzà
Universitat de les Illes Balears

1. INTRODUCCIÓ

L'estudi de les activitats manufactureres en un àmbit agrari tingué el seu moment àlgid als anys vuitanta del passat segle. Les velles nocions d'indústria rural ja emprades per Sée,² per exemple, o tan valorades per alguns dels nostres il·lustrats com Campomanes, es modernitzaren i estudiaren de forma més científica i, en no poques ocasions, des de l'òptica d'un marxisme que es veia amenaçat en la seva hegemonia intel·lectual o pretenia explicar de forma general i nova el cabdal tema de la transició del feudalisme al capitalisme. L'obra de Mendels fou

un referent i en bona part ho continua sent pels pocs que encara ens dediquem, ni tan sols parcialment, a aquest tema. Tanmateix, els historiadors espanyols ens involucràrem més en la recerca de la manufactura en un àmbit agrari arran de la publicació de Kriedte, Medick i Schlumbohm, on hi participà el mateix Mendels amb un capítol sobre les relacions entre agricultura i indústria rural a Flandes.³

Atès el caràcter del present llibre defugirem aquí d'analitzar tot el bagatge teòric produït sobre la indústria rural a les societats d'Antic Rè-

1. Aquest treball forma part del projecte de recerca titulat «Conflictivitat i identitat al Regne de Mallorca (segles XIV-XVIII)» (PRD2018/17), finançat per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears per medi de la Direcció General de Política Universitària i Recerca amb Fons procedents de la Llei del Impost sobre Estàncies Turístiques.

2. SÉE, Henri. «Remarques sur le caractère de l'industrie rurale en France et les causes de son extension au XVIIIème siècle», *Revue Historique*, núm. 142 (1923).

3. KRIEDTE, Peter; MEDICK, Hans; SCHLUMBOHM, Jürgen. *Industrialización antes de la industrialización*. Barcelona: Ed. Crítica, 1986.

gim i les seves relacions amb l'agricultura. Sols dir que segons el creador del concepte, la protoindústria era la situació on a una regió agrària la major part de la societat ja no vivia del camp, sinó d'una producció industrial altament depenent de la ciutat més propera tant per a la comercialització com per la finalització del procés productiu. Aquesta regió especialitzada en la manufactura requeriria una regió veïna especialitzada en l'agricultura comercialitzable, per tal —entre altres coses— de poder alimentar la població manufacturera de la regió protoindustrial, que a més —entre altres característiques— presentaria un major creixement demogràfic, atès que el treball manufacturer —cobrat en moneda— permetria als joves casar-se més prest i no dependre de l'herència de terra dels pares o del mínuscul mercat laboral estrictament agrícola. Aquesta teoria, com altres no estrictament susceptibles de qualificar-se de defensores del model protoindustrial, defensava que l'activitat protoindustrial i en part la mera indústria rural era incompatible amb l'agricultura comercialitzable i especialment la vinya. L'esforç laboral que requeria tant el treball manufacturer com el treball de la vinya —molt intensiu en mà d'obra a l'Antic Règim— feia impossible aquesta coexistència en l'àmbit regional i fins i tot en l'àmbit personal o familiar. Un artesà rural difícilment podia ser propietari d'una relativament apreciable extensió de vinya o altre conreu comercialitzable. Com passa en tantes coses, els casos individuals, la vida en general, és més complexa que les teories econòmiques. Ni en aquest treball ni en anteriors que hem dedicat a les relacions entre manufactura i agricultura a diversos pobles de l'illa, no pretenem entrar en el debat teòric sobre les activitats industrials en aquell entorn agrari (protoindústria o indústria rural), tot i que en tenim una opinió ben formada. Simplement, intentem reconstruir el patrimoni d'artesans rural per tal d'examinar empíricament —entre altres coses— les seves relacions amb l'agricultura.

Algaida ens ofereix, als efectes que acabem de citar, una certa diversitat de fonts. Per a començar, com per a tots els pobles de l'illa, comptem amb els estims dels segles XVI i XVII que es feren en l'àmbit de tot el Regne de Mallorca. Tanmateix, l'Arxiu Municipal d'Algaida custodia altres fonts fiscals datades els anys 1603, 1652 i 1665. El primer és ben il·lustratiu del començament d'una època de crisi com foren els primers anys del segle XVII. El de 1652 és també molt interessant atès el temps passat des de l'anterior, però alhora perquè es confecciona en el moment del darrer gran episodi pestífer del Regne. El de 1665 ens ajudaria a estudiar com va ser la recuperació d'aquella crisi demogràfica. El problema principal que tenen aquestes fonts locals és que no sempre indiquen l'ofici. Es tractava de persones ben conegudes entre la comunitat i no sempre feia falta indicar la professió per tal d'identificar-les. De fet, en nombroses ocasions es devia indicar l'ofici per tal de diferenciar a la persona més clarament. Per tant, pel que fa al nombre d'artesans, les dades que ens aporten les fonts esmentades —singularment les de 1603, 1652 i 1665— sols poden pecar per defecte. Per altra banda, la informació que es presentarà permet identificar persones que, ocupades totalment o parcial en la manufactura, formaven part d'un grup social determinat de la vila. Especialment interessant podia ser l'estudi dels artesans més rics i la seva relació amb l'elit dirigent, tot i que això no és l'objecte d'aquest treball i ho haurem d'estudiar en un futur o esperar que altre investigador ho faci.

De la preeminència de l'activitat agrària a Algaida durant l'Antic Règim, com del conjunt de la Part Forana, hi pot haver pocs dubtes. Tanmateix, no es pot menysprear l'activitat transformadora d'aquesta vila com d'altres nuclis rurals del país. Ja fos com a complement familiar de l'activitat agrària o com a necessitat per enviar a Ciutat la matèria primera mínimament transformada o semielaborada o fos per ambdues coses o altres factors, l'oblit de les ac-

tivitats manufactureres en un àmbit agrari durant l'Antic Règim provoca una visió parcial i, per tant, errònia d'aquelles comunitats. Algunes dades apunten a la importància d'Algaida en el sentit indicat:

1r) ens consta que a finals de l'Edat Mitjana hi havia homes d'Algaida que filaven per algun gran draper de Ciutat⁴

2n) el 1689 es creà el gremi de paraires, amb trenta-un mestres, quantitat no menyspreable;⁵ resulta evident que per aconseguir tenir aquesta quantitat de mestres en aquell any hi devia haver un dinamisme de la manufactura de la llana des d'anys enrere

3r) les dades de l'estadística de 1784, publicada per la *Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País* (S.E.M.A.P.), són també ben

il·lustratives; la citada font recull l'existència a Algaida de 73 paraires, sols superada per Lluçmajor (226) i Pollença (130) i per damunt de localitats amb una tradició drapera tan important com Artà (55) o Manacor (56);⁶ no hi pot haver dubte que bona part dels paraires d'Algaida treballaven per a fabricants —agremiats o no— de Ciutat realitzant les primeres fases del procés productiu que era culminat a la capital

Per tal d'analitzar amb més profunditat l'estructura artesanal d'Algaida en els segles XVI i XVII i les relacions entre artesans i agricultura podem començar per comparar les dades de l'estim de 1576 i la còpia/versió de 1581 amb l'estim de 1694; és a dir, les dades que ens proporcionen aquells documents que existeixen per tots i cadascun dels pobles de l'illa.

2. LES DADES DELS ESTIMS DEL SEGLE XVI I L'ESTIM DE 1694

Les dades d'aquestes fonts ens permeten comparar les realitats socioprofessionals d'Algaida a les darreries de cadascuna de les centúries indicades. Al següent quadre es recull el nombre d'artesans de cada ofici i entre pa-

rèntesi els que n'eren propietaris d'alguna porció de vinya, atès que un dels objectius d'aquest treball és, precisament, analitzar a nivell micro l'existència d'aquesta compatibilitat o no.

ESTIMS DEL SEGLE XVI (1576 i 1581)	ESTIMS DE 1694
BOTERS: 1	
CIRURGIANS	CIRURGIANS: 2 (1)
FERRERS 1 (1)	FERRERS: 4 (3)
FUSTERS: 3 (2)	FUSTERS 7 (5)
GERRERS: 1	OLLERS: 8 (2)
METGES	METGES 2 (1)

4. DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. «Un exemple de la indústria rural tèxtil al Pla de Mallorca: Algaida durant l'Antic Règim, a Algaida». *Cinquenes Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat del Pla*. Lluçmajor: Mancomunitat del Pla, 2003, p. 74.

5. Ídem, p. 75.

6. Ídem, p. 73.

ESTIMS DEL SEGLE XVI (1576 i 1581)	ESTIMS DE 1694
MOLINERS:	MOLINERS: 6 (3)
PARAIRES: I (1)	PARAIRES II (3)
SABATERS 2 (1)	SABATERS 2 (1)
TEIXIDORS DE LLANA: I ⁷	TEIXIDORS DE LLANA: 5 (2)
TEIXIDORS DE LLI: 2 (2)	TEIXIDORS DE LLI: 2
	TEIXIDORS SENSE DETERMINAR: 5 (3) ⁸

El primer que podem extreure d'aquest quadre és que en aquests aproximadament cent anys hi ha hagut un desenvolupament econòmic evident tal com es demostra en l'evolució del nombre de ferrers, fusters — oficis lligats al treball agrícola, entre altres coses—, però també d'ollers, paraires i teixidors.⁹ Òbviament, aquesta major complexitat en l'estructura laboral fou fruit també del creixement demogràfic que es dona entre finals del segle XVI i el XVII. Destaca l'augment del que avui en diríem personal sanitari —metges i cirurgians—, dels gerrers o ollers i dels moliners. En sentit invers cal esmentar la congelació del nombre de sabaters i la desaparició dels boters, si bé és més que possible

que aquestes funcions fossin assumides pels fusters.

Pel que fa al cas concret dels teixidors de llana, la documentació gremial ens permet comparar l'evolució del seu nombre a Algaida i pobles del voltant:

	1577	1652
ALGAIDA	2	9
MONTUÏRI	2	5
PORRERES	6	11
PETRA	3	3
SINEU	2	5

7. Contrasta l'existència d'un sol teixidor de llana segons les dades de 1576-81 quan la documentació gremial del mateix any 1581 en cita dos, Rafael Ballester i Joan Vilar.

8. Molt probablement aquests cinc teixidors fossin de llana, car aquesta fibra era encara més emprada a la Part Forana que el lli i el terme teixidor s'emprava normalment referit a teixidors de llana; quan es referia a teixidors de lli se solia explicitar el complement del nom.

9. Recordem que el 1689 s'havia creat el gremi de paraires d'Algaida amb trenta-un mestres, enfront dels onze que apareixen a l'estim de 1694. Aquesta disfunció es podria deure a diversos factors. És possible que alguns paraires que treballaven per encàrrec de paraires o mercaders de Ciutat no tinguessin béns propis, per la qual cosa no apareixerien a l'estim. En segon lloc, ens consta per les ordenances del gremi d'Algaida de 1689, com passava a altres viles com Lluçmajor o Sóller, que hi havia paraires que sols es dedicaven a la producció i venda de draps cruus; és a dir, tal com sortien del teler, sense dedicar-se a l'amolinetat o/i acabat de les peces. Eren els coneguts com a paraires cruetjadors, en gran part els més pobres de l'ofici i que no sempre eren identificats com a paraires a la documentació, car —per altra banda— no necessàriament es dedicaven contínuament a aquestes activitats. Es tractava de paraires que realitzaven les primeres fases de la transformació de la llana i després coordinaven la feina de filadores/filadores i teixidors, remetent posteriorment la manufactura semielaborada a Ciutat. Per altra banda, independentment que fossin cruetjadors o paraires en tot el sentit de la paraula, n'hi havia que es dedicaven a l'activitat drapera sols quan hi havia feina en aquest sector, per la qual cosa no ens ha de sorprendre que no apareguin en els estims amb indicació de l'ofici que, per altra banda, no té per què indicar-se sempre, sobretot quan el nom i llinatge ja era suficient per a la identificació del propietari. Del que no hi pot haver dubte és que els onze que apareixen a l'estim de 1694 devien ser, almenys en gran part, els membres més rellevants i rics del gremi.

Resulta evident que Algaida és el nucli on aquests artesans més cresqueren en termes relatius. Tot i la preeminència numèrica de Porreres, hem de tenir en compte que aquest nucli no comptava amb un nombre tan important de paraires com Algaida, la qual cosa s'ha de tenir molt en consideració a l'hora d'avaluar la importància del sector draper i, en general, de les activitats manufactureres en un poble i l'altre. Tanmateix, al *cadastre* de 1652 depositat l'Arxiu Municipal d'Algaida sols apareixen identificats com a teixidors quatre persones —enfront dels nou que apareixen a la documentació gremial— la qual cosa es pot explicar —com ja hem referit— per deficiències de la font, perquè alguns teixidors no posseïssin cap bé immoble o perquè es dediquessin a la professió sols de manera parcial.

Pel segle XVI i a partir de les dues còpies dels estims (1576 i 1581) s'ha aconseguit la reconstrucció del patrimoni de dotze artesans dels quals set eren propietaris d'alguna porció de vinya, un 58,33%.¹⁰ Es tracta d'una dada molt semblant a altres pobles capdavanters en la dedicació vitivinícola com ara Inca (58,67%), si bé és veritat que les fonts ens permeteren reconstruir el patrimoni de molts més artesans inquers del segle XVI, concretament cent vint-i-un.¹¹ Tanmateix, s'ha de considerar que Algaida és terra bona per a cereals que sempre tenen prioritat dins les estratègies de conreu d'Antic Règim a Mallorca. Així, per sembrar

vinya acollint-se als privilegis fiscals dictats per Carles I era indispensable que l'autoritat certificades que la terra en qüestió no era bona per a cereals.¹² Per altra banda, quatre dels artesans algaidins el patrimoni dels quals hem reconstruït no tenien cap propietat agrària, la qual cosa augmenta la importància relativa dels artesans propietaris de vinya dins el conjunt dels que eren propietaris d'alguna extensió de terra.¹³

En l'àmbit individual cal fer esment a alguns casos com els dels fusters Felip Pou i Miquel Oliver. El primer era propietari d'una porció de camp i vinya per valor de 55 ll. quan la seva casa ho estava per 50. Més clar és el cas de Miquel Oliver, més benestant, car tenia una casa valorada en 100 ll. i una porció de camp i vinya valorada en 170. Per a camp i vinya s'ha d'entendre la finca que tenia una part dedicada a camp, en la immensa majoria dels casos cereal, i la resta de vinya. Òbviament, un buidatge exhaustiu de la documentació notarial ens donaria més informació sobre aquests artesans-propietaris i altres. Més cridaner és cas del pare Antoni Servera que ens apareix com un important membre de la comunitat i lligat a la vinya. En concret compta amb una casa valorada amb 250 ll., una finca de camp i vinya en 210, una altra en 18 ll. i 15 s. i una vinya valorada en 20, així com uns béns mobles valorats en 150 ll., quantitat gens menyspreable (dades de 1581).

10. Els artesans dels quals hem reconstruït el patrimoni a partir dels estims del segle XVI són el boter Pere Payeres, el ferrer Jordi Amengual, els fusters Mateu Oliver, Felip Pou, Miquel Oliver àlies Maig, el gerrer Pere Mateu, els paraires Antoni Servera i Antoni Servera major, els sabaters Joan Mas i Pere Socies, el teixidor de llana Antoni Alzina i els teixidors de lli Pere Amengual i Antoni Antic.

11. DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. *La manufactura a Inca durant l'Antic Règim*. Inca: Ed. Documenta, 2004a, p. 75.

12. DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. «Entre la economia, la política y el paisaje agrario. Los privilegios para la siembra de la viña en la Mallorca del siglo XVI», a l'obra col·lectiva *Josep Fontana. Història i projecte social*. Barcelona: Ed. Crítica, 2004b, vol. I, p. 107.

13. En concret els artesans d'Algaida que a partir dels estims del segle XVI no tenien cap propietat agrària són el boter Pere Payeres —de fet a l'estim de 1581 apareix com a mort i els seus hereus com a propietaris per herència d'ell d'una casa valorada en 80 lliures— el gerrer Pere Matheu que sols apareix com a propietari de censos a favor seu, però no de cap immoble, el sabater Joan Mas, propietari d'una casa i cairó per valor de 80 ll. i el teixidor de llana Antoni Alzina que apareix com difunt i amb uns hereus que sols rebien un cens a favor.

Pel que fa al segle XVII, l'estim de 1694 ens ha permès la reconstrucció del patrimoni de 54 artesans, dels quals 26 són propietaris d'alguna porció de vinya, és a dir gairebé la meitat, la qual cosa contrasta amb la situació —per exemple— d'Inca, centre vitivinícola de gran importància en el XVI.¹⁴ A la capital del Raiguer sobre un total de 196 artesans el patrimoni dels quals poguérem reconstruir a partir de l'estim de 1685, sols el 18'87% eren propietaris d'alguna porció de vinya.¹⁵ Aquesta diferència pot tenir diverses causes, entre elles cal no oblidar que a Inca el nombre d'artesans és molt superior i que la tradició vitivinícola i manufacturera es trobava més arrelada, la qual cosa podria explicar l'existència a les darreries del segle XVII de cert esgotament d'un model de creixement que operava des de feia molt de temps i que provocà un procés de depauperació d'una part dels artesans molt clara en altres àmbits en el segle XVII; òbviament aquesta proletarització es veuria acompanyada d'un elevat enriquiment d'una petita part dels artesans de cada gremi o sector industrial.

En tot cas, en l'àmbit d'artesans individuals resulta pertinent assenyalar com —per exemple— un dels dos cirurgians identificats i dels quals hem reconstruït el patrimoni, Miquel Seguí, no sols és propietari de porcions de vinya, sinó que aquest conreu forma part essencial de la

seva estratègia econòmica; concretament compta —a més de la casa valorada amb la no menyspreable xifra de 200 ll.— amb cinc propietats de terra, de les quals tres tenen vinya.¹⁶ Altres casos a destacar són els de Miquel Jaume, fuster, propietari de tres quarterades de camp i vinya per un valor de 240 ll. i del qual no consta altra propietat, ni tan sols la casa o les dues quarterades i mitja de vinya del Dr. en Medicina Joan Mas, per valor de 140 ll. i del qual no consta tampoc cap altra propietat. El cas dels paraires és ben peculiar, car destaca l'escassa activitat en el cap vitivinícola, quan —per exemple— entre els paraires inquers del segle XVI era a l'inrevés.¹⁷ Un cas a considerar a part és el del paraire Gabriel Antich, que més que paraire era el propietari de la possessió de Son Llobet, valorada en 800 ll., a més de ser-ho de cinc quarterades de camp i vinya valorades en 300 ll. Molt probablement la seva condició de paraire, òbviament ric, es deu que devia ser propietari d'ovelles i, per tant, tenir un contacte directe amb la matèria primera. En ordre d'importància pel que fa a l'extensió de vinya que posseeix, el segueix Gabriel Ribes, propietari d'una quarterada de vinya valorada en 60 ll. A l'annex I es recullen els artesans propietaris de vinya que apareixen a l'estim de 1694. S'observa que en general es tracta de propietaris d'extensió modesta.

3. LES DADES DELS REGISTRES MUNICIPALS

A més dels registres dels estims generals del Regne i que ens han servit a l'apartat anterior, l'Arxiu Municipal d'Algaida custodia regis-

tres, anomenats genèricament *cadastres* i que ens permeten reconstruir el patrimoni d'aquelles persones que hi estan identificades com

14. DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. *Opus cit.*, 2004a.

15. DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. *Opus cit.*, 2004a, p. 77.

16. En concret és propietari d'una porció de camp i vinya valorada en 90 ll., dues quarterades de camp i vinya valorades en 60 ll. i una altra finca de dues quarterades i mitja de camp i vinya valorada en 90 ll. A més és propietari d'una quarterada i mitja de terra (35 ll.).

17. En concret per a l'any 1578 reconstruïrem el patrimoni de quaranta-tres paraires, dels quals vint-i-cinc (58'13%) eren propietaris d'alguna explotació amb vinya, per a l'any 1685 la proporció davalla al 25'80% (DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. *Opus cit.*, 2004b, p. 75-76).

artesans. El primer aspecte a ressaltar és precisament aquest. Hi apareixen menys artesans que en les fonts treballades a l'apartat anterior en bona part a causa del fet que en ser documents elaborats per una funció purament municipal, la identificació de cada contribuent requeria en menor grau l'explicitació de la seva professió. Per tant, aquestes fonts, més encara que les anteriors, ens sembla que pequen per defecte. El primer és un registre de 1603¹⁸ on apareixen els contribuents amb els seus béns immobles. La importància d'aquesta font és que està molt propera a l'inici de la difícil conjuntura dels primers anys del segle XVII. El segon registre és de 1652 i recull els béns immobles, el valor dels mobles i del bestiar de cada contribuent, però no els censos passius que pagava cadascun d'ells. La seva importància, a més de referir la situació en el moment estratègic de mitjan segle i, per tant, més o menys igualment allunyat tant del registre de 1603 com de l'estim de 1694, radica en el fet que aquest any —1652— és l'any del darrer gran episodi pestífer patit en el Regne de Mallorca.¹⁹ El darrer registre custodiat en l'Arxiu Municipal d'Algaida és un veritable cadastre, datat el 1665, que recull els bens immobles de cada contribuent, el valor dels mobles i del bestiar gros així com els censos passius i actius de cadascun d'ell.²⁰

El primer dels registres esmentats, el de 1603, pareix ser el més pobre. Ens permet reconstruir el patrimoni de dinou artesans, enfront del cinquanta-quatre de l'estim de 1694. És obvi que peca per defecte clarament. Cal destacar que cap dels artesans presents en aquest registre ens

ha aparegut com a menestral en els estims de 1576/81. En concret el registre de 1603 ens permet reconstruir el patrimoni de tres ferrers, dos d'ells propietaris d'alguna propietat de vinya, tres fusters (dos propietaris de vinya), vuit paraires (un), dos picapedrers (un), dos teixidors (un) i un traginer no propietari de vinya, sinó solament d'una porció de camp i garriga pel modest valor de 25 ll. (no ens consta ni tan sols que tingués casa a Algaida).²¹ A més apareix un notari, M. Mulet, del qual sols ens consta ser propietari de cases i corral per un valor de 162 ll. 20 s. Pel que fa als artesans propietaris de vinya, un total de set, suposen un 36'84% del total d'artesans dels quals hem pogut reconstruir-ne el patrimoni. Individualment, cal esmentar el cas del ferrer M. Garau, propietari d'una *sort i figueres ab la vinya* per valor de 200 ll., a més de tres porcions de terra més, una a la zona anomenada —significativament— les vinyes amb un valor de 80 ll., altra al Colomar (100 ll.) i altra valorada en 45 ll. Entre els fusters destaca la presència de Joan Oliver, amb una porció de camp i vinya avaluada en 200 ll. Cal destacar, a més del topònim *les vinyes*, l'existència d'altres que denoten una dedicació a aquest conreu com *vi nyet vell*, independentment del conreu que s'hi fes en aquell moment. El cas dels paraires en aquest registre de 1603 és ben curiós. Es confirma la relativa pobresa del col·lectiu, car dels vuit que hem identificat n'hi ha quatre que sols són propietaris de la seva casa, sense cap altra propietat.²² El cas contrari és el del pareire Antoni Servera, propietari de *cases, celler i corral* per valor de 175 ll. i d'una porció de camp i vi-

18. Arxiu Municipal d'Algaida (AMA), 1.553.

19. AMA, 1.554.

20. AMA, 1.555.

21. Tingui's en compte que es podria tractar d'una persona habitant d'altra vila amb aquesta propietat a Algaida, la qual cosa és bastant freqüent. És aquest el cas de montuïrers propietaris de petites porcions a Males Herbes, Na Pelada i altres llocs propers a Montuïri, d'on realment eren veïnats. Es tracta d'una situació que ha durat fins fa relativament poc temps i encara perdura.

22. Es tracta de Joan Capó amb casa i corral per valor de 83 ll. 10 s., Antoni Jaume (75 ll.), Joan Prats (82 ll.), Jaume Reus (135 ll.) i M. Verdera (75 ll.)

nya valorada en 300 ll.²³ La referència al celler, l'única de tota la documentació consultada per a l'elaboració d'aquest treball, és ben simptomàtica. No hi pot haver dubte que aquest paraire és família del paraire d'igual nom que apareix a l'estim de 1576 i al qual ja ens hem referit anteriorment. La resta de paraïres que apareixen a aquesta documentació de 1603 tenen un patrimoni agrari, per així dir-ho, mitjancer però no rellevant. En concret apareixen Llorenç Sastre propietari de *cases, hortal i corral* per valor de 190 ll. i d'una peça de terra de 150 ll.²⁴ i Jaume Oliver, propietari de sort de terra i figueral al Comellar per valor de 90 ll. i del qual no consten més propietats, ni tan sols casa.

El registre de 1652 ens permet reconstruir el patrimoni de dinou artesans algaidins: un cirurgià, un fuster, un metge, tres ollers, set paraïres, quatre teixidors i dos teixidors de lli, dels quals disset eren propietaris d'alguna porció de vinya (87,47%). És de destacar el cas dels ollers, inexistents en el registre de 1603, però si a l'estim de 1694, essent d'assenyalar dos artesans d'aquesta branca amb el llinatge Pericàs, Antoni i Bartomeu,²⁵ tot i que de diferent sort econòmica. Al primer se li adjudiquen cases i corral de la seva dona per valor de 60 ll. i una sort de

terra al comú de Castellitx per valor de 40, així com mobles valorats en la modesta quantitat de 10 ll. Bartomeu té més béns. La seva casa i corral, on hi devia haver l'olleria, tenen un valor de 250 ll., quantitat important, a més de ser propietari de dues porcions de camp i vinya, una valorada en 350 ll. *al camí d'en Ramon* i altra en 240 ll. a Cabrera, a més de posseir un trast valorat en 50 ll. És de destacar, a més, que Bartomeu té bestiar gros per valor de 25 ll., sense dubte emprat pel treball agrícola, a diferència d'Antoni Pericàs que no en té. A banda dels citats Antoni i Bartomeu Pericàs, a aquest registre de 1652 apareix un altre oller també propietari de vinya, en concret es tracta de Joan Borràs al que s'adjudiquen cases i corral per 160 ll., de nou pensem que les cases i corral incloïen l'olleria, una porció de terra i vinya a Son Bernat Reus per valor de 250 ll. i altra sort similar a Cabrera (165 ll.) a més de dues sorts de terra al Vinyet Vell valorades respectivament en 45 i 40 ll.²⁶ De la importància agrària d'aquest artesà algaidí dona compte el fet que la valoració del seu bestiar gros és de 50 ll., el doble del que tenia Bartomeu Pericàs. Tant Bartomeu Pericàs com Joan Borràs, formen part dels artesans rurals que mereixerien un estudi monogràfic com a repre-

23. Els seus béns es completaven amb:

- Sort de terra de la Serra: 100 ll.
- Sort i figueres rere les vinyes: 120 ll.
- Sort de terra: 35 ll.
- Sort de terra: 60 ll.
- Sort al Rafalet: 90 ll.

24. Nosaltres mateixos publicarem una part de l'inventari d'un Llorenç Sastre, paraire, mort el 1616. No sabem si era el mateix, però les conclusions que extraguérem dels béns que deixà en morir són igualment vàlides (DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. *Opus cit.* 2003, p. 75-76).

25. També apareixia un Antoni Pericàs a l'estim de 1694.

26. També se li adjudica una sort de terra a la Serra *de la muller del seu fill* per valor de 100 ll.

sentants d'un col·lectiu, el d'artesans de poble amb un patrimoni agrari no menyspreable, ben poc tractat en la historiografia mallorquina.

El cas dels paraires que apareixen en el registre de 1652 ens torna a indicar la compatibilitat entre aquesta activitat i la propietat de vinya, car de set paraires que apareixen com a tals en el registre amb el seu patrimoni, sis són propietaris d'alguna porció de vinya. De fet, com hem vist, aquest registre apuntaria a la compatibilitat entre vinya i qualsevol activitat manufacturera. En general els paraires que apareixen, sobretot cinc d'ell, no és que tinguin propietats de vinya, sinó un patrimoni gens menyspreable (annex II), tret de Jaume Oliver i Antoni Gallur.

Els teixidors que apareixen en el registre de 1652 tenen tots alguna porció de vinya tot i que en general el seu patrimoni agrari és més modest (annex III). El mateix passa amb els teixidors dels quals s'especifica que són de lli, un total de dos a part dels citats anteriorment. Es tracta de Francesc Oliver, propietari de cases i corral per valor de 50 ll., d'una porció de camp i

vinya valorada en la modesta quantitat de 50 ll. i altra porció de terra en 10, a més de mobles per valor de 5 ll. Per la seva banda, l'altre teixidor de lli que apareix és Sebastià Munar, propietari d'una casa per valor de 40 ll. i d'una sort de terra i vinya valorada en igual quantitat, més una porció de terra a Son Caleta, de la qual no consta la valoració; els seus mobles es taxen en 10 ll.

El darrer registre dels depositats a l'Arxiu Municipal d'Algaida i que hem examinat és el corresponent a l'any 1665,²⁷ relativament pròxim cronològicament a l'anterior. Aquesta documentació recull la presència de divuit artesans —òbviament de fet eren molts més— i en reflecteix el patrimoni. D'ells tretze són propietaris d'alguna extensió de vinya (72,22%). Cal esmentar el cas del cirurgià Miquel Seguí, propietari de *sort i vinya en el torrent* valorada en 150 ll., terra i vinya a Cabrera (125 ll.) i altra porció de terra i vinya que *comprà a M. Moll, prevere* (120 ll.).²⁸ En general el patrimoni dels artesans que apareixen a aquest cadastre és més aviat modest (annex IV).

4. RECAPITULACIÓ

Resulta evident la creixent diversitat laboral i, per tant, la diversificació socioeconòmica que conegué Algaida en els, més o menys, cent anys que van des dels estims del segle XVI (còpies/versions de 1576 i 1581) a l'estim de 1694. Per al-

tres fonts, com les gremials, sabem que existien més artesans dels que hem identificat aquí. Especialment, els més pobres, els que no tenien béns, tal com passava amb els estrats més baixos de la pagesia (jornalers i similar) no apareixen

27. AMA. 1555.

28. El patrimoni d'aquest cirurgià es completava amb:

- Cases i corral al Colomàs (sense valoració)
- *Cases i corral on habita* (300 ll.)
- Terra al camp d'en Ramon (150 ll.)
- Sort a Son Bernat Reus (150 ll.)
- Terra a Punxuat (375 ll.)
- Terra a Punxuat (150 ll.)
- Cases de la viuda d'Antoni Torrens (cal pensar que comprades a la citada viuda) (40 ll.)
- Mitja quarterada de la seva dona (120 ll.)
- Mobles (150 ll.)
- Bestiar gros 25 ll.

a la font. Tanmateix, els historiadors sempre som feudataris de les fonts i, per altra banda, del que es tractava aquí era d'intentar reconstruir les relacions entre artesans rurals i propietats agràries, especialment la vinya. S'observa, per tant, com per altra banda era esperable, una diversitat de situacions, tendent a certa bipolarització: els artesans més rics són en general els majors propietaris en terra i vinya i, per altra banda, es detecta un grup d'artesans no rics pels quals aquestes propietats, també la vinya, formava part del seu mitjà o petit patrimoni i, per tant, de la seva estratègia de supervivència.

Tot i que la mostra d'artesans és limitada, creiem que reflecteix ben bé la realitat, car s'han buidat cinc registres tipus cadastre, per dir-ho així, la qual cosa ens ha permès la identificació i reconstrucció del patrimoni de 122 artesans, si bé al llarg de més d'un segle, la qual cosa és relativament intranscendent atès que l'àmbit de la nostra activitat és el conjunt de l'Antic Règim i singularment el període XVI-XVIII. El següent quadre-resum ens pot ser d'alguna utilitat (entre parèntesis es reflecteix el nombre d'individus de cada categoria que eren propietaris de vinya):

	1576-81	1603	1652	1665	1694	TOTAL
BOTERS	1					1
CIRUGIANS			1 (1)	1 (1)	2 (1)	4 (3)
FERRERS	1 (1)	3 (2)		1	4 (3)	9 (6)
FUSTERS	3 (2)	3 (2)	1 (1)	3 (2)	7 (5)	17 (12)
GERRERS I OLLERS	1		3 (2)	1 (1)	8 (2)	13 (5)
METGES			1 (1)		2 (1)	3 (2)
MOLINERS					6 (3)	6 (3)
PARAIRES	1 (1)	8 (1)	7 (6)	6 (4)	11 (3)	33 (15)
PICAPEDRERS		2 (1)				2 (1)
SABATERS	2 (1)			1 (1)	2 (1)	5 (3)
TEIXIDORS DE LLANA	1			1 (1)	5 (2)	7 (3)
TEIXIDORS DE LLI	2 (2)		2 (2)		2	6 (4)
TEIXIDORS SENSE DETERMINAR		2 (1)	4 (4)	4 (3)	5 (3)	15 (11)
TRAGINER		1				1
TOTAL	12	19	19	18	54	122 (68)

Es constata que dels 122 artesans identificats i dels quals hem reconstruït el patrimoni 68 (55,73%) tenien alguna propietat de vinya, destacant els casos dels teixidors i paraires. En aquest darrer cas el seu nombre més elevat po-

dria explicar un menor percentatge de propietaris de vinya com de, en general, explotacions agrícoles. Així, per a l'any 1603 dels vuit paraires identificats cinc eren propietaris sols de la seva casa i corral, situació que pareix anà canvi-

ant al llarg del temps, tot i que a l'estim de 1694 sobre onze paraires identificats dos eren propietaris exclusivament de la seva casa i corral i altres cinc de modestes propietats de terra, tres de camp, un de terra i vinya i l'altre d'una quarterada de vinya. Per altra banda, cal no oblidar que sabem que per a l'any 1689 el gremi de paraires comptava amb 31 mestres, quan el 1694 sols n'apareixen 11, la qual cosa indicaria que almenys una part dels agremiats no posseïen res,

a banda que n'hi hagi que fossin propietaris i no siguin identificats com a paraires a l'estim. Tot sembla indicar una polarització econòmica entre els paraires algaidins, sobretot per a les darrieres del segle XVII, i —per tant— l'existència de paraires pobres o gairebé pobres. Un altre tema seria estudiar el paper social dins la comunitat d'aquests artesans, singularment dels més rics, així com la seva participació en el govern municipal, però això és un altre tema.

5. BIBLIOGRAFIA

- KRIEDTE, Peter; MEDICK, Hans; SCHLUMBOHM, Jürgen. *Industrialización antes de la industrialización*, Barcelona: Ed. Crítica, 1986.
- DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. «Un exemple de la indústria rural tèxtil al Pla de Mallorca: Algaida durant l'Antic Règim, a Algaida». *Cinquenes jornades d'estudis locals. Mancomunitat del Pla*. Lluçmajor: Mancomunitat del Pla, 2003.
- DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. *La manufactura a Inca durant l'Antic Règim*. Inca: Ed. Documenta, 2004a.
- DEYÀ BAUZÀ, Miquel J. «Entre la economia, la política y el paisaje agrario. Los privilegios para la siembra de la viña en la Mallorca del siglo XVI», a l'obra col·lectiva *Josep Fontana. Història i projecte social*. Barcelona: Ed. Crítica, 2004b, vol. I.
- SÉE, Henri. «Remarques sur le caractère de l'industrie rurale en France et les causes de son extension au XVIIIème siècle», *Revue Historique*, núm. 142 (1923).

6. ANNEXOS

ANNEX I: ARTESANS PROPIETARIS DE VINYA A L'ESTIM DE 1694

ANNEX II: PATRIMONI DELS PARAIRES PRESENTS AL CADASTRE DE 1652

ANNEX III: TEIXIDORS EN EL CADASTRE DE 1652 AMB LES SEVES PROPIETATS

ANNEX IV: ARTESANS I EL SEU PATRIMONI AL CADASTRE DE 1665

ANNEX I: ARTESANS PROPIETARIS DE VINNYA A L'ESTIM DE 1694

NOM I PROFESSION	PROPIETATS DE VINNYA I EL SEU VALOR	ALTRES PROPIETATS I EL SEU VALOR
MIQUEL SEGUÍ, cirurgià	Camp i vinya: 90 ll. Dues quarterades de camp i vinya: 60 ll. Dues quarterades i mitja de camp i vinya: 90 ll.	Cases i corral: 200 ll. Una quarterada i mitja de terra: 35 ll. Dues quarterades de terra: 200 ll.
MATEU COMPANYY, ferrer	Mitja quarterada de vinya: 30 ll.	Una quarterada de terra: 55 ll.
JOSEP RAMONELL, ferrer	Un quartó de camp i vinya: 10 ll.	Mitja quarterada de terra: 20 ll.
MIQUEL MAYOL, ferrer	Una quarterada de camp i vinya: 60 ll.	
MATIES MULET, fuster	Una quarterada camp i vinya (no consta valor)	Una quarterada de terra: 30 ll.
BARTOMEU SALOM, fuster	Mitja quarterada de vinya: 15 ll.	
MIQUEL TROBAT, fuster	Mitja quarterada de vinya: 30 ll.	Dues quarterades de terra: 60 ll. Dues quarterades de terra: 50 ll.
JOAN SOCIES, fuster	Mitja quarterada de vinya: 60 ll.	
MIQUEL JAUME, fuster	Tres quarterades de camp i vinya: 240 ll.	
JOAN MAS, doctor en Medicina ²⁹	Dues quarterades i mitja de vinya: 140 ll.	
BARTOMEU FULLANA, moliner ³⁰	Mitja quarterada de vinya: 30 ll.	

²⁹. Som conscients que no es tracta d'un artesà. Hem inclòs la informació a títol informatiu.

³⁰. Cal no confondre moliner, amb propietari de molí. De fet, dels sis moliners que recull l'estim de 1694, cap d'ell apareix com a propietari de molí.

ANNEX I: ARTESANS PROPIETARIS DE VINYA A L'ESTIM DE 1694 (CONTINUACIÓ)

NOM I PROFESSIONÓ	PROPIETATS DE VINYA I EL SEU VALOR	ALTRES PROPIETATS I EL SEU VALOR
MATEU CAPÓ, moliner	Un quartó de vinya: 18 ll.	
MATIES ANDREU, moliner	Una quarterada camp i vinya: 60 ll.	Una quarterada (de terra): 45 ll. Una quarterada i mitja de terra: 120 ll. Una quarterada de terra: 70 ll.
ANTONI PERICÀS, oller	Camp i vinya: 60 ll.	Dues quarterades: 50 ll.
JOAN FULLANA, oller	Mitja quarterada camp i vinya: 25 ll.	
MARC OLIVER, paraire	Una quarterada camp i vinya: 32 ll.	
GABRIEL ANTICH, paraire	Cinc quarterades de camp i vinya: 300 ll.	Possessió dita Son Llobet: 800 ll.
GABRIEL RIBES, paraire	Una quarterada de vinya: 60 ll.	
MIQUEL SOCIES, sabater	Cinc quartons de camp i vinya: 60 ll.	
JAUME ANTICH, teixidor de llana	Una quarterada i mitja de camp i vinya: 90 ll.	
PERE GOMILA, teixidor de llana	Una quarterada de vinya: 60 ll.	
ANTONI POCOVÍ, teixidor	Una quarterada de camp i vinya: 50 ll.	
PERE GAYÀ, teixidor	Mitja quarterada de vinya: 70 ll.	
BARTOMEU MIRALLES teixidor	Una quarterada camp i vinya: 50 ll.	

ANNEX II: PATRIMONI DELS PARAIRES PRESENTS AL CADASTRE DE 1652

NOM	PROPIETARIS DE VINYA I EL SEU VALOR	ALTRES PROPIETARIS I EL SEU VALOR
JOAN SEGUÍ	Terra i vinya a Cabrera: 100 ll. Terra i vinya al camp d'en Ramon: 150 ll. Terra i vinya comprada a Pere Ballester (no consta el valor).	Cases i corral: 100 ll. Terra a Son Bernat Reus: 100 Terra i hortal Terra comprada a M. Marrorell: 50 ll. Cases fetes noves: 190 ll. Bestiar gros: 10 ll. Mobles 15 ll.
GABRIEL OLIVER	Terra i vinya a Son Bernat Reus: 125 ll. Terra i vinya a la Casa Nova: 40 ll.	Cases i corral: 140 ll. Sort de terra al camí de Castellitx: 40 ll. Bestiar gros: 10 ll. Mobles: 15 ll.
PERE ANTONI OLIVER	Terra i vinya a la Casa Nova: 50 ll.	Cases i corral de sa muller: 80 ll. Sort de terra a l'Heretat: 100 ll. Mobles: 10 ll.
SEBASTIÀ THOMÀS	Terra i vinya a la Punta: 30 ll. Terra comprà a M. Marrorell: 50 ll.	Cases i corral: 110 ll. Mobles: 25 ll.
MIQUEL OLIVER	Vinya a Randa: 45 ll. Terra i vinya a Cabrera: 150 ll.	Cases i corral de sa muller: 120 ll. Sort de terra rere les vinyes: 110 ll. Sort de terra a Son Redó: 45 ll. Cens a favor: 15 ll. Bestiar gros: 25 ll.
JAUME OLIVER		Cases i corral: 50 ll. Mobles: 5 ll.
ANTONI GALLUR	Sort de terra i vinya a la Serra: 40 ll.	Cases i corral: 60 ll. Bestiar gran: 5 ll. Mobles: 5 ll.

ANNEX III: TEIXIDORS EN EL CADASTRE DE 1652 AMB LES SEVES PROPIETATS

NOM	PROPIETATS DE VINYA I EL SEU VALOR	ALTRES PROPIETATS I EL SEU VALOR	VALOR BESTIAR GROS	VALOR MOBLES
JOAN ANTONI SASTRE	Terra i vinya a la Serra: 100 ll.	Cases i corral: 165 ll. Sort de terra a Son Barceló de sa muller: 25 ll. Sort de terra a la Casa Nova: 35 ll. Sort de terra al Vinyet Vell: 15 ll. Censos a favor per valor de 25 ll. 13 s.	40 ll.	25 ll.
SEBASTIÀ VANRELL	Sort de terra i vinya a la Punta: 50 ll.	Cases i corral: 80 ll. Sort de terra a Son Reus: 50 ll.	8 ll.	10 ll.
MIQUEL MIR	Vinya en el Puig de Punxuat: 45 ll. Terra i vinya a Cabrerà: 100 ll.	Cases i corral: 100 ll. Terra rere les vinyes: 55 ll. Sort de terra dita Na Toraiona: 100 ll.	5 ll.	25 ll.
SEBASTIÀ AMENGUAL	Terra i vinya a Son Reus: 150 ll.	Cases i corral: 80 ll. Cases i corral on habita: 50 ll.		15 ll.
FRANCESC OLIVER, teixidor de lli ³¹	Terra i vinya al Camp Gran: 40 ll.	Cases i corral: 50 ll. Terra a Son Montblanc: 10 ll.		5 ll.
SEBASTIÀ MUNAR, teixidor de lli	Sort de terra i vinya: 40 ll.	Sort de terra a Son Caleta: 40 ll.		10 ll.

³¹ En els anteriors casos, la font no determina si eren teixidors de lli o de llana, per la qual cosa pensem que eren primordialment de llana, tot i que saben que aquest a vegades treballaven amb lli i altres fibres vegetals.

ANNEX IV: ARTESANS I EL SEU PATRIMONI AL CADASTRE DE 1665

NOM I PROFESSION	PROPIETATS DE VINYA I VALOR	ALTRES PROPIETATS	BESTIAR GROS	MOBLES
MIQUEL SEGUÍ, cirurgia ³²	Sort i vinya en el Torrent: 150 ll. Terra i vinya a Cabrerà: 125 ll. Vinya i terra que ha comprat a M. Moll, prevere: 120 ll.	Cases i corral al Colomàs Cases i corral on habita: 300 ll. Terra al Camp d'en Ramon: 150 ll. Sort a Son Bernat Reus: 150 ll. Terra a Punxuat: 375 ll. Terra a Punxuat: 150 ll. Cases de la vida d'Antoni Torrens Mitja quarterada a Na Toriona de sa muller: 120 ll.	25 ll.	150 ll.
ANTONI MUDDOY, ferrer		Terra a l'Heretat: 50 ll. Sort a l'Heretat: 55 ll. Cases i corral (no consta valor)	10 ll.	25 ll.
MIQUEL OLIVER, fuster		Cases i corral: 80 ll. Terra al Camp d'en Ramon: 30 ll. Sort al Tresorer: 200 ll.	15 ll.	10 ll.
PERE REUS, fuster	Vinya i terra a Son Munar: 40 ll.	Cases i corral: 100 ll. Sort als Claps de sa muller: 75 ll.		
BERNAT OLIVER, fuster	Sort i vinya a la Casa Nova: 100 ll.	Cases i corral: 150 ll. Sort a Binicomprat: 80 ll. Terra a l'Alqueria Vella: 110 ll.		20 ll.
HEREUS DE M. SASTRE, oller	Vinya i terra a Son Reus: 70 ll.	Cases i corral: 250 ll. Terra a la Serra: 40 ll. Terra a Randa: 100 ll. Dos pecces de terra a Son Munar: 70 ll.	40 ll.	25 ll.

32. No podem assegurar que sigui el mateix Miquel Seguí, cirurgia, que apareix al registre de 1652 examinar anteriorment.

ANNEX IV: ARTESANS I EL SEU PATRIMONI AL CADASTRE DE 1665 (CONTINUACIÓ)

NOM I PROFESSION	PROPIETATS DE VINYA I VALOR	ALTRES PROPIETATS	BESTIAR GROS	MOBLES
JAUME PUIGSERVER, paraire	Vinya i terra a Randa: 140 ll.	Cases i corral: 100 ll. Sort de terra: 100 ll. Un quartó de terra al Vinyet Vell: 35 ll.	5 ll.	15 ll.
MIQUEL OLIVER, paraire	Tres quarterades de vinya i terra a Cabrera: 175 ll.	Cases i corral 120 ll. Sort a la Quarterada Terra al camí de Castellitx Una quarterada de terra rere les vinyes: 110 ll.		25 ll.
FRANCESC POU, paraire	Terra i vinya a Son Miquel Joan: 80 ll. Vinya i terra a Son Muñar: 175 ll.	Cases i corral: 150 ll. Sort a Son Bernat Reus: 90 ll. Sort rere les vinyes: 60 ll.	10 ll.	35 ll.
MIQUEL MULET, paraire	Terra i vinya a Cabrera: 75 ll.	Cases i corral: 150 ll. Sort al torrent de la Casa Nova: 75 ll.	10 ll.	40 ll.
JOAN OLIVER, paraire		Cases i clos: 125 ll. Una quarterada i tres quartons de terra al camp del torrent: 275 ll. Terra a la vela de Son Montserrat: 60 ll.		15 ll.
FRANCESC SERVERA, paraire		Terra a Son Servera a la vela: 75 ll.		5 ll.
ANTONI MAS, sabater	Vinya i terra a la Serra: 35 ll.	Cases i corral: 60 ll.		5 ll.
SEBASTIÀ BALLE, teixidor		Cases i corral: 130 ll. Sort de terra a l'Heretat: 130 ll.		10 ll.
MIQUEL MIR, teixidor	Vinyes en el Puig: 45 ll. Vinya i terra a Cabrera: 200 ll.	Cases i corral: 125 ll. Sort dita Na Toraiona, de mitja quarterada: 120 ll. Hort rere les vinyes, de mitja quarterada		45 ll.
MIQUEL SASTRE, teixidor	Dos quartons de vinya en el Camp Gran: 40 ll.	Cases i corral: 100 ll. Sort a Son Fullana: 125 ll. Dues quarterades a Son Bernat Reus: 85 ll.	40 ll.	25 ll.

ANNEX IV: ARTESANS I EL SEU PATRIMONI AL CADASTRE DE 1665 (CONTINUACIÓ)

NOM I PROFESSIONÓ	PROPIETATS DE VINYA I VALOR	ALTRES PROPIETATS	BESTIAR GROS	MOBLES
PERE OLIVER, teixidor	Una quarterada de terra i vinya al Camp Gran: 60 ll.	Cases i corral: 80 ll. Sort a la Casa Nova: 50 ll. Terra a Son Munar: 40 ll.		10 ll.
FRANCESC OLIVER, teixador de llana ³³	Una quarterada de vinya a Son Reus: 75 ll.	Cases i clos: 160 ll. Dues quarterades i tres quartrons de terra al camp del torrent: 225 ll. Un quartó i un hort al Vinyet de Pina: 30 ll.	10 ll.	20 ll.

33. Dels altres teixidors la font no especifica si eren de lli o llana.

04

El Puig de Randa (Algaida. Mallorca). Revisió geològica i noves aportacions

Bernat Morey Colomar. SHNB. AGEIB. UIB.

1. INTRODUCCIÓ

1.1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

El puig de Randa —Mallorca. Algaida. Randa. 543 m— se situa prop del centre de l'illa de Mallorca, centre també de la Mediterrània occidental. El puig és una singular elevació tabular atribuït en les rondalles a un gegant que arriba d'Àfrica amb una senalla de terra. El gegant travela amb Cabrera, la senalla cau i la terra forma el puig. Aquest guarda un covam amb un tresor i quatre columnes que aguanten Mallorca. I un poc del tot plegat hi ha. El massís de Randa ha estat molt estudiat en l'àmbit geològic (ROSSELLÓ i SACARÉS, 2014; MOREY, 2018a) però aquests estudis no resolen totes les incògnites que suscita. En aquest treball en farem noves aportacions i intentarem respondre a les següents qüestions (objectius):

- Que en saben sobre l'origen geològic del puig de Randa.
- Per què és tan singular respecte a la resta d'elevacions de l'illa.
- Que no està explicat sobre el seu origen geològic si és que queda res.
- Com enfoquem la problemàtica i que aportem a la seva resolució.
- Quina relació té el puig de Randa amb la resta de l'Illa.

En definitiva s'intentarà explicar la singularitat del puig de Randa per a la geologia de Mallorca i es planteja una nova hipòtesi sobre el seu origen i formació.

1.2. DELS ESTUDIS ESTRUCTURALS A MALLORCA

L'any 1823 el professor Beaumont des de la Sorbona (París) i sols a partir de roques portades pel naturalista Cambessedes imagina una Mallorca aixecada per volcans i terratrèmols (DARDER, 1946). Durant tot el segle XIX s'identifiquen la majoria dels terrenys de l'illa per comparació amb la resta de serralades alpines, però no s'estudia així com estan estructurats (FALLOT, 1922). A principis de segle XX joves geòlegs com Paul Fallot i Bartomeu Darder i per comparació amb els Alps europeus identifiquen els encavalcaments i les estructures de les serres mallorquines. Paul Fallot (1922) per Tramuntana i Bartomeu Darder (1925; 1946) per les Serres de Llevant dibuixen les elevacions al detall, però no poden explicar per què uns terrenys més antics se situen sobre altres més moderns —*fenòmenos de corrimiento*, encavalcaments— ni en saben la força responsable. Tots consideren el puig de Randa com una mola miocena, però passen de puntetes sobre la seva estructuració (FALLOT i DARDER, 1925). En el Congrés Geològic Internacional celebrat a Madrid l'any 1926 (el segon Congrés Internacional de la història d'Espanya) els mateixos Fallot i Darder organitzen una excursió a Mallorca amb especialistes en tectònica en l'àmbit mundial. Aquí observen aquests intrigants fenòmens *de corrimiento* i s'assignen les serres mallorquines a les serres bètiques, però Randa ni es visita (DARDER, 1946).

En els anys 60 i 70 del segle XX ja es pot explicar la força responsable dels encavalcaments que aixequen les serres. L'escorça continental (continents) es desplaça per sobre el magma interior més calent (deriva continental). Tot provoca la col·lisió del continent Africà contra les plaques Ibèrica- Europea i aixeca les serres alpines. El micropaleontòleg solleric, Guillem Colom, i el jove aficionat a la geologia de Lluçmajor, Josep Sacarés, estudien el massís de Randa ja amb altres ulls. Els dos investi-

gadors identifiquen la majoria dels terrenys del massís i parlen —de manera equivocada— de plegaments anteriors als que aixeca les serres principals. Igual dibuixen poques estructures encavalcades i molts plecs (ESCANDELL i COLOM, 1962; ROSSELLÓ i SACARÉS, 2014).

A principis dels anys 1980 ja per la UIB i per Mallorca s'estudien els terrenys Miocens coetanis a l'aixecament alpí (Miocè Sintectònic. POMAR *et al.*, 1983; RODRÍGUEZ PEREA, 1984). Aquests terrenys formen part de bona part del puig de Randa i comprenen per Mallorca i també a Randa:

- Calcarenites marines burdigalianes (*Fm. Calcarenites de Sant Elm*. Poble de Randa. Pensem aportació d'aquest estudi)
- Turbidites langhianes (*Fm. Turbidites de Banyalbufar*). Santuari de Gràcia. Blanquer del Pla.
- Calcàries de Randa. Darrers 200 m. Sols en els puigs de Randa i de Sant Miquel (Montuïri).

El massís s'estudia amb profusió i centímetre a centímetre com s'ha arribat a dir (EGUIZABAL, 1982; GONZÁLEZ DONOSO *et al.*, 1982; POMAR *et al.*, 1983; ROSSELLÓ i SACARÉS, 2014).

ANGLADA (1982) n'estudia l'estructura (Fig. 1) i interpreta la part inferior del massís amb dues unitats de terrenys. La inferior (mesozoic i oligo-miocènic) no s'hauria desplaçat gaire i la superior que s'hauria encavalcada —enfilat— sobre la primera. Tot afectat per falles posteriors com ja comenten COLOM i SACARÉS (1976). Aquesta interpretació es contempla poc més o menys en el mapa Geològic MAGMA (Barnolas *et al.*, 1991). Anys després GELABERT (1997) en fa la darrera interpretació del Massís amb diverses unitats encavalcades (Fig. 1) però, i com tot Mallorca amb

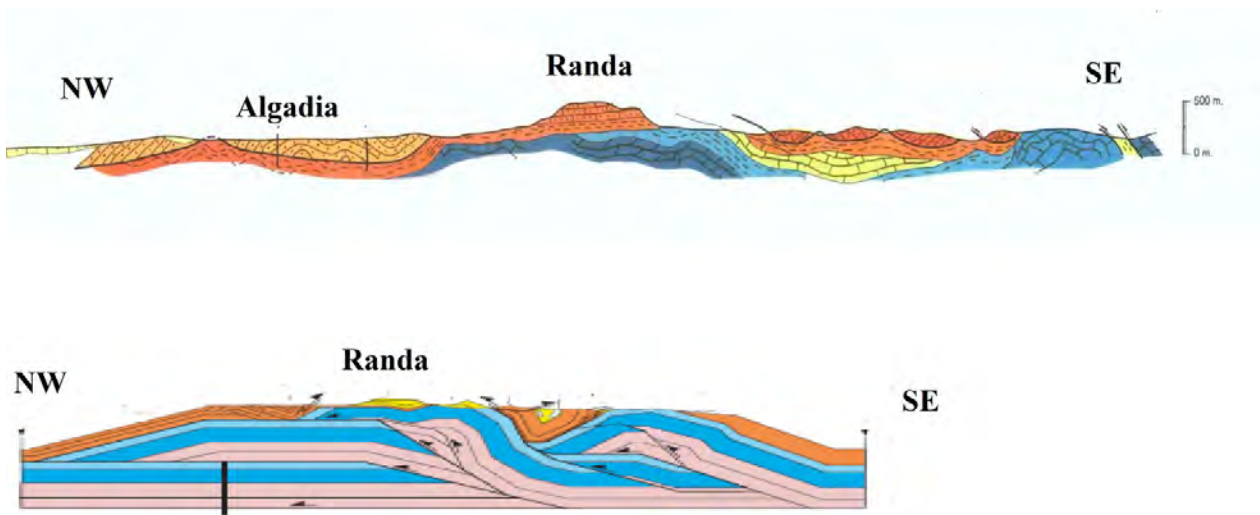

Fig. 1. A dalt: estructura del massís de Randa segons el mapa geològic IGME (sobre Anglada, 1982). A baix: estructura del Massís segons Gelabert (1997).

recorregut més llarg i partint de més profunditat de manera que connecta l'estructura interior de Randa amb la resta de l'Illa. Amb tot, cap investigació explica per què la U. Superior del puig, els darrers 150 m, és on és i està així com està ni per què Randa —i el puig de Sant Miquel de Montuïri— és l'única elevació

de Mallorca amb terrenys marins serraval·lians (ROSSELLÓ i SACARÉS, 2017) o en el límit entre el Langhià i el Serraval·lià (BARNOLAS *et al.*, 1991). Tampoc s'explica per què el puig de Randa és 200 m més alt que la resta d'elevacions del Pla. Provar d'explicar algunes d'aquestes singularitats és l'objectiu d'aquest estudi.

1.3. HISTÒRIA GEOLÒGICA DE MALLORCA I DEL MASSÍS DE RANDA

Els terrenys més antics de Mallorca i en superfície són del Carbonífer —300 milions d'anys— (Ma. RODRÍGUEZ PEREA, 1984). El registre continua amb Permià terrestre —Port des Canonge— i Triàsic buntsandstein terrestre i marí —Muschelkalk— o volcànic-Keuper amb argiles i guixos (Valls de la Serra. FALLOT, 1922; COLOM, 1975) producte de la separació de la Pangea o primer continent en els continents actuals. Alguns còdols de Son Alegre i Son Gustí són materials d'aquesta edat re-sedimentats (MOREY, 2018a). Els materials que trobem a continuació (180-60 Ma¹ Rethians-graves de Pola, juràsics-penyals. Castellitx i cretàics. Son Romeguera. COLOM i SACARÉS, 1976. Fig. 2) es dipositen en la conca

d'un antic oceà anomenat Thetys (COLOM, 1975). Són restes d'éssers vius dipositades en el fons de la mar i transformades en noves roques a altes pressions i temperatures. Aquestes roques calcàries, capes de centenars de metres, són les que llavors empeses i encavalcades, formaran les serres de l'illa i les unitats inferiors de Randa. Totes les roques calcàries —carbonat càlcic— són fabricades per éssers vius. Després de l'extinció dels grans saures (64 Ma final del Cretàcic) no trobem nova sedimentació fins a 20 Ma després (43 Ma COLOM, 1975; RAMOS, 1988). Per Felanitx i per Cabrera apareixen calcàries litorals amb nummulits —grans foraminífers unicel·lulars amb closques en forma de llentia—, lacunars —carbó— i terrestres

1. Ma: milions d'anys.

tots ja del Cenozoic (Ramos, 1988). Tot respon al desplaçament de l'Antàrtida i la formació del casquet de gel (43- 25 Ma Eocè-Oligocè. Carbó. MOREY, 2020). Aquests terrenys formen els puigs de ses Bruixes i Galdent, s'Escollà i Son Veny i els baixos de Gràcia-camí vell de Lluçmajor i de Son Reus (COLOM i SACARÉS, 1976; BARNOLAS *et al.*, 1991; MOREY, 2018a; 2020. Fig. 2). Altres terrenys posteriors —Oligocè. 30 Ma— formen el canal —submarí primer— de conglomerats de Son Alegre o Son Gustí (GELABERT, 1997) provinents de relleus antics més al nord. Són terrenys probablement lligats al desplaçament de Còrsega i Sardenya cap a la posició actual des d'Ibèria (RAMOS *et al.*, 1989). Fa uns 25 Ma es comença a notar el desplaçament del continent Àfrica cap al Nord-Nord-Oest on col·lideix amb les plaques europea i ibèrica. Tot fa que els terrenys dipositats en el fons del Thetys durant 100 Ma es comencin a enfilars els uns sobre els altres. Es formen així les serres de Tramuntana i Llevant i les elevacions del Pla aquestes amb la singularitat de mostrar en els cims terrenys 3aris per sobre dels 2aris (puigs de Son Nofre, puig de s'Escollà. RAMOS *et al.*, 1989). Primer s'aixequen els Alps, després els Pirineus, les serres ibèriques i llavors les Bètiques i l'arxipèlag Balear. Mentre (25-15 Ma) trobem les restes de l'episodi marí costaner coetani (per Tramuntana entre les elevacions. RODRÍGUEZ PEREA, 1984). Són els terrenys dits Sintectònics (POMAR *et al.*, 1982;) on seu el poble de Randa (*Calcarenites de Sant Elm* litorals) als que segueixen d'altres de profunditat (17- 15 Ma Langhià. Turbidites de Banyalbufar. RODRÍGUEZ PEREA, 1984) o blanquer abundant cap a Montuïri i Porreres i a redols del Pla (BARNOLAS *et al.*, 1991; MOREY, 2018a; 2020). Tot per sota la U. superior de Randa (POMAR *et al.*, 1983; GELABERT, 1997. Fig. 2).

El gruix de les serralades mallorquines queda en superfície fa uns 13 Ma (GELABERT, 1997) però els terrenys que formen avui la U. Superior de Randa, encara són marins (POMAR *et al.*, 1983). La resta de terrenys conservats de la seva edat són restes de llacs i salobrars (baixos de Pina. Fig. 2: Fig. 5) en resposta a una retirada de la mar-Serraval·lià 13-11 Ma POMAR *et al.*, 1983; MOREY, 2021a). Amb les principals elevacions de l'illa ja en superfície, en torn aquestes i en un clima tropical, es desenvolupa un complex d'esculls i de manglar (com avui el Carib) tot protegit per la serra de Tramuntana (Tortonià i Messinià. 10-6 Ma POMAR *et al.*, 1983; MOREY, 2020, 2021a). Les restes d'aquest complex són avui les Marines de Lluçmajor i Llevant i part del Pla (Pedra de Muro. Sineu. Pina- Fig. 2. ROSSELLÓ, 1954; MOREY, 2018a). Per sobre trobem altres restes d'albuferes i salobrars de fa 6 Ma (*Lagomare*. MOREY i MAS, 2009; MOREY, 2018b).

L'obertura de l'Estret de Gibraltar —inici Pliocè. 5,33 Ma— deixa nova sedimentació marina i platges com les actuals de Xorrigo i Son Gual entre 100 i 70 m d'altura tot ja sense evidències de sedimentació mareal (MOREY, 2018a; 2021b). Ens trobem ja amb una Mediterrània com l'actual però amb clima tropical. Les glaciacions plistocenes àrtiques —5 glaciacions des fa 2,7 Ma— iniciades amb la tancada de l'Istme de Panamà (3,2 Ma) ens deixen potents sistemes dunars relictos. Els més antics avui són interiors (Marès de Galdent i poble d'Algaida. MOREY, 2018a). Els més moderns són litorals —de s'Arenal— i de la mateixa edat que els al·luvions —call vermell— i de les platges tropicals fòssils que trobem en el litoral de les badies tot en resposta als canvis climàtics- i variacions del nivell de la mar (CUERDA, 1989; MOREY, 2008, 2020).

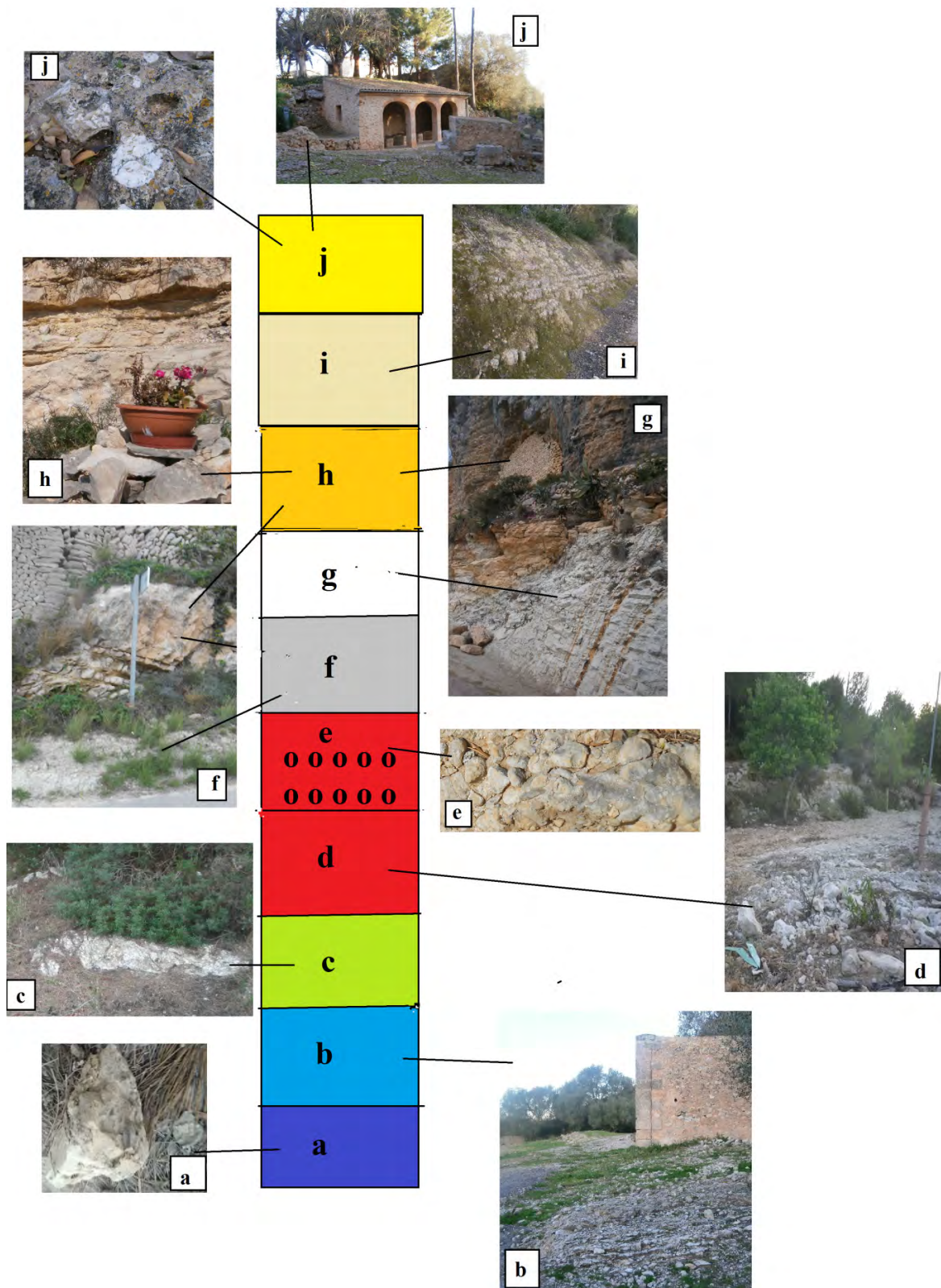

Fig. 2. Columna estratigràfica simplificada del Massís de Randa.

a. Grava de Pola.

b. Juràssic de Castellitx.

c. Cretàcic de Son Romeguera.

d. Eocè-Oligocè de s'Aresta i camí vell de Gràcia.

e. Oligocè de Son Gustí.

f. Miocè Burdigalià del poble de Randa.

g. Miocè Langhià-blanquer-del Santuari de Gràcia.

h. Unitat superior del puig de Randa.

i. Serraval·lià de Pina.

j. Tortonià de Pina.

2. METODOLOGIA

La naturalesa i edat dels terrenys del Masís de Randa, s'observa a partir dels estudis de COLOM i SACARÉS (1976), BARNOLAS *et al.*, (1991) i del treball de camp (MOREY, 2018; 2020). El Miocè Sintectònic —*Fm. Calcarenites de St. Elm*— del Poble de Randa s'ha identificat a partir de l'equivalent descrit i estudiat per POMAR *et al.* (1983) i RODRÍGUEZ PEREA (1984).

La geomorfologia de Mallorca i de la comarca —elevacions, xarxa torrencial— s'observa

de SERVERA (2004), MOREY (2020) i dels programes digitals per satèl·lit *Elevation model WGS 84*; <http://ideib.Caib.es/visualitzador.jsp> y *Google Earth*. L'altura de les elevacions significatives es contempla en la Taula I. L'altura del nivell de la mar es contempla de 100 m per sobre l'actual pel Miocè i primer Pliocè i de 70 m pel Pliocè mitjà i superior (HAQ *et al.*, 1987 i d'altres en MOREY, 2020). Les xifres de dissolució de roca calcària s'obtenen dels estudis recollits en la Taula II.

ELEVACIÓ	M	LLOC	M	SERRES	
Puig de Randa	543	Son Lluís	150	Puig Major	1.445
Monti-Sion	250	Randa	297	Massanella	1.356
Bonany	317	Castellitx	195	Teix	1.065
Sta. Magdalena	307	Algaida	201	Ofre	1.093
Son Nofre	254	Pina	153	Alfabia	1.067 m
Son Seguí	320	Montuiri	142	Morell (Artà)	564 m
Santa Eugènia	243	Sencelles	120	Sant Salvador	510 m

Taula I. Altura de les elevacions significatives per aquest estudi

LOCALITAT- KARST	TAXA DENUDACIÓ	AUTOR
Mundial	1- 125 m ³ /Km ²	Atkinson i Smith (1976)
Baget (França). Temperat humit	55- 90	Bakalowicz (1982)
Venezuela. Tropical (diversos)	52- 150	Mangin (1982)
Texas (semiàrid)	10	Mangin (1982)
Clima temperat humit. Europa varis	68- 120	Andreu <i>et al.</i> (2016). Galan (1991)
Alta muntanya tropical humida	31	Jennings (1985). Petterson (1982)
Clima oceànic (Gran Bretanya)	50	Sweeting (1973)

Taula II. Taula de denudació de calcàries (m³/Km²/any) en distints climes i ambients.

3. RESULTATS

3.1. PRINCIPALS SINGULARITATS DEL PUIG I DEL MASSÍS DE RANDA

3.1.1. Composició

Les unitats inferiors del Massís de Randa semblen com la resta de les serres properes del Pla. Escates o làmines de terrenys situades poc més o manco una sobre altra (ANGLADA, 1982; GELABERT, 1997). La Unitat Superior del puig tapa molta disposició de les inferiors (les fossilitza) i és diferent de la resta de l'illa (POMAR et al., 1983).

3.1.2. Edat i origen de la U. Calcarenítica superior

Se cita del Miocè mitjà ja sigui de finals del Langhià (BARNOLAS *et al.*, 1991) o del Serraval·lià (13-11 Ma ROSSELLÓ i SACARÉS, 2014) i és d'origen marí. La resta de terrenys serraval·lians de l'illa són lacunars-salobrar o terrestres (POMAR *et al.*, 1983; MOREY, 2021a). Són els primers terrenys que es disposen en les conques —Palma, Inca, Alcúdia— o en superfície (Santa Margarida, Manacor, Pina. BARNOLAS *et al.*, 1991; MOREY, 2020). Aquests terrenys ja no es troben implicats en els encavalcaments (MOREY, 2021a). Sols a Randa s'observen elevats, però pot ser no encavalcats amb la resta.

3.1.3. Altura

La Unitat Superior —i pot ser part de les inferiors— fan que el puig de Randa sigui uns 200 m més alt del que seria normal en una elevació del Pla (Taula I).

3.1.4. Forma

El puig de Randa no té forma de serra com les de Tramuntana o el puig de Son Nofre ni té la punta cònica com l'Ofre o els puigs de s'Escola i de Ses Bruixes. Tampoc és una mola com *Bonany*. És una estructura plana aixecada. Una taula singular com el Monte Toro de Menorca, el puig Montaura (Selva) o el topònim *Mont-tuïri* que no creiem tampoc sigui casualitat.

3.1.5. Direcció de les estructures

Les serres de Mallorca s'encavalquen en direcció SE-NW (FALLOT, 1922). La Unitat Superior de Randa s'orienta quasi en perpendicular (SW-NE).

3.1.6. Situació

El puig de Randa se situa en la línia que separa l'estructura preectònica del Pla amb les plataformes d'esculls posteriors —Marina de Lluçmajor-conca de Palma. Plataformes miocenes de Porreres i Sencelles—. En el mateix condicionant on trobem d'altres elevacions i terrenys aixecats en temps més recents que l'orogènia alpina principal (Fig. 5. Pina. Tortonià 150 m Son Lluís-Pliocè, 150 m, Santa Eugènia-Pliocè 243 m; Son Seguí-Messinià. 320 m. MOREY, 2018b, 2020). En Geologia res és casualitat.

3.2. DELS NOUS TERRENYS DEL POBLE RANDA

Hi ha tants d'estudis sobre la geologia del puig de Randa —vegeu bibliografia— que el fet que ningú hagi citat que el poble de Randa i la font seuen sobre la *Fm. Calcarenita de Sant Elm* (Fig. 3. Fig. 4) tan coneguda a Mallorca (RODRÍGUEZ PEREA, 1984, MOREY,

2020- fonaments dels pobles de Montuïri o Lloret) fins en els estudis de ROSSELLÓ i SACARÉS (2014) i sols parlant de la font no deixa de ser sorprenent. Pot ser i tot obligaria a canviar la interpretació de l'estructura. Amb tot, aquests terrenys també mostren que el puig

i les elevacions properes tenen una història geològica semblant a la resta de les elevacions del Pla fins als darrers 13 Ma. A partir de llavors

molt del Pla resta fora de l'aigua, però l'entorn de Randa es manté submergit com testimonia la Unitat Superior actual.

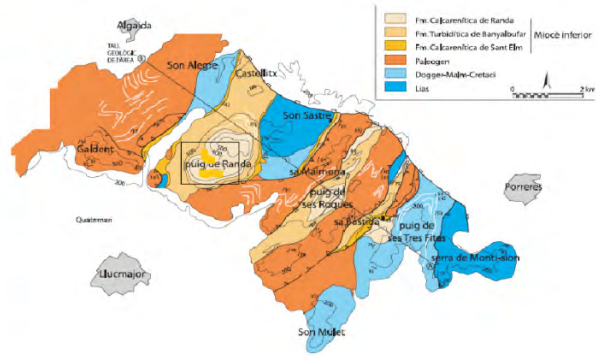
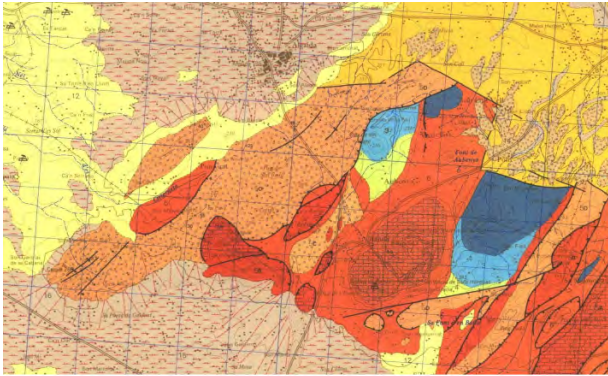

Fig. 3. Fragment del mapa Geològic de l'IGME de 1991 i encara no rectificat i Mapa de GELABERT (1997) on s'hi ha dibuixat els terrenys burdigaliens poble i font de Randa.

Fig. 4. Esquerra. Contacte entre la Calcaremita de Sant Elm (Burdigalià) i la Unitat Superior del Puig a la sortida del poble de Randa. Dreta. Contacte entre les margues–Turbidites de Banyalbufar i la unitat superior del puig en el monestir de Gràcia.

3.3. ENQUADRAMENT MORFO TECTÒNIC DEL MASSÍS DE RANDA (FIG. 5)

La geomorfologia de Mallorca se significa amb relleus disposats en direcció *SW/NE*, *SE/NW*, *S/N*, *ESE/WNW* en resposta a l'estructuració alpina i a la seva posterior desfeta (GELABERT, 1997; MOREY, 2020). Els terrenys pretectònics s'ordenen segons els condicionaments *SW-NE* i *S/N*. El Miocè Sintectònic delimita els encavalcaments. La distribució dels

terrenys posteriors (Miocè, Pliocè, Pleistocè litoral) reflecteix igual la disposició i distensió de l'estructura basal (MOREY, 2020). Les unitats inferiors de Randa s'enquadren en línies generals amb la resta del Pla. El Massís se separa de la plataforma de Lluçmajor i de les planes per falles (CUERDA i SACARÉS, 1976; ANGLADA, 1982).

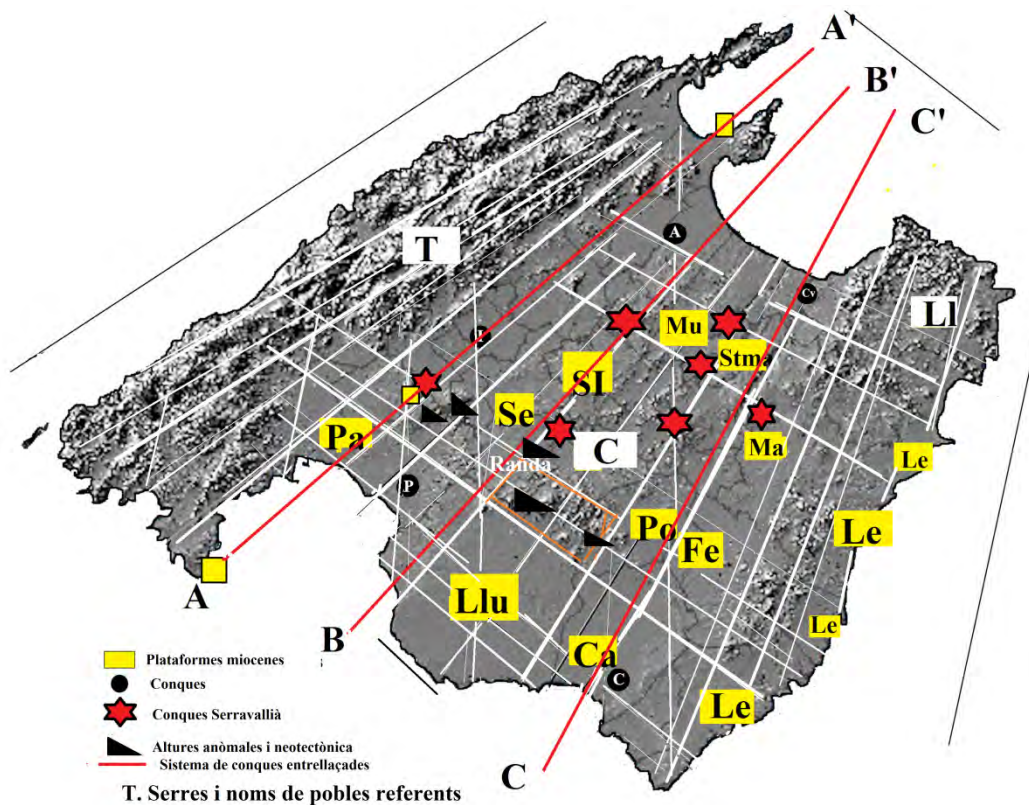

Fig. 5. Enquadrament morfo tectònic de Mallorca (parcial. MOREY, 2020) i del Massís de Randa.

3.4. EROSIÓ. TAXA DE DESMANTELLAMENT

Si al puig de Randa li llevéssim la Unitat Superior el relleu resultant potser seria molt semblant al de la resta del Pla. Però quins temps necessita per desfer-se aquesta Unitat? El plantejament pot ser important per entendre el relleu actual. A partir de les xifres calculades en una garriga de calcàries i per un clima com el nostre s'observa una mitjana de pèrdua de terreny de dues tones per hectàrea i any (CERDÀ, 2001). Llavors en un milió d'anys es desmantellen dos milions de tones per Ha (200 tones per metre quadrat. $2000.000 \text{ Tm}/10.000\text{m}^2 = 200\text{Tm}/\text{m}^2$). Si un m^3 de calcària com la de Randa pesa prop de 2 tones de mitjana (densitat 2. CERDÀ, 2001) en un milió d'anys desapareix una columna de 100 m d'altura.

Mentrestant, si observam la taxa de denudació per un massís calcari amb un clima com l'actual (Taula II. ANDREU *et al.*, 2016) el puig de Randa perd de mitjana per dissolució calcària $50\text{m}^3/\text{Km}^2/\text{any}$. Tot suposa un m^3 de terreny arreu del puig en 20.000 anys. La Unitat Superior es desmantellaria en 2 milions d'anys. Però aquesta és sols la xifra de denudació superficial, la desfeta interior pot ser de fins i tot el doble (GALÁN, 1991). La cova interior del puig conducte o font s'excava per sota del poble i en terrenys miocens (ROSSELLÓ i SACARÉS, 2014. Francesc GRACIA com. personal). A aquestes xifres de desfeta se'ls han de sumar també les fallides i desprendiments de terrenys. El clima tampoc sempre ha estat com ara. En les glaciacions pleistocenes una capa de gel ocupa els cims i es desmantella molt relleu —rossegueres— i en clima tropical plou més (CUERDA, 1989). Sempre a partir d'aquestes xifres si Mallorca no es continués aixecant la majoria de les elevacions actuals ja estarien

quasi desfetes. Amb xifres d'erosió mínimes si la Unitat Superior de Randa hagués restat en superfície just de seguida en haver-se dipositat ja faria milions d'anys que hauria desfet i les seves restes serien dins la mar o per la Marina de Lluçmajor, per Algaida o Binicomprat. Les marines tampoc existirien. Si les restes arrecifals de Lluçmajor s'han conservat és perquè per sobre hi trobem les restes de platges i dunes posteriors que les han protegides (plio-pleistocenes. Marès de Galdent. MOREY, 2018b; 2020). La Marina de Llevant, tota de restes del complex arrecifal i de manglar Torto messinià ja sense protecció, es desmantella i enfonsa a gran velocitat. Els terrenys que a Pina estan a 150 m a Porto Cristo estan sota el nivell de la mar (MOREY, 2020).

El puig de Randa —i el relleu de Mallorca— s'ha de contemplar doncs també a partir de l'erosió i desfeta posterior al seu aixecament. Si s'hagués aixecat de seguida a la resta dels relleus s'hauria desmantellat abans d'acabar el Miocè. Ara, i aquesta és l'aportació d'aquest estudi, si l'actual U. Superior del puig hagués continuat submergida un grapat de milions d'anys més, per sobre s'hi haurien dipositats restes de les mars tortomessinianes com les que trobem a Pina (POMAR *et al.*, 1983; MOREY, 2021a. Fig. 2). Si el puig s'hagués aixecat fa entre 7 i 5 Ma coincidint amb la reactivació tectònica i tancament de la comunicació atlàntica–mediterrània en el Messinià (MOREY, 2018b), el relleu resultant seria un cim primer de terrenys tortomessinians que haurien protegit la U. Superior actual dos o tres milions d'anys més. Tot el temps que haguessin resistit en superfície.

3.5. COMPARATIVA AMB RELLEUS SEMBLANTS. (FIG. 6)

La Unitat Superior del puig de Randa sembla que no fa massa temps en termes geològics

que està exposada als elements. Per això ara veiem un cim tabular sense massa osques ero-

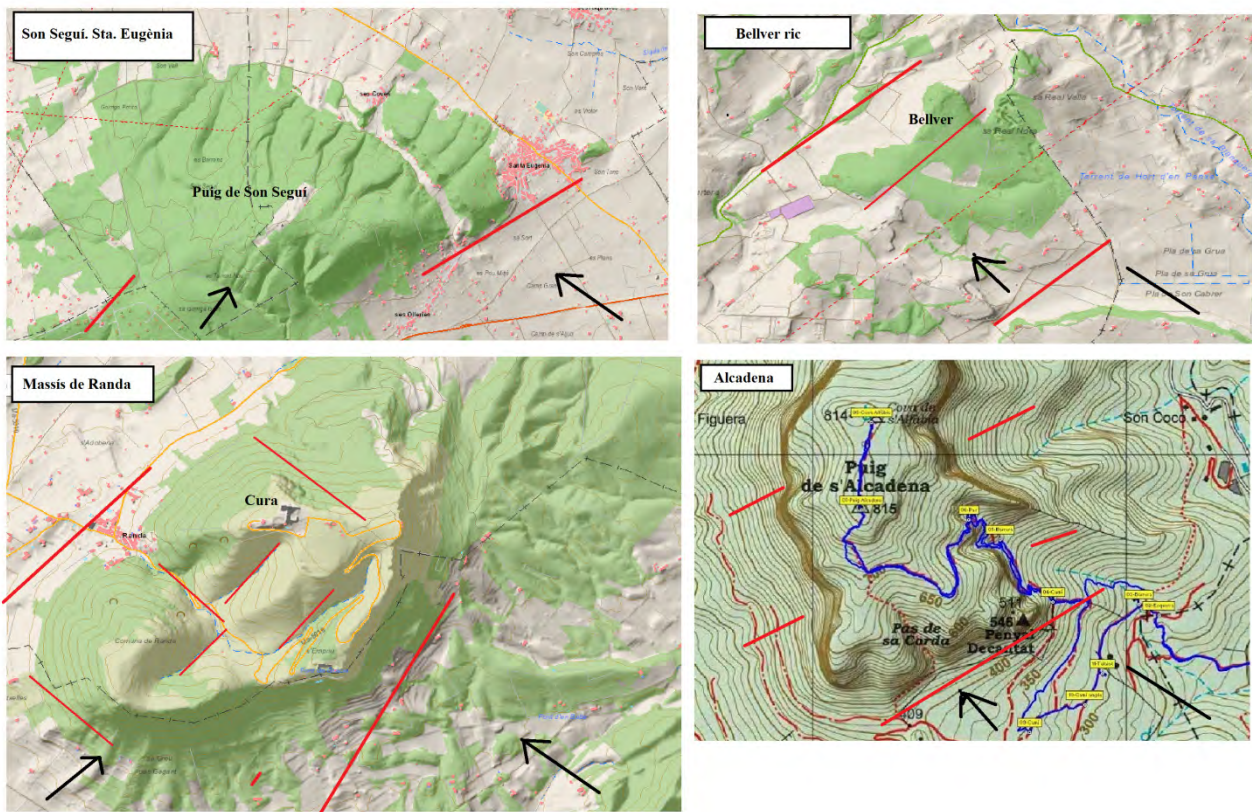

Fig. 6. Comparativa de la desfeta del puig de Randa amb relleus equivalents o semblants (retxes - condicionaments morfo tectònics).

sives. Si ho comparem amb altres elevacions també tabulars com s'Alcadena (Liàsic), Bellver Ric (Sant Llorenç, Miocè), puig de Son Seguí (Miocè postectònic), Santa Eugènia (Pliocè) (Fig. 6) s'observa que Bellver Ric, amb terrenys quasi semblants al de Randa segueix també les falles condicionants del cretàic de per sota i es mostra més erosionat. S'Alcadena, un penyal de material liàsic molt més dur es comença a desfer seguint aquests mateixos condicionants. També s'observen erosionats semblants al de Randa el puig de Son Seguí i el de Santa Eugènia, aquest darrer, per l'edat dels terrenys sols fa entre dos i tres milions d'anys que està aixecat (MOREY i MAS, 2009; MO-

REY, 2020). Mentrestant, el puig de Randa es comença a obrir per la cova del Beat Ramon Llull. Per comparació la U. Superior de Randa no fa ni dos milions d'anys que està en superfície. Al ritme d'erosió actual potser no dura ni dos milions d'anys més.

I en quant de temps es pot elevar un puig com el de Randa? L'Himalaia puja 0,3 mm anuals. Alguns indrets de les bètiques o dels Alps s'aixequen més ràpid (CARCAVILLA, 2018; SANZ de GALDEANO *et al.* 2019; WEI HAAS, 2020). Així el puig Major es podria haver aixecat en un milió i mig d'anys i 300 metres del puig de Randa en sols 300 mil anys. Un alè en temps geològic.

3.6. FORCES QUE PODEN HAVER AIXECAT EL PUIG

Els terrenys de l'escorça terrestre no sols s'aixequen per vulcanisme o per l'empenta o xoc de plaques continentals, també ho fan per Isostàsia. I sovint ho fan per varies d'aquestes forces

a l'hora. Isostàsia significa equilibri de blocs. Equilibri entre la litosfera terrestre i la roca interior més calenta. Els blocs de terrenys superiors de l'escorça terrestre suren per sobre les

capas inferiors en funció del seu gruix i densitat. A mesura que perden pes de per sobre es van aixecant. Si es retira pes sobtat de per sobre, un desgel com a Noruega o l'aigua de la mar en alguna glaciació, els blocs poden experimentar trencaments i aixecaments sobtats. Aquests aixecaments són molt estudiats en serralades com l'Himalaia perquè en aixecar-se surt el sòcol antic (CARCAVILLA, 2018). Mentrestant, mai s'han estudiat en els nostres relleus i aquests també han patit glaciacions i erosió suficient per aixecar el basament. El litoral de Tramuntana és avui d'aixecament (SERVERA, 2004). No seria estrany que els terrenys més antics de Mallorca sols es mostrin en el litoral de Banyalbufar i Estellencs a conseqüència de l'aixecament isostàtic.

L'entorn de Randa des de la deposició de la Unitat Superior fa 13 Ma d'anys ha experimentat diversos entrebancs geològics que poden haver afectat els moviments dels blocs de terrenys dels voltants —Marina de Lluçmajor, Pla de Palma, Plataforma de Porreres—. Una regressió marina (T/M. 7.2 Ma MOREY, 2018b) poc estudiada o d'altra retirada de la mar més mediàtica (5.9 i 5.33 Ma KRIGJZMANN *et al.*,

1999 en MOREY, 2018b) on fins i tot s'especula que la Mediterrània s'hagués pogut dessecar del tot per a causa de la tancada de l'Estret de Gibraltar (MAILLARD *et al.*, 2014). També la posterior entrada de la mar en el Pliocè i la seva retirada amb la tancada de l'Istme de Panamà i llavors fins a 5 glaciacions pleistocenes amb la consegüent davallada i retorn de la mar. Aquests moviments de la mar sobre la Marina de Lluçmajor o envaint les conques i part del Pla poden haver aixecat el Massís de Randa algunes desenes de metres. Els terrenys on seu el poble de Pina s'han elevat 50 m sobre l'altura on arribà la mar tortoniana que els va dipositar (MOREY, 2020, 2021a). És probable que el Massís de Randa s'hagi aixecat i estructurat primer amb l'empenta d'Àfrica com la resta de serres de Mallorca i llavors també amb l'empenta i direcció d'així com Àfrica ha continuat acostant-se contra les plaques Europees i Ibèrica en els darrers milions d'anys. I encara també per isostàsia i/o eustàsia —canvis del nivell de la mar—. S'han de contemplar les tres opcions, amen de la desfeta i erosió a l'hora d'explicar el relleu actual.

4. RECAPITULACIÓ I HIPÒTESI

Fins fa 15 Ma la història geològica de l'entorn de Randa es pot extrapolar a la de la resta de l'illa. A partir d'aquesta edat mentre altres indrets propers comencen a sortir en superfície els terrenys de Randa resten el fons de la mar i es diposita l'actual unitat superior. Aquesta s'ha aixecat amb posterioritat. Si s'hagués aixecat de seguida que fou dipositada sense que per sobre no s'hi dipositessin terrenys posteriors no s'hauria preservat. Segons la hipòtesi aquí defensada la U. Superior actual de Randa no fa més de 3 Ma que està exposada als elements. D'altres terrenys dipositats a sobre l'han protegida. El puig actual

es pot haver aixecat en poc temps, sigui per l'empenta d'Àfrica, sigui per moviments iso-eustàtics o combinació de varis. Tot és exemple de la formació i modelatge d'un relleu —sedimentació, aixecament i desmantellament— i prova d'aixecaments de relleus a Mallorca amb posterioritat a l'orogènia principal. Pot ser entre 8 i 6 milions d'anys després. Llavors el procés de formació del puig de Randa segons la hipòtesi aquí defensada seria el següent:

a) Fa entre 180 i 60 Ma: Deposició dels terrenys de les unitats inferiors de Randa en l'Oceà Thetys.

b) 43-26 Ma: Deposició dels terrenys eocens i oligocens del Camí vell de Gràcia i Son Alegre.

c) 25-13 Ma: Àfrica contra Europa acaramulla els terrenys a i b, (Fig. 7a) aixeca les serralades i la part inferior del massís de Randa. Mentre es diposita el terreny marí del poble de Randa i el blanquer també marí d'Albenya.

d) 13-11 Ma: En el Serraval·lià es retira en part la mar i les serralades i bona part del Pla queden en superfície. Però no gens la zona de Randa. Es diposita la U. Superior dins la mar a certa profunditat.

e) 11-7 Ma: Torna a pujar la mar en el Tortonià que envaeix les avui conques i bona part del

Pla. Es dipositen restes marines per sobre l'actual U. Superior de Randa encara dins la mar (Fig. 7a).

f) 7.2-5.3 Ma: En el Messinià es tanca la Mediterrània per l'actual Andalusia. Aquests moviments i la posterior entrada de l'Atlàntic en obrir-se l'actual Estret de Gibraltar poden reactivar l'aixecament del puig (Fig. 7b)

g) 5.3-3.2 Ma: En el Pliocè (Fig. 7b. Fig. 8) el puig de Randa es va aixecant a l'hora que es va desmantellant començant primer pels terrenys dipositats darrer —Torto-messinians— i continuant pels actuals terrenys que formen la Unitat Superior.

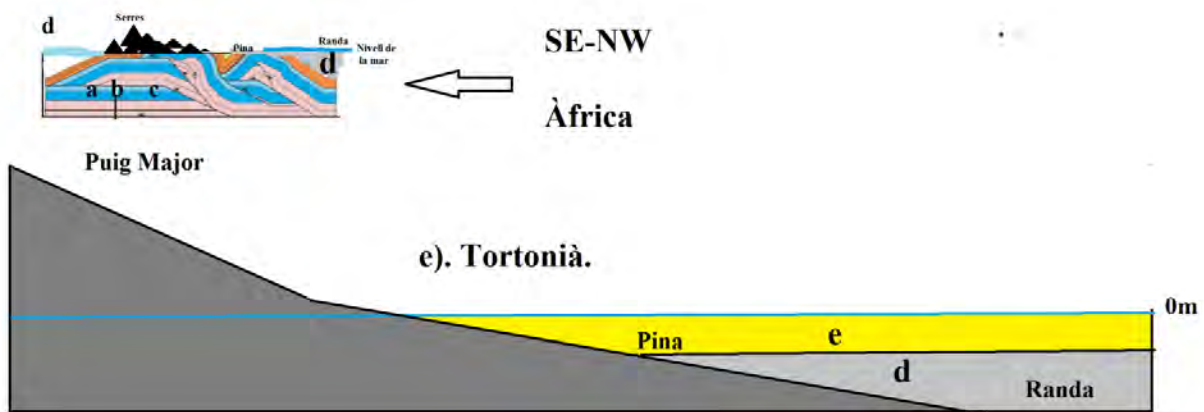

Fig. 7a. Orogènia alpina de fa 13 Ma sobre Mallorca i situació de Randa poc després de l'orogènia i Tortonià segons la hipòtesi d'aquest estudi.

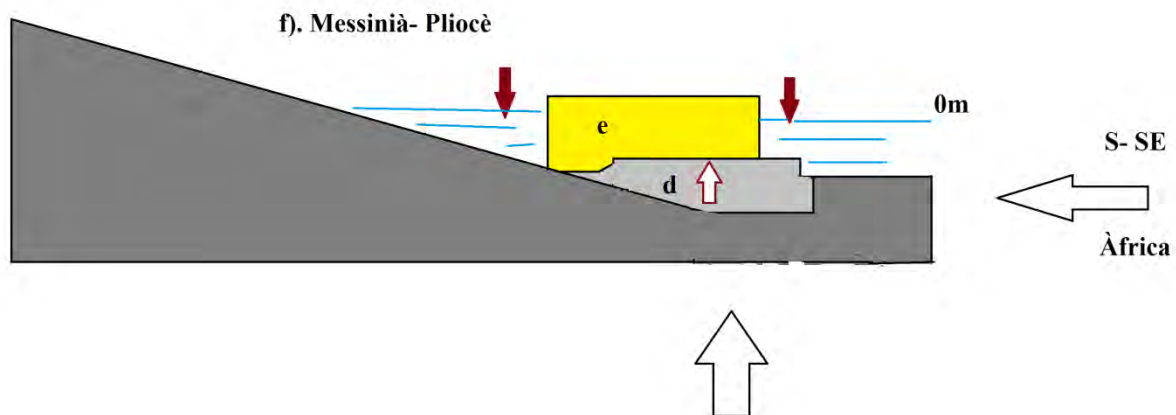

Fig. 7b. Aixecament del puig de Randa entre finals del Messinià i el Pliocè.

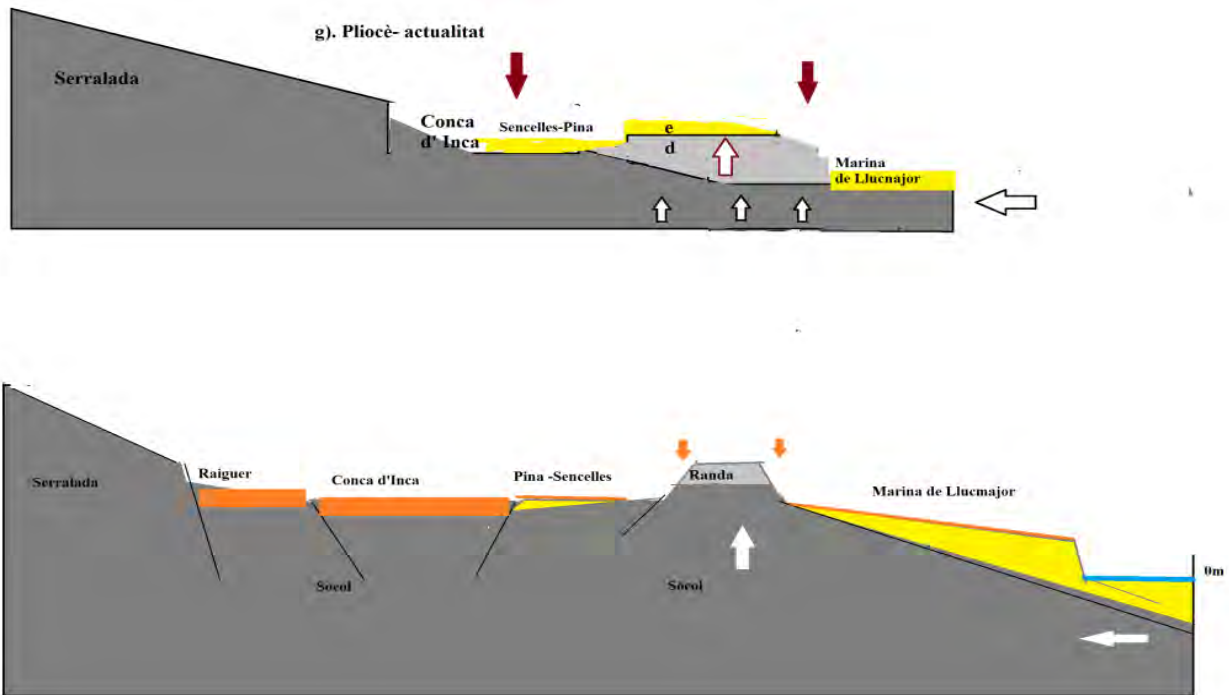

Fig. 8. Aixecament del puig de Randa en el Pliocè (5.3-2.8 Ma) i fins a l'actualitat.

h) 3.2-Actualitat. Amb les glaciacions pleistocenes i períodes interglacials, s'accentua l'erosió del Massís. Desapareix el primer «capell» protector i resta l'actual Unitat Superior en superfície. Els moviments isoeustàtics va aixecant i reajustant el puig a l'altura actual i les fallides li donen la forma actual.

i) Actualitat (Fig. 8). No sabem si el puig de Randa creix o minva ni si s'aixeca més que es desfà o es desfà més que s'aixeca. Seria interessant mesurar-ho. El mateix podríem dir de

les nostres serralades. Pensem que Randa encara puja igual que bona part de les Serres mentre les conques i les marines subsideixen —s'enfonssen—. Per això el relleu de Mallorca s'observa tan abrupte i formós. Tan jove.

Aquest és un dels primers estudis per Mallorca on es contempla el relleu de l'illa observant el seu desmantellament, l'efecte de l'empenta d'Àfrica posterior a l'orogènia alpina principal, els moviments iso-eustàtics dels darrers milions d'anys i les conseqüències del tot plegat

5. BIBLIOGRAFIA

- ANDREU, M; CALAHORRA J. M. *et al.* (2016). *Karst: un concepto muy diverso*. Revista Enseñanza de las Ciencias de la Tierra, 24.1.
- ANGLADA, Eloïsa (1985). *Estudi geològic del massís de Randa (Mallorca)*. Tesis de licenciatura. UB. (Inèdita)
- ATKINSON, T.; SMITH, D. (1976). *The erosion of limestones*. In: *The Science of Speleology*. Academic Press, London, 5: 151-177.
- BAKALOWIKZ, M. (1982). *La genèse de l'acuífère karstique vue par un géochimiste*. Karst Larra 82; Publ. Serv. Geol. Dip. Navarra: 159-174.

- BARNOLAS *et al.*, (1991). *Memorias del mapa Geológico de Mallorca*. Inst. Geo. Min. Madrid.
- CARCAVILLA URQUÍ, Luis (2018). *Ideas clave para entender la formación de las montañas*. Revista Enseñanza de las Ciencias de la tierra. 26(1) 11- 22.
- CERDÀ, Antonio (2001). «La erosión del suelo y sus tasas en España». *Ecosistemas*. X. 3.16 p.
- COLOM CASESNOVES, Guillem (1975). *Geología de Mallorca*. Inst. Est. Bal. 2 T. 522 p.
- COLOM CASESNOVES, Guillem; SACARÉS MULET, Josep (1976). *Estudios geológicos sobre la región de Randa, Porreras y Lluçmayor*. Rev Balear. 44/45. 21-71 y 22-71.
- CORBEL, J. (1957). *Les karsts du nordouest de l'Europe et de quelques régions de comparaison. Etude sur le rôle du climat dans l'érosion des calcaires*. Revue Géogr. Lyon, 541 p.
- CUERDA BARCELÓ, Juan (1989). *Los tiempos cuaternarios en Baleares*. Inst. Estud. Bal. 304 p.
- DARDER PERICÁS, Bartomeu (1925). *Estudio geológico de Sineu i puig de Sant Onofre (región central de Mallorca)*. Trab. Mus. Nal. Cien. Nat., serie Geol. 34. 80 p.
- . 1946. *Història de la coneixença geològica de l'illa de Mallorca*. Quaderns d'història de la Ciència. X Simposio sobre la ensenyanza de la Geologia. Ed. 1998. Palma
- EGUIZABAL, F. J. (1982). *Estudio estratigráfico y sedimentológico del Burdigaliense de Randa*. Tesis de Licenciatura. UAB. Inèdita.
- ESCANDELL, Bartolomé; COLOM CASESNOVES, Guillem (1962). *Estudio geológico de la zona de Randa (Mallorca)*. Notas Inst. Geo. Min. 65. 23- 48.
- FALLOT, Paul (1922). *Etude geologique de la Sierra de Majorque (Iles Baleares)*. Tesis. Paris- Lieja. 480 p. Mapa 1: 50.000.
- FALLOT, Paul; DARDER PERICÁS, Bartomeu (1925). *Observaciones geológicas en la región central de la isla de Mallorca*. Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat. 25. 488- 498.
- GALAN, C. (1991). Disolución y génesis del karst en rocas carbonáticas y rocas silíceas: un estudio comparado. *UNIBE(Ciencias Naturales Natur Zientziak)*. 43. 43- 72.
- GELABERT FERRER, Bernadí (1997). *L'estructura geològica de la meitat occidental de l'illa de Mallorca*. Tesis. UB. 207 p.
- GONZÁLEZ DONOSO, J.; LINARES, D.; PASCUAL, I.; SERRANO, F.(1982). *Datos sobre la edad de las secciones del Mioceno inferior de Port des Canonge y Randa (Mallorca)*. Bol. Soc. Hist. Nat. Balears. 26. 229- 232.
- JENNIGS, J. (1985). *Karst geomorphology*. Ed. Blackwell, Oxford New York, 293 p.
- JULIAN, M. (1974). *Formation et évolution de dépressions karstiques au cours du Quaternaire récent*. Mém. Doc. nouv.ser. 15M: 151- 159.
- KUNAVER, J. (1979). *Some experiences in measuring the surface karst denudation in high alpine environment*. Act. Symp. Int. sur l'érosion karstique, UIS: 75- 85.

- MAILLARD, A.; DRIUSSI, O.; LOFI, J. *et al.* (2014). *Record of the Messinian Salinity Crisis in the SW Mallorca area (Balearic Promontory, Spain)*. *Marine Geology*. 357. 304- 320.
- MAIRE, R. (1990). *La haute montagne calcaire*. *Karstologia Mémoires* (3): 1- 732.
- MANGIN, J. (1982). *L'approche systemique du karst, consequences conceptuelles et methodologiques*. *Karst Larra* 82, Publ. Serv. Geol. Dip. Navarra, 141- 157.
- MOREY COLOMAR, Bernat (2018a). *El patrimoni Paleontològic del municipi d'Algaida i de la comarca de Randa. Catalogació, caracterització, valoració, gestió i divulgació. XXII Premi d'Investigació Rosa d'Or de Castelltix*. 160p.
- . 2018b. *El registro Messiniense de la isla de Mallorca (Archipiélago Balear, Mediterráneo occidental)*. *Revisión e interpretación*. *Estudios Geológicos* 74. 2.
- . 2020. *El patrimoni Paleontològic de Mallorca. Catalogació, caracterització, valoració. Propostes de gestió i conservació*. Tesis Doctoral. UIB. 1109 p.
- . 2021a. *El registro Mioceno post tectónico de la isla de Mallorca (Mediterráneo occidental)*. *Serravaliense y Tortoniense. Ordenación estratigráfica y paleoambientes*. *Mon. Soc. Hist. Natural*. Llibre Homenatge a Andreu Muntaner.
- . 2021b. *El Pliocè marí de Mallorca (arxipèlag Balear, Mediterrani Occidental): proposta estratigràfica i paleoambients*. *Mon. Soc. Hist. Natural*. Llibre Homenatge a Andreu Muntaner.
- MOREY COLOMAR, Bernat; MAS GORNALS, Guillem (2009). *Aproximació al neogen de Santa Eugènia (Mallorca, Illes Balears, Mediterrània occidental)*. *BSHN*. 52. 99- 123
- PETERSON, J. (1982). *Limestone pedestals and denudation estimates from Mt. Jaya, Irian Jaya*. *Aust. Geogr. Stud.*, 15: 170 173.
- POMAR GOMÀ, Luis; OBRADOR, Antoni; FORNÓS ASTÓ, Joan Josep; RODRÍGUEZ PEREA, Antonio (1983). *El Terciario de las Baleares (Mallorca y Menorca)*. *Guia excursiones. X Cong Nal. Sediment*. *Inst. Est. Bal. UIB*. 256 p.
- RAMOS GUERRERO, Enrique; RODRÍGUEZ PEREA, Antonio; SABAT, Francesc; SERRA KIEL, J. (1989). *Cenozoic tecnosedimentary evolution of Mallorca island*. *Geodin. Acta*. 3.1. 53- 72
- RODRÍGUEZ PEREA, Antonio (1984). *El Mioceno de la Serra de Tramuntana. Estratigrafia Sedimentologica e implicaciones estructurales*. Tesis Doctoral. UB. 533 p.
- ROQUES, H. i Eh C. (1973). *Etude expérimentale de la dissolution des calcaires par une eau chargée de CO₂*. *Ann. Spéléol*, 28(4): 549- 563.
- ROSSELLÓ ORDINES Josep (1954). *Aportación al estudio de la Geología de la región central de Mallorca*. *Impremta atlante. Soc. Hist. Nat. Balears*. Palma.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicens Maria; SACARÈS MULET, Josep (2014). *El puig de Randa i les fonts del seu entorn. Algaida*. *Ajuntament d'Algaida*. Col. Panoràmica. 87 p.
- SANZ de GALDEANO, C; GONZÁLEZ, L.; ALFARO, P. (2019). «La Cordillera Bética un orógeno activo». *Revista Enseñanza de la Ciencias de la Tierra* 27. 3. 314-322.

SERVERA NICOLAU, Jaume (2004). *Geomorfologia del litoral de les illes Balears*. Quaderns de natura de les Balears. Palma, 98 p.

SWETING, M. (1973). *Karst landforms*. Columbia Univ.Press, New York, 362 p.

WEI HAAS, M. (2020). *Why Mount Everest keeps changing its height nationalgeographic.com*.

05

La contrada de Castelltix, un territori de gran valor paisatgístic i ambiental, abundós en patrimoni cultural

Rafel Coll Pujol

1. PAISATGE NATURAL I PAISATGE CULTURAL

Un paisatge es compon de molts d'elements amb característiques singulars individuals, però quan es contemplen en conjunt fan que prengui categoria com a tal.

Com a elements més característics d'aquesta contrada tenim l'imponent puig de Cura i el puig de Randa o de Son Reus. Juntament amb el puig d'en Bord per un costat i, per un altre, el conjunt del puig de s'Escolà, el puig de Ses Bruixes, el Massís de Galdent i el puig de s'Heretat conformen un grup orogràfic amb un alt interès paisatgístic, no sols per al municipi d'Algaida i els seus veïns de Lluçmajor i Porreres, sinó també per tot el Pla de Mallorca.

Ens trobam davant d'un paisatge que presenta característiques geomorfològiques i formes geològiques particulars que han facilitat als estudiosos grans coneixements de la història geològica de Mallorca.

Un paisatge que destaca com a fita singular al Pla de Mallorca.

Un paisatge tangiblement associat a esdeveniments rellevants per a la nostra cultura i per a la nostra història.

En aquesta contrada trobam tots els elements que ens posen en relleu l'evolució d'uns assentaments humans i d'utilització de la terra representatius de diverses cultures —la talaiòtica, la romana, la islàmica i la de repoblació després de la Conquesta—, que han deixat l'empremta de la interacció humana en el medi ambient amb impactes de canvis irreversibles que l'han fet vulnerable.

De resultes d'aquests esdeveniments, com a contenidor d'un gran patrimoni, s'han catalogat 57 elements com a béns culturals, des de béns d'interès arqueològic fins als etnològics i els de tipus arquitectònics. Integrats, hi trobam

tota una sèrie d'elements i conjunts d'arquitectura religiosa singulars, com són l'església de la Mare de Déu de la Pau de Castellitx, el santuari de Cura, sobre la muntanya del mateix nom, el de Sant Honorat i el de Gràcia.

El patrimoni cultural d'aquesta contrada encara va més enllà del que hem exposat. Bona prova d'aquests valors els tenim en el treball de Gabriel Janer Manila, publicat a les Plaguetes

d'Història i Cultura, *Randa paisatge i misteri*, que ens dona una altra visió molt enriquidora d'aquest paisatge tan singular.

En aquest breu treball intentarem resumir tots aquells elements que poden ser determinants a l'hora de valorar el paisatge de la contrada de Castellitx, així com totes aquelles figures de protecció que han recaigut sobre aquest indret.

2. ENCAIX TERRITORIAL DE LA CONTRADA DE CASTELLITX. UNES ELEVACIONS SINGULARS A L'EXTREM OEST DEL PLA DE MALLORCA

IMATGE 01. En aquesta vista aèria es pot apreciar el que entenem com a contrada de Castellitx.

Un horitzó verd se'ns presenta quan miram des d'Algaida cap al migdia.

Darrere la Pleta des Porrassar ens apareixen els turons del puig de Son Alegre tot mirant

cap al sud-est, el de Son Redó cap al sud i, més cap al sud-oest, s'Heretat i el puig de Son Veny. Una mica més a ponent, la Costa de sa Serra que tanca aquest horitzó més pròxim al poble d'Algaida cobert de pinars i garrigues.

En un segon terme més llunyà ens apareix l'imponent puig de Cura —com li diem els algaidins— i que, juntament amb el puig de Randa o de Son Reus, formen el Massís de Randa.

IMATGE 02. Vista de la vila d'Algaida des del pont de Son Garbí.

IMATGE 03. L'església de Castellitx amb el puig de Cura al fons.

IMATGE 04. Vista de la contrada de Castelltix des de dalt del puig de Cura.

Seguint pel sud-oest ens hi apareixen el puig de ses Bruixes, el d'en Rectoria i el de Son Roig, que conformen el Massís de Galdent. Aquells primers turons, elevacions que arriben prop dels 300 metres sobre el nivell de la mar (msnm), per la seva constitució allargada que va de llevant a ponent (NE-SW), alguns autors els qualifiquen de serralades. Els segons, que ja no segueixen en primer terme un orde tan clar, tenen un paper més important en l'orografia i el paisatge de la Mallorca Central, destacant els 543 msnm del Santuari de Cura, els 492 del puig de Randa i els 420 del puig de Son Roig.

Garrigues de llentiscle i ullastre, estepes blanques i negres, petarrell, romaní, aladern, mata selva i llampúdol, rotaboc, ginesta, espinal, càrritx —un dels pocs indrets del terme d'Algaida on en podem trobar—, redols de vells alzinars i abundants zones de pinar sobretot a les parts més elevades.

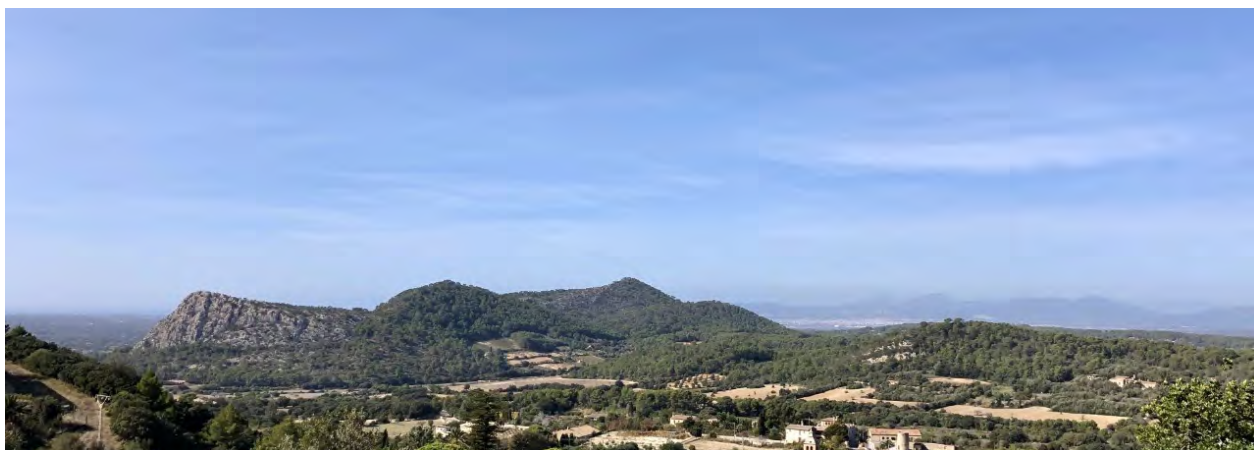
Entremig valls i comellars objecte de desforestació des de temps immemorial i que durant de la dominació islàmica ja devien ésser objecte d'una agricultura intensiva, com ens donen testimoni el nombre d'alqueries i rafals que s'hi trobaven quan va tenir lloc la conquesta cristiana. Valls fèrtils amb abundoses fonts d'aigües cercades.

Al puig de Cura els cingles ens apareixen de cara al llevant, des del morro d'en Moll, fins al portell de Gràcia on es troba Sant Honorat de cara al migdia, i en una balma el Santuari de Gràcia, accidents que contrasten amb la planura dels cims. Amb una vegetació de pinars més espessos al sòcol, amb alzines, arboceres i murta a les parts més ombrívoles, i la garriga o el ras als cims, amb zones disperses de carritxeres, pinar i alzines.

El rocam ens apareix als cims del puig de s'Escolà, en el de ses Bruixes i en el de Galdent que destaquen sobre el sòcol de garrigues i pinars, i els pocs alzinars que encara queden.

IMATGE 05. El puig de Cura des de la part de llevant: amb el santuari de Gràcia als peus de la balma i, damunt, el santuari de Sant Honorat.

IMATGE 06. Panoràmica des del puig de Cura de l'anomenada serra de Galdent amb els puigs de ses Bruixes, d'en Claret amb la Sopegada des Gegant i de Son Roig.

Coberts de pinar i garriga hi trobem els turons del puig de Son Alegre, el de Son Redó, els de s'Heretat i el puig de Son Veny i, una mica més a ponent, la Costa de sa Serra.

Entremig d'aquest paisatge singular que en resulta d'aquestes característiques geològiques i geomorfològiques, i de la vegetació que el cobreix hi tenim el paisatge transformat per la mà humana.

En aquest paisatge transformat hi trobem els sementers de conró, els marges, les tanques de paret seca, les bardisses, les pletes per a tancar animals, les cases de camp lligades a l'exploració de la terra amb sistemes tradicionals i, per descomptat, les grans i mitjanes possessions.

Els comellars que hi trobam, juntament amb les elevacions que les envolten tal com ho hem descrit, constitueixen la contrada de Castellitx, contrada que per les seves característiques naturals i per les actuacions fetes al llarg dels anys, en especial durant la dominació islàmica, constitueix una unitat organitzativa, unitat que perdurarà al llarg del temps.

Vet aquí una breu descripció de la geomorfologia de la contrada de Castellitx.

Un estudi geològic i geomorfològic més acurat el trobam a *El puig de Randa i les fonts del seu entorn* de Vicens M. Rosselló i Verger i Josep Sacarés Mulet, que en el seu primer capítol «Entre el pla i la marina. Les serres centrals» en la primera part «Muntanyes i valls»

ens exposa un acurat recorregut per la història del coneixement geològic de la contrada, des del 1922 amb els treballs de Paul Fallot i després el 1925 amb Bartomeu Darder, seguint amb els de Guillem Colom, fins als últims exposats en la tesi doctoral d'en Bernadí Gelabert, sobre l'estructura del bastiment tectònic del massís de Randa, publicada pel Instituto

Tecnológico Geominero de España el 1998.

En la segona part «Una ullada geomorfològica» ens fa una extensa descripció del paisatge geomorfològic mitjançant una passejada circular començant per l'horitzó septentrional, vist des de Lluçmajor, segueix del·là de la cresta de Galdent, i continua a ponent de la carretera d'Algaida.

3. LA CONTRADA DE CASTELLITX, UN TERRITORI ABUNDÓS EN PATRIMONI CULTURAL

Si analitzam el *Catàleg de protecció del patrimoni d'Algaida*, deixant de banda el nucli d'Algaida i el de Pina i els seus entorns pròxims, veurem que la contrada de Castellitx acumula un elevat percentatge dels elements catalogats.

Com a resum, a la contrada de Castellitx hi trobam catalogats els següents elements:

ARQUITECTURA RELIGIOSA: 4

Dels set elements d'arquitectura religiosa catalogats al terme d'Algaida, quatre pertanyen a la contrada de Castellitx:

- ♦ Església de la Immaculada i el beat Ramon Llull de Randa. AR04/A
- ♦ Santuari de Cura. AR05/A
- ♦ Ermita de Sant Honorat. AR06/A
- ♦ Església de la Pau de Castellitx. AR07/A

ARQUITECTURA CIVIL (CASES DE POSSESSIÓ): 14

Amb la denominació d'arquitectura civil, el catàleg inclou cases urbanes, cases pageses i cases de possessió.

De cases urbanes no se n'ha catalogat cap al nucli urbà de Randa. Per contra, la majoria de les actuals possessions que hi ha actualment dins la contrada de Castellitx les trobam al catàleg com són:

- ♦ Castellitx de la Pau
- ♦ Son Coll Nou

- ♦ Sa Mata Nova
- ♦ Son Trobat o Son Puigserver
- ♦ Son Veny
- ♦ Son Reus de Randa
- ♦ Son Romeguera
- ♦ Albenya
- ♦ Cases de Treurer
- ♦ Son Viroto
- ♦ Pola
- ♦ Malesherbes
- ♦ Castellitx d'en Barra d'Or
- ♦ S'Heretat

Hi faltaria Son Coll Vell, sa Mata des Marquès, es Serral, Poló, Can Riera i altres cases pageses.

CONJUNTS URBANS: 1

Com veiem al Catàleg la major part del petit nucli urbà de Randa està catalogat com a Bé d'Interès Paisatgístic i Ambiental, BA02/B, igual que el nucli antic d'Algaida i el de Pina. Aquesta catalogació, com es veu al plànol de la delimitació, es concreta únicament en una part del nucli urbà, sense incloure la seva totalitat. És una qüestió que tractarem a part.

CAMINS: 9

En aquest territori s'hi troben diferents camins que queden de temps passats i que directament o indirectament tenen relació amb

tots aquests elements que hem descrit: en primer lloc, possessions; en segon lloc, els que comuniquen Castellitx amb altres indrets o nuclis de la contrada i, en tercer lloc, els camins que puguen a Cura i que es varen fer servir fins que es va construir la carretera.

Al Catàleg de Patrimoni del municipi d'Algaida hi trobam:

- ♦ Camí Vell de sa Mata Vella
- ♦ Camí de sa Mata Nova
- ♦ Camí de la Pau / Camí de Son Sastre
- ♦ Camí Vell de Randa a Montuïri
- ♦ Camí a la Font d'Albenya
- ♦ Camí de Son Coll a sa Mata Vella
- ♦ Camí Vell de Randa al santuari de Cura
- ♦ Camí de la Cova del beat Ramon Llull
- ♦ Camí de ses Pedreres a Randa

BÉNS ETNOLÒGICS: 10

- ♦ Qanat de l'Hort de Son Reus.
Jaciment 3/54
- ♦ Font de Son Reus / Font de la Vila de Lluçmajor
- ♦ Font de Son Sastre
- ♦ Font de Randa. Jaciment 3/01
- ♦ Qanat d'Albenya. Jaciment 3/02
- ♦ Font de Treurer o Tresorer.
Jaciment 3/07
- ♦ Qanat de Castellitx d'en Barra d'Or.
Jaciment 3/08
- ♦ Qanat de Castellitx de la Pau.
Jaciment 3/13
- ♦ Qanat de Son Trobat
- ♦ Qanat de sa Mata Vella

ENGINYERIA CIVIL (MOLINS): 3

- ♦ Molinet de Castellitx
- ♦ Molí de Son Gener
- ♦ Molí de Castellitx dels del Serral.

Jaciment 3/15

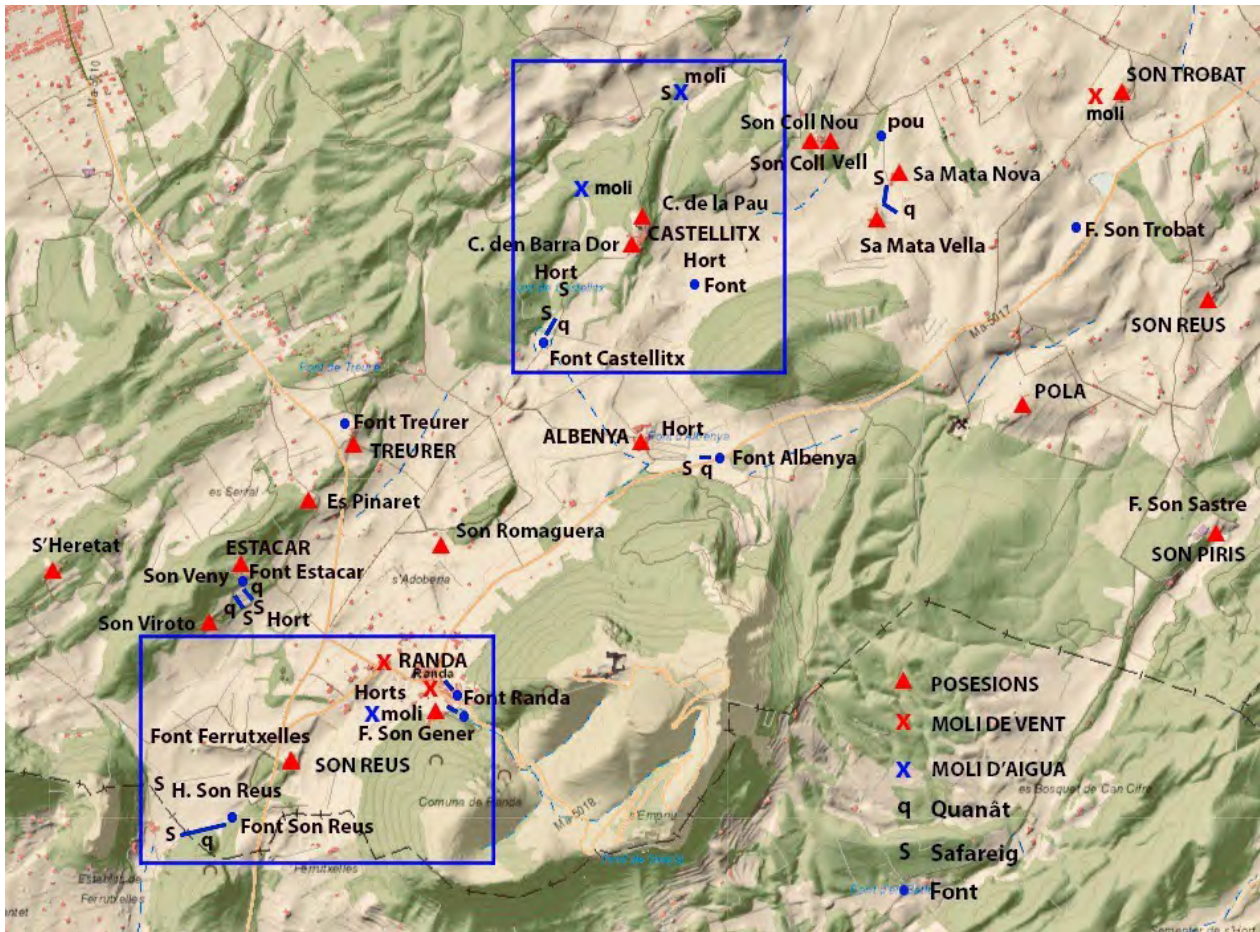
JACIMENTS ARQUEOLÒGICS: 16

Una contrada habitada des de l'època talaiòtica, romanitzada i ocupada durant més de tres-cents anys pels islamites, ens ofereix abundants jaciments arqueològics com veurem en la següent relació d'elements catalogats:

- ♦ Es Pletó / ses Veles. Jaciment 3/02 (Albenya)
- ♦ Son Sastre Vell. Jaciment 3/03
- ♦ Son Tià Gener. Jaciment 3/04
- ♦ Jaciment 3/05 ()
- ♦ Treurer (les Cases). Jaciment 3/06
- ♦ S'Aburada. Jaciment 3/10
- ♦ Castellitx. Jaciment 3/11
- ♦ Ses Cases, Castellitx Nou. Jaciment 3/12
- ♦ Ses Tanques. Jaciment 3/14 (Albenya)
- ♦ Castellitx. Jaciment 3/16
- ♦ Jaciment 3/1/ (Son Coll Nou)
- ♦ Son Coll Vell. Jaciment 3/18
- ♦ Can Canals. Jaciment 3/20 (Camí Vell de Porreres)
- ♦ Can Riera. Jaciment 3/21
- ♦ Can Riera. Jaciment 3/22
- ♦ Ses Tanques de Can Verd. Jaciment 3/30 (Son Coll)

En uns quants d'aquests jaciments s'hi troben restes de ceràmica talaiòtica, posttalaiòtica, púnica i romana; en altres, restes de ceràmica islàmica que en uns casos coincideixen ambdues tipologies.

A part del talaiot de Son Coll, important element d'aquestes característiques, s'hi troben restes de paraments de tipus ciclopi, la qual cosa confirma l'existència de població en aquella època i la seva posterior romanització, per les restes ceràmiques que s'hi troben.

IMATGE 07. Plànol amb els elements catalogats de la contrada de Castellitx.

La reduïda extensió d'aquest treball no ens permet aportar el reportatge fotogràfic que disposam de tots aquests béns catalogats i que en trobareu una síntesi al Catàleg al qual feim esment.

En el mapa adjunt, elaborat a partir d'aquest Catàleg de protecció del Patrimoni d'Algaida corresponent a la contrada de Castellitx, es veu la densitat d'elements catalogats. Aquest fet no és gens estrany, ja que en aquest petit territori hi ha molta part de la història antiga del nostre poble, començant per l'època talaiòtica, púnica, romana, bizantina, islàmica i de la repoblació catalana després de la conquesta cristiana, que assentada de forma definitiva ha perdurat fins als nostres dies.

Tots aquests elements s'integren i reforcen els valors d'aquest gran conjunt d'interès paisatgístic i ambiental.

Per aquestes raons caldria catalogar com a conjunts algunes agrupacions, que inclourien tant els edificis com el seu entorn, no sols els elements d'arquitectura civil o religiosa sinó també els béns etnològics com fonts, síquies, sistemes hidràulics, qanats, molins, horts, camins, etc. En aquests conjunts també hi queden associats els jaciments arqueològics lligats a anteriors assentaments sobre els quals, o en un lloc pròxim, els islamites hi establirien les seves alqueries i rafals.

Aquest seria el cas del conjunt de Castellitx, el d'Albenya, el de Son Veny, el de Son Coll, el de sa Mata i d'altres. Aquestes agrupacions o conjunts d'elements patrimonials són els que al llarg del temps han anat conformant bona part d'aquest paisatge.

4. FIGURES LEGALS DE PROTECCIÓ DEL PAISATGE A LA CONTRADA DE CASTELLITX

Els valors paisatgístics i patrimonials de la contrada de Castellitx presidida pel puig de Cura, al Massís de Randa, han estat objecte de tractament especial per la legislació urbanística, tant estatal com autonòmica, mitjançant les figures de planejament que preveuen aquestes legislacions així com les altres legislacions de protecció paisatgística i del patrimoni, de les que donam una breu relació.

Entre aquestes figures trobam:

1. El Pla Provincial de Balears

2. La protecció del patrimoni en la legislació urbanística

3. La legislació balear de protecció paisatgística

4. La legislació balear de protecció del patrimoni històric

5. La legislació balear d'ordenació territorial

6. El Pla Territorial insular de Mallorca

De totes elles en donarem una breu informació en allò que afecta la contrada de Castellitx.

4.1. EL PLA PROVINCIAL DE BALEARS

La primera norma de protecció paisatgística, a través d'un pla urbanístic, la trobem al Pla Provincial de les Illes Balears que va entrar en vigència el maig de 1973.

Aquest Pla delimita un espai de protecció que inclou un perímetre situat a la part més al sud del terme municipal d'Algaida. Comprèn des del puig de s'Heretat fins a Son Redó, passant per darrere del puig de Castellitx fins a Son Coll, i continua per darrere el puig d'en Bord i Son Sastre entrant dins el terme de Porreres, tenint com a centre principal el Massís de Randa.

Dins aquest perímetre s'inclouen bàsicament àrees forestals, en menor grau àrees agrícola-ramaderes i una petita part de terrenys excedents, segons la terminologia d'aquest Pla. El cim del massís on se situa el santuari de Cura, hi delimita una zona de Paisatge Preservat. Per tots aquests espais, aquest Pla estableix tot una sèrie de normes de protecció, però a la pràctica varen resultar ineficaces com ho demostra el fet que la majoria de les construccions en sòl rústic que hi ha a la zona es bastiren amb llicència municipal sense cap mirament ni mesura d'integració paisatgística.

Respecte a la protecció del patrimoni històric i artístic, el Pla Provincial dedica un capítol

a la conservació i valoració del patrimoni històric i artístic, relatiu a la definició i catalogació, a mesures de protecció, i una referència especial als monuments prehistòrics i protohistòrics. Algunes de les normes que s'esmenten en el Catàleg de Protecció del Patrimoni d'Algai-

da com és el Decret 571/1963 ja en feia referència el Provincial.

Totes aquestes normes pràcticament quedaren en simples anunciats. Els canvis introdu-

ïts en la reforma de la Llei del Sòl, eliminant els Plans Provincials primer i els canvis polítics posteriors retardaren qualsevol aplicació pràctica d'aquestes normes.

4.2. LA PROTECCIÓ DEL PATRIMONI EN LA LEGISLACIÓ URBANÍSTICA POSTERIOR

Quan es va iniciar el període democràtic, el govern de l'estat va impulsar la renovació i posada al dia del planejament urbanístic municipal, que propicià que es començassin a introduir tant normes de protecció del patrimoni com de protecció paisatgística; normes

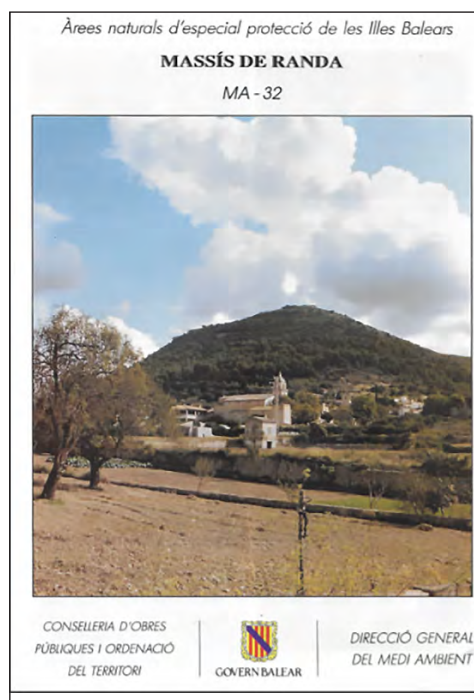
que al llarg dels temps anirien progressant en aquest sentit.

És per això que les Normes Subsidiàries de planejament del municipi d'Algaida des de les primeres versions no aprovades ja inclouen mesures de protecció.

4.3. LEGISLACIÓ BALEAR DE PROTECCIÓ PAISATGÍSTICA

Instaurada l'Autonomia a les Illes Balears, es va començar a legislar sobre aquestes matèries específiques començant per la Llei 1/1984 de 14 de març, d'Ordenació i Protecció d'Àrees Naturals d'Interès Especial. Però serà la Llei 1/1991 d'Espais Naturals de les Illes Balears, de 30 de gener, la que definirà com Àrea Natural d'Espai d'Interès Especial, la contrada de Castelltix i zones veïnes, tenint com a referència el Massís de Randa, complementant-la amb zones qualificades d'Àrees Rurals d'Interès Paisatgístic. La delimitació d'aquestes Àrees, com es pot comprovar a la cartografia, parteix de la zonificació esquemàtica que abans establia el Pla Provincial.

El Decret 86/1992, de 18 de novembre d'aprovació definitiva de la Delimitació de les Àrees d'Alzinar Protegides, completa la llei anterior per al qual els alzinars queden integrats en les Àrees Naturals d'Interès Especial, delimitant algunes zones de la contrada de Castelltix.

IMATGE 09. Fulletó publicat pel Govern Balear de l'Àrea natural d'interès MA-32 Massís de Randa.

4.4. LEGISLACIÓ BALEAR DE PROTECCIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC

La Llei 12/1998, de 21 de desembre, del Patrimoni Històric de les Illes Balears, en aplicació de les noves competències autonòmiques

fa un trasllat, en l'àmbit de les illes, de la llei estatal 16/1985, de 25 de juny, del *Patrimoni històric espanyol*. Aquest fet incideix en la

redacció definitiva de les Normes Subsidiàries de Planejament del municipi d'Algaida, més concretament en la declaració com a Bé d'In-

terès Cultural en la categoria de Monument l'església de Castellitx.

4.5. LEGISLACIÓ BALEAR D'ORDENACIÓ TERRITORIAL

El Pla Provincial fou derogat per la Llei 6/1999, de 3 d'abril de les Directrius d'Ordenació Territorial, però com hem vist les mesures de protecció paisatgística ja havien quedat enfortides per l'esmentada Llei d'Ordenació i Protecció d'Àrees Naturals d'Interès Especial.

L'Ordenació territorial de Mallorca passà una època de transició fins a l'aprovació definitiva del Pla Territorial de Mallorca el 13 de desembre de 2004. Aquest Pla dedica un capítol complet a la Protecció del Sòl Rústic i del Patrimoni Urbanístic i Arquitectònic.

4.6. EL PLA TERRITORIAL DE MALLORCA AL MUNICIPI D'ALGAIDA

El Pla Territorial de Mallorca afronta aquesta qüestió tant en l'ordenació, qualificant el sòl delimitant les diferents àrees de protecció, i establint les Normes Urbanístiques particulars, així com d'altres que comprenen:

SÒL RÚSTIC: El Pla estableix la delimitació gràfica de les diferents categories de sòl rústic, el règim d'usos per diferents categories i tipus d'activitats, així com les condicions i paràmetres per a l'ús d'habitatge unifamiliar.

INTEGRACIÓ PAISATGÍSTICA: El Pla delimita una sèrie d'Unitats d'Integració Paisatgística, corresponent la unitat 2 a Xorrigo, Massís de Randa, part Sud de les Serres de Llevant i puig de Bonany, establint tota una sèrie de condicions d'integració paisatgística i ambiental.

ÀMBITS DE PLANEJAMENT COHERENT SUPRAMUNICIPAL: Dins la delimitació d'aquests àmbits s'inclou i) A. de P. C. 9: Xorrigo–Massís de Randa.

Per altra part, en el capítol d'«Àrees de reconversió territorial» delimita les àrees per a dur a terme millores del paisatge, entre les quals s'hi troba:

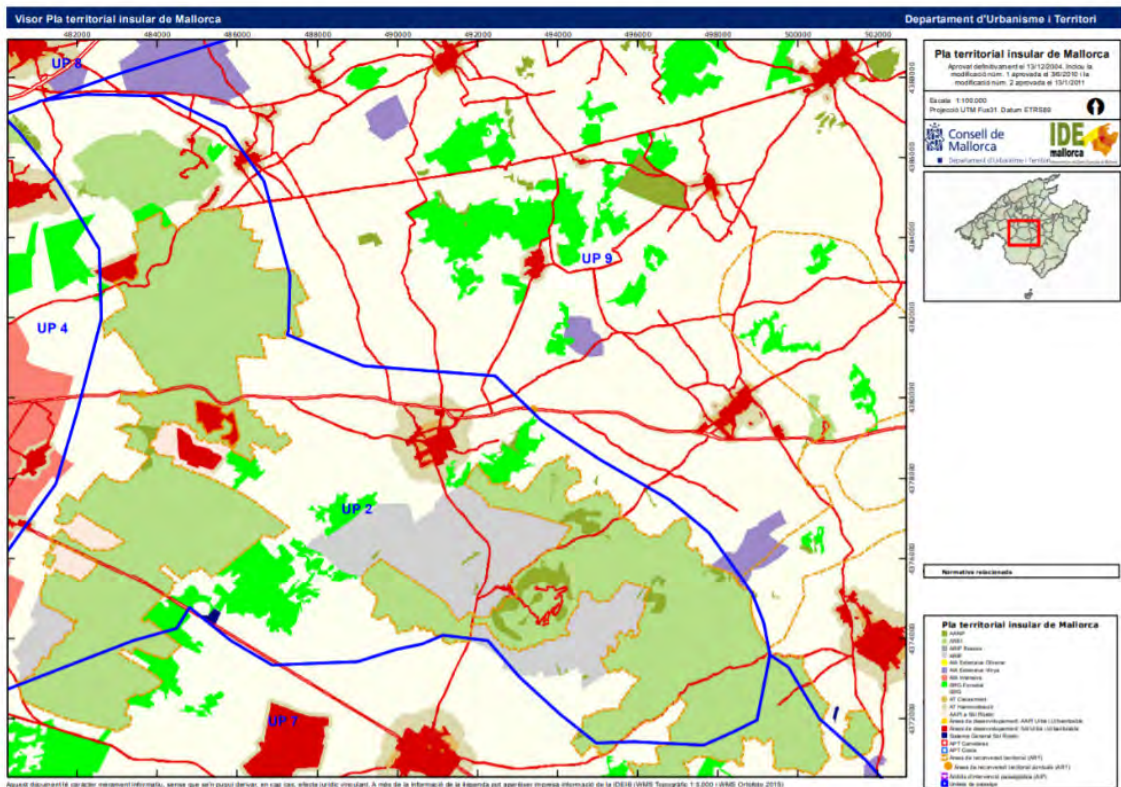
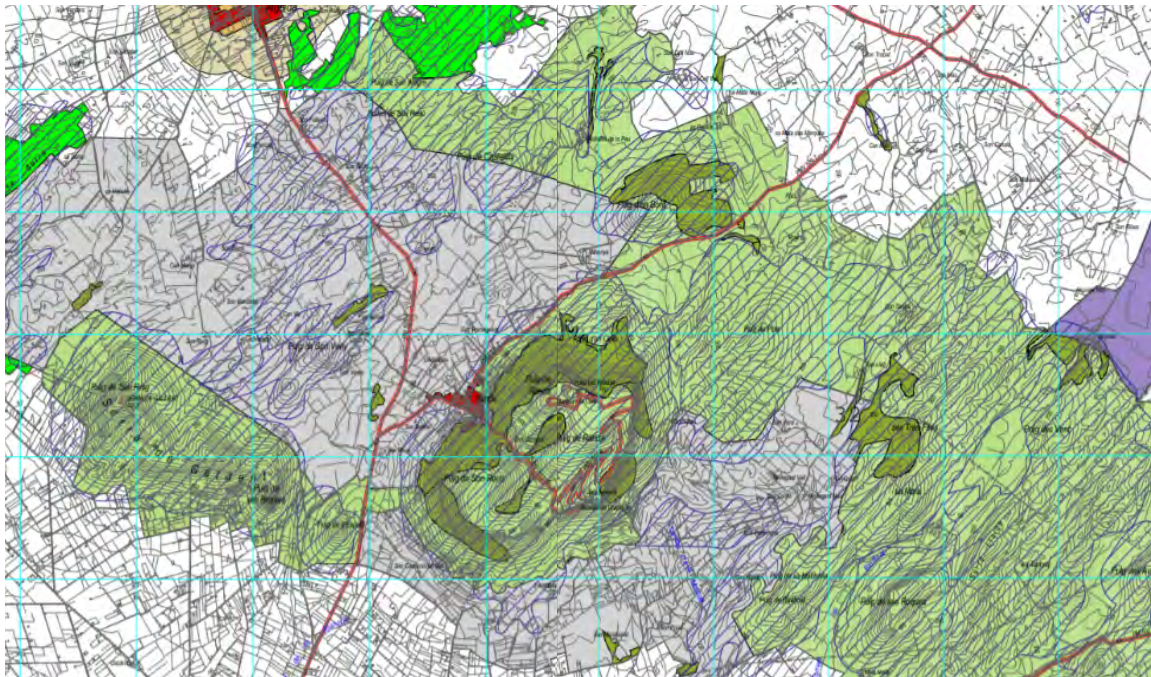
ART 3. ANEI MASSÍS DE RANDA, valorització i restauració ecològica i ambiental.

Respecte al capítol de «Patrimoni urbanístic i arquitectònic», el Pla Territorial de Mallorca estableix una sèrie de Normes relatives a:

- ♦ Protecció de Conjunts Urbans havent de delimitar una zona de nucli antic o centre històric del nucli urbà, que haurà de ser objecte de protecció i conservació, que abasti l'àrea més rellevant pel que fa a la conservació patrimonial de tipologies tradicionals, a la persistència de trames urbanes originals i d'altres (ravals) si n'hi hagués.
- ♦ Catàlegs (Document obligatori del contingut dels plans generals municipals) dels elements que per als seus valors singulars o característiques urbanístiques o arquitectòniques que han de ser objecte d'una especial protecció, indicant per a cada un d'ells el nivell de protecció, ja sigui integral, parcial o ambiental d'acord amb el que estableix la Norma corresponent.

Igualment, s'estableix una relació dels elements que com a mínim s'han d'incloure:

- ♦ Jaciments arqueològics.
- ♦ Arquitectura religiosa (esglésies, monestirs, santuaris, ermites, etc.), arquitectura i enginyeria civil (cases urbanes, cases rurals, possessions, etc. i ponts, camins, ports, etc.), arquitectura militar (castells,

- murades, fortificacions, etc.).
- Béns etnològics, béns d'interès industrial.
- Béns d'interès paisatgístic i ambiental d'espais amb valors naturals destacables (orografia, hidrografia, flora i fauna, etc.).

- Béns d'interès paisatgístic i ambiental d'espais i conjunts urbans (carrers, conjunts urbans, etc.) amb característiques que els confereixen una unitat valorable des del punt de vista etnològic, històric o social.

El Pla Territorial de Mallorca dedica un apartat específic als elements etnològics entre els quals relaciona:

- ♦ Murs de pedra seca.
- ♦ Marjades.
- ♦ Fonts de mina, barraques de roter, fons de calç, rotllos de sitja, etc.
- ♦ Camins empedrats, límits de paret seca, etc.
- ♦ Altres elements d'interès etnològic, pous rellotges de sol, etc.

Reproduïm, a la pàgina anterior, la Zonifi-

cació del Pla Territorial de Mallorca que afecta la contrada de Castellitx amb els seus nivells de protecció, així com el de la unitat d'integració paisatgística UP₂.

Per aplicació d'aquest PTIM s'ha redactat el corresponent *Catàleg de Protecció de Patrimoni d'Algaida* en el qual trobam a faltar els béns relacionats alguns apartats en especial el d) Béns d'interès paisatgístic, béns que en el nostre municipi són de rellevant importància, en especial en aquesta contrada de Castellitx.

5. BÉNS D'INTERÈS PAISATGÍSTIC I AMBIENTAL D'ESP AIS I CONJUNTS URBANS. RANDA

No volem acabar aquest treball sense fer una referència més àmplia a aquest apartat del PTIM relatiu als espais i conjunts urbans, en el nostre cas relatiu al conjunt del llogaret de Randa.

Com veim al Catàleg, a Randa es limita al petit nucli del nucli urbà, catalogat com a Bé d'Interès Paisatgístic i Ambiental, BA02/B, igual que el nucli antic d'Algaida i el de Pina.

Però, com es pot apreciar en aquestes fotografies (IMATGES 12, 13 i 14), al llogaret de Randa i a la seva contrada més pròxima s'hi perceben unes característiques paisatgístiques i ambientals, que van molt més enllà del nucli urbà; i per això li veim una múltiple catalogació d'interès patrimonial molt més ampli que el que ve reflectit només parcialment al Catàleg de Patrimoni d'Algaida.

En un primer lloc hi veim com a element catalogable tot un entorn que va des del límit del terme d'Algaida, quan venim de Llucmajor i pujam cap al poble, fins al peu del puig, que s'estendria quasi altre tant cap a la part de Montuïri. Tota aquesta contrada és part intrínseca d'aquest entorn rural-paisatgístic d'un valor ambiental indiscutible.

De dalt a baix, IMATGES 12, 13 i 14.

El segon lloc tenim en un entorn més pròxim al nucli urbà de Randa sense excepció, amb els horts i marjades que els envolten, identificant la pujada cap a l'església, el carrer de la font, la pujada cap a la font i les cases de Son Gener, la Creu, l'entrada des de la carretera de Cura, el carrer de sa Tanqueta i sortida cap a Montuiri, etc.

Així quedarien integrats dins aquest conjunt els elements catalogats individualment com són les Cases de Son Gener, AC₄₃/B; Son Calet, AC₃₄/B; el Molí Vell EC₂₁/B; el Molí d'en Xim, EC₂₂/B; el Molí d'aigua de

Son Gener, o₃/A i el Qanat de sa Coma de Son Gener.

En les fotografies següents podem observar l'entorn indissociable del conjunt paisatgístic de Randa. Aquests valors del paisatge urbà de Randa, s'entremesclen amb els paisatgístics de tot el seu entorn, amb unes característiques pròpies que li confereixen a tot el conjunt una unitat d'interès paisatgístic i ambiental, circumstàncies que no es contemplen a l'actual Catàleg de protecció del patrimoni d'Algaida, i que caldria revisar.

6. UN PAISATGE I UN PATRIMONI VULNERABLES

Com a exemple de la vulnerabilitat d'aquest patrimoni mostrem aquestes dues fotografies aèries de Castellitx.

Des de 1956 a l'actualitat han desaparegut els horts i els safaretjos que regaven les dues fonts de Castellitx.

Tot un sistema hidràulic que havia funcionat més de set-cents anys ha quedat malmès en uns pocs anys.

I el que és més greu és que aquesta destrucció s'ha fet per la mà de l'home i en uns anys que ja regien figures de protecció del paisatge.

O, com és el cas de les cases de possessió arruïnant-se dins l'abandó i l'oblit, com és el cas de les cases de Castellitx de la Pau.

L'abandó dels sistemes de cultius tradicionals ha generat la proliferació i extensió de l'ullastre i altres espècies vegetals de sotabosc en deteriorament dels elements construïts, en especial la xarxa de marjades i parets de tanca així com molts d'elements catalogables com a béns etnològics.

7. CONCLUSIONS

Són singulars el gran nombre d'elements d'enginyeria hidràulica de l'època musulmana, que hi ha i es conserven en aquesta contrada, avui considerats béns etnològics, associats a les antigues possessions com hem exposat als apartats anteriors.

Singularitat que va lligada als sementers de conró, els marges, les tanques de paret seca, les bardisses, les pletes per a tancar-hi animals, les

cases de camp lligades a l'explotació de la terra amb sistemes tradicionals i, per descomptat, les grans i mitjanes possessions

I també el gran nombre de jaciments arqueològics que s'hi troben des de l'època talaiòtica fins a la romana i la musulmana.

Inclòs el petit llogaret de Randa, precisament pel que és i per on està situat, adquireix unes característiques singulars pròpies.

A més, integrats dins aquest paisatge hi trobam tota una sèrie d'elements i conjunts d'arquitectura religiosa singulars, com són l'església de la Mare de Déu de la Pau de Castellitx, que ens apareix quan venim d'Algaida per Binicomprat i el santuari de Cura sobre la muntanya del mateix nom.

Amb unes poques fotografies que s'adjunten acabarem de posar en relleu aquestes singularitats.

Darrerament, totes aquestes singularitats han fet el reconeixement dels nous recursos turístics d'aquesta contrada, recursos que van des dels que es contemplen en els anomenats agroturismes, fins al de caràcter religiós i cultural, un tipus de turisme que va creixent de forma

exponencial d'any en any, i que les noves societats demanden com ens ho exposen en el seu treball M. Novo Málvarez i M. Forteza Oliver.

A l'esquerra inferior de la fotografia l'església de la Pau i les cases de les possessions de Castellitx amb els seus sementers de conró. A la part superior, rematant aquest paisatge, l'imponent puig de Cura.

Al llarg d'aquest petit treball hem destacat de forma molt sintètica, els valors paisatgístics i culturals d'aquesta contrada.

Així mateix, hem anat exposant les diferents figures de protecció paisatgística d'aquest territori presidit pel Massís de Randa, documents que ens posen en relleu i justifiquen aquests valors paisatgístics.

Per tot això exposat, la contrada de Castellitx es pot considerar com un Bé d'Interès Paisatgístic i Ambiental, i per tant s'hauria d'incloure en el *Catàleg de Protecció del Patrimoni d'Algaida*. Per altra part, podria ser l'em-

brió d'una futura guia del patrimoni cultural d'aquesta contrada. D'aquesta manera, l'Ajuntament d'Algaida en particular i els nostres ciutadans en general, es faran partícips de la seva protecció, conservació, divulgació i estudi.

7. BIBLIOGRAFIA

- Bases para una estrategia de paisaje de Mallorca. Desarrollo del Convenio Europeo del Paisaje*. Palma: Consell de Mallorca, 2009. 34 p.
- BUSQUETS, Jaume; CORTINA, Alberto (coord). *Gestión del paisaje. Manual de protección, gestión, y ordenación del paisaje*. Barcelona: Ariel Patrimonio, 2008. 703 p.
- Estratègia de Paisatge del Consell de Mallorca*. Palma: Consell de Mallorca, 2019. 172 p.
- Semana del Paisaje. Documentación generada*. Palma: Consell de Mallorca, 2020. Doc diversos.
- VALERO, Gaspar. *Guia del paisatge cultural de la Serra de Tramuntana*. Palma: Leonard Muntaner, 2011. 68 p.

Fotografies de Bruno Coll Montserrat, Lucas Basso Coll i Alberto Sart Noguera. Col·laborador en el muntatge Borja Basso Coll.

06

L'Escola de Gramàtica del puig de Randa: darrera etapa i tancament definitiu (1778-1829)

Pere Fullana Puigserver

Laboratori del Patrimoni Historicoeducatiu de la UIB – IRIE/GEDHE¹

La història de l'Escola de Gramàtica del puig de Randa és coneguda genèricament gràcies, sobretot, a les obres de mossèn Mateu Rotger, primer, i del P. Gaspar Munar, després. Tot partint d'aquest llegat, en aquesta intervenció donarem a conèixer un projecte de recerca que tot just està en el primer tram d'elaboració. L'estudi té com a objectiu la consulta de les fonts arxivístiques de l'Escola o Col·legi de Gramàtica del puig de Randa des de l'origen el segle XVI fins a la seva desaparició al final del primer terç del segle XIX, tot coincidint amb el tancament definitiu de la Universitat Literària de Mallorca.

Partint d'aquesta realitat, en aquesta intervenció ens atrevim a presentar un avanç sobre la informació i el coneixement de l'Escola del puig de Randa, ubicada en el municipi d'Algaida, però de titularitat municipal de Palma des del 1718. Aquesta presentació té com a princi-

pal objectiu compartir algunes de les principals novetats que aporta la documentació de l'Arxiu Municipal de Palma, en particular les Actes Municipals.

En aquesta ocasió, presentam alguns avanços relacionats amb el darrer capítol de la història del Col·legi del puig de Randa, i només aportant la riquesa documental d'una sola font, evidentment en el context de tot allò que la historiografia ja ha posat en valor i ha incorporat com a rigorós durant els darrers temps. En aquest sentit, avançar que les actes municipals recreen sobretot la precarietat de l'espai, les demandes i avatars dels mestres de gramàtica i permeten una aproximació limitada als mètodes pedagògics i a les pràctiques educatives de la dita escola. En paral·lel aquesta font s'haurà de completar i contrastar, sobretot, amb la documentació de l'Arxiu Municipal d'Algaida, i altres recursos documentals.

1. L'ESCOLA DE GRAMÀTICA DEL PUIG DE RANDA. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Entre 1829 i 1913 fins que l'antiga construcció escolar i l'esglesia va ser cedida als Franciscans del Tercer Orde Regular, el conjunt format pel Col·legi del puig de Randa i la capella dedicada a la mare de Déu de Cura sofrí un procés de deteriorament i d'abandonament. El sistema escolar impulsat per l'estat liberal es desinteressà absolutament de les escoles i col·legis que havien sustentat el sistema universitari tradicional, vigent entre els segles XV i XIX. L'Ajuntament de Palma i la Diputació Provincial es desentengueren d'aquelles infraestructures que, històricament, havien tingut objectius escolars vinculats a la universitat de l'Antic Règim. Els bisbes de Mallorca tampoc no tenien competències sobre espais i patrimoni dels quals no n'eren els responsables ni els propietaris. Ni l'administració d'hisenda pública ni l'Ajuntament d'Algaida tampoc no acabaven d'impulsar polítiques ni de manteniment ni de desamortització. La correspondència entre les administracions no acaba de trobar el camí per destinar a usos públics aquells espais i institucions que en el passat havien servit per a serveis que havien sofert una transformació profunda, com era el sistema educatiu. La creació de l'Institut Balear (1835), primer, i la llei d'Ensenyament de Moyano, de 1857, després, serviren per marginar i enterrar completament les antigues escoles de gramàtica de gestió pública de Mallorca —puig de Randa, Mont-i-sion de Porreres, Santa Magdalena d'Inca. Aquesta situació es cronificà a partir de 1868 i persistí fins al final del vuit-cents. El moviment de renaixença dels estudis lul·lístics i la recuperació del pa-

trimoni lul·lià de Mallorca durant el darrer terç del segle XIX despertà un cert interès pels espais lul·lians tradicionals. En aquest sentit, la figura de l'Arxiduc Lluís Salvador ajudà a la recuperació de Miramar i de l'obra de Ramon Llull i la Societat Arqueològica Lul·liana es comprometé en tot allò relacionat amb el patrimoni artístic i cultural lul·lià. Mentrestant, la seu de l'antiga Escola de Gramàtica del puig de Randa continuava en estat d'abandonament absolut, tot i que persistia ben present en l'imaginari dels sectors modernitzadors de la societat mallorquina.

L'elecció de Pere Joan Campins com a bisbe de Mallorca suposà un moment d'inflexió pel llegat cultural i religiós del puig de Randa. El bisbe Campins tenia un projecte de restauració lul·liana pel Santuari de Cura, situat al cim del puig de Randa.² Entre el 1898, data d'inici del seu episcopat, i el 1913, Campins explorà la manera de restaurar el santuari i encarregà a mossèn Mateu Rotger un estudi històric exhaustiu sobre l'escola i l'ermita del puig de Randa.³ Rotger escorcollà els arxius eclesiàstics i institucionals, fonamentà el seu relat en un estudi de les fonts que, en gran mesura, no ha estat superat més que parcialment per la historiografia del segle XX. El P. Rafel Ginard Bauçà publicà nombrosos estudis de divulgació sobre Ramon Llull i el puig de Randa, i sobre diverses temàtiques relacionades amb el Santuari de Cura, la majoria publicats a la revista *El Heraldo de Cristo*, el butlletí mensual dels Franciscans del Tercer Orde Regular. El P. Gaspar Munar, vinculat tants anys a l'Ermita de Sant Honorat, tam-

2. FULLANA PUIGSERVER, Pere. *El bisbe arquitecte. Pere Joan Campins*. Palma: Publicacions de la Catedral de Mallorca, 2015, p. 527-541.

3. ROTGER CAPLLOCH, M. *Historia del Santuario de Ntra Sra de Cura, en el monte de Randa*. Lluçmajor: Imprenta de Roca, Frau y Compañía, 1915.

bé publicà una obra de síntesi que continua essent valuosa pel coneixement històric del Santuari de Cura.⁴ Els estudis més recents i més monogràfics sobre l'Escola de Gramàti-

ca del puig de Randa són obra de dos acadèmics contemporanis, Carine Tumba⁵ i Rafel Ramis Barceló.⁶

2. L'ESCOLA DEL PUIG DE RANDA. RESUM HISTÒRIC (1449-1778)

Durant el segle XV es consolidaren a Mallorca diversos centres escolars d'inspiració lul·liana. Un d'aquests, segurament el més rellevant, va ser l'Escola del puig de Randa. Pere Joan Llobet s'hauria instal·lat al cim del puig entre el 1449 i el 1460. Amb el suport del Gran i General Consell —a partir de 1457— convertí Randa en un espai de formació lul·liana rellevant. El magisteri de Llobet a Randa està associat també a una certa vida eremítica.⁷ Llobet devia formar part de l'escola franciscana del segle XV i tenia una sòlida formació lul·liana. Un seguit d'estudiosos i eremites poblaren el puig de Randa i continuaren aquella obra. Els més rellevants foren Desclapés i Mario de Passa. El pas per Mallorca d'aquest darrer està associat al projecte de Beatriu de Pinós de crear un centre d'estudi lul·lista al puig de Randa o Miramar. Hauria habitat a Randa, entre 1479 i 1481, després d'adquirir la propietat de fra Ramon Pujol, ermità, que habitava les cases i propietats que havia posseït Llobet. Paral·lelament, l'herència i testament de Joan de Tagamanent (ca. 1480) apareixen relacionats amb els projectes de creació d'un convent de frares menors al puig de Randa i d'un hospital per a pobres en el cim del puig. Tanmateix, aquell projecte no

prosperà atès que Sixte IV, que havia d'avaluar i donar suport econòmic al projecte, prioritzà les inversions en la defensa de Rodès.⁸

El 1483, es creà l'Estudi General, en part sota el lideratge de Pere Daguí, i amb el patrocini de Ferran el Catòlic. Daguí, per una banda, promogué la línia de Randa; Bartomeu Caldentey, la de Miramar; i els dominics mantenien una posició clarament contrària a aquells corrents lul·lians, ja al final del segle XV. Entre el 1500 i el 1509 la situació al voltant de l'Escola de Randa i les activitats eremítiques i educatives en aquell indret són més aviat confuses. Fra Martí Martorell s'hauria retirat a Randa el 1508 i posseïa una càtedra lul·liana, i la seva figura apareix associada a l'Escola de gramàtica del puig de Randa.

Tot indica que l'Escola del puig de Randa, durant els segles XVI i XVII, hauria tingut el seu moment d'esplendor. Les evidències documentals de què disposam avui en dia apunten a aquesta tesi tradicional sostinguda per Mateu Rotger. La hipòtesi de Carine Tumba Colom més aviat apuntava a una possible rivalitat entre l'Estudi General Lul·lià de Palma i l'Escola de Randa. Planteja que Randa en realitat hauria estat un Estudi General de Mallorca, paral·lel a l'Estudi General Lul·lià.⁹

4. MUNAR OLIVER, Gaspar. *La muntanya dels tres santuaris*. Lluçmajor, 1973.

5. TUMBA COLOM, Carine. «El puig de Randa: ¿el otro Estudio General de Mallorca?». *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 60 (2004) 181-192.

6. RAMIS BARCELÓ, Rafel. «Perfiles de la enseñanza lul·liana en Randa (siglos XV y XVI)». *Boletín de historia de la Tercera Orden Franciscana*, 8 (2018). p. 9-35.

7. RAMIS, R. Ídem, p. 12.

8. RAMIS, R. Ídem, p. 18.

9. TUMBA, C. *Op. cit.*

Ramis més aviat planteja que Randa no hauria funcionat per rivalitzar amb Palma.¹⁰ Tumba i Ramis confirmen que a Randa durant el segle XVI hi hauria persistit una línia de continuïtat amb els mestres de gramàtica. El llistat és pot considerar bastant complet entre el 1539 i el 1594. La tesi de Rafel Ramis Barceló confirma que els jurats de la Ciutat i Regne i els Síndics de la Part Forana participaven en l'elecció dels mestres de Randa, una escola adscrita a l'Estudi General perquè els estudiants de la Part Forana no es veiessin obligats a desplaçar-se a la ciutat de Palma per adquirir la formació inicial. Si era així, l'Escola hauria mantingut un cert lul·lisme i un cert franciscanisme en el seu origen. Ramis apunta que les desavinences entre conventuals i observants, sembla que hauria afectat la influència de l'eremitisme franciscà-lul·lià al puig de Randa. Ramis manté la tesi que l'Escola del puig de Randa hauria restat coordinada juntament amb l'Estudi General, i hauria perdut aquella vinculació lul·liana i franciscana que hi havia fins a mitjans del segle XVI.¹¹

Des del segle XVI, el Gran i General Consell hauria tingut cura del manteniment de l'edifici i de les estances de l'escola. Els jurats assistien a la benedicció dels fruits i tenien empriu a les cases del puig de Randa. Així mateix, tingué cura de les infraestructures, com ara l'aljub per a l'aigua. L'esplendor del col·legi arribaria durant el segle XVII.¹² Els inventaris detallats i complets de les visites pastorals del XVII posen de manifest que la Mare de Déu i l'altar de santa Catalina responien a un bon estat d'activitat. Rotger aporta un llistat de noms il·lustres, dels segles XVI i

XVII que es formaren en aquella escola: fra Julià Fontirroig, dominic; fra Andreu Ballester; fra Julià Oliver, observants; el P. Gabriel Bolitxer, jesuïta; el rector Magí Pou; lletrats i auditors com Miquel Miralles i el bisbe Miquel Tomàs de Taixaquet.¹³

Per altra banda, el mateix Rotger ens ofereix alguns dels mestres del Col·legi durant el XVII com Antoni Homar (fins al 1601); Mn. Estada, hebdomadari de la Catedral (des del 1606); Miquel Serra, prevere i mestre durant cinquanta anys al capdavant de l'Escola (1668-1721).¹⁴ No obstant l'esplendor de l'Escola, el canonge Bartomeu Lull un cop nomenat protector de l'Escola, inicià gestions a partir de 1623, per fer un seguit de reparacions amb la inversió de 400 lliures per part de la Universitat.¹⁵ La capella estava en estat ruïnós i mancaven cambres pels estudiants. Aquesta realitat fa pensar que la decadència no hauria arribat més tard i que la precarietat de l'edifici era una conseqüència del declivi de la institució docent. En realitat, ja durant el XVII, el Col·legi hauria conviscut entre l'esplendor i l'estat permanent de risc d'insolvència i de manca de recursos.

Miquel Abrines, mercedari, tal com destaca Mateu Rotger, persisteix com a principal referència de l'esplendor del Col·legi durant el segle XVII: «este ilustre religioso, amante de las ciencias y del retiro, admitió con gusto el cargo de maestro del Colegio de Cura; lo restauró, haciendo florecer en él la más severa disciplina y el amor al estudio hasta que le sobrevino la muerte en el mismo Colegio en cuya Iglesia se le dio piadosa sepultura el 14 de Noviembre de 1765».¹⁶

10. RAMIS, R. *Op. cit.*, p. 22.

11. RAMIS, R. *Ídem*, p. 34.

12. ROTGER, M. *Op. cit.*, p. 48.

13. ROTGER, M. *Ídem*, p. 48-50. En les biografies d'aquests personatges es destaca la seva formació d'excel·lència en el Col·legi del puig de Randa: AMENGUAL BATLE, Josep. «Miquel Tomàs de Taixaquet (Ciutat de Mallorca, 1528 – Lleida, 1578). Un mallorquí, fill d'un poble lliure, protagonista de la reforma del dret canònic postridentí, bisbe de Lleida». *Randa*, 84 (2020). p. 43-68.

14. ROTGER, M. *Ídem*, p. 52.

15. ROTGER, M. *Ídem*, p. 51.

16. ROTGER, M. *Ídem*, p. 52.

La reforma i l'empenta que havia donat al Col·legi el P. Miquel Abrines, mercedari, hauria suposat un moment d'inflexió per aquella escola. A la mort, el 1765, el succeí el seu nebot, mossèn Bartomeu Abrines, l'escola decau, l'edifici es deteriora, demana auxili als jurats.¹⁷ Aquesta tesi qüestionaria la versió que l'escola esmentada hauria entrat en decadència durant el segle XVIII. Les evidències documentals de què disposam no ens permeten encara conèixer la di-

menió real d'aquell centre durant el segle XVIII. Un estudi rigorós i en profunditat de l'estat físic de l'edifici escolar i de les condicions generals de l'escola durant el segle XVII segurament ens ajudaria a relativitzar la queixa permanent sobre el mal estat del complex escolar durant tot el segle XVIII. El P. Miquel Abrines i mossèn Bartomeu Abrines haurien marcat la identitat de l'escola durant un temps especialment significatiu per a l'Escola de Randa.

3. L'ESCOLA DEL PUIG DE RANDA, LA DARRERA ETAPA (1778-1829)

Entre 1765 i 1829 el Col·legi comptà amb set mestres, van ser els darrers i els que afrontaren el darrer tram de vida d'una entitat educativa pròpia del sistema escolar de l'Antic Règim. A partir de 1778, amb la creació de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País i amb el suport de l'Ajuntament de Palma, l'Escola mal·lavava per adaptar-se a les exigències de la Il·lustració, tot confiant que continuaria responent a les exigències que marcava l'administració borbònica. De fet, segons Mateu Rotger, el 1790, a instàncies del mestre Bartomeu Abrines, hauria entrat en vigor un nou reglament del Col·legi.¹⁸ Segons el mateix Rotger des del 1785 el mestre era el P. Nicolau Pascual, però tot fa pensar que el mestre titular continuava essent Abrines.

Les reivindicacions dels mestres, en allò que afectava el seu salari i la necessitat de poder disposar d'un donat centraren, segons Rotger, la vida de la dita escola. Bartomeu Abrines, entre 1765 i 1785, hauria comptat amb un donat, dedicat a passar pels municipis, amb la finalitat de recaptar almoines pel sosteniment del culte en el santuari i com a suport a l'Escola del puig de Randa. La prohibició de demanar almoina organitzada hauria afectat els ordes religiosos i a institucions mixtes com era el cas del puig

de Randa. El 1786, el protector de l'Escola recordava a l'Ajuntament de Palma que si no es duïen a terme les reformes estructurals i l'Ajuntament no es comprometia a realitzar les obres com a mínim s'havia de recuperar el sistema del donat:

«El descuido cundió por las poblaciones al ver como sus jóvenes no podían ir a estudiar en aquella escuela, así fue que el año siguiente 1786 los bailes respectivas impidieron al Donado de Cura la cuestación acostumbrada en sus términos municipales, teniendo que regresar al Santuario sin limosna alguna. Participolo al Ayuntamiento el maestro añadiendo que por este nuevo motivo se veía en el mayor apuro y no podía subsistir, y pidiendo que obtuviese el Donado permiso para recoger limosnas a fin de poder mantener al menos el Oratorio con la debida decencia. El Ayuntamiento en sesión de 26 de Agosto diose por enterado y como quien rehusa atender a la queja, contentóse con acordar que el Secretario recogiese los papeles referentes al Santuario que tuviese en su poder el que por tantos años fué maestro de Cura, Rdo Bartolomé Abrines, pues

¹⁷. ROTGER, M. *Ibidem*.

¹⁸. ROTGER, M. *Ídem*, p. 60-64.

el Ayuntamiento carecía completamente de documentos que le impusiesen obligaciones alguna respecto de aquella Santa Casa». ¹⁹

No obstant aquestes sol·licituds, sembla que no s'aportà més documentació. ²⁰

En aquella circumstància, els mesos de setembre i octubre de 1786, el protector encara insistia en la necessitat de restaurar l'edifici escolar i millorar les condicions del mestre. ²¹ És possible que durant algun temps —previsiblement entre 1786 i 1790— l'Escola restés sense estudiants, sense mestre. El P. Pascual no hauria continuat la labor del P. Abrines. ²² La descripció de la situació d'aquests anys publicada per Mateu Rotger se refereix a l'estat de la instal·lació el 1790, després d'una sèrie d'anys de queixes per part del mestre, de respostes toves per part de l'Ajuntament, fins a arribar a:

«En vista del abandono en que se le dejaba al maestro, éste parece que procuro arbitrar medios para vivir allí, sin por esto dejar de seguir gestionando la intervención del Ayuntamiento; para mejor conseguirlo se avistó con el Regente D. Jorge Despuig acompañado con el Rector de la Universidad Literaria el Canónigo D. Francisco Ferrer de St Jordi, pero todo fue sin resultado. Nada volvióse a tratar en el municipio hasta que en la sesión de 5 de Mayo de 1790 el síndico personero D. Antonio Sureda ma-

nifesto haver llegado a su noticia que la escuela del Colegio de Randa había quedado totalmente abandonada y sin estudiante alguno a causa del poco cuidado del maestro, quien había convertido en establos los cuartos de los alumnos, quemado el molino, perdido el horno y destruido la poca selva que existía, bastante para el resguardo necesario de leña en casos de urgencia. Dijo también que el maestro había introducido en el Colegio ganado y de toda especie con el cual hacía grangería, y que hasta los adornos de la Iglesia iban disminuyendo, destinados a usos ajenos y profanos y que, por los motivos expuestos, y por otros habían cesado los padres de enviar allá a los hijos para estudiar: 'Vs Srias añadía (como ei en actas no constase lo contrario) y el público tiene mucho interés en la conservación de aquel Colegio, porque abandonándose como se hace, va a perderse la regalía de la Ciudad, la memoria de la principal ermita donde vivió retirado nuestro Patricio el Beato Raymundo Lulio y la utilidad de una escuela que ha sido lo mejor de la isla, de quien la parte forense se puede servir con bastante conveniencia para la enseñanza de la juventud'. El síndico termino su grave y larga denuncia exponiendo que tenía noticia de que las villas vecinas a aquel Colegio iban a representar al Real Acuerdo lo perjudicial que era el entonces maestro». ²³

3.1. IDENTITAT DE L'ESCOLA, METODOLOGIA I FUNCIONAMENT

Fins al 1790 no hi ha evidències sobre l'existència d'un reglament. Les Actes de l'Ajuntament de Palma a penes no entren en qüestions de continguts de l'Escola, segurament perquè

aquesta no era la seva competència. Tot allò que podem saber de l'Escola és a través del protector del Col·legi, i a conseqüència de les consultes, reivindicacions i queixes que aquests

19. ROTGER, M. Ídem., p. 53-54.

20. ROTGER, M. Ídem., p. 54.

21. ROTGER, M. Ídem., p. 54-55.

22. ROTGER, M. Ídem, p. 55.

23. ROTGER, M. Ídem, p. 55-56.

protectors han de gestionar davant les parts. A través de les Actes coneixem els noms de la majoria dels protectors: Guillem Gallard del Canyar (1779), Antoni Togores (1781), Josep Cotoner (1808), Josep de Togores i Sanglada (1826) i Miquel Ribas de Pina (1829).

Les reivindicacions del mestre, el manteniment de l'edifici, la gestió dels terrenys destinats a l'escola, les queixes puntuals relatives a comportaments i metodologies utilitzades per determinats catedràtics o mestres apareixen com a principals problemes que han de gestionar els protectors. Els protectors han de mitjançar davant la manca d'entesa entre els veïnats de Randa i el col·legi,²⁴ els acords amb el vicari del lloc de Randa des que s'havia erigit la vicaria, per part del bisbe Bernat Nadal.

En la sessió del 17 de setembre de 1811, el Protector Josep Cotoner, sol·licitava i aconseguia una autorització municipal per a poder tancar la capbreuació que estava realitzant l'Ajuntament sobre els terrenys propis de l'Escola, davant la Porció Temporal.²⁵ L'Escola del puig de Randa disposava de terrenys propis, que la dècada dels vint tenia arrendats a mitges, la qual cosa proporcionava una entrada rellevant pel manteniment de l'establiment.

A l'Antic Règim bona part del sosteniment de l'escolarització i la caritat estava fonamentat en la capta organitzada i, en el cas de l'Escola

de Randa, la responsabilitat requeia en la figura del donat. A la segona meitat del segle XVIII, almenys fins devers el 1786, el mestre de Randa, comptava amb una persona que estava al servei de la capella i de l'escola, per complir els encàrrecs del mestre i captar per ells. Aquesta figura hauria estat eliminada per l'administració borbònica, almenys en el cas del puig de Randa, la qual cosa provocà un augment de problemes en la gestió de l'Escola i limità la capacitat operativa del mestre de gramàtica.

El 1824, el catedràtic del Col·legi sol·licitava una visita al Puig, i s'autoritzava el nomenament d'un perit per passar la visita, a demanda del Protector.²⁶ És probable que es tracti del darrer mestre de l'Escola de Randa, en el moment de la seva presa de possessió, o també que Joan Bauçà assumeixi una plaça de catedràtic i pretengui deixar la vacant en mans d'un subordinat seu i per això demana que es controli tot.

Atès que el 1826 es parla obertament de la supressió de la càtedra de Cura.²⁷ De fet, el 18 del mes de març de 1826, en el plenari, es donà compte de l'inventari dels béns i el Custos rebé un conjunt de peces destinades al culte. Així mateix, l'inventari contemplava les joies que havien estat dipositades a Randa i se suposa recepcionades pel seu vicari de Randa.²⁸

En la sessió del 25 d'agost de 1826 es fan propostes sobre la destinació del blat recollit, dels

24. Arxiu Municipal de Palma (AMP), AH 2131-2, 1809, 64b, 158. (Malgrat els acords amb el vicari, els problemes continuaven).

25. AMP, AH 2132-2, 1811: AH 2132-2, f. 243.

26. AMP, AH 2141-2, 1824, f. 10.

27. AMP, AH 2142-3, 1826, f. 142, 146.

28. AMP, AH 2142-3, 1826, f. 41. A les Actes no figura l'Inventari. Només la informació consignada a l'Acta municipal.

terrenys del puig de Randa arrendats aquell any. Sobre la destinació que s'ha de donar a l'Escola, un cop ha estat suprimida. El Comte d'Aiamans, protector del puig de Randa, proposava tractar el salari del custos que tindria cura del manteniment de l'edifici.²⁹ I en la sessió del primer de setembre de 1826, s'acorda destinar la dotació de les 50 lliures anuals

del catedràtic al custos que havia de mantenir el Puig. La proposta del Comte d'Aiamans s'aprova.³⁰ A partir del 1826 es consolida la figura del custos, l'Ajuntament de Palma manté les terres i assumeix el pagament del custos.³¹ L'escola s'hauria tancat uns anys abans de la clausura definitiva de la Universitat Literària de Mallorca.³²

3.2. ELS MESTRES DE PRIMERES LLETRES I/O CATEDRÀTICS DE L'ESCOLA DEL PUIG DE RANDA (I EL PROJECTE EDUCATIU)

Entre el 1765 i el 1826, segons es dedueix de les fonts consultades, un total de set mestres haurien tingut cura del Col·legi del puig de Randa (Bartomeu Abrines (1765-1785 [1802]), Nicolau Pascual (1785-1794), Joan Antoni Beltran (1790), Maties Puig (1792), Guillem Mayol (1794-1800), Joan Bauzà (1800-1824) i Joan Pau Ribas (1824-1826). Alguns d'aquests noms no apareixen a les Actes de l'Ajuntament de Palma. Tots set haurien tingut cura de l'Escola,

però no hi ha certes documentals sobre la categoria de la seva dedicació. Un dels primers objectius d'aquesta recerca consisteix precisament a documentar els mestres i contrastar les diferents informacions de què disposam fins ara. Els noms que apareixen en la documentació de les Actes no coincideix exactament amb els que ens havia proposat Mateu Rotger, com podeu comprovar en l'esquema que us oferim a continuació.

CATEDRÀTICS I MESTRES DE L'ESCOLA DEL PUIG DE RANDA (1765- 1829)	
FONT: Mateu Rotger (1915)	FONT: Actes de l'Ajuntament de Palma (1779-1829)
Bartomeu Abrines (1765-1790).	Mateu Rotger coincideix amb la informació de les Actes de Palma. Així mateix, el 1802, a les mateixes actes es parla que continua amb l'encàrrec de l'escola esmentada, després de cinquanta anys d'ocupar-la. El 1780: «Licenciado Dn Bartolomé Abrines Pro, catedratico de primeras letras, latinidad y gramática en la Escuela del Colegio de Nuestra Sra de Cura en el Monte de Randa».
Nicolau Pascual (1785), agustí de Felanitx.	Nicolau Pascual, el 1785 ho era segons les Actes Municipals de Palma.
Juan Antonio Beltran (1790).	

29. AMP, AH 2142-3, 1826, f. 142r-143.

30. AMP, AH 2142-3, 1826, f. 146.

31. AMP, AH 2142-3, 1826, f. 200.

32. FULLANA PUIGSERVER, Pere. «La Reial i Pontificia Universitat Literària de Mallorca. Entorn del fet de la supressió, 1829-1835». *Afers: fulls de recerca i pensament*, 10/20 (1995). p. 117-128.

CATEDRÀTICS I MESTRES DE L'ESCOLA DEL PUIG DE RANDA (1765- 1829)

FONT: Mateu Rotger (1915)	FONT: Actes de l'Ajuntament de Palma (1779-1829)
Maties Puig (des del 1790), beneficiat de Lluçmajor i mestre d'aquella localitat.	1792 problemes amb mata escrita i mestre.
Guillem Mayol (1794-1803).	Guillem Mayol (1794) fins el 1803?
	Bartolomé Abrinas (1802), cinquanta anys de servei a la Càtedra de Primeres lletres del puig de Randa. Sembla que estava vinculat a la Universitat, potser tenia un ajudant a Randa.
Joan Bauzà (1803-1824).	Joan Bauzà (1803) 1824, sol·licita una càtedra de gramàtica.
Juan Pablo Ribas (1824-1826).	Juan Pablo Ribas 1824-renuncia 1826
	SUPRESSIÓ 1826.
	Basili, ermità. Ermità-catedràtic 1829. Ribas es dirigeix a Ajuntament d'Algaida atès que tot està en estat d'abandonament.

En alguns casos el coneixement sobre aquests mestres es limita a les seves reivindicacions davant l'administració municipal. En general es tracta de demandes salarials, persistents des del 1780 fins al 1826, en les quals la documentació esmenta el càrrec, però no el nom de qui ostenta la responsabilitat docent de l'Escola. El consistori municipal de Palma tenia cura del sou del mestre i del manteniment de l'Escola. Per manca d'agilitat administrativa o manca de capacitat econòmica, sovint les demandes s'eternitzaven. Els mestres feien arribar les seves demandes a través dels protectors —generalment un regidor de l'Ajuntament destinat a controlar l'Escola, i per aquesta raó, puntualment dites reivindicacions i demandes apareixen a l'orde del dia de les sessions plenàries del consistori municipal.

El 1779 s'hauria aprovat l'adaptació del presupost per a les escoles de gramàtica, amb una reducció significativa del salari del «catedràtic» de l'Escola del puig de Randa, de tal manera que en la sessió municipal del 10 de febrer de 1780 es feia constar que dit mestre lamentava que se l'havia privat del donat, havien disminuït les entrades pel manteniment i el culte —cera, oli, despeses de la festa anual del tercer diumenge de Pasqua, entre d'altres. Sense recursos es veia obligat a fer vida d'ermità i ben aviat en veuria en la tessitura d'haver d'abandonar el seu ministeri. No obstant això, les fonts municipals a penes no parlen de l'Escola.³³ Ben aviat posava la seva inquietud en mans del senyor Guillem Gallard del Canyar, Protector de l'Escola.³⁴ El plenari de l'Ajuntament aprova l'augment del salari.³⁵

33. AMP, AH 2105, 1780, f. 27v.

34. AMP, AH 2105, 1780, f. 70v.

35. AMP, AH 2105, 1780, f. 311.

La reivindicació de l'Escola encara és molt viva el 1780, en una circumstància crítica, quan el catedràtic Bartomeu Abrines qüestionava el model de manteniment del projecte. En el recurs es formula el projecte:

«En estas circunstancias, y la de no poderse dudar la gran y comun utilidad que trae la Enseñanza que se hace en el Colegio de Nuestra Señora de Cura, en que los Discipulos y profesores se hallan en la clase de pupilos, y por lo retirado del Monte de todo bullicio, y de muchos peligros que trae la concurrencia, es mas asequible la aplicacion y aprovechamiento como lo procura exactisimamente el Catedratico Abrines, y lo ha reconocido asi el Acuerdo de esta R Audiencia, pareciera muy debido el que ser remunerado su conocido desvelo y dilatados méritos, y únicamente percibe cinquenta libras moneda mallorquina, pr todo el salario, quando es acreedor a mayor útil».³⁶

El mes d'agost de 1785 prengué possessió com a mestre de l'escola el P. Nicolau Pascual, agustí de Felanitx, i

«en sesión de 23 del mismo mes y año manifesto al Ayuntamiento que el maestro de Cura le había notificado en carta del 15 de Agosto que el Colegio necesitaba indispensables reparaciones, como poner puertas a las ventanas de algunos aposentos,

cerradura a varias puertas y señaladamente a las principales, sin la cual era muy fácil a los estudiantes salir a escondidas del maestro, reparar además los tejados y colocar la campana en su propio lugar, pues había sido preciso quitarla para no dar con la misma y campanario al suelo, ya que, como la campana avisava para todos los actos asi espirituales como escolares y literarios, no podia permanecer de aquel modo sin perjuicio del buen orden y disciplina. A pesar de tan alarmante noticia, el Ayuntamiento acordo sencillamente enterar de ello al Real Acuerdo y mandar al Maestro de obras a inspeccionar el edificio, sin tomar ninguna medida práctica para evitar la ruina denunciada».³⁷

Tant Mateu Rotger com Gapar Munar i Catalina Martínez comenten el Reglament de 1790, però aquest projecte, sembla que essencial per l'Escola, no s'esmenta en les Actes Municipals de Palma.³⁸

Les reivindicacions salarials són persistents entre 1800 i 1826, amb peticions constants dels mestres i la intermediació dels protectors municipals.³⁹ Els mestres lamentaven que el sou assignat era insuficient i que no es corresponia amb les responsabilitats ni la singularitat que suposava haver de gestionar l'indret, tenir cura permanent dels estudiants i complir amb els deures del culte relacionat amb la capella de la Mare de Déu.

3.3. L'EDIFICI DEL COL·LEGI DEL PUIG DE RANDA

En paral·lel a la precarietat laboral dels mestres de l'Escola del puig de Randa, coneixem també la situació de deteriorament de l'edifici i les males condicions de la construcció i els ser-

veis propis del Col·legi. Les condicions climatològiques no ajudaven al manteniment d'un edifici afectat pel vent del nord i la boira, la humitat i l'envelliment. Les demandes sol·licitant

36. AMP, AH 2105, 1780, f. 310.

37. ROTGER, M. *Op. cit.*, p. 53.

38. MARTÍNEZ, Catalina. *La llengua catalana a Mallorca segle XVIII i primer terç del segle XIX*. Memòria de Doctoral, Departament de Filologia Catalana, setembre 1998, p. 39-40.

39. AMP 1801: AH 2127-1, f. 31; 1809: AH 2131-2, f. 66b; 1813: AH 2134-1, f. 2ob; 134b; 1826: AH 2142-3, f. 138.

millores a les dependències de l'oratori, culte, infraestructures bàsiques, propietat del santuari, boscos, eren persistents.

Mateu Rotger⁴⁰ insistia que tota l'obra del puig de Randa era víctima fàcil de les inclemències del cim del puig, grans ventades, humitat, etc. durant tot l'hivern. Teules, parets i altres patien i necessitaven un manteniment que no es podia descurar. En pocs anys de deixadesa les edificacions escolars restaven en un estat lamentable, tal com es posa de manifest durant el temps del mestre Bartomeu Abrines (1765-1802). El plànol de 1770, amb el projecte del mestre major de l'Ajuntament de Palma és una evidència més de la responsabilitat de l'Ajuntament de Palma.

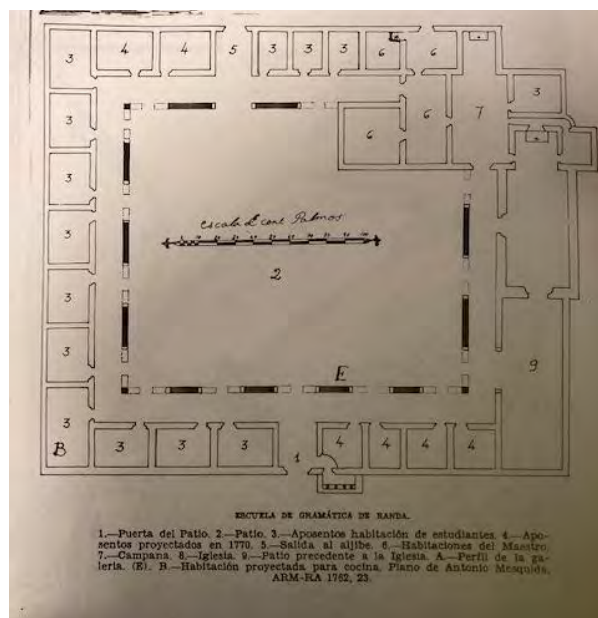
Entre 1780 i 1826 les Actes de l'Ajuntament de Palma recullen debats de naturalesa diver-

sa relacionats amb obres que necessitava el Col·legi amb urgència, l'aprovació o no d'aquestes obres i sovint l'incompliment de les promeses i dels acords del mateix plenari municipal. La descripció presentada pel protector Antoni Togores, el 1781, reflecteix la imatge que ofería dita escola, un estat que amb petites modificacions persistí durant gairebé quaranta anys.

Les evidències documentals posen de manifest que els edificis escolars tenien necessitat d'una reforma integral i que aquesta reforma mai no es va fer.⁴¹ S'executaren reformes parcials, hi hagué intervencions dels mestres majors de l'Ajuntament, s'invertiren quantitats de pressupost, però mai no s'afrontà una reforma en profunditat, entre altres coses per la manca de recursos econòmics de la municipalitat mateixa.

La descripció de l'estat de l'edifici el 1781.⁴²

El 1826, quan la infraestructura escolar estava a punt de ser clausurada, encara el Comte d'Aiamans, president i protector del puig de Randa mana que finalitzin les obres —despesa de 250 lliures, resten sols 18. Sembla que s'ha fet una obra de millora considerable. En realitat allò que es dedueix de la documentació municipal de Palma és l'escassa capacitat de seguiment dels temes educatius per part dels responsables de l'Ajuntament —membres del Consistori i funcionaris. Molt probablement aquesta operativitat limitada de l'administració es feia especialment palès en àmbits com l'escolarització pública, encara amb un escassíssim protagonisme en el paisatge polític i social de l'època.

40. ROTGER, M. *Op. cit.*, p. 52.

41. Pel que fa a les obres, vegeu: AMP, 1780 AH, f. 110, 173r, 296r, 311r; 1782: AH, 33, 54r, 184, 231; 1786: AH, f. 219, 219r, 220, 242, 282, 291, 292; 1787: AH, f. 103; 1793, AH, f. 14b, 28b, 43, 369; 1806: AH f. 266b; 1807, AH, f. 76; 1808, AH, 103v; 1816: AH, 255, 280, 314, 318; 1824: AH, f. 10b, 106b, 116b, 131, 135b, 138b, 139b, 152, 159, 169b, 177, 179b, 225.

42. AMP, 1781: AH 2106-I, f. 199.

En definitiva, sempre limitant-nos a les fonts consultades, l'edifici de l'Escola del puig de Randa constava de diverses parts: les habitacions del mestre, les habitacions dels estudiants, l'església, el pati i l'aljub. El mestre controlava

quatre espais, habitava dues cel·les i dues més eren destinades a temes escolars; el 1770 hi havia 14 habitacions pels estudiants i se n'havien projectades quatre més.

3.4. CAPELLA DE LA MARE DE DÉU, LA SEVA RELACIÓ AMB L'ESCOLA

A la documentació municipal de Palma, tot allò relacionat amb el sosteniment del culte i el manteniment de la capella a penes apareix. Només 1805, el catedràtic Joan Bauçà exposa que atès que la capella té alguns cruïssos ha decidit procedir a fer-hi un emblanquinat. Per això comptava amb el suport d'alguna persona devota que s'havia abonat a col·laborar en les despeses d'aquella millora. Així mateix, a més d'informar a l'Ajuntament i de mantenir informat el Protector, el catedràtic de l'Escola sol·licita una «l·limosna» per part de l'Ajunta-

ment. S'entén com una col·laboració extraordinària. Tot fa pensar que entre els deures del mestre hi havia també mantenir el culte i cercar els recursos, però fora dels pressuposts que l'Ajuntament destinava a l'Escola del puig de Randa.⁴³

Per informacions posteriors sabem que la capella comptava amb estris —utensilis necessaris per al culte litúrgic, i per a la decoració dels actes— i una col·lecció de joies que el 1826 anaren a parar al vicari de Randa.

3.5. ALTRES QÜESTIONS D'INTERÈS

El culte a la Mare de Déu no és objecte d'interès en la documentació de l'administració pública. Això no obstant, en tot moment es dona per suposat que l'Ajuntament de Palma ha de vetlar pel manteniment i la dignitat del culte a l'esglésiola del puig de Randa. Tots els mestres d'aquesta època tractada estan ordenats i celebren les misses i tenen cura del culte, però no disposen ni de recursos ni de temps suficient per fer-ho amb la dignitat que aquest es mereix, i d'això se'n lamenten amargament. El drama de la manca d'un donat que tenguí cura del manteniment i de la capta de recursos esdevé una limitació permanent en el dia a dia de l'escola.

Així mateix, l'Escola tenia llavors terrenys i boscos a la seva disposició, una part d'aquesta propietat es llogava i d'això se n'obtenien

beneficis pel manteniment de l'escola i altres servien directament pel sosteniment diari dels estudiants. Les Actes municipals de Palma introdueixen temes que, en la mesura que es puguin aprofundir, aportaran una informació més detallada de l'escola. Ens referim a les dimensions dels terrenys del puig que depenien de l'escola esmentada, la producció d'aquestes finques —sembla que es produïen llegums, cereals i verdura— i boscos —l·lenya. Els usos d'aquests terrenys es devien confondre amb la zona de la comuna de Randa i de forma recurrent els veïnats de la vicaria feien ús indistintament dels béns de la comuna i d'aquells que havien estat destinats exclusivament a l'escola. En aquest sentit, s'esmenten diversos acords amb el vicari de Randa que no acaben de solucionar-se satisfactòriament per

43. AMP, 1805; AH 2129-2, f. 148.

part del mestre de gramàtica del puig de Randa. Així mateix, en algun moment s'esmenta l'existència de problemes amb el Marquès de Solleric, propietari d'Albenya, tant pels usos

del camí de pujada al cim del puig per la part nord, com per altres qüestions relacionades amb el Puig.

4. ALGUNES CONCLUSIONS

En aquest treball aportam exclusivament la visió de l'Escola del puig de Randa a partir de les Actes de l'Ajuntament de Palma, entre 1778 i 1829. S'ha fet un buidatge sistemàtic d'aquesta font i de la gestió que era competència del municipi de Palma. Del contingut de les actes es dedueix que el batle i el consistori municipal tenien cura tant del manteniment del catedràtic o mestre de l'Escola com del manteniment de l'edifici i de tot allò que afectava el sosteniment material de l'escola i del culte, tant a l'altar de Santa Catalina com a la capella de la Mare de Déu.

Durant el període estudiat, l'escola tingué dificultats per a mantenir-se i per complir els seus objectius escolars, almenys entre 1778 i 1824. A partir de la segona restauració absolutista de Ferran VII el plantejament educatiu del regne d'Espanya, a través dels ajuntaments, canvià radicalment, la qual cosa suposà el final d'aquella escola i l'abandonament temporal de l'edifici. Entre 1778 i 1826 hi hagué set mestres, a partir de 1826 l'Ajuntament de Palma destinà el mateix pressupost a un custos perquè tingués cura del manteniment de l'edifici i del culte a la Mare de Déu del Puig de Cura. L'escola s'hauria tancat durant alguns anys abans de la clausura definitiva de la Reial i Pontifícia Universitat de Mallorca.

De la documentació consultada s'extreu una visió catastrofista persistent de l'Escola del puig de Randa. Les queixes permanents dels

mestres, el mal estat de l'edifici, les deficiències mai no acabades de solucionar. Una mala gestió escolar per part dels mestres, la majoria sols i sense recursos, sense temps i sense cap classe d'ajuda en el dia a dia de l'escola. Això no obstant, de la documentació s'extreu també la implicació de l'Ajuntament de Palma o de la Universitat en la disciplina o el pla d'estudis del Col·legi de Randa.

Val la pena aprofundir les pràctiques escolars i la vida quotidiana en el puig de Randa, tot i que disposam d'evidències encara en precari, espurnes que apunten a una vida intensa i viva, a partir del compromís dels mestres i donats. Tot això, en el període de la darrera etapa de la Universitat Literària de Mallorca i en conseqüència tocant el final d'un model d'escola que havia funcionat des del segle XVI fins al XIX. Alguns dels protectors de l'Escola com Josep de Togores i Sanglada i Miquel Ribas de Pina mantingueren una excel·lent connexió amb l'Escola de Randa.

En aquesta presentació, hem obviat algunes incidències relacionades amb la confrontació lul·lista que fluïa en la comunitat acadèmica, social i eclesiàstica mallorquina del final del segle XVIII. L'Escola de Randa i les administracions públiques consideraven Randa com un espai simbòlic lul·lià i en relació amb aquesta qüestió transcendental es produïren incidents destacables que tractarem pròximament.

07

Aproximació al procés constructiu de l'església parroquial d'Algaida en el darrer terç del segle XVI¹

Miquel Àngel Capellà Galmés
Universitat de les Illes Balears

L'església parroquial d'Algaida s'emmarca en la tipologia d'arquitectura eclesiàstica de nau única amb capelles entre contraforts construïda durant el segle XVI a Mallorca. Respon a la repetició d'un tipus d'edificació originat durant el segle XIV, moment d'esplendor del gòtic, que té en la volta de creueria el seu element més característic. Marià Carbonell ha revisat i definit les particularitats d'aquest model arquitectònic religiós i, bona part dels edificis estudiats, els ha pogut relacionar amb l'enginy creatiu del mestre d'obres de Sineu, Antoni Genovard.²

L'estudi de l'arquitectura feta al llarg d'aquest segle no és fàcil, atès que es tracta d'un model reiteratiu i continuista del gòtic, gairebé sense innovacions, allunyat del camí de l'arquitectura renaixentista que ja feia temps s'havia difós per Europa des d'Itàlia. Tanmateix, són les diferents històries locals i monografies d'algun edifici particular, les que han tret a la llum les fonts d'arxiu que documenten els processos constructius i els mestres que les traçaren i posaren en peu. Bons exemples d'aquestes aportacions historiogràfiques i d'estudi de les

1. Aquest treball forma part del projecte PRD2018/17-ITS2017-006 titulat «Conflicte i identitat en el Regne de Mallorca (segles XIV-XVIII)». Financiat per la Direcció General de Política Universitària i Investigació de la Conselleria d'Educació, Universitat i Investigació del Govern de les Illes Balears amb fons procedents de la Llei de l'Impost sobre Estades Turístiques.

2. CARBONELL I BUADES, Marià. «L'art del renaixement al barroc». A: DEYÀ, Miquel (dir.). *L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*. Vol. 2. Barcelona: Edicions 62, 2004; CARBONELL I BUADES, Marià. «Antoni Genovard». A: GAROFALO, Emanuela; NOBILE, Marco Rosario (ed.). *Gli ultimi indipendenti. Architetti del gotico nel Mediterraneo tra XV e XVI secolo*. Palermo: Edizioni Caracol, 2007. p. 205-225.

esglésies parroquials són la *Història de Sineu* de Bartomeu Mulet i la monografia de la d'Arta de Gabriel Carrió.³

Quant a Algaida, Pere Mulet feu una primera contribució basant-se en les dades de l'arxiu municipal, que li permeteren traçar les principals fases constructives de l'església.⁴ Un treball que és una referència ineludible per a contribucions posteriors que tractin l'edifici, tot i que a vegades s'ha oblidat per haver-se publicat a la revista de l'Obra Cultural Balear d'Algaida. Encara que inèdit, no es pot deixar de citar la monografia escrita pels certàmens del seminari conciliar per part del seminarista Miquel Nigorra.⁵ Es tracta d'un text singular que traça, també a partir de les dades d'arxiu i un valuós repertori gràfic, la història constructiva de l'immoble. El 1999 quan publicàrem l'estudi sobre la retaulística de la parròquia, s'analitzaren els canvis d'advocacions i el nombre de capelles existents a través de les visites pastorals, partint de la feina de Mulet i presen-

tant ja algunes matisacions sobre la cronologia de la volta de creueria de la nau.⁶ Fa pocs anys, Bartomeu Martínez i Francesc Molina a *La Reforma Catòlica a Algaida* aporten noves dades sobre la construcció del temple i els seus principals promotors, els rectors Armengual. Cal dir, que tracten de forma sumària el procés constructiu del segle XVI, atès que el seu text té un altre objectiu que és l'estudi de la pietat, la devoció i el culte entre 1686 i 1800.⁷

L'objectiu d'aquest capítol és posar en relleu la coexistència al llarg d'un segle de l'edifici medieval amb els trams construïts durant el segle XVI. Com es veurà s'incideix en la connexió del model constructiu amb la figura del mestre d'obres Antoni Genovard, com a possible autor de la traça. A més, es relacionaran alguns dels picapedrers que intervingueren en l'obra i es proposa una nova datació pel que fa als tres primers trams de volta i s'atribueix a l'escultor Gaspar Gener l'autoria de les claus.

1. ALGUNES HIPÒTESIS SOBRE LES ESGLÉSIES MEDIEVALS

El primer temple que existí a Algaida, erigit cap a la segona meitat del segle XIII, fou el de l'orde militar dels Hospitalers de Sant Joan de Jerusalem dedicat al seu patró. Les notícies són tan imprecises que el poc que s'ha pogut deduir, segons Gabriel Bibiloni,⁸ és que l'edifi-

ci era exempt i, pel període, devia ser molt semblant al model constructiu de Castellitx, el de les esglésies de repoblament. Com se sap, es caracteritzen per un sistema senzill i econòmic, amb murs de paredat en verd, completats amb carreus de pedra als angles i amb una coberta

3. MULET RAMIS, Bartomeu; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; SALOM SANCHO, Josep M. *Sineu aixeca una nova església (segle XVI)*. Sineu: Ajuntament de Sineu, 1996; CARRIÓ I VIVES, Gabriel. *L'església de la Transfiguració del Senyor, Artà: estudi historicoartístic*. Palma: Consell de Mallorca. Departament de Cultura, 2002.

4. MULET I CERDÀ, Pere. «Història de la construcció del temple parroquial d'Algaida», *Es Saig*. vol. 180 (1995). p. 21-25.

5. SASTRE NIGORRA, Miquel. *Monografia històrica de la parroquia de Algaida*. Treball inèdit, Palma: Biblioteca Diocesana, 1941.

6. CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel. *Els retaules de l'església d'Algaida*. Mallorca: IdEB-Ajuntament d'Algaida, 1999.

7. MARTÍNEZ OLIVER, Bartomeu; MOLINA BERGAS, Francesc. *La Reforma Catòlica a Algaida. Pietat, devoció i culte des de l'òptica dels inventaris artístics (1686-1800)*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 2013.

8. BIBILONI I TROBAT, Gabriel. *Llibre d'Inquisicions de la Cúria Reial de la Parròquia de Castellitx (1379-1388)*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 1997. p. 51-53.

a dos vessants de fusta sustentada per arcs de diafragma.⁹ Segons Miquel Sastre, el 1311 el rei Sanç manà edificar una església al centre de la vila, es tracta d'una dada que no sabem d'on es va extreure i, ara per ara, no s'ha pogut verificar.¹⁰ Fins a un cert punt no s'ajusta a les notícies del llibre de Cúria reial citat.

En tot cas, cap al 1398, quan es concedí el trasllat de la titularitat de parròquia de Castellitx a Algaida, sembla que ja hi havia una església nova, «hermosa i suficient». El 1420 consta en una carta del Lloctinent del Regne de Mallorca al Batlle de la vila que hi ha una «esgleya nova feta e edificada en lo loch d'Alguayda». Per força, degué substituir la dels hospitalers i devia ser més gran per satisfer les necessitats d'un nucli urbà prou consolidat.¹¹

Aquest edifici de començament del segle XV, amb reformes posteriors que desconeixem, probablement fou el que visità el doctor Foncilles, en representació de Diego d'Arnedo, el 1564. Entre les ordinacions de la visita pastoral destinades a la millora del temple s'advertí sobre el mal estat de conservació de la coberta. Calia repassar-la, perquè tenia molts de forats i entrava aigua, sobretot, per l'obertura de les cordes de les campanes. Devien estar situades al capdamunt d'un senzill campanar de paret.¹² El 1572 tornaven a estar en mal estat, en particular les de les capelles de sant Sebas-

tià i sant Miquel. Així mateix, en una altra ordinació es demanà que s'ampliàs el carreró posterior a l'edifici amb la compra de part de les cases i corral d'una casa i el corral d'una segona. El motiu era de pes: quan hi desfilava la processó del Santíssim Sagrament els portadors del pal·li no hi podien passar de dos en dos, sinó que ho havien de fer d'un en un, cosa que deslluïa la celebració.¹³

Les dimensions reduïdes de l'església es dedueixen també a partir del nombre de capelles laterals citades en les ordinacions, només quatre al costat dret (Assumpció, Ànimes, Roser i Santa Anna) i el mateix nombre, a l'altre (Sant Joan, Sant Miquel, Portal lateral i Sant Sebastià).¹⁴

Aquest edifici o part d'ell degué restar en peus fins a la construcció dels darrers trams de volta de la nau cap a 1680-1684. Els rebuts dels clavaris, a vegades poc precisos pel que fa a l'activitat concreta desenvolupada, no permeten destriar les reparacions de la fàbrica vella amb les obres de la fàbrica nova. Tanmateix, uns quants sí que deixen clara la coexistència dels dos edificis. El 8 de gener de 1567 els jurats comentaven que «ha molts adobs a fer per la iglésia y que-s tenen adobar las bigues del portxo de la matexa que tot cau». ¹⁵ Cap al 26 d'octubre de 1577 es pagaren 24 sous per «adobar la iglésie velle». El 5 de juliol de 1580 els jurats

9. PALOU, Joana Maria. «Notas sobre la arquitectura religiosa de la colonización catalana en Mallorca (siglos XIII y XIV)», *Mayurqa*. vol. 16 (1976). p. 221-262; LLOMPART, Gabriel; PALOU, Joana Maria. *1248-1998. Comemoració del 750e. aniversari de la Bul·la del Papa Inocenci IV*. cat. exp., Palma: Consell de Mallorca-Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Balears, 1999.

10. SASTRE, M. *Op. cit.* p. 15; MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 58

11. GILI, Antoni. «Trasllat de la parròquia de Castellitx a Algaida», *Es Saig*. Vol. 100 (1989). p. 29-30; GUASP GELABERT, Bartolomé. «Un códice y un retablo del siglo XIV. Pollensa y Algaida», *BSAL*. vol. 30 (1953). p. 668; CAPELLÀ, M. À. *Op. cit.* p. 14; BIBILONI, Gabriel; CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel et al. *Algaida. Guia dels Pobles de Mallorca*. Mallorca: *Diari de Balears-CIM*, 1999. p. 64-65.

12. PÉREZ, Lorenzo (ed.). *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)*. Palma: 1963-69. p. 214; MULET CERDÀ, Pere. «Algaida a través de les visites pastorals de Don Diego de Arnedo (1563-1572)», *Es Saig*. vol. 1 (1981). p. 1-9.

13. PÉREZ, L. *Op. cit.* p. 221; MULET, P. *Op. cit.*, 1981. p. 5. També es demanà que la sagristia es traslladàs a un altre espai, ja que era molt estreta.

14. MULET, P. *Op. cit.*, 1995. p. 3; CAPELLÀ, M. À. *Op. cit.* p. 15.

15. MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 58; Arxiu Municipal d'Algaida. Actes de Consells 21. f. 34r.

concediren un tall de 100 lliures perquè «la terrada que se ha d'adobar s'és molt agastade de la neu que va fer». L'11 de juny de 1583 el rector els recordava «que y ha algunes bigues a la iglésia trencades y ha algun perill».¹⁶ Totes aquestes reparacions es realitzen quan les obres de la nova fàbrica ja s'han iniciat.

Aquest manteniment de l'edifici medieval fou un autèntic maldecap que requerí moltes despeses. L'1 d'agost de 1593, després de la visita pastoral, s'insistia en la necessitat d'adobar la «terrade delle iglésie», ja que no es podia estar al seu interior. En aquesta ocasió, es demanà el parer a mestre Genovart que considerà que l'edifici no es podia adobar si no es feia «plana la dita terrade ab una volteta» de mitjans.¹⁷ Encara que els jurats prengueren la decisió de fer aquesta obra, potser no es feu. Però el problema de les goteres no s'acabà en aquella data. El 1614 es tornava a debatre sobre el que interpretam que era l'església antiga, que tenia moltes zones «destrossades» i amb la «terrade molt arruïnade». Fins i tot algunes capelles patien el risc d'esfondrar-se.¹⁸ No sembla que fes referència a la part nova car havien passat pocs anys des de la construcció, sinó a l'antiga. Malgrat aquest panorama, una mica imprecís segons les breus notes de les deliberacions del consell, no es prengué cap decisió sense que el clavari de l'any anterior no passàs comptes.

Es fa difícil saber les característiques d'aquest edifici que devia ser més baix i estret que l'actual i cobert, com es desprèn de les referències anteriors, amb una coberta de bigues a dos vessants i no amb volta de creueria. Po-

dria tractar-se d'un exemple desaparegut de la continuïtat del model constructiu de repoblament, que s'adaptà a les necessitats de la vila al llarg del segle XV i del qual gairebé no s'han conservat paral·lels.¹⁹ Els pocs edificis que han perdurat amb una coberta de fusta sobre arcs diafragma al llarg del segle XIV que ens poden servir de referència visual aproximada són, per exemple, l'església de Santa Fe (Palma) o l'església de la Sang (Muro).

De la fàbrica medieval sembla que només es conserva el portal major, amb arcs apuntats, i la Mare de Déu amb el nin del timpà. L'escultura es considera una «obra que, salvant les distàncies, segueix la fórmula emprada per Pere de Sant Joan a l'església parroquial de Sant Miquel de Palma (1398)». Tant els rostres com el tractament anatòmic mostren cert arcaisme que es deu, segons Magdalena Cerdà, al treball d'un escultor local, ancorat en les fórmules del tres-cents.²⁰ Però crida l'atenció el petit pedestal amb decoració acanalada que sustenta la imatge que sembla d'època moderna, així com els capitells de les arcuacions que no acaben d'encaixar amb la cronologia medieval proposada. Tanmateix, l'estructura del portal requereix un estudi tipològic i comparatiu amb altres exemples de Mallorca, que no és l'objectiu d'aquest text.

No sembla que s'hagi conservat cap altre element estructural de l'edifici medieval, com pugui ser un fragment de mur entre les parets exteriors de la fàbrica actual, si bé alguns materials, sobretot la pedra, podria haver-se reutilitzat en determinades parts. Pertanyeria al

16. AMA. Actes de Consells 21. f. 100r, 126r.

17. AMA. Actes de Consells 22. f. 3v.

18. AMA. Actes de Consells 23. f. 25v.

19. La de Lluçmajor amb coberta de fusta fou substituïda per un edifici amb voltes de creueria a finals del segle XIV. DOMENGE, Joan. «Des matériaux anciens pour une nouvelle église à Lluçmajor (Majorque, c. 1400)». A: BERNARD, Jean-François; BERNARDI, Philippe; ESPOSITO, Daniela (ed.). *Il reimpiego in architettura. Recupero, trasformazione, uso*. Roma: École Française de Rome, 2009. p. 494-499.

20. CERDÀ GARRIGA, Magdalena. «La imatge de Maria a les portalades del gòtic mallorquí. Obres isolades i descontextualitzades». A: ESPAÑOL, Francesca; VALERO, Joan (ed.). *Ianua Coeli. Les portalades gòtiques a la Corona d'Aragó*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2020. p. 294.

temple gòtic una petita làpida del carner de la família Reus, que es localitzà al segle XIX i col·locà en un mur lateral de la capella del Roser.²¹ S'atribueix a aquest període també la roda de campanetes de la capella de sant Joan. L'instrument descansa sobre dues bigues policromades,

amb els extrems vogits en forma de caps d'àngels, amb les barres d'Aragó i amb el que sembla les traces d'una representació heràldica a cada banda.²² Entre els béns mobles, sí que es conserven peces d'argenteria i de teixits ben estudiats per reconeguts investigadors.

2. L'INICI DE LES OBRES DE L'ESGLÉSIA ACTUAL

Les dimensions reduïdes de l'edifici medieval motivaren la queixa del bisbe de Mallorca Diego de Arnedo en la quarta visita pastoral realitzada l'octubre de 1570. L'església era massa petita i no podia acollir en el seu interior «tota la gent del poble». Per aquesta raó, s'insistí en la necessitat freturosa d'ampliar-ne la capacitat, car no s'havia fet cas a les demandes anteriors. A fi i efecte d'esperonar als jurats i al rector d'Algaida en l'ordinació se'ls donà un termini de gràcia de sis mesos per a l'inici de l'esperada reforma. Si no es complia, acabaria perjudicant de forma notable les arqueges del poble, ja que se'ls castigava amb l'obligació de satisfer una pena de 25 ducats.²³

Malauradament, no es conserven actes de consells de la Universitat d'Algaida anteriors a 1576 que, ben segur, reflectiren les deliberacions, dubtes i decisions preses pel consell de la vila. En aquesta data, ja feia temps que s'havia iniciat l'obra. Amb aquest buit documental i sense que es coneguïn les clàusules dels contractes, es desconeix qui va ser el mestre encarregat de la traça de l'edifici.

A més, un afegit que dificulta l'estudi és que en tota la documentació conservada de la segona meitat del segle XVI, es fa difícil esbrinar quines despeses es destinen a la reparació de l'edifici medieval i quines corresponen a l'obra nova, com ja s'ha dit. Tot i això, es poden traçar algunes hipòtesis segons el tipus d'encàrrec o bé la reiteració en algunes obres que fan pensar en les reparacions del que estava més malmès.

La gran quantitat de dades constructives corresponents al darrer terç del segle XVI, així com la datació i autoria, com veurem en l'epígraf següent, dels tres primers trams de voltes descarten que l'edifici es començàs en la primera meitat del segle XVI. Aquesta és la hipòtesi que havia plantejat Pere Mulet, que l'edifici estava en planta enllestit cap a 1600 i que tota la volta de creueria es feu a final del segle XVII.²⁴ Bartomeu Martínez i Francesc Molina precisen que cap a l'any 1575, en la prelatua del bisbe Joan Vic i Manrique, fou quan s'amplià la traça longitudinal del temple. Tot i això, consideren que «cap al 1680 es va començar la construcció de l'actual temple, començant el bastiment

21. BIBILONI TROBAT, Gabriel; CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel; MULET CERDÀ, Joan, «Inventari del Patrimoni menor al terme d'Algaida. Estat de la qüestió». A: *El Nostre Patrimoni Cultural: El Patrimoni Menor*. Vè Congrès. Palma: SAL, 1999. p. 251-262.

22. POU AMENGUAL, Miquel. «La roda de campanes: pervivències d'un objecte litúrgic de la Mallorca medieval», *Summa*. vol. 11 (2018). p. 11.

23. «Item quia alias mandatum fuit quod ecclesia, que populi numerum capere non potest, ampliaretur, quod hactenus factum non fuit [...]» PÉREZ, L. *Op. cit.* p. 218; MULET, P. *Op. cit.*, 1981. p. 3-4

24. «A mitjan del segle XVII, per tant, l'edifici estava acabat, però recordem que era de sòtil baix, amb canyissada i teules. I amb freqüents goteres. Faltava l'acabament que té actualment amb volta d'ogiva i claus de volta amb relleus; l'església havia de créixer cap amunt. Aquest sòtil es començà el 1680 [...]», MULET, P. *Op. cit.*, 1995. p. 23.

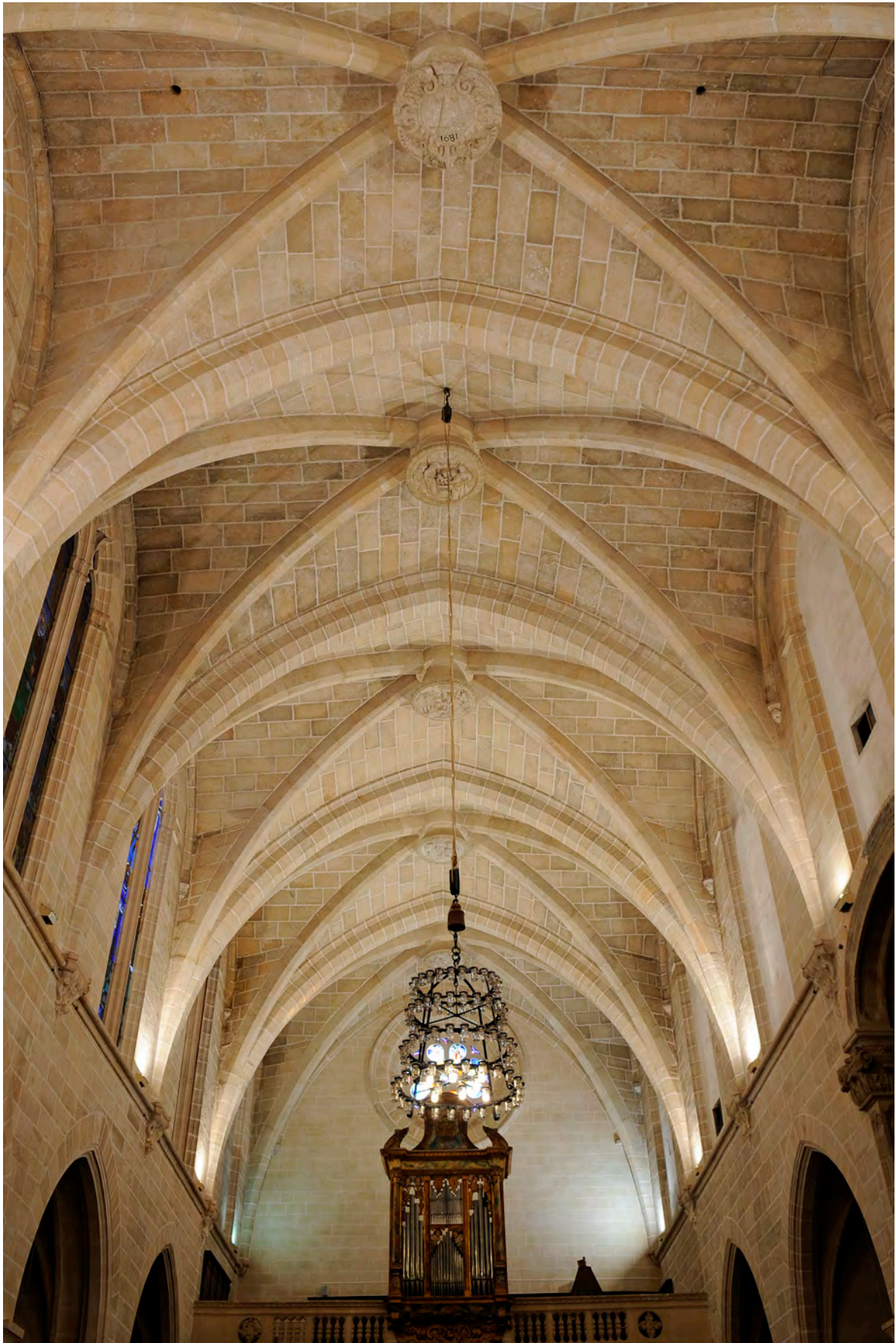

FIG. 1 Voltes de la nau. Fotografia de Jaume Jaume Oliver.

pels peus de l'església».²⁵ Com veurem a continuació, noves dades d'arxiu endarrereixen la construcció de les primeres voltes.

Convé matisar que l'activitat constructiva s'havia iniciat uns pocs anys abans, en concret, a partir de l'octubre de 1569. Entre els indicadors de la magnitud de les obres empreses, en primer lloc, cal citar la construcció d'un forn de calç de la vila per a l'obra de l'església. En segon lloc, entre 1569 i 1578 són constants les despeses per tasques lligades a l'obtenció de pedra per l'obra. Per exemple, el 1569 es pagaren 7 sous a Bartomeu Roig i Rafel Massot «per tres carratades de pedra».²⁶ Molts altres jornals són per trencar-la. Antoni Mulet rebé 52 sous per tretze dies de trencar pedra, serien uns 4 sous el dia. Tot i que coneixem alguns noms, en altres ocasions se'ls cita com els «trencadors de la pedrera de Luchmaior».²⁷ La situació exacta de la pedrera no s'especifica, podria ser Galdent, però no consta.

L'anàlisi d'aquesta documentació, de la qual només en donam algunes pinzellades, permet copsar la complexitat d'una fàbrica d'aquesta envergadura. Malauradament, no s'identifiquen els mestres, car, quan se'ls abonem diners, el clavari si refereix de forma genèrica: «ha proveïts los mestres».²⁸ Sí que se citen els noms d'alguns picapedrers que fan feines especialitzades, però no es detallen quines activitats concretes. En tots aquests casos, es parla de feina feta a l'església, per la qual cosa, s'infereix que aquests picapedrers fan una feina especialitzada però sense una responsabilitat creativa.²⁹ Tanmateix, Antoni Cifre i Jeroni Cortal sí que sembla que tenen un paper més destacat en l'obra. S'anoten, també, els noms de moltes

persones, probablement de la vila, que cobraven per fer feines no qualificades. Per exemple, Joana Sastre, vídua, que reb 4 sous i 6 diners per un jornal de feina.³⁰ En definitiva, la despesa de la Universitat d'Algaida és tan gran que són freqüents les queixes dels clavaris per manca de diners, per aquesta raó cal realitzar talles extraordinàries de forma recurrent.

L'ampliació longitudinal en un primer moment de tres trams es feu als peus de l'edifici i no a la capçalera. Habitualment, quan es realitzava una nova fàbrica es respectava la situació i l'orientació, superposant-se l'obra nova a l'antiga. En el cas d'Algaida, a diferència d'altres monuments de l'illa, l'església s'amplià des de la façana cap a l'absis i no a la inversa. Un exemple d'un procedir constructiu diguem que canònic, és a dir que es comença l'edifici nou des del presbiteri cap a la façana, el tenim en l'església del convent de Santa Margalida de Palma. La reforma començà pel presbiteri construint-se l'absis amb coberta de volta de creueria en el darrer terç del segle XIV i, per raons econòmiques, l'obra no continuà i restà la nau amb coberta d'arcs de diafragma i fusta construïda el segle anterior. L'església parroquial de Selva conserva el primer tram de la nau del segle XIV amb volta de creueria, més baix, que la resta d'edifici remodelat al segle XVII, més ample i més alt. Finalment, l'església d'Artà, iniciada uns pocs anys després de la d'Algaida, suposa un altre procés de substitució d'edificis que restà interromput durant dos-cents anys, fins que es culminà. En la vista meridional en perspectiva de Jeroni de Berard es veuen de forma esquemàtica les dues fàbriques, l'antiga i la nova.³¹

25. MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 58.

26. AMA. Comptes dels Clavaris 905. f. 117.

27. AMA. Comptes dels Clavaris 905. f. 126v.

28. AMA. Comptes dels Clavaris 905. f. 193r, 196v, 218r, 231v, 232v, 241r.

29. Alguns dels picapedrers citats: Joan Reus, Sebastià i Gregori Coll, Onofre Jaume, Miquel Sastre.

30. AMA. Comptes dels Clavaris 905. f. 115.

31. Altres exemples i processos similars s'analitzen a: DOMENGE, J. *Op. cit.* p. 499-501.

FIG. 2. Façana. Fotografia de l'autor.

Les raons d'Algaida per fer l'obra a l'inrevés es desconeixen. A títol d'hipòtesi, es pot plantejar que hi hagués dificultat per adquirir terrenys particulars a la zona de la capçalera. Com s'ha indicat, les procesons no podien passar amb facilitat per darrere de l'edifici medieval i, tal vegada, fou més fàcil començar la nova fàbrica per la zona de la façana, bé perquè hi havia un espai prou ample o perquè es pogueren adquirir els immobles suficients. Tant en una hipòtesi com en l'altra, no consta documentalment. Convé anotar que per acabar la capçalera de l'església actual, el 1682 s'adquiriren una casa i s'usà el carreró per donar més longitud a la nau i a l'absis.³²

La participació d'Antoni Genovard en la fàbrica de l'església d'Algaida va ser anunciada per Marià Carbonell com una conjectura que no es podia descartar, per dues raons: les característiques de la planta i de l'alçat i per la documentada intervenció del mestre entre 1578 i 1579 en dues creus de terme, la del Colomer i la de la Ribera o d'en Massot.³³

Antoni Genovard, documentat per primera vegada cap a 1562 i mort el 1607, és el membre més rellevant d'una dinastia de picapedrers originària de Sineu. La seva trajectòria professional, traçada per Carbonell, s'inicia cap al 1566 quan treballa a l'església del seu poble en obres menors. Quatre anys més tard, se li encarregà el basament en pedra del retaule major, obra de l'escultor Gaspar Gener. Gràcies al prestigi assolit a Sineu, rebé encàrrecs de cada vegada més importants com les reformes i la construcció del cor de la parroquial de Pollença (1570-72); serà mestre de la parroquial d'Artà (1579), de la de Petra (1582) i cap a 1584-85 obrà en el campanar de Campos. Són alguns exemples de les intervencions documentades a la part forana que, a vegades i aquest és un aspecte clau per comprendre la seva forma de treballar, portava simultàniament.³⁴

Les característiques morfològiques de la planta i l'alçat de l'església d'Algaida segueixen un esquema similar a l'arquitectura eclesiàstica mallorquina del segle XVI. L'efecte general, per l'ús de la volta de creueria, és d'edifici gòtic.³⁵ Reflecteix l'herència medieval i té elements comuns amb les esglésies parroquials de Sineu, Petra i Artà, entre altres. La planta és de nau única, sense transepte, amb sis capelles rectangulars laterals entre contraforts. Un nombre de capelles idèntic a Petra i a Artà. Difereix amb el model d'edifici d'aquesta centúria, ja que la

32. NIGORRA, M. *Op. cit.* p. 22; MULET, P. *Op. cit.*, 1995. p. 23; MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 65.

33. CARBONELL, M. *Op. cit.*, 2004. p. 499.

34. CARBONELL, M. *Op. cit.*, 2007. p. 205-225.

35. CARBONELL, M. *Op. cit.*, 2004. p. 496-497.

FIG. 3. Campanar i lateral dret. Fotografia de Jaume Jaume Oliver.

capçalera no és poligonal, de cinc o set costats, sinó que és recta i coberta amb volta de canó i no de creueria. La raó principal d'aquest canvi és que s'acabà a finals del segle XVII en estil barroc, adaptant-se als nous gustos. El cor se situa als peus de l'edifici, sobre un arc rebaixat. Tant la nau com les capelles es cobreixen amb volta de creueria, de nervis gruixuts, que es recullen sobre capitells de formes pseudoclàssiques (fig. 1). A diferència dels edificis esmentats, els capitells no se sustenten sobre pilastres, sinó que formen part d'una línia d'imposta que es prolonga al llarg dels murs, just per davall de l'arrencada de les voltes i de les finestres ogivals.

La façana, amb el portal major d'arcs apuntat al centre i el rosetó superior, esdevé un mur llis de tancament recorregut per tres línies d'imposta que unifiquen l'església amb la torre del campanar (fig. 2). La imposta superior, prèvia al frontó afegit en el segle XVIII, presenta una decoració renaixentista. L'alçat lateral dret es resol amb un mur continu que tanca les capelles amb la traça d'un portal lateral en el tercer tram, que al segle XVIII es traslladà al quart per la construcció de la capella del Roser (fig. 3). El lateral esquerre manté els mateixos esquemes, però és modificat amb la construcció del Roser, al segle XVIII, i de la

FIG. 4. Volta de creueria de l'Epifania. Fotografia de l'autor.

capella del Sagrat Cor, a finals del XIX.³⁶ Es manté una línia d'imposta a nivell dels fines-trals i als contraforts. Les arcades que uneixen els contraforts, inutilitzaren les gàrgoles, i es construïren amb posterioritat a 1767,³⁷ coincidint amb un excés de pluges per preservar amb una coberta de fusta i teules les terrades, com passà en altres edificis de l'illa.³⁸

Les similituds de les plantes dels edificis esmentats en què treballà Antoni Genovart, fa plausible que sigui l'autor de la traça d'Algaida. Tanmateix, la documentació del clavariat i de les actes de consells de la Universitat no són prou explícites. Mestre Genovard, probablement Antoni, tot i que també podrien ser els germans, Jordi i Jaume, reclamà a la universitat «serts interessos de sert cambi», un aspecte tractat en un consell del desembre de 1589.³⁹ La Universitat es plantejà anar a la justícia davant la reclamació del picapedrer, però no hi

ha més deliberacions al respecte i, per tant, no queda clar com es resolgué la reclamació econòmica ni quina era la feina que tenia encarregada. Podria ser un deute relacionat amb les dues creus de terme. A manera d'hipòtesi, es planteja la possibilitat que el picapedrer només fes determinades feines de supervisió o visura, i que en lloc de pagar-li al comptat, se li abonàs el salari mitjançant una lletra de canvi. També és factible que s'hagués ultrapassat el termini d'un deute.

En una segona deliberació del consell de la Universitat, donà la seva opinió com a mestre sobre la terrada de l'església vella; una intervenció que es produí quatre anys després de la disputa pels interessos, així que hi degué haver acord entre les parts. Com s'ha esmentat, Genovart tenia per costum contractar simultàniament diverses fàbriques a la part forana i acudia quan se'l necessitava. A peu d'obra, hi

36. MULET, P. *Op. cit.*, 1995. p. 24; MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 67.

37. AMA. Actes de Consells 41. f. 22-22v.

38. ALOMAR I CANYELLES, Antoni Ignasi. «La petita edat de gel i la reforma de les cobertes i façanes laterals d'algunes esglésies de Mallorca», *BSAL*. vol. 73 (2017). p. 81-115.

39. AMA. Actes de Consells 21. f. 209v.

devia tenir altres homes de confiança que desenvolupaven la traça i tenien els coneixements suficients per erigir els edificis. Pot ser que en el cas d'Algaida passàs el mateix que quan capitulà la capella de l'Hospital de Campos. Els Jurats d'aquesta vila el 1591, manifestaven que «mestre Antoni Genovard qui ha principiada

dita obra nos digué que tota hora i quant lo harem menester ell vindrà».⁴⁰

Finalment, un altre argument a favor de la intervenció d'Antoni Genovard és la col·laboració a Sineu i a Artà amb l'escultor Gaspar Gener que, com tot seguit es veurà, té un paper destacat en la fàbrica algaidina.

3. ELS TRES PRIMERS TRAMS DE VOLTA DE LA NAU: LES CLAUS DE GASPAR GENER

Les obres de l'església nova avançaven a bon ritme. Cap al 20 de juny de 1575 s'anota al llibre de comptes els materials per a la construcció de les cintres, és a dir, les bastides de fusta que sustenten els nervis de la volta fins a la col·locació de la clau (fig. 4). Un dels pagaments més clars és el següent: «Més mostre aver pagat per pòlise de jurat a m^o Guillem Sastre per trenta y sis sous per cayrats y pins han comprats per a fer les síndries: I lliura XVI sous».⁴¹ El document no detalla si estaven destinades a les capelles laterals o bé a la nau.

Un altre albarà del 5 del mateix mes ens facilita el nom de l'escultor que va obrar una de les claus: «Més mostre aver pagat per albarà de jurat a mestre Janer, ymaginaire, sinch liures per la clau de dita obra: v lliures» (fig. 5).⁴²

La iconografia de les tres claus i el nom de l'autor, permeten identificar aquest mestre

amb Gaspar Gener I (doc. 1563-1590). Es tracta, en paraules de Marià Carbonell, de l'escultor «més competent» de la segona generació renaixentista, que mostra en el seu treball el «coneixement de l'escultura italiana, segurament a través dels gravats».⁴³ Pel que fa a la seva producció, és més aviat polifacètic, ja que se'l cita també com a pintor i és autor documentat del dibuix de la traça de l'església parroquial d'Artà. L'obra en què demostra les seves habilitats en el relleu i que el consolida com a escultor renaixentista és el retaule major de Sineu (1571-1588) (fig. 6-8).⁴⁴

La clau s'esculpí al taller de l'escultor a Ciutat de Mallorca i un dels carreters que treballaven per l'obra s'encarregà de transportar també «lo guarniment per apuyar la clau».⁴⁵ El picapedrer que feu la feina degué ser Jeroni Cortal que apareix en diversos rebuts relacionats

40. CARBONELL, M. *Op. cit.*, 2004, p. 214.

41. AMA, Comptes de Clavaris, 905, f. 217v. Altres pagaments al f. 198v, 214v, 221v.

42. AMA, Comptes de Clavaris, 905, f. 211r. Altres despeses són d'uns quants dies més tard: «Més mostre aver pagat per albarà de Pere Mulet a mestre Janer, ymaginaire, sinch liures per la clau de dita obra: v ll.» (f. 219r); «Més mostre aver pagat per pòlise de jurat a Pere Mulet sis liures deu sous y dos dines per tantes ne abie bestretas a mestre Tonet per la clau maior y a mestre Hierony: VI ll. x s. II» (f. 219r).

43. CARBONELL, Marià, «Gener, Gaspar». A: *GEPEB*. Vol. 2. Palma: Promomallorca, 1996. p. 255-259; CARBONELL, M. *Op. cit.*, 2004. p. 503.

44. MULET, B.; ROSSELLÓ, R.; SALOM, J. M. *Op. cit.* p. 107-119.

45. AMA, Comptes de Clavaris, 905, f. 221v. El rebut és anterior al 30 d'agost de 1575: «Més li passam en compte que mostre aver pagat per pòlise de jurats sis liures y vuyt sous an honorable Guillem Oliver per tres jornals y mix de carro y per aportar lo guarniment per apuyar la clau a le Iglésie y per tornar-lo en Ciutat y altres coses: VI ll. VIII s.».

FIG. 5. Clau de volta de l'Anunciació, Gaspar Gener.
Fotografia de Jaume Jaume Oliver.

FIG. 6. Panell de l'Anunciació, retaule major de Sineu, Gaspar Gener.
Fotografia de Joan Capellà Galmés.

FIG. 7. Clau de volta de la Nativitat, Gaspar Gener.
Fotografia de Jaume Jaume Oliver.

FIG. 8. Panell de la Nativitat, retaule major de Sineu, Gaspar Gener.
Fotografia de Joan Capellà Galmés.

amb aquesta obra.⁴⁶ Una vegada col·locada al centre de la volta l'escultor, juntament amb el seu taller, s'encarregà de policromar-la, com així ho testimonia el següent albarà: «Més mos-

tre aver pagat per albarà de jurat a mestre Janer, pintor, deu liures y sis sous per lo pintar de la segona clau: x ll. vi s.»⁴⁷ Es tractava de la segona clau, se sobreentén, amb la representació de la

46. AMA, Comptes de Clavaris, 905, f. 221v. «Més li passam en compte que mostre aver pagat per pòlise de jurats a mestre Hieroni Cortal dibuyt liures y són a compliment de tota la fayne ha feta ell y sos criats fins lo die de sincoisma del present any».

47. AMA, Comptes de Clavaris, 905, f. 230r. Altres despeses relacionades: «Més mostre aver pagat per albarà de jurats trenta set liures vuyt sous y sis dines las quals se són pagades per mans de mestre Joan Balaster, *olim* jurat, ço és quatre lliures per la clau [...]» (f. 230v); «Més mostre aver pagat per pòlise de Jurats a mestre Miquel Mulet, caletxo, vuyt sous per a tornar lo mestre en Ciutat qui pintà la clau: i ll. viii s.» (f. 231v); «Més mostre aver pagat a Miquel

FIG. 9. Clau de volta de l'Epifania, Gaspar Gener. Fotografia de Jaume Jaume Oliver.

FIG. 10. Clau de volta de la capella de sant Sebastià amb l'escut d'Algaida. Fotografia de Jaume Jaume Oliver.

Nativitat (fig. 7). La policromia de les tres claus es cobrí el més probable quan s'emblanquinà l'església cap a 1773-1774 i es perdé quan es retirà a la primera meitat del segle XX.⁴⁸

Cap al 25 de juny de 1576 es pagà per transportar, sembla que la tercera clau, la de l'Epifania (fig. 9).⁴⁹ També es va policromar: «Més mostre aver pagat per pòlisse de jurat a Sebastià Oliver quoranta set sous y deu diner per set dies ha provehit mestre Janer y un criat seu per a pintar la clau y sinch sous per una dieta per loguar sermonedor que per tot és: II ll. XII s. IIII». ⁵⁰ Una vegada col·locada a dalt de l'obra, va ser beneïda pel bisbe de Mallorca.⁵¹

Cap al 30 de juliol del 1577 es pagaren les feines del fuster que havia fet les cintres de fusta per a construir la volta i poder col·locar la clau de la capella de sant Sebastià corresponent al tercer tram (fig. 10). Porta al centre l'escut de la vila d'Algaida i la data de 1579, en aquest cas, no hi ha referència documental del transport de la clau i de si seria obra del taller de Gener.⁵² Per la qualitat, sembla més lligada al cercle de picapedrers que treballaven en la fàbrica i feien capitells i decoracions de les capelles.

Les tres claus de volta documentades de Gaspar Gener formen un cicle interromput dedicat als Set goigs de la Mare de Déu. A Al-

Coll, *olim* jurat, trenta sinch sous y mix per provisió dels mestres qui pintaren la clau de la dita Iglésia per assò per pòlisa de jurats: I ll. xv s.» (f. 234r).

48. SASTRE, M. *Op. cit.* p. 65.

49. AMA, Comptes de Clavaris, 905, f. 237r. «Més mostre aver pagat per pòlisa de jurats a Damià Munar de la vila per pòlisa de Jurats trenta y vuyt sous so és vint sous per lo port de la clau y adobs del carro se agastà per dita clau y quatorze sous per un gornal ha fet de la pedrera per dita obre y quatre sous [...]».

50. AMA, Comptes de Clavaris, 905, f. 242r.

51. AMA, Comptes de Clavaris, 905, f. 242r. «Més mostre aver pagat per pòlisse de jurat a m^o Cristòfol Fiol vint y quatre sous y sis dines per dos dietas an aportar lo trencadors de Ciutat y quatre sous per una letra [...] del Reverendíssim Senyor Bisbe per beneir la clau y deu sous y mix stigué a la obre per tot: I ll. IIII s. VI». Citat per MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 58.

52. AMA, Comptes dels clavaris 905. f. 257, «Més mostre aver pagat a Miquel Trobat, fuster, vuyt sous per a fer las síndries de la capella de Sant Sebastià: II. VIII s.».

Sobre la clau vegeu: BIBILONI, G.; CAPELLÀ, M. À.; MULET, J., *Op. cit.* p. 251-262.

gaida, s'esculpiren els tres primers: l'Anunciació, la Nativitat i l'Epifania. Tant per l'estil com per la iconografia representada es produí una ruptura del cicle, lligada a la interrupció de les obres a la nau central, com veurem més endavant. Pot ser que, com passà amb les voltes datades entre 1681 i 1684, els tres trams es contractessin de cop a un mateix artista i picapedrers fessin tota la feina.

Les similituds i analogies de les claus amb el retaule major de Sineu són evidents i mereixen un estudi específic que va més enllà de l'objectiu d'aquest article. Tant els plafons de Sineu,

com les claus de volta d'Algaida, anteriors o esculpides simultàniament, denoten «una bona eficàcia narrativa, però també algunes limitacions, que afecten sobretot a la construcció espacial».⁵³ Sens dubte, Gaspar Gener era un bon coneixedor de l'escultura italiana, ben segur que gràcies als gravats i als llibres impresos, ja que es descarta un viatge a Roma o Florència els grans centres de l'art europeu del segle XVI. Al seu reduït catàleg d'obres conservades, se li pot afegir, vistes les referències documentals, aquestes tres claus de volta en pedra.

4. LA PARALITZACIÓ DE LES OBRES

Devers el 1578 les obres de les tres primeres arcades i les capelles laterals devien estar prou avançades, quan s'iniciaren un grapat de tasques d'embelliment i preparació per a l'entrada en ús d'aquest àmbit. El maig d'aquell any a mestre Antoni Cifre, picapedrer, se li devien 26 lliures per haver mogut les campanes a dalt de l'obra nova, car la situació en el modest campanar de l'església medieval, probablement un de paret, feia que no se sentissin prou. Més eloqüent d'aquest avanç de la reforma, és que el 1579 se li pagà al mateix mestre per «fer payment a la iglésie nova», per això es requerí mitja talla més.⁵⁴ Mentre que el 1589 es pavimentaven algunes capelles.⁵⁵

El Consell debaté en diverses vegades un aspecte prou significatiu: el trasllat de la trona i de «lo portal de le iglésie» a un nou emplaçament. El primer cop que es discutí aquesta

qüestió fou l'11 de juny de 1579, però el març de 1588 encara no s'havia trobat una solució satisfactòria.⁵⁶ Pel que fa a la façana, cal dir que en comparació amb el lateral dret de l'edifici, que es veu del tot, part dels carreus que la conformen són irregulars i no segueixen el mateix patró de tall que el lateral dret (fig. 2-3). Tal vegada, serien part de la façana medieval desmuntada quan es traslladà el portal i que es reutilitzaren en la nova. Cal tenir en compte que, segons la hipòtesi que es planteja, el nou edifici se superposava a part de l'estructura antiga i estaven connectades longitudinalment i es podia haver desmuntat part de l'antiga façana.

En la distribució de l'edifici actual, més ample i llarg que l'antic, també es va obrir un portal lateral emplaçat a l'actual capella de sant Sebastià del qual s'observen les restes d'un arc apuntat i dos capitells. Es tapià a mitjans del

53. CARBONELL, M. *Op. cit.* 1996. p. 255-259

54. AMA. Actes de Consells 21. f. 67v, 70r. MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 58

55. AMA. Comptes de Clavaris 880. f. 107v.

56. AMA. Actes de Consells 21. f. 80r, 100r, 177v. 1588, març, 25 «E més fonch proposat per lo jurat Guillem Oliver, jurat, y en nom de tots com tanim nesisitat de mudar lo portal della iglésia y la trona sino donaran loch da fer dita obra y per tot lo Consel fonch votat y determinat que los jurats tingan loch ha fer lo que-ls aparexerà y per ells sarà ben vist». Citat per MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 60.

segle XVIII de resultes de la construcció de la capella del Roser, com indicà Pere Mulet.⁵⁷ El 1572, segons l'ordinació de la visita pastoral, s'esmenta la «*portam novam*» i es mana que es construeixin unes grades per evitar el pas d'animals i la brutor just per davant del nou accés. De fet, el 1579 encara no s'havien fet i el rector recordava que el bisbe havia manat fer unes «graias davant lo portal del fossar». Pel que ha quedat, sembla un portal molt simple, sense cap classe de decoració escultòrica al timpà i sense arquivoltes. Tan sols hi ha dos capitells amb voluta i palmetes, desiguals entre ells, que són molt similars pel que fa a la decoració al de la creu del Colomer, datada el 1579 i obrada pel taller d'Antoni Genovard.⁵⁸ Finalment, un altre element que indica que es dissenyà com a portal i no com a capella és la clau de volta que porta l'escut d'Algaida amb la data gravada de 1579 (fig. 10). Els dos ingressos de l'edifici tenen l'escut de la vila.

Les últimes intervencions corresponents al final del segle XVI són l'inici de la torre del campanar i la construcció del cor. Cap al 1589 es treballa en la «capella al peu del campanar» i, un temps després, en la «cambra de la torra».⁵⁹ El març de 1591 el rector aportà una ordinació als jurats instant que «dintre dos anys se acapia la torra de la isglésia», de fet, ja havia passat prop d'un any i quatre mesos d'en-

çà que el bisbe ho havia ordenat. Per avançar més ràpid, s'acordà fer un nou tall.⁶⁰ No ens estendrem més en aquest significatiu element de l'edifici algaidí, tan sols assenyalarem que la conclusió definitiva, sense tenir en compte les remodelacions del segle XVIII, es produí uns anys després, cap a 1641-1645.⁶¹

Una altra de les ocupacions dels jurats era el mal estat de conservació de la sagristia que era «insuficient» i inapropiada per la conservació dels ornaments, un espai, que devia trobar-se en la part malmesa de l'edifici medieval. En una ordinació del bisbe de l'any 1595 s'instava a la seva reforma, en un principi, es volia que es mudàs «a hont està el cor i lo cor mudar-lo a la capella dels Serveres». Un any després, el 31 de gener de 1596, encara no s'havia resolt i es dubtava amb diferents espais, «és estat manat que fasam un cor alt alle capella de Santa Lucia i lo que vuy és cor seria aquí a hont és vuy sacrestia». Finalment, segons indicació del bisbe es va prendre una decisió definitiva: «que dit cor sa fassa al cap deval della iglésia».⁶²

Per a dur a terme aquest espai, el 3 de maig del mateix any, el rector havia fet venir els «mestres de Cineu, los quals dieren no poden ni volen fer feyne per manco de VIII sous per cada jornal, los mestres i la despessa i dos fadrins que tenen volen VI sous quada un». Així, ho comunicava als jurats i les obres ja s'havien

57. MULET, P. *Op. cit.*, 1995. p. 24.

58. MULET, Pere. «Notes sobre les creus del terme d'Algaida», *Es Saig.* vol. 7 (1981). p. 9-12.

59. AMA. Comptes de Clavaris 880. f. 102r, 139r.

60. AMA. Actes de Consells 21. f. 229r.

61. AMA. Actes de Consells 25. f. 171v-172r. MULET, P. *Op. cit.* p. 23.

62. AMA. Actes de Consells 22. f. 92v, 44v.

FIG. 11. Cor. Fotografia de l'autor.

iniciat el 6 d'octubre.⁶³ L'arc rebaixat descansa sobre pilastres amb decoració de filiació renaixentista similar a les de la línia d'imposta i porta un escut d'Algaida policromat, anàleg al de la capella de sant Sebastià (fig. 11-12). Una altra vegada la documentació no ens indica els noms dels mestres, però surt el topònim de Sineu i hi participa de forma activa Jeroni Cortal.

Més o menys cap a 1639, com assenyalà Miquel Sastre, l'obra es paralizà fins al 1680.⁶⁴ Les raons, sense que es disposi d'una notícia concreta als llibres de consells de la universitat, segurament són de tipus econòmic. Per una banda, una part de l'esforç es dedicava a culminar el campanar i, per altra, al manteniment de

l'església medieval que encara devia continuar en peu, entre altres aspectes. L'obra es reprenqué cap al 1680 quan es contractaren els tres trams de volta amb el suport econòmic de la família Armengual, que posaren les seves armes a la segona d'elles. Aquests tres trams marquen un ritme constructiu ràpid, com evidencien les dates inscrites: 1680, 1681 i 1684. A més, el 1692 es concloué l'edifici amb un absis cobert, no amb volta de creueria com la resta de la nau, sinó amb volta de canó, que el diferencia de la tipologia constructiva del segle XVI seguida en altres edificis lligats a Genovart.⁶⁵

Gairebé havia transcorregut un segle entre l'obra dels primers tres trams de la nau i els se-

63. AMA. Actes de Consells 22. f. 45v, 50v.

64. SASTRE, M. *Op. cit.* p. 31.

65. MOREY CARBONELL, Baltasar. «Els rectors Armengual d'Algaida i el Santuari de la Pau». A: *Certamen Literari de Castellitx. Obres premiades*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 1968-1995. pp. 143-157; MARTÍNEZ, B.; MOLINA, F. *Op. cit.* p. 65.

güents, aquest interval de temps, explica la interrupció del cicle iconogràfic del segle XVI, dedicat als Goigs de la Mare de Déu. En aquesta segona fase, s'esculpiren altres temes lligats als nous promotors, en qualsevol cas, l'estudi de la fàbrica durant el segle XVII mereix una investigació acurada i més detallada.

Tanmateix, sense l'església acabada i pel nombre de capelles en ús si ens atenem a les visites pastorals, degué coexistir part de l'església medieval. La connexió entre els tres trams construïts al segle XVI, més alt i ample, i l'edifici medieval, més baix i estret, es degué resoldre amb una estructura provisional de fusta que evitàs l'entrada d'aigua i brutors. Cal recordar que la part nova devia superposar-se en part a la vella.

La documentació escrita, ara per ara, no deixa clar si les capelles laterals i els contraforts dels tres trams de volta de la nau construïts cap a 1680 ja estaven fetes. La hipòtesi que plantejam és que no, tot i que els culs de llàntia de la volta de creueria de les capelles laterals i els de la línia d'imposta del claristori comparteixen característiques formals amb la zona construïda durant el segle XVI. Caldria una lectura d'estratigrafia vertical molt acurada per veure si es pot detectar un tall entre la construcció del segle XVI i la del segle XVII que, en part, s'intueix en la zona del portal lateral actual. En favor de la hipòtesi que

FIG. 12. Clau de volta del cor amb l'escut d'Algaida.
Fotografia de l'autor.

aquests trams no tenien les capelles laterals, cal indicar que la capella de sant Joan es contractà simultàniament als trams centrals i porta la data inscrita de 1681 a la clau de volta.⁶⁶ L'estil de la clau de la capella de l'Assumpció al mateix tram, sembla de la mateixa cronologia. Les altres dues capelles no es poden veure les claus de volta atès que estan tapades per afegits corresponents a les modificacions fetes durant la segona meitat del segle XIX. Finalment, un altre indicatiu de la construcció simultània de trams i capelles laterals, la tenim a l'alçat exterior i les gàrgoles dels contraforts. Les dels tres trams corresponents al segle XVI són de formes zoomòrfiques amb trets estilístics tardogòtics, mentre que les de la zona del XVII, són barroques.

5. A MANERA DE CONCLUSIÓ

L'església parroquial d'Algaida forma part del conjunt d'arquitectura eclesiàstica religiosa mallorquina del segle XVI amb característiques gòtiques. Tot i que no es demostra del tot, s'han aportat algunes dades noves que permeten pensar que Antoni Genovard fou el res-

ponsable de la traça. Es tracta del picapedrer més actiu a la part forana de l'illa, que manté vigent la cultura arquitectònica d'herència medieval, juntament amb els seus col·laboradors. També es demostra la coexistència de l'antiga església i la nova, almenys durant un segle, ja

66. AMA. Actes de Consells. f. 145r.

que s'edificava abans de demolir. No es destrueix l'antic fins que el nou edifici no pot garantir les celebracions litúrgiques. Finalment, es demostra amb la documentació una nova cronologia pels tres primers trams de volta i s'atri-

bueix l'autoria de l'escultura a Gaspar Gener. Com passà amb les obres plàstiques, a l'església algaidina hi intervingueren alguns dels artistes de més renom de l'època.

08

Miquel Salvà Munar i la *Real Academia de la Historia* (1829-1852)

Ramón García Palacios

1. INTRODUCCIÓ

Miquel Salvà Munar (Algaida, 1792-Palma, 1873) és un cas paradigmàtic dins la història de l'església de la Mallorca contemporània. Malgrat el protagonisme històric, bisbe de Mallorca entre els anys 1851 i 1873, no ha sigut objecte d'estudis específics que analitzin la trajectòria professional en totes les seves vessants. L'única excepció és la biografia *El Obispo Salvà: un capítulo en la historia de Mallorca del S. XIX* que l'any 1968, amb motiu de la proclamació de fill il·lustre de la vila, encarregà l'Ajuntament d'Algaida al canonista Antonio Pérez Ramos.¹

El futur bisbe de Mallorca presenta un currículum professional semblant al d'altres protagonistes de la vida religiosa de la Mallorca del segle

XIX, com per exemple, el bisbe solleric Bernat Nadal i Crespí (Sóller, 1746-Palma, 1818),² però el tractament per part de la historiografia local no ha sigut el mateix. Pérez Ramos apunta dues possibles raons: per una banda, la manca d'oportunitat una vegada desaprovechada la commemoració de l'òbit, i per l'altra «[...] el recelo de sacar a la luz y el temor de defender airoosamente a un obispo que militara, en sus años jóvenes, en las filas del liberalismo [...]».³ Desconec el pes real d'aquestes motivacions, però resulta evident, per una banda, que hi ha hagut un abandonament per part de l'historiador local cap a la figura del bisbe algaidí i, per l'altra, la necessitat d'una actualització en profunditat de la seva trajectòria,

1. PÉREZ RAMOS, Antonio. *El Obispo Salvà: un capítulo en la historia de Mallorca del S. XIX*. Palma: [s.n.] (Antigua Impr. Guasp), 1968. (Ángel; 4).

2. Vegeu l'article de FULLANA PUIGSERVER, Pere. «Bernat Nadal i Crespí, bisbe de Mallorca (1794-1818): formació, experiència professional i projecte pastoral» a FULLANA PUIGSERVER, Pere i GAMBÚS SAIZ, Mercè (coords.). *El bisbe Nadal i la Catedral de Mallorca en el bicentenari de la Constitució de 1812*. Palma: Publicacions Catedral de Mallorca, 2013. p. 53-84. (Seu de Mallorca; 7).

3. PÉREZ RAMOS, Antonio. *Op. cit.* p. 14.

atesa la rellevància i la transcendència de les actuacions que dugué a terme.

Miquel Salvà va ser una persona erudita dotada d'una gran intel·ligència que va mostrar sempre una inclinació i dedicació especial cap als assumptes relacionats amb la història i la cultura. Aquesta sensibilitat es va manifestar en l'ocupació de càrrecs de rellevància en institucions culturals significatives, tant en l'àmbit local com estatal. Jo centraré la meua investigació en analitzar la presència de Salvà en una d'aquestes institucions, concretament

al període de residència a Madrid i als aproximadament 13 anys (1829-1852) d'activitat a la *Real Academia de la Historia* (RAH), institució fonamental en la conservació del patrimoni arqueològic en el segle XIX. Per a prospectar l'activitat de Salvà a la RAH em centraré en documentació procedent de l'Arxiu de la RAH. També fonamental és la consulta dels resums de les actes de les sessions de l'Acadèmia recollides per Jorge Maier Allende a *Noticias de Antigüedades de las Actas de Sesiones de la Real Academia de la Historia*.⁴

2. BREU PERFIL BIOGRÀFIC DE MIQUEL SALVÀ MUNAR (1792-1852)

Miquel Salvà Munar segons consta a la partida de baptisme va néixer a Algaida el 5 de gener de 1792.⁵ Els seus pares Melcior Salvà i Joana Maria Munar contragueren matrimoni a la vila el 8 d'abril de 1791.⁶ La família paterna procedia de Puigpunyent i Calvià, i la materna era natural d'Algaida. El matrimoni Salvà-Munar va tenir vuit fills: Miquel, Jaume,⁷ Melcior,⁸ Margarida,⁹ Pere Josep (que sembla morí poc temps després de néixer),¹⁰ un altre Pere Josep,¹¹ Antoni Josep¹² i Joana Maria Pabla.¹³

Poques notícies tenim sobre l'activitat econòmica familiar. Bartomeu Pasqual i Arrom a

la seva *Miscel·lània*, amb motiu de l'entrada solemne com a bisbe de Mallorca insereix la següent notícia: «Llegada y entrada de obispo. Domingo de Ramos 4 de abril 1852 á las diez de la mañana, llegó a este puerto en el vapor *Mallorquín* el Yllmo. Sr. D. Miguel Salvá y Munar obispo de Mallorca hijo de un pobre zapatero de Algaida y desde el muelle fue acompañado al palacio episcopal por varios canónigos». ¹⁴ La concepció de «pobre» no degué ser tan real com es desprèn del fet que dels set fills del matrimoni Salvà-Munar, tres estudiaren carreres universitàries: Miquel, el primogènit, aconseguí el

4. Jorge Maier Allende (Madrid, 1961) és doctor en Prehistòria i Arqueologia i ha publicat tres volums amb els resums de les actes de les sessions: *Noticias de Antigüedades de las Actas de Sesiones de la Real Academia de la Historia (1738-1791)*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2011; *Noticias de Antigüedades de las Actas de Sesiones de la Real Academia de la Historia (1792-1833)*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2003 i *Noticias de Antigüedades de las Actas de Sesiones de la Real Academia de la Historia (1834-1874)*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2008. La catalogació de les *Noticias de Antigüedades* s'ha estructurat en cinc toms: 1738-1791, 1792-1833, 1834-1873, 1874-1911 i 1912-1939. D'aquests cinc toms encara resten pendents per publicar els darrers dos períodes.

5. Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM). Algaida, baptismes, I/03-B/13 (1792-1806) f. 1r.

6. ADM. Algaida, matrimonis, I/03-M/07 (1785-1842) f. 26.

7. ADM. Algaida, baptismes, I/03-B/13 (1792-1806) f. 31r.

8. ADM. Algaida, baptismes, I/03-B/13 (1792-1806) f. 69r.

9. ADM. Algaida, baptismes, I/03-B/13 (1792-1806) f. 157.

10. ADM. Algaida, baptismes, I/03-B/13 (1792-1806) f. 182v.

11. ADM. Algaida, baptismes, I/03-B/14 (1806-1814) f. 2r.

12. ADM. Algaida, baptismes, I/03-B/14 (1806-1814) f. 23v.

13. ADM. Algaida, baptismes, I/03-B/14 (1806-1814) f. 53v.

14. Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). Miscel·lània Pasqual, tom XIX (A). Còdex 141, fs. 18-19.

doctorat en Cànon i Lleis a la Universitat Literària de Mallorca l'any 1822;¹⁵ Jaume es va llicenciar en Cirurgia Mèdica a Barcelona l'any 1824¹⁶ desenvolupant una important carrera mèdica a Navarra, Madrid, Barcelona i València; i Pere Josep aconseguí el batxillerat en Dret Civil també a la Universitat Literària de Mallorca l'any 1829, i seguint les passes del seu germà Miquel, s'instal·là a Madrid i va ser director de la Biblioteca de la Casa d'Osuna i elegit diputat per les Balears en diverses convocatòries.¹⁷ El fet que tres germans cursaren estudis universitaris és il·lustratiu de que la família Salvà-Munar formava part d'una classe mitjana acomodada amb una situació econòmica solvent. A l'Arxiu Municipal d'Algaida es conserva documentació tributària sobre les propietats econòmiques i fa-

miliars que precisament constaten aquest fet.¹⁸

La trajectòria professional de Miquel Salvà abans del nomenament com a màxim responsable de l'església de Mallorca presenta dues etapes clarament diferenciades i marcades pel trasllat a França l'any 1824-1825. La primera 1809-1825 i la segona 1825-1851.

La primera etapa, transcorreguts els anys d'infantesa, abraça els anys de 1809 a 1825. En aquesta etapa, desenvolupada íntegrament a Mallorca, la trajectòria professional de Salvà oscil·là entre l'administració diocesana i l'administració civil, destacant els càrrecs de vicari de la parròquia de Sant Jaume de Palma que desenvolupà a partir de l'any 1817 i els càrrecs de vocal i secretari de la Diputació Provincial de Palma entre els anys 1820 i 1823;

TAULA I. FORMACIÓ I CÀRRECS ECLESIASTICS (1792-1824)

DATA	FORMACIÓ I CÀRRECS ECLESIASTICS
06/12/1797	Confirmació
22/09/1809	Primera tonsura clerical
27/06/1812	Exercicis per a oposicions càtedra de Filosofia Lul·liana al Seminari de Palma
21/04/1815	Sol·licitud ordenació majors
14/09/1815	Diaconat
08/06/1816	Presbiterat a títol de patrimoni
21/05/1816	Concurs a curatos Inca i Felanitx
16/01/1817	Vicari de la parròquia de Sant Jaume
06/10/1817	Concurs a curatos parròquia Santa Creu

15. ADM. Relació de mèrits a favor de D. Miquel Salvà Munar. Diari del bisbe Antonio Pérez de Hirias (1826-1838), fs. 339-340r.

16. Archivo del Museo Nacional de Ciencias Naturales (AMNCN). Relación de méritos de don Jaime Salvà y Munar. ACN0141/391. Sobre el perfil biogràfic de Jaume Salvà veure l'excel·lent treball de MARCH NOGUERA, Joan. *Jaume Salvà i Munar i el mallorquinisme científic*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 2001. (Pere Capellà; 7).

17. Arxiu Històric de la Universitat de les Illes Balears (AHUIB). Alumnes. Certificats d'estudis. ACE 53 (1822-1829). Expedient de Pere Josep Salvà Munar.

18. Un bon exemple d'aquest tipus de documentació econòmica i fiscal la podem localitzar a la sèrie de contribució territorial com l'amillament o el repartiment de la contribució d'immobles, cultius i ramaderia. Vegeu Arxiu Municipal d'Algaida (AMA). Amillament (1861) signatura 5.12.2./1564 f. 248 i Repartiment de la contribució d'immobles, cultius i ramaderia (1854-1861) signatura 5.12.4./1618.

DATA	FORMACIÓ I CÀRRECS ECLESIASTICS
30/01/1819	Concurs a curatos Sant Joan
Curs 1818/19	Càtedra d'Humanitats al Seminari i president de les conferències escolars en absència i malalties del rector i vicerector
24/02/1824	Concurs a curatos Santa Margalida, Petra, Manacor i Santa Creu
13/06/1824	Proposat bibliotecari major de la Biblioteca Reial i Episcopal de Mallorca

(Font: PÉREZ RAMOS, Antoni. *Op. cit.*)

TAULA 2. CÀRRECS A L'ADMINISTRACIÓ CIVIL (1820-1823)

DATA	CÀRRECS A L'ADMINISTRACIÓ CIVIL
24/05/1820	Vocal de la Diputació Provincial
26/05/1820	Secretari de la Diputació Provincial
22/11/1822	Dimissió com a secretari Diputació Provincial
04/11/1823	Continua com a vocal Diputació Provincial

(Font: PÉREZ RAMOS, Antoni. *Op. cit.*)

Aquesta primera etapa es completà amb la formació universitària: doctorat en Cànon i Llei a la Universitat Literària de Mallorca el 13 de febrer de 1822.

Miquel Salvà el podem emmarcar ideològicament en el sector liberal moderat, i per això, després del Trienni Liberal (1820-1823) es va veure obligat a traslladar-se a França. Retornat de l'exili, va fixar la residència a Madrid i

aquí desenvolupà la segona etapa de formació professional fins al nomenament episcopal. Aquesta etapa, de 1825 a 1851, la va dur a terme íntegrament a la Cort i es va caracteritzar pels nomenaments de càrrecs en institucions culturals de gran projecció en la societat de l'època. També en aquesta etapa, Salvà compaginà les tasques a Madrid amb altres nomenaments a Mallorca:

TAULA 3. CÀRRECS A L'ADMINISTRACIÓ CIVIL (1829-1845)¹⁹

DATA	ADMINISTRACIÓ CIVIL
18/04/1829	Acadèmic corresponent de la RAH
02/04/1831	Acadèmic supernumerari de la RAH

19. Durant l'estada a Madrid fins al nomenament episcopal, també rebé altres nomenaments i distincions: comissionat per la Junta Política, subdelegat general d'Impremtes i Llibreries del Regne i Suprem Consell de Castella per a diverses obres nacionals i estrangeres, membre de la Real Acadèmia de la Llengua Espanyola, membre de la Real Acadèmia de la Història de Bèlgica, conseller reial d'Instrucció Pública i comissari i auditor honorari del Tribunal de la Rota, entre d'altres. *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Mallorca* (BOEOM), nº 282, 1873, p. 233-236.

DATA	ADMINISTRACIÓ CIVIL
29/12/1832	Cronista oficial del Regne de Mallorca
16/07/1833	Bibliotecari interí de la RAH
08/02/1834	Membre de la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País
21/02/1834	Redactor de la Gaceta de Madrid
06/06/1835	Bibliotecari de la Casa d'Osuna
10/08/1836	Acadèmic numerari de la RAH
24/11/1837	Tresorer de la RAH
19/02/1840	Oficial Secretaria Interpretació de Llengües
11/12/1843	Bibliotecari major d'Isabel II
16/05/1845	Censor de la RAH

(Font: PÉREZ RAMOS, Antoni. *Op. cit.*)

Com veiem, ens trobem davant un perfil professional clàssic de funcionari del segle XIX amb predilecció per les tasques mecàniques, però sense deixar de banda una predisposició especial cap a aquells assumptes de sensibilitat històrica i cultural. En aquest sentit, la dimensió dels càrrecs als quals Miquel Salvà optà, i en molts dels casos desenvolupà,

n'és un bon exemple. A més, aquesta sensibilitat amb el món cultural té una doble dimensió: per una banda, li va permetre establir vincles i contactes amb els cercles més il·lustrats tant de la Cort com de Mallorca; i per l'altre, també li va permetre convertir-se, en alguns casos, com veurem en els següents apartats, en nexes d'unió entre el món cultural illenc i Madrid.

3. LA REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA: L'ARQUEOLOGIA COM A DISCIPLINA I LA PROTECCIÓ DEL PATRIMONI AL SEGLE XIX

La RAH es va configurar al llarg dels segles XVIII i XIX com una institució cabdal que va permetre la institucionalització de l'Arqueologia com a disciplina acadèmica i científica i que a més va promulgar les primeres accions legislatives destinades a protegir el llegat monumental de l'antiguitat.²⁰

Dins la conjuntura favorable de l'època, la RAH es va perfilar com la principal institució

de l'arqueologia espanyola en els segles XVIII i XIX mitjançant l'impuls de diversos projectes de gran projecció social: els viatges literari-arqueològics, la recuperació del llegat andalusí, la investigació del món preromà des d'un punt de vista filològic, la formació d'un corpus documental epigràfic, numismàtic i de geografia antiga, l'emmagatzemat d'un ric monetari i la formació d'una biblioteca especialitzada, així

20. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2011. p. 13.

com la redacció d'un nombre important de memòries i dissertacions.²¹

La RAH es va inaugurar l'any 1735 com a tertúlia il·lustrada. Els contertulians s'adreçaren al monarca Felip V perquè autoritzés aquestes reunions i els concedís protecció. L'autorització va ser concedida per Reial Cèdula el 17 de juny de 1738. En aquest document, cèdula fundacional de la institució, es pot llegir a l'article 1:

«Dirigiendose la ereccion de esta Academia principalmente al cultivo de la Historia, para purificar, y limpiar la de nuestra España de las fábulas, que la deslucen, è ilustrarla de las noticias, que parezcan mas provechosas, será su primer empresa la formacion de unos completos *Annales*, de cuyo ajustado, y copioso Indice se forme un *Diccionario Historico-Critico universal de España*, y sucesivamente quantas Historias se

crean utiles para el mayor adelantamiento, tanto de las Ciencias, como de Artes y Literatos, que historiadas, se hacen sin duda mas radicalmente comprensibles».²²

Per desenvolupar aquesta tasca, l'Acadèmia es va organitzar en tres categories d'acadèmics: 24 numeraris, 24 supernumeraris i un nombre indeterminat d'honoraris —bàsicament destinat, en principi, a aquelles persones que residien fora de la Cort i que pels seus mèrits es considerava que podrien ser útils col·laboradors en les tasques acadèmiques—. D'entre els primers, es designaren els càrrecs de director, secretari i censor.²³

A continuació, una sèrie de dates claus en la configuració de l'Acadèmia com a institució de referència en matèria de conservació del patrimoni, des de finals del segle XVIII fins a la primera meitat del XIX:

TAULA 4. MARC NORMATIU DE LA RAH (1738-1850)

DATA	NORMATIVA	CONTINGUT
17/06/1738	Reial Cèdula	Cèdula fundacional. Primers estatuts
15/11/1792	Reial Cèdula	Carles IV aprova uns nous estatuts. Reorganització de tasques i creació de la Sala d'Antiguitats
06/07/1803	Reial Cèdula	Atribucions en matèria de conservació dels monuments antics
25/02/1847	Reial Decret	Nous estatuts i reorganització de tasques

(Font: MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2003, 2008 i 2011)

D'entre la normativa anterior, especialment significatives per al desenvolupament de la RAH foren la Reial Cèdula de 6 de juliol de 1803 i el Reial Decret de 25 de febrer de 1847. La primera va tenir importants repercussions

en la institució, ja que amb la seva implementació, l'Acadèmia va haver d'assumir una important tasca que va coordinar mitjançant la Sala d'Antiguitats i la xarxa d'acadèmics.²⁴ La segona, va tenir dos impactes immediats. En pri-

21. Ídem, p. 15.

22. Reial Cèdula Fundacional de 17 de juny de 1738 [en línia]. Madrid, 1792. <https://www.rah.es/wp-content/uploads/2015/01/Real_Cedula_Fundacional.pdf> [Consulta: 02 desembre 2021].

23. RUMEU DE ARMAS, Antonio. *La Real Academia de la Historia*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2001. p. 40-47.

24. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2003. p. 12-13.

mer lloc, va significar la reorganització dels membres de l'Acadèmia. Els acadèmics supernumeraris —categoria que va desaparèixer— es convertiren automàticament en numeraris. Els honoraris, que quedaren reservats als erudits estrangers, també es convertiren a la classe de número, però els seus nomenaments s'havien d'alternar amb els de lliure elecció. I, en segon lloc, per millorar l'eficàcia en les tasques

acadèmiques, es crearen diverses seccions específiques organitzades segons les distintes branques de la investigació històrica. Aquestes seccions van durar poc temps, mantenint-se únicament les juntes de comissió. Llavors, les tasques acadèmiques es realitzaren per comissions accidentals: aquelles que l'Acadèmia considerava que s'havien de crear per resoldre un assumpte concret.²⁵

4. MIQUEL SALVÀ MUNAR I LA REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA (1829-1852)

Miquel Salvà formà part de la RAH entre els anys 1829 i 1852. Els nomenaments que va rebre en els tretze anys de presència a la institució foren els següents:

- Acadèmic corresponent (18 abril 1829)²⁶
- Acadèmic supernumerari (2 abril 1831)²⁷
- Acadèmic numerari (10 setembre 1836)²⁸
- Acadèmic corresponent (24 setembre 1852)²⁹
- També durant el marc cronològic analitzat desenvolupà els següents càrrecs:
 - ♦ Bibliotecari interí (del 16 de juliol al 9 d'agost de 1833). El 15 de juliol de 1833 morí el bibliotecari José Sabau y Blanco, nomenat bisbe d'Osma, però que no arribà a prendre possessió. Miquel Salvà

ocupà el càrrec uns dies interinament fins al nomenament d'Antonio Siles y Fernández com a nou bibliotecari.³⁰

- ♦ Tresorer, en tres etapes diferents convertint-se en el tresorer XXIII, XXV i XXVII de la corporació: del 24 de novembre de 1837 al 7 de novembre de 1841, del 16 de desembre de 1842 al 9 de desembre de 1843 i del 20 de desembre de 1844 al 16 de maig de 1845.³¹
- ♦ Censor, a partir del 16 de maig de 1845, convertint-se en el censor número LIV de l'Acadèmia. Exercí el càrrec fins al 10 de gener de 1851.³² Malgrat el nomenament formal, Miquel Salvà ja exercia aquesta activitat des de la dècada dels anys trenta.

25. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2008. p. 47-50.

26. Admès en junta de 18 d'abril de 1829, Miquel Salvà donà les gràcies en junta del 17 de setembre del mateix any. Vegeu *Real Academia de la Historia: Catálogo de sus individuos: Noticias sacadas de su archivo a Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom CLXXV, nº I, 1978. p. 94.

27. Ascendit supernumerari en junta del 2 d'abril de 1831 va llegir en tres juntes del mes de juliol del mateix any el treball *Vida del arzobispo Carranza*. *Ibidem*.

28. El 18 de juliol de 1836 presentà el treball *Ilustración a las Cortes de León de 1020 y de Coyanza de 1050* que li suposà l'ascens a numerari per acord de junta de 10 de setembre de 1836. *Ibidem*.

29. Després del nomenament com a bisbe de Mallorca el 5 de setembre de 1851, Miquel Salvà retornà a la illa. Per residència fora de Madrid tornà a la classe de corresponent. *Ibidem*.

30. *Anuario*. Madrid: Real Academia de la Historia, 1998. p. 127.

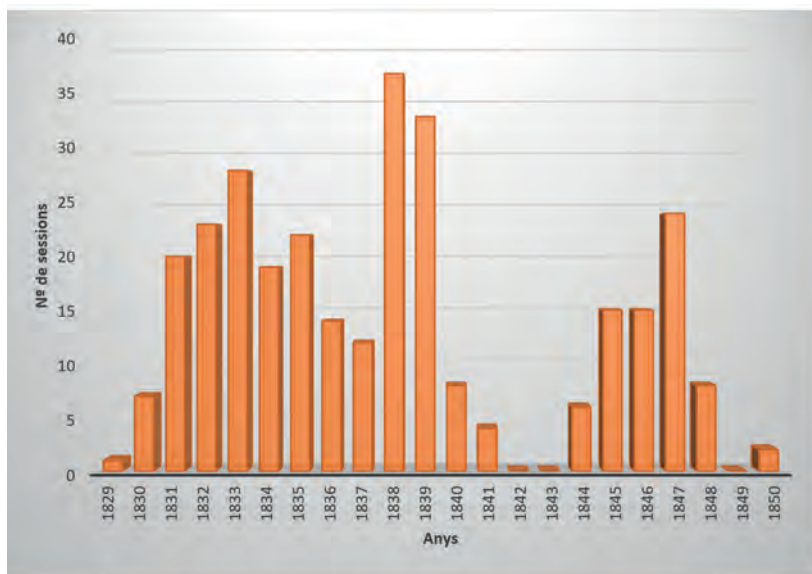
31. *Ídem*, p. 143-144.

32. *Ídem*, p. 112.

Els membres de la RAH es reunien una vegada per setmana, i des de finals de l'any 1746, la celebració de juntes es traslladà del dilluns al divendres, pràctica que s'ha mantingut inalterada fins als nostres dies. Quantitativament, he pogut constatar la presència de Miquel Salvà

en 298 sessions de l'Acadèmia. Del total, en 287 Salvà assistí presencialment i en 11 fou al·ludit, sense tenir constància de la seva assistència. Cronològicament, el període amb més presència del futur bisbe de Mallorca és de 1831-1839 amb 208 sessions i de 1845-1847 amb 54 sessions.³³

GRÀFICA I. PRESENCIA DE MIQUEL SALVÀ A LES SESSIONS DE LA RAH (1829-1850)

(Font: MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2003 i 2008)

La primera presència de Miquel Salvà a les actes de les sessions de la RAH és del 10 d'abril de 1829. En l'esmentada sessió es va llegir una carta enviada per Salvà que incloïa la *Dissertació sobre la pàtria d'Anibal*, treball escrit per Salvà l'any 1828.³⁴ En la referida sessió va ser proposat acadèmic corresponent. Després d'aquesta al·lusió, el 18 d'abril del mateix any va ser designat acadèmic corresponent i a partir

d'octubre de 1830, la presència de Salvà a les actes de l'Acadèmia començà a ser una constant.

Deixant de banda la presència numèrica en les actes, més interessants resulten les intervencions del futur bisbe, un total de 42 intervencions. He estructurat aquestes en cinc grans seccions o apartats:

33. Recordem que l'11 de desembre de 1843 fou nomenat bibliotecari major d'Isabel II i que fins l'any 1844 també exercí de bibliotecari de la Casa d'Osuna. Aquesta alternança de càrrecs minvà la presència de Salvà a l'Acadèmia. Sobre l'activitat a la Biblioteca Reial es conserva molta documentació, majoritàriament correspondència, a l'Archivo General de Palacio (AGP). També a l'Archivo Histórico de la Nobleza (AHNOB) existeix documentació sobre el pas de Salvà per la institució (OSUNA, CT. 524). Sobre la Biblioteca de la Casa d'Osuna vegeu: CANGRÒS I ALONSO, Núria. *La Biblioteca de la Casa d'Osuna: una aproximació a partir de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques* [en línia]. Màster en Biblioteques i Col·leccions Patrimonials, Facultat d'Informació i Mitjans Audiovisuals, Universitat de Barcelona, curs 2021. Tutor: Jesús Gascón García. <<http://hdl.handle.net/2445/181146>> [Consulta: 14 desembre 2021].

34. El treball es va publicar a *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, gener de 1893, p. 6-10 i febrer de 1893, p. 17-22.

4.1. INSPECCIÓ D'ANTIGUITATS

Com he mencionat anteriorment, un dels punts normatius claus de la RAH en l'etapa fundacional va ser la promulgació de la Reial Cèdula de 6 de juliol de 1803. La importància d'aquesta normativa és cabdal, ja que es tracta de la primera acció legislativa promulgada en Espanya referent a la conservació i protecció del patrimoni històric, arqueològic i artístic. Mitjançant la disposició, s'atorgava a l'Acadèmia la facultat d'inspecció d'antiguitats de tot el Regne. D'aquesta forma, la institució començà a rebre distintes comunicacions sobre troballes arqueològiques, excavacions i propostes per a la conservació monumental. La Sala d'Antiguitats començà a recollir objectes i material arqueològic conformant una col·lecció d'antiguitats. Dues eren les vies per les quals l'Acadèmia rebia notícia dels descobriments o d'incidències relacionades amb les antiguitats. Per una banda, directament mitjançant la seva xarxa d'acadèmics corresponents, autoritats civils o eclesiàstiques; i per l'altre, mitjançant la notificació de la Primera Secció d'Estat que requeria a l'Acadèmia l'informe preceptiu que passava a la Sala d'Antiguitats.³⁵

Vegem alguns exemples amb la intervenció directa de Miquel Salvà:

- El 22 d'octubre de 1830 es va nomenar una comissió integrada per Antonio Sanz, Antonio Siles i Miquel Salvà per informar sobre l'estat de conservació de les antiguitats del jaciment de Cabeza del Griego (Segòbriga. Conca).³⁶
- El 18 de maig de 1840 el Ministeri de Governació sol·licità informe sobre una exposició del cap polític de Sevilla, i un altre de la

Real Academia de Buenas Letras també de Sevilla, on es sol·licitava que s'entreguessin els objectes trobats i que es poguessin trobar en les excavacions d'Itàlica (Santiponce, Sevilla), amb la finalitat de formar un Museu d'Arqueologia. S'acordà que passés a informe d'una comissió integrada pels acadèmics Miquel Salvà, Pedro Sainz de Baranda, Juan Bautista Barthe i José de la Canal.³⁷

Les intervencions de Salvà en les sessions de la RAH també possibilitaren connectar els cercles culturals illencs amb Madrid. La intermediació quedà reflectida en una sèrie d'actes:

- El 22 de febrer de 1833 Miquel Salvà va llegir una carta de Joan Muntaner, acadèmic corresponent i canonge de Mallorca, on s'informà del descobriment d'un mosaic i d'altres antiguitats a l'illa.³⁸
- El 12 de març de 1841 es presentà un ofici de Joaquim Maria Bover on comunicava que no havia rebut cap resposta del cap polític de Mallorca en referència a la sol·licitud d'antiguitats, informant que s'havia enderrocat l'església dels Cavallers del Sant Sepulcre i que les tombes allà existents s'havien traslladat a un cementiri en contra de la disposició enviada pel Govern. Es determinà que passés a informe de José de la Canal i Miquel Salvà.³⁹
- El 26 de març de 1841 es presentà un ofici de remissió de Miquel Salvà de diversos objectes d'antiguitats en nom de Joaquim Maria Bover: una figura humana de fang sense cap, un altre de fang i una figureta de fang amb un jeroglífic a l'esquena.⁴⁰

35. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2003. p. 23.

36. Ídem, p. 201-202.

37. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2008. p. 145.

38. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2003. p. 214.

39. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2008, p. 149-150.

40. Ídem, p. 150-151.

- El 13 d'agost de 1841 es va llegir un ofici de Joaquim Maria Bover on es comunicava que havia remès juntament amb Antoni Muntaner, diverses exposicions a l'Ajuntament de Palma i a la Diputació Provincial amb la finalitat d'evitar la destrucció de l'arc de l'Almudaina, però que per no ser ateses i tenint coneixement que l'Ajuntament havia decidit la seva demolició, sollicitava la intermediació de l'Acadèmia. S'acordà que el secretari consultés a Miquel Salvà sobre la importància d'aquest assumpte i disposés de l'exposició de Bover per adreçar-la al Govern.⁴¹

Una de les intervencions més importants de Miquel Salvà a l'Acadèmia va ser la que va tenir com a protagonista el Disc o *Missorium* de l'emperador Teodosi, probablement una de les adquisicions més destacables en la llarga història de l'Acadèmia. El descobriment va tenir lloc en terres d'Almendralejo (Badajoz) l'any 1847 i va suposar un considerable esforç econòmic de l'Acadèmia per poder adquirir la peça. Martín Almagro-Gorbea afirma sobre el descobriment i paper de Salvà en les gestions: «La minuta conservada señala que el aviso del hallazgo se recibió por conducto del Sr. D. Miguel Salvá, quién por haber sido repetidas veces Tesorero y por ser el Censor en esos años, debió jugar un importante papel en la decisión de que la Academia lo adquiriera [...]».⁴²

Vegem la cronologia d'intervencions de Salvà en les sessions de la RAH:

- El 3 de setembre de 1847 es va llegir un ofici del marquès del Socorro on notificava la

FIG 1. Anvers disc de Teodosi.

(Font: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Disco_de_Teodosio.jpg).

troballa d'un medalló de plata de 33 lliures de pes dedicat a l'emperador Teodosi en el terme municipal d'Almendralejo (Badajoz). A la sessió es va discutir sobre la conveniència d'adquirir la peça. Es comissionà a Miquel Salvà per entrevistar-se amb el marquès del Socorro i que aquest escrigués als responsables municipals per retindre el medalló per compte de l'Acadèmia i que designessin una persona per negociar la compravenda.⁴³

- El 10 de setembre de 1847 Miquel Salvà informà sobre l'entrevista amb el marquès del Socorro. Aquest es va comprometre a escriure a les autoritats del terme municipal d'Almendralejo per a la possible adquisició del medalló per part de l'Acadèmia

41. Ídem, p. 153.

42. ALMAGRO-GORBEA, Martín; ALVAREZ MARTÍNEZ, José M^a.; BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, José M^a i ROVIRA, Salvador. *El Disco de Teodosio*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2000. p. 61. Existeix abundant producció bibliogràfica sobre la peça arqueològica. Al respecte, vegeu també la síntesi de CARMONA DIEGO, Juan Diego. «El disco de Teodosio y la afortunada intervención del II Marqués de Monsalud» a *Actas I Jornadas de Historia de Almendralejo y Tierra de Barros*. Mérida: Asamblea de Extremadura. Almendralejo: Ayuntamiento de Almendralejo, [2010].

43. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2008. p. 177.

amb preferència davant qualsevol persona o institució.⁴⁴

- El 17 de setembre de 1847 Miquel Salvà va llegir una carta del marquès de Monsalud, adreçada al seu nebot el marquès del Socorro on notificava que havia contactat amb els propietaris del medalló descobert i que aquests havien desfet l'acord amb un súbdit anglès interessat en la peça per cedir l'objecte a l'Acadèmia. També indicava que no s'havia pogut fixar un preu allà i que aquest s'establiria a Madrid entre l'Acadèmia i el marquès. Igualment, també s'informà que havia sol·licitat escorta al capità general, però com que aquesta no podia sortir dels límits de la província, era imprescindible que la sol·licités l'Acadèmia des de Talavera fins a Madrid. Miquel Salvà manifestà que ja es trobava cursada l'ordre perquè la Guàrdia Civil de Talavera portés l'escorta necessària.⁴⁵
- El 24 de setembre de 1847 es comissionà a Miquel Salvà i a Pedro Sabau per ajustar amb els interessats el preu del medalló.⁴⁶
- L'1 d'octubre de 1847 es deliberà a l'Acadèmia sobre l'adquisició del medalló. Miquel Salvà informà que els interessats demanaven una xifra superior al doble del valor de la plata, que s'havia taxat en 11.475 reials. S'acordà comissionar a Juan Bautista Barthe i Antonio Delgado per a examinar el mèrit arqueològic de la peça i que Miquel Salvà i Ángel Casimiro Govantes, d'acord amb el director de l'Acadèmia (Marcial Antonio López), ajustessin definitivament el preu.⁴⁷

- El 8 d'octubre de 1847 el director de l'Acadèmia donà compte de les diligències per a la compra del medalló de Teodosi, i manifestà que s'havia realitzat definitivament pel preu de 27.500 reials. Dins l'adquisició s'inclogueren diversos fragments d'una tassa o copa.⁴⁸

Un capítol important de la inspecció d'antiguitats en aquesta època va ser l'increment dels treballs de camp, és a dir, de les excavacions arqueològiques, moltes d'elles promogudes a instàncies dels governadors civils. Aquestes excavacions oficials es varen realitzar, moltes d'elles, sense rigor científic i sense la qualificació científica dels seus directors o responsables. Això, va generar la lògica preocupació per part de l'Acadèmia, amb una actitud contrària a la realització d'aquestes excavacions, ja que no es garantia la qualitat científica que els treballs de camp demanaven.⁴⁹ Podem constatar la intervenció de Miquel Salvà en dues excavacions arqueològiques importants d'aquesta època: Càrtama (Màlaga) i Itàlica (Santiponce, Sevilla). A la primera, l'any 1833 Pascual Genaro de Ródenas va informar la RAH de les diligències amb el governador civil per dur a terme noves excavacions al jaciment malagueny. Les excavacions es dugueren a terme entre els mesos de desembre de 1833 i març de 1834. A la sessió del 21 de febrer de 1834 es va comunicar a l'Acadèmia, la Reial Ordre del 13 de febrer on es demanava a la institució que informés de la importància de les excavacions a Càrtama, abans de resoldre la compra d'unes cases que s'havien d'esbucar per a continuar les excavacions. La comissió acadèmica va estar in-

44. *Ibidem*.

45. *Ídem*, p. 177-178.

46. *Ídem*, p. 178.

47. *Ibidem*.

48. *Ibidem*.

49. *Ídem*, p. 33.

tegrada per José de la Canal i Miquel Salvà, els quals informaren de la conveniència de no esbucar les propietats a causa de l'elevat cost econòmic de l'operació i recomanaren que es comencés a excavar a la part del corral i patis per, en funció dels resultats, decidir o no l'enderrocament dels habitatges.⁵⁰

A la segona, Itàlica (Santiponce, Sevilla), l'abril de 1839 el governador civil va determinar la realització d'excavacions en el jaciment i aquestes foren encomanades a Ivo de la Cortina, oficial del Govern Civil. L'Acadèmia considerarà il·legal el seu nomenament, ja que s'havia realitzat sense la consulta prèvia de la institució. També, l'Acadèmia va expressar el

seu escepticisme sobre la qualificació científica d'Ivo de la Cortina per a dirigir els treballs, elevant instància al Ministeri i sol·licitant la seva designació com a director de les excavacions. L'11 d'octubre de 1839, l'Acadèmia acordà que informessin d'aquest assumpte Pedro Sainz de Baranda, Juan Bautista Barthe i Miquel Salvà. El 18 d'octubre del mateix any, Salvà llegí l'informe sobre la sol·licitud d'Ivo de la Cortina per a ser designat director de les excavacions, manifestant que no hi havia cap inconvenient per part de l'Acadèmia, a condició que el Govern el considerés capacitat per a dirigir els treballs.⁵¹

4.2. CENSURA D'OBRES

Miquel Salvà, malgrat que va desenvolupar el càrrec formalment entre el 16 de maig de 1845 fins al 10 de gener de 1851, ja exercia l'activitat de censor en la dècada dels anys trenta segons documentació inèdita conservada a l'Arxiu de la RAH. La pràctica censora es va introduir a l'Acadèmia l'any 1770. El Consell de Castella remetia obres a censurar a l'Acadèmia per aconseguir la llicència d'impressió. En un primer moment, se censuraven manuscrits de temàtiques molt variades i aquesta pràctica arribà a col·lapsar les activitats acadèmiques. A partir de la reforma estatutària de 1792, la RAH limità la censura exclusivament a aquelles obres manuscrites que tractessin temàticament la història d'Espanya.⁵² Els informes delsensors són interessants per un doble sentit: en primer lloc, ens permet conèixer la producció historiogràfica no produïda per la institució. L'obra a censurar era enviada al secretari de l'Acadèmia

qui ho notificava en junta. El director nomenava un acadèmic o acadèmics encarregats de censurar l'obra i aquests llegien en junta el dictamen d'aprovació o no per part de l'Acadèmia. I, en segon lloc, aquests escrits són interessants perquè ens permeten conèixer el bagatge cultural i científic de les argumentacions delsensors.

A l'Arxiu de la RAH es conserven els informes de tres obres censurades per Miquel Salvà:

- El 29 de juny de 1832 va censurar *Historia compendiada del Reino de Navarra* de José Yanguas y Miranda.⁵³ L'informe de l'obra que finalment es va publicar el setembre de 1832, aporta poca informació: «[...] y no encontrando en ella ninguna cosa contraria á la religión ni á las regalías de la corona, juzgo que puede imprimirse».⁵⁴
- El 2 de novembre de 1832 tenim la censura de *Descripción geográfica, física, política y*

50. Ídem, p. 106 i 107.

51. Ídem, p. 139-140.

52. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2003, p. 26.

53. YANGUAS Y MIRANDA, José. *Historia compendiada del Reino de Navarra*. San Sebastián: [s.n.] (Imprenta de Ignacio Ramón Baroja), 1832.

54. Arxiu de la RAH (ARAH). Expedient 11/08028(65) f. 4r.

literaria del Reino de Portugal y los Algarbes, comparado con las principales de Europa de José Marugan y Martín. El manuscrit basat en una obra de l'autor francès Adrien Balbi de l'any 1822 es publicà en dos volums l'any 1833.⁵⁵ L'informe elaborat per Pedro M. de Olive i Miquel Salvà és més ric que l'anterior. Vegem alguns extractes:

«El autor dice que su obra es un extracto de la que con el mismo titulo publicó en francés Adriano Balbi en 1822; y en efecto cotejadas ambas, se vé que el escritor español ha adoptado todas las ideas del original, excepto aquellas que ó las circunstancias no permitían insertar, ó no entraban en el plan que se había propuesto».⁵⁶

Més endavant els censors Olive i Salvà afirmen:

«Balbi en las cosas que tienen relación con la España se ha equivocado algunas veces, y la comisión ha manifestado de palabra al Sr. Marugan que sería un trabajo digno de su celo el rectificar esta parte de la obra por medio de datos históricos que pongan á cubierto la verdad de los hechos de nuestra nacion contra la ligereza y á veces ignorancia con que son tratados por los extranjeros. Al mismo tiempo le ha indicado ciertas correcciones, á que se ha sujetado, tanto sobre el language, como sobre algunos puntos de historia, particularmente sobre la epoca en que se introduxo la imprenta, en ambos reynos, constanding

de manera positiva que primero la huvo en España que en Portugal».⁵⁷

- El 6 d'abril de 1832 i el 8 d'agost del mateix any, censura el primer tom (amb José de la Canal) i el segon tom (amb Juan Pablo Pérez Caballero) del *Diccionario geográfico-histórico de la España Antigua* de Miguel Cortés y López, canonge penitenciari d'Oriola i obra clau de la geografia històrica de la Hispania antiga i que ràpidament es va convertir en manual per a les generacions de l'època i també posteriors.⁵⁸ L'informe dels dos toms és molt interessant i ric en matisos i argumentacions. En total, sis pàgines manuscrites formen la censura del primer tom i tres la censura del segon. L'argumentació comença així:

«La Comision encargada de informar sobre el manuscrito titulado *Aparato para el Diccionario Geográfico-historico de la España Antigua* ha hallado en él una de aquellas empresas literarias que se acometen casi temerariamente; pero que acometidas una vez, si no se vencen todas las dificultades, se desembaraza a lo menos el camino para que otros acaben de allanarlas. Nadie mejor que este sabio cuerpo conoce la necesidad de un *Diccionario Geográfico de la España Antigua*, pues para darle ha hecho excerptas de los que trataron de la materia aun por incidencia, y algunos de sus individuos se dedicaron con esmero á estos trabajos como los Sres. López y Rui-Bamba, y los autores del *Diccionario de las Provincias Vascongadas*».⁵⁹

55. MARUGÁN Y MARTÍN, José. *Descripción geográfica, física, política, estadística, literaria del Reino de Portugal y de los Algarbes, comparado con los principales de Europa: extractada del Ensayo estadístico del mismo reino, publicado por Adriano Balbi en Paris en 1822... y aumentada con noticias originales mas recientes...* Madrid: Imprenta Real, 1833.

56. ARAH. Expedient 11/08028(66) f. 3r.

57. Ídem, f. 3r i 3v.

58. CORTÉS Y LÓPEZ, Miguel. *Diccionario geográfico-histórico de la España antigua Tarraconense, Bética y Lusitana*. Madrid: Imprenta Real, 1835-1836.

59. ARAH. Expedient 11/08028(69) f. 4r.

A continuació, els censors analitzen detingudament els sis paràgrafs que formen el pròleg del primer tom que precedeix als textos llatins i a la traducció castellana:

«Da principio á la copia y traduccion castellana de estos por Mela poniendole el primero por ser español, y en el prologo que precede prueba que fue natural de Transducta, empezando ya aquí las correcciones. Pone notas oportunas al texto latino, y muchas mas al castellano, y otro tanto hace con Estrabon, Plinio, Tolomeo, y el itinerario que lleva el titulo de Antonio.

No dirá la comision que el autor acierte en todas sus correcciones y notas. Nadie mejor que la Academia sabe quanda obscuridad cubre esta parte de literatura, y el teson que se necessita para aclarar los puntos de geografia antigua [...]».⁶⁰

Sobre la censura del segon tom, vull destacar

el següent fragment molt significatiu de la magnitud e importància de l'obra:

«Aunque creemos que muchos hallaran poderosos motivos para no admitir la extension que el Sr. Cortés da, así en este articulo como en casi todos los de su *Diccionario*, al uso de las etimologías y de las voces de igual significado en lenguas distintas, juzgamos muy recomendable y util, aun en esta parte, su trabajo, que en nuestro sentir, honra al autor por el vasto estudio que acredita haver hecho de las lenguas muertas, y de los Geografos é Historiadores antiguos y modernos, y por el teson con que se ha dedicado a esta obra, que como se dijo en el informe sobre el primer tomo, es una de aquellas que se acometen casi temerariamente: pero que acometidas una vez, si no se vencen todas las dificultades, se desembaraza a lo menos el camino, para que otros acaben de allanarlas».⁶¹

4.3. MEMÒRIES, DISSERTACIONS I PUBLICACIONS

Segons els estatuts de 1792, era condició necessària per part dels acadèmics, la presentació de memòries i dissertacions per optar a la categoria acadèmica de supernumerari o per ascendir d'aquesta classe a la de numerari. Així mateix, els acadèmics corresponents enviaven també memòries i dissertacions per iniciativa pròpia, que presentaven a l'Acadèmia per al seu examen i d'interès per a les antiguitats nacionals.⁶² En aquest sentit, la intermediació de Salvà va ser important per connectar la producció literària, intel·lectual i científica dels autors de les illes amb la capital. Vegem alguns exemples:

- La RAH intentà impulsar els treballs literaris, especialment mitjançant el tom VIII de les seves *Memorias*, incloent-hi alguns treballs sobre antiguitats. Per això, es va nomenar una comissió encarregada de determinar els treballs que s'havien d'incloure. L'11 de juliol de 1834, Miquel Salvà va llegir l'informe de la comissió encarregada de la selecció de treballs, recomanant entre d'altres, que es publicués *Celtiberia de Ptolomeo* d'Ambrosio Rui Bamba, ja presentat per l'autor el 9 de gener de 1818.⁶³ El 3 de febrer de 1837 una nova comissió proposà que s'incloués el treball de Salvà *La patria de*

60. Ídem, f. 6r i 6v.

61. Ídem, f. 13v i 14r.

62. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2008. p. 38.

63. Ídem, p. 110.

Aníbal i *Antigüedades del Reino de Valencia* del comte de Lumiares, però ja no es menciona l'obra de Rui Bamba.⁶⁴ Finalment, el tom VIII es publicà l'any 1852 i dels treballs seleccionats únicament es va incloure *Antigüedades del Reino de Valencia* que finalment fou anotat i augmentat per Antonio Delgado.⁶⁵

- El 10 d'agost de 1838, l'Acadèmia va rebre ofici de remissió de Joaquim Maria Bover sobre l'obra *Ensayo sobre las monedas antiguas y modernas que se hallan en Mallorca*. S'acordà que aquest ofici passés a examen de Juan Bautista Barthe i Miquel Salvà.⁶⁶ El 31 d'agost de 1838 es va llegir l'informe, indicant la mancança d'interès de l'obra per trobar-se ja publicada.⁶⁷
- El 17 de gener de 1840, Miquel Salvà presentà a l'Acadèmia un ofici de remissió d'Antoni Furió sobre alguns treballs: *Carta histórico-crítica sobre el lugar donde estuvo situada la antigua Palma en tiempos de los romanos* i *Carta histórico-crítica sobre el lugar donde estuvo situada la antigua Pollentia*. Aquests treballs passaren a examen.⁶⁸
- El 28 d'agost de 1840 es presentà a l'Acadèmia *Elogio de Antonio Ramis y Ramis* de Joaquim Maria Bover remès per Miquel Salvà.⁶⁹

Finalment, per concloure amb aquest apartat faré referència a un projecte de recuperació

historiogràfica que implicà a Miquel Salvà: es tracta de la continuació de l'obra *l'Espanya Sagrada* escrita pel pare agustí Enrique Flórez i continuada per Manuel Risco, Antolín Merino i José de la Canal. Després de la mort de José de la Canal, l'Acadèmia va exercir el dret concedit l'any 1836 i decidí continuar l'obra, proposant en un primer informe com a continuador a Pedro Sainz de Baranda. Posteriorment es va elaborar un segon informe on se suggerí la creació d'una comissió integrada per dues persones, amb caràcter permanent i amb una dotació econòmica de 600 ducats.⁷⁰ L'1 d'agost de 1845, aquesta comissió permanent passà a estar integrada per Pedro Sainz de Baranda i Miquel Salvà.⁷¹ Desconeixem els motius, però el 2 de juliol de 1847, Salvà presentà la renúncia.⁷² Tal vegada, tingué a veure que a la dècada dels anys quaranta, Salvà, estigué immers juntament amb Pedro Sainz de Baranda, Martín Fernández de Navarrete, el marquès de Pidal, el marquès de Miraflores i el marquès de la Fuensanta del Valle, en un altre projecte de gran envergadura, la *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España* del que es publicaren entre 1842 i 1873 un total de 65 volums. La renúncia fou acceptada el 2 de juliol. Antonio Delgado va ser nomenat en votació secreta el substitut de Salvà el 9 de juliol de 1847⁷³ però també renuncià l'any 1849, continuant el projecte en solitari Pedro Sainz de Baranda.

64. Ídem, p. 124.

65. *Memorias de la Real Academia de la Historia: tomo VIII*. Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, a cargo de Jose Rodríguez..., 1852.

66. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2008. p. 131.

67. Ídem, p. 131-132.

68. Ídem, p. 142.

69. Ídem, p. 147.

70. Ídem, p. 42-45.

71. Ídem, p. 171.

72. Ídem, p. 176.

73. *Ibidem*.

4.4. MONETARI

La formació d'una col·lecció numismàtica va ser una prioritat per a l'Acadèmia des dels seus inicis. Mitjançant adquisicions i donacions el monetari de la institució va anar creixent al llarg dels segles XVIII i XIX.⁷⁴ A les actes trobem diverses informacions que tenen a Miquel Salvà, en aquesta matèria, com a protagonista:

- El 15 de maig de 1835, el futur bisbe de Mallorca presentà a l'Acadèmia diverses monedes romanes d'or, però no foren adquirides degut a l'elevat preu que demanava el propietari.⁷⁵
- El 23 de novembre de 1838 Antonio María Álvarez, tinent general i governador, informà que l'important monetari del monestir de Poblet es trobava en possessió del cap

polític de Tarragona i la conveniència d'informar el Govern per ordenar i garantir la seva conservació. Miquel Salvà va ser l'encarregat d'informar sobre aquest assumpte.⁷⁶

- El 14 de febrer de 1840, Salvà presentà un ofici de remissió per part de Joaquim Maria Bover sobre una moneda de bronze de l'emperador Trajà localitzada a Campos, d'una medalla de proclamació d'Isabel II i d'una nota sobre inscripcions romanes descobertes en diverses viles de Mallorca.⁷⁷
- El 12 de gener de 1844 es presentà un ofici del comte de Formiguera on es comunicava l'existència d'una moneda hebrea de plata localitzada a una excavació i se sol·licitava a l'Acadèmia la seva interpretació. La tasca fou encomanada a Miquel Salvà.⁷⁸

4.5. TEMÀTIQUES DIVERSES

Finalment, en aquest darrer apartat, situem aquelles referències de Miquel Salvà a les actes de la RAH que no podem agrupar en les categories anteriors. A continuació, alguns exemples, els primers relacionats amb Mallorca i un altre amb la concessió d'una distinció honorífica:

- El 9 de novembre de 1838 es presentà un ofici del secretari de l'Acadèmia Mallorquina de Literatura, Antiguitats i Belles Arts creada l'any 1837, on s'adjuntava còpia dels estatuts presentats a la Reina i un extracte de les sessions celebrades. Miquel Salvà va ser l'encarregat de gestionar l'estat de la sol·licitud.⁷⁹ El

19 de febrer de 1841 es presentà a l'Acadèmia una Reial Ordre del subsecretari del Ministeri de Governació pel que es requeria informe sobre la sol·licitud de Juan Gamundí i altres veïnats de Palma per a constituir una Acadèmia Mallorquina. S'acordà que passés a informe de José de la Canal i Miquel Salvà.⁸⁰ El 12 de març de 1841 es va llegir l'informe favorable.⁸¹

- El 14 de juny de 1839 es presentà la Reial Ordre per part del Ministeri de Governació que va remetre a l'Acadèmia una sol·licitud de Basilio Sebastián Castellanos per concedir-li

74. Sobre el monetari de la RAH vegeu: RIPOLLÈS, Pere Pau i ABASCAL, Juan Manuel. *Monedas hispánicas: Catálogo del Gabinete de Antigüedades*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2000.

75. MAIER ALLENDE, Jorge. *Op. cit.*, 2008. p. 114.

76. Ídem, p. 133.

77. Ídem, p. 143.

78. Ídem, p. 166.

79. Ídem, p. 133.

80. Ídem, p. 149-150.

81. Ídem, p. 150.

una distinció honorífica en recompensa per introduir en Espanya l'ensenyament de l'Arqueologia. S'acordà nomenar una comissió integrada per José de la Canal, Pedro Sainz

de Baranda, Juan Bautista Barthe i Miquel Salvà. Aquesta comissió va llegir l'informe el 21 de juny del mateix any.⁸²

5. CONSIDERACIONS FINALS

Afirmava Pere Fullana en una entrevista amb motiu de la publicació de la darrera aproximació biogràfica del bisbe Nadal,⁸³ que la història de l'església de Mallorca del segle XIX se sustenta en tres pilars: Bernat Nadal i Crespí, Pere-Joan Campins i Barceló i Miquel Salvà Munar.⁸⁴ Estic d'acord amb aquesta afirmació, però el tractament historiogràfic d'aquests tres representants de l'església de Mallorca ha sigut molt desigual. Mentre que el protagonisme biogràfic del segle l'han copsat Nadal i Campins, Salvà ha tingut un tractament més puntual. El treball de Pérez Ramos representa una única excepció, però transcorreguts ja més de cinquanta anys de la seva publicació és necessari revisar i actualitzar.

Miquel Salvà, persona polièdrica dotada d'una gran intel·ligència sempre va mostrar una inclinació i dedicació especial en aquells assumptes relacionats amb la història i la cultura del seu temps. El currículum professional, abans d'ocupar el càrrec de bisbe, n'és un

clar testimoni. Com hem vist, va optar i ocupar càrrecs relacionats sempre amb el món de la cultura, tant a Mallorca com a Madrid. La seva estada a Madrid va ser especialment profitosa en aquest sentint, ocupant càrrecs en dues de les institucions culturals més rellevants del moment: bibliotecari major d'Isabel II i acadèmic de la RAH. El primer, poc conegut, també projecta un treball d'investigació molt interessant. El segon, analitzat en aquesta comunicació, hem vist que va tenir unes connotacions molt variades i diverses. El pas de Salvà per l'Acadèmia no va ser en absolut testimonial; formà part de les comissions més importants i destacables. L'inventari de temàtiques i assumptes que he presentat aquí constitueix un bon exemple. Per les característiques de la comunicació només he pogut fer un petit mostreig, detenint-me únicament en aquelles més rellevants, però les intervencions foren múltiples i molt diverses.

6. BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO-GORBEA, Martín; ALVAREZ MARTÍNEZ, José Maria.; BLÁZQUEZ MARTÍNEZ, José Maria; ROVIRA, Salvador. *El Disco de Teodosio*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2000.

82. Ídem, p. 137-138.

83. FULLANA PUIGSERVER, Pere; VALENCIANO LÓPEZ, Valentí. *Bernat Nadal i Crespí: Un bisbe d'inspiració lul·liana*. [Palma (Mallorca)]: Illa Edicions, 2020. (Protagonistes; 6).

84. *Diario de Mallorca*, 25 de desembre de 2020. [en línia]. <<https://www.diariodemallorca.es/cultura/2020/12/26/obispo-bernat-nadal-hijo-molinero-26739121.html>> [Consulta: 02 desembre 2021].

- CANGRÒS I ALONSO, Núria. *La Biblioteca de la Casa d'Osuna: una aproximació a partir de les fonts arxivístiques i bibliogràfiques* [en línia]. Màster en Biblioteques i Col·leccions Patrimonials, Facultat d'Informació i Mitjans Audiovisuals, Universitat de Barcelona, curs 2021. Tutor: Jesús Gascón García. <<http://hdl.handle.net/2445/181146>> [Consulta: 14 desembre 2021].
- CARMONA DIEGO, Juan Diego. «El disco de Teodosio y la afortunada intervención del II Marqués de Monsalud» a *Actas I Jornadas de Historia de Almendralejo y Tierra de Barros*. Mérida: Asamblea de Extremadura. Almendralejo: Ayuntamiento de Almendralejo, [2010].
- FULLANA PUIGSERVER, Pere. «Bernat Nadal i Crespí, bisbe de Mallorca (1794-1818): formació, experiència professional i projecte pastoral» a FULLANA PUIGSERVER, Pere; GAMBÚS SAIZ, Mercè (coords.). *El bisbe Nadal i la Catedral de Mallorca en el bicentenari de la Constitució de 1812*. Palma: Publicacions Catedral de Mallorca, 2013. p. 53-84. (Seu de Mallorca; 7).
- MAIER ALLENDE, Jorge. *Noticias de Antigüedades de las Actas de Sesiones de la Real Academia de la Historia (1792-1833)*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2003.
- *Noticias de Antigüedades de las Actas de Sesiones de la Real Academia de la Historia (1834-1874)*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2008.
- *Noticias de Antigüedades de las Actas de Sesiones de la Real Academia de la Historia (1738-1791)*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2011.
- MARCH NOGUERA, Joan. *Jaume Salvà i Munar i el mallorquinisme científic*. Algaida: Ajuntament d'Algaida, 2001. (Pere Capellà; 7).
- PÉREZ RAMOS, Antonio. *El Obispo Salvá: un capítulo en la historia de Mallorca del s. XIX*. Palma: [s.n.] (Antigua Impr. Guasp), 1968. (Ángel; 4).
- RIPOLLÈS, Pere Pau; ABASCAL, Juan Manuel. *Monedas hispánicas: Catálogo del Gabinete de Antigüedades*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2000.
- RUMEU DE ARMAS, Antonio. *La Real Academia de la Historia*. Madrid: Real Academia de la Historia, 2001.

09

La depuració del magisteri. Mestres de les escoles públiques d'Algaida, Pina i Randa, 1936-1943

Antoni Aulí Ginard
Joan Pons Julià

1. INTRODUCCIÓ

La Depuració fou un procés de selecció de les persones fidels al *Movimiento Nacional* motivat per la Guerra Civil. Va afectar a tots els funcionaris de l'Estat i, per tant, també als mestres i les mestres de les escoles públiques, que segons les autoritats franquistes, constituïen un vertader perill per a la Pàtria i podien propagar als alumnes les seves idees revolucionàries.

A Mallorca, la depuració franquista fou selectiva entre els mestres de les escoles públiques, amb l'objectiu d'esporgar del cos els denominats «rojos»; és a dir, a totes aquelles persones que mostressin qualsevol actitud, costum o manifestació de simpatia cap a les polítiques republicanes, que es consideraven contràries a la societat conservadora cristiana propugnada per l'Església catòlica, i que podien propagar les seves idees perniciososes a l'alumnat.

Aquesta repressió va formar part de l'estratègia que dugueren a terme els sollevats per aconseguir el poder i mantenir-se indefinidament en ell, creant un ambient hostil de control polític i ideològic generalitzat. En algunes ocasions, el simple fet de pertànyer a un sindicat o d'haver votat i defensat els canvis legislatius dels governs republicans, eren motiu suficient perquè es catalogués al mestre de «rojo». Com hem dit, molts de mestres, homes i dones, foren castigats en el terreny personal i professional amb força duresa. Alguns acabaren a la presó i d'altres sotmesos a judicis sumaríssims o afusellats, malgrat que oficialment, les raons sempre fossin alienes a l'educació.

A Mallorca i Eivissa es donaren dos processos de depuració franquista mentre que a Menorca hi va haver una primera depuració republicana i posteriorment la depuració fran-

quista. Per aquest motiu, a Mallorca cessaren tots els mestres i per reingressar al cos ho havien de sol·licitar manifestant la seva adhesió al *Movimiento Nacional*, amb tots els avals pertinents, demostrant així la seva fidelitat al nou Règim. Aquestes represàlies professionals foren una forma de sancionar els desafectats, paralitzant els no addictes i premiant els incondicionals, atorgant-los les places que els sancionats o absents deixaven vacants.

El primer procés de depuració es va donar entre setembre de 1936 i març de 1937. L'inspector Joan Capó i Valls de Padrines va rebre l'ordre d'organitzar tot el sistema educatiu de les Illes segons les necessitats del nou règim franquista. Hem de tenir en compte que al mes de juliol del 36 la major part de docents es trobaven de vacances. Al mes de setembre, a l'hora de començar el nou curs, hi havia escoles sense mestre atesa la impossibilitat de realitzar desplaçaments a les Illes des de molts d'indrets de la península per culpa del conflicte armat.

Dia 19 de setembre de 1936 es va establir el primer tribunal depurador format per Mateu Torres Bestard, Antoni Nicolau i Alfredo Llompart, que exercia de president del tribunal. Els mestres que regentaven les escoles de cada poble o ciutat rebien unes fitxes que havien de tornar emplenades amb els informes del capellà, del batle, del comandant de la Guàrdia Civil i una declaració personal de no haver format part de l'ABTE¹ —Associació Balear dels Treballadors de l'Ensenyament—, ni de cap partit polític del Front Popular.² Aquestes fitxes eren examinades posteriorment pel tribunal que determinava la seva idoneïtat per regentar les escoles a les quals estaven adscrits. A Eivissa es creà un tribunal semblant al de Mallorca. Segons Jaume Serra i Barceló, en aquestes dues illes, més del 25% dels mestres que

varen ser depurats foren declarats «no aptes».

La segona depuració fou molt més dura i va durar des de març de 1937 fins al desembre de 1943. El segon tribunal depurador estava format per Bartomeu Bosch, capellà, catedràtic de llatí i president del tribunal; Lluís Maria Mestras, inspector en cap d'Educació; José Ramis de Ayreflor, president de l'Associació Catòlica de Pares de Família; Rafael de Ysasi Ransome, coronell d'Artilleria retirat i Gabriel Morell Font, persona de reconeguda solvència moral. Aquesta Comissió Depuradora del Personal del Magisteri havia de rebre, en el termini de vuit dies, informes de les forces vives ja citades del docent. A més a més, també, havia de rebre una notificació d'un pare de família o persona de reconeguda solvència moral de la localitat on estava ubicada l'escola, en la qual constessin la conducta professional, la conducta religiosa, la conducta social i particular; si havia format part d'alguna associació secreta, les activitats polítiques, amb el detall dels partits polítics amb els quals simpatitzava o havia militat, si l'ensenyament que impartia estava relacionat amb les idees del Front Popular i si havia simpatitzat amb partits nacionalistes.

En el cas que els membres de la Comissió consideressin que hi havia suficients proves en contra del docent depurat, es formulava un plec de càrrecs amb totes les acusacions rebudes i se l'enviava a l'acusat, el qual tenia dret a proclamar la seva defensa en un plec de descàrrecs. Aleshores, podia demanar ajuda als veïns, a representants de professions prestigioses i a autoritats com el rector de la parròquia, el batle o el cap de la Guàrdia Civil, argumentant la seva innocència i exaltant el *Movimiento Nacional* i el paper del cabdill. Aquesta comissió depuradora va revisar més de 500 expedients i sancionà més del 35% dels mestres.

1. Associació Balear de Treballadors de l'Ensenyament. Secció sindical de la UGT.

2. Coalició electoral espanyola creada el gener de 1936 pels principals partits polítics d'esquerra; guanyador de les darreres eleccions democràtiques durant la segona República Espanyola (16-02-1936).

Les decisions del Tribunal Depurador podien tenir diferents resolucions:

1. Sense sanció
2. Trasllat a un altre destí, dins la mateixa o a una altra província
3. Jubilació anticipada
4. Inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança
5. Suspensió d'ocupació i sou per un o més períodes
6. Separació definitiva del servei i baixa a l'escalafó

2. MESTRES DE LES ESCOLES PÚBLIQUES D'ALGAIDA, PINA I RANDA

Quan va esclatar la Guerra Civil, al terme municipal d'Algaida hi havia una escola graduada mixta de nins i una de nines ubicades en un mateix edifici escolar. En total quatre seccions masculines, dues femenines i dues més de pàrvuls. Els mestres i les mestres que exercien a cada secció eren els següents: Joan Galià Lleonart (nins, direcció), Bartomeu Oliver Amengual (nins, secció primera), Antoni Vives Ferrer (nins, secció segona), Alfonso Torres García

(nins, secció tercera), Maria Josefa Oliva Alegret (nines, direcció), Catalina Marroig Miquel (nines, secció primera), Antònia Ferrer Lloret (pàrvuls) i Andrea Bordoy Sansó (pàrvuls).

A més a més, hi havia una unitària de nins i una de nines a Pina regentades pel mestre Antoni Balle Femenias i la mestra Apol·lònia Gelabert Obrador respectivament, i una unitària mixta a Randa on exercia la mestra Joana A. Crespi Salom.

2.1. ESCOLA GRADUADA DE NINS

Joan Sixte Martí Galià Lleonart

Va néixer a Calonge (Girona) el 29 de gener de 1906. Mestre de Primer Ensenyament des del 16 de juliol de 1926, foli 30, núm. 426. El seu primer destí com a mestre va ser a l'escola unitària de nins d'Esponellà (Girona) de la qual prengué possessió el 7 de febrer de 1927. Després de passar per les escoles de Llançà i Borgonyà (Girona) i Angeriz-Tordoya (A Coruña), arribà a l'escola unitària núm. 2 d'Algaida dia 11 de novembre de 1931 —com a propietari provisional—. L'any 1934 es va crear l'Escola Graduada i va ser nomenat director interí a partir del 9 de març. Dia 11 de gener de 1935 passà a ser director en propietat de la Graduada.

A partir de dia 11 d'octubre de 1936, se'l va suspendre d'ocupació i de sou per abandonament de destí. S'havia desplaçat a Barcelona per participar en l'Olimpiada Popular que mai es va arribar a celebrar³ i quan esclatà la Guerra Civil no va poder tornar a Mallorca.

Dia 11 de juny de 1937 el Tribunal Depurador Provincial va aprovar remetre-li el plec de càrrecs. Se l'acusava de pertànyer a l'ABTE, d'estar afiliat a Esquerra Republicana, i d'haver-ne exercit de secretari, i de ser irreligiós; i li donaven un termini de deu dies per presentar el plec de des-càrrecs. El 5 d'agost de 1937 el Tribunal ignorava el seu domicili —tot i haver estat requerit mitjançant el *Butlletí Oficial de la província*— i va

3. TOMÀS RAMIS, Pau. *Els mallorquins a l'Olimpiada que no fou. Expedició a l'Olimpiada Popular de Barcelona, 1936*. València. Galés Edicions, 2021.

acordar, per unanimitat, proposar la separació del servei. El 8 de març de 1940 es va estudiar una instància seva en la qual suplicava conèixer els càrrecs, ja que es trobava en zona no alliberada. Es va acordar formular de bell nou els càrrecs contra ell. Tot aquest procés va afectar el mestre i el va conduir a un estat de depressió. A més a més, s'havia quedat sense feina, era jove i vivia amb els pares. La mare acudia a les cases a mendicar un tros de pa, una almoina per comprar el medicament per al fill tuberculós.⁴

La mort del seu pare a finals del mes d'abril de 1940 i el fet de no arribar a assumir la injustícia que li havien fet apartant-lo de l'ensenyament, el va abocar al suïcidi i el 2 de maig es va penjar al respatller del llit. Segons informacions orals, fou la seva companya Andrea Bordoy, mestra d'una de les seccions de pàrvuls de la Graduada, qui va trobar el seu cadàver.

El seu expedient de depuració no es va arribar a resoldre, únicament es pot veure una anotació a llapis on es pot llegir: «2 Mayo 40 fallecido.»⁵

Bartomeu Oliver Amengual

Va néixer a Sencelles el 24 d'agost de 1903. Mestre de Primer Ensenyament des del 30 d'agost de 1930, foli 26, núm. 316. També era capellà. Fou ordenat el 2 de juny de 1928.

El seu primer destí com a mestre va ser a l'escola de Villatomil (Burgos), per oposició lliure. Prengué possessió de la plaça el 12 de novembre de 1930. Dia 29 d'octubre de 1931 va passar a l'escola unitària de nins núm. 1 d'Algaida i el 30 de desembre de 1933 continuà la seva tasca en una secció de l'escola Graduada de nins — creada per Ordre Ministerial de 30 de desembre de 1933 juntament amb la de nines— on va exercir fins al 30 de setembre de 1936 quan, per

Ordre Governativa, va passar com a director a la Graduada de nins de Sencelles fins al 14 de setembre de 1937. El 15 de setembre de 1937 va tornar a la Graduada de nins d'Algaida on va ser nomenat director amb caràcter provisional. Va romandre en aquest centre fins al dia 31 de desembre de 1943 que va tornar a Sencelles — el seu poble—, també com a director de la Graduada de nins.

Fou depurat sense sanció amb bons informes. Tot i això, el 8 d'abril de 1937 la Comissió Depuradora Provincial es va assabentar de l'expedient que, en contra seu, havia incoat el Comandant Militar de Sencelles i que el governador civil els havia enviat perquè fos tingut en compte. El seu gran interès per la llengua i la cultura de Mallorca no era massa ben vist pels adeptes al *Movimiento Nacional*. Però el Tribunal va considerar que no se l'havia de sancionar. El 8 de març de 1938, es va acordar que no era procedent formular-li cap càrrec. Ja no es va moure de l'Escola de Sencelles on es va jubilar el mes de juliol de 1967. Estava a punt de complir els 64 anys.

Antoni Vives Ferrer

Nascut a Puigpunyent el 23 de desembre de 1906. Mestre de Primer Ensenyament (27-11-1929), foli 34, núm. 569. Després d'exercir com a interí a les Escoles de Bunyola i Can Boqueta (Inca), arribà a la Graduada de nins d'Algaida el 29 d'octubre de 1935. Ocupà la plaça del mestre Nicolau Tous Reinés, que tenia permís per estudiar a la Universitat de Barcelona. Exercí interinament fins al 17 d'octubre de 1937. També va ser mestre interí de Puigpunyent i ses Marjades (Sóller). Va ser depurat sense sanció. El 29 de juliol de 1941 —BO⁶ del 21 d'octubre— fou confirmat en el càrrec.

4. JANER MANILA, Gabriel. *Elogi de pràcticament res: L'Escola Normal de les Illes Balears durant la postguerra*. Educació i cultura. Palma 1990-91. Revista mallorquina de pedagogia (UIB) núm. 8-9.

5. AMEIB. Secció administrativa. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Joan Sixte Martí Galià Lleonart.
6. *Butlletí Oficial*.

Alfonso Torres García

Nascut a València dia 2 de gener de 1911. Mestre de Primer Ensenyament (03-03-1933), foli 39, núm. 726 i Batxiller (pla de 1914). Després de ser mestre de diverses escoles a València, Castelló i Lleó, dia 15 de setembre de 1934 va arribar a una secció de la Graduada de nins d'Algaida gràcies a un concurs de trasllats.⁷

Dia 11 d'octubre de 1936 fou suspès d'ocupació i de sou per abandonament de destí. No s'havia presentat perquè era a «la seva» València natal de vacances.

El 15 de juny de 1937 es va decidir remetre-li el plec de càrrecs i el 30 de novembre es va acordar demanar informes de la seva conducta religiosa al també mestre de la localitat Bartomeu Oliver.

El 24 d'abril de 1939, acabada la Guerra, es va presentar. El Tribunal acordà tornar a sol·licitar informes al director de la Graduada. Finalment, el mes d'agost de 1939, fou rehabilitat i va tornar a ocupar la seva plaça com a mestre. Va seguir com a mestre d'Algaida fins a l'any 1966 que va tornar a València.

TAMBÉ EXERCIREN A LA GRADUADA DE NINS D'ALGAIDA ENTRE 1936 I 1943:

Joan Font Mascaró

Va néixer a Alcolea de Cina (Osca) dia 25 d'abril de 1909. Mestre de Primer Ensenyament (14-01-1930), foli 27, núm. 350. Després d'exercir com a interí a les escoles públiques de Petra, Sant Agustí i Son Servera entre 1931 i 1932. Després d'un temps sense escola, el 26 de gener de 1933 passà a l'escola unitària de nins des Secar de la Real i posteriorment a les de Sant Joan i Biniali.

Dia 1 d'octubre de 1936, per ordre del governador civil, fou desplaçat a la Graduada de nins d'Algaida —ocupant la plaça del mestre Galià— i nomenat director del centre. Tenia molt bons informes i està clar que va ser un premi per a ell.

El 20 de juliol de 1937 es va acordar demanar informes a Sencelles sobre el temps que havia exercit a Biniali i tots varen ser impecables excepte el de la persona de reconeguda solvència moral. En aquest darrer informe, escrit amb moltes faltes d'ortografia i amb una grafia insegura, s'informava de les suposades queixes contra el mestre per la seva tasca docent. A més a més, denunciava una conducta religiosa poc exemplar en alguns aspectes

i principalment se l'acusava de ser amic dels esquerrans, d'haver fundat un partit radical socialista i d'alegrar-se quan des de la Inspecció educativa havien clausurat una escola de monges.

El 17 d'octubre de 1937 fou reintegrat a la seva plaça de Biniali, però el 18 de gener de 1938, el Tribunal va acordar remetre-li el plec de càrrecs. Set dies després, el 25 de gener, enviava un plec de descàrrecs contundent amb una introducció molt clarivident:

*«Me extraña sobremanera, los cargos y acusaciones que, contra mí, señala en su escrito, los cuales serán hechos por persona que, guiada por ansias de venganza personal o familiar, aprovecha las circunstancias actuales para mancillar mi honor y mi amor patrio, mintiendo a sabiendas».*⁸

El 8 de febrer de 1938 es va acordar per unanimitat no proposar-lo per a cap sanció. Poc temps després, pel mes de desembre, fou declarat excedent forçós per complir el servei militar i no es va reintegrar a l'escola fins al 31 de maig de 1939. Depurat sense sanció.

7. Adjudicació de les destinacions atorgades als funcionaris docents del cos de mestres a partir dels seus mèrits.

8. AMEIB. Secció administrativa. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Joan Font Mascaró.

Vicens Villalonga Sastre

Va néixer a Algaida dia 24 d'agost de 1911. Mestre de Primer Ensenyament (07-08-1929), foli 27, núm. 336. Després d'exercir com a interí a la Graduada de Maó el curs escolar 1929-1930, el 21 de setembre de 1935 va passar a l'Escola Annexa de nins de Palma, primer com a practicant i després com a propietari provisional.

El 18 d'octubre de 1937 fou desplaçat a una secció de la Graduada de nins d'Algaida per estar la seva escola situada en «zona perillosa». El 8 de març de 1938, el Tribunal depurador havia acordat no formular cap càrrec contra ell. Posteriorment varen suprimir la seva plaça a l'Annexa i el mestre va romandre a Algaida fins al 30 de juny de 1940. L'endemà prengué possessió com a propietari consort a l'escola unitària de nins de Son Sardina. Depurat sense sanció amb molt bons informes.

Gil Panades Jaume

Nascut a Palma el 24 de novembre de 1916. Mestre de Primer Ensenyament. Després de servir a la 4ª Centúria de Falange a Palma es va allistar a l'exèrcit franquista i ingressà a l'Acadèmia Militar de Lluc d'on va sortir promocionat com alferes d'Infanteria.

Dia 11 de setembre de 1940 prengué possessió com a mestre de secció de la Graduada d'Algaida, però un mes després es va reincorporar a files. No fou depurat i molt manco sancionat.

Jeroni Llodrà Cardell

Va néixer a Palma dia 15 de juliol de 1918. Mestre de Primer Ensenyament (10-09-1940), foli 100, núm. 2447 i Batxiller. Va exercir com a mestre interí de la Graduada de nins d'Algaida del 28 d'octubre de 1940 al 30 de juny de 1941. No el va afectar el procés de depuració. Després de participar en unes oposicions, el dia 1 d'agost de 1941 passà a l'Escola de la Garriga (Barcelona).

Miquel Carrió Ripoll

Nascut a Palma dia 23 de juliol de 1916. Mestre de Primer Ensenyament (10-09-1942), foli 53, núm. 1.184 i Batxiller Universitari. Després de fer les pràctiques a la Graduada de Sant Pere de Palma, dia 16 de febrer de 1941 prengué possessió com a propietari provisional d'una secció a la Graduada de nins d'Algaida on va exercir fins al mes de setembre de 1957 que va passar, per concurs de trasllats, a l'escola de Sant Jordi. Tot i això, l'any 1937 havia ingressat a la caixa de reclutes i després al Regiment d'Infanteria Palma 36 i fou destinat al front d'Andratx. Posteriorment, va fer el curs d'alferes provisional a l'Acadèmia Militar de Lluc i ja com a alferes va ser destinat a Artà.

El 31 de març de 1938, després de comprovar el seu expedient, el Tribunal depurador va decidir no formular càrrecs contra ell. El 29 de juliol de 1941 —BO del 21 d'octubre— fou confirmat en el càrrec. El setembre de 1942 comunicava al Cap de la Secció Administrativa de primer ensenyament que encara no havia estat llicenciat i que seguia sense poder incorporar-se al seu destí d'Algaida. Finalment, fou llicenciat i pogué ocupar la seva plaça.

Cristòfol Llinàs Barceló

Nascut a Porreres dia 9 d'octubre de 1912. Mestre de Primer Ensenyament (04-10-1934), foli 45, núm. 912. Després de ser mestre interí a l'escola de Vilafranca del desembre de 1936 al juny de 1941, dia 1 de juliol de 1941 prengué possessió d'una secció de la Graduada de nins d'Algaida, també com a interí. Va romandre al centre fins al mes de juny de 1942. Depurat sense sanció.

Blai Oliver Creus

Va néixer a Campos dia 5 de juliol de 1918. Mestre de Primer Ensenyament. Va exercir com a mestre de la Graduada d'Algaida de l'1 de juliol al 31 de desembre de 1943. Dia 1 de gener de 1944 prengué possessió —com a propie-

tari definitiu— d'una secció de la Graduada de nins de Maria. No el va afectar el procés de depuració.

Guillem Sastre Crespí

Nascut a Algaida dia 28 de gener de 1918. Mestre de Primer Ensenyament. Després d'exercir com a mestre interí a l'escola de Petra (1940-1941), el 8 de gener de 1943 prengué possessió d'una plaça de secció a la Graduada de nins d'Algaida —també com a interí. El 31 d'agost de 1945 va cessar. No l'afectà el procés de depuració.

Luis de la Fuente Pausa

Va néixer a Logroño dia 19 d'octubre de 1914. Mestre de Primer Ensenyament (14-10-1933), foli 37, núm. 649. Essent mestre de l'escola unitària de nins de Sa Cabaneta (Marratxí), dia 1 d'octubre de 1936 passà a la Graduada de nins d'Algaida per Ordre Governativa. El 6 de juny de 1937, el Tribunal depurador va acordar demanar informes.

Dia 14 de setembre de 1937 tornà oficialment al seu destí. El 22 de novembre de 1937 es va acordar remetre-li el plec de càrrecs i el 30 de desembre de 1937 es va aprovar, per unanimitat, proposar una sanció de tres mesos de suspensió, trasllat i inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança.

No obstant això, segons consta al seu expedient, de l'1 de juliol de 1936 al 7 de juliol de 1939 estava en situació d'excedència forçosa per haver ingressat a l'exèrcit. Al seu expedient de depuració hi ha les cartes que va enviar a la seva família des del front. Fou condecorat amb una *Medalla de la Campaña*⁹ i tres Creus Roges del Mèrit Militar. Per Ordre Ministerial de 24 de juliol de 1940 fou confirmat en el càrrec. Dia 1 d'octubre de 1946, a través d'una permuta amb el mestre Joan Baptista Crespí Cànaves,

va passar a l'escola unitària de nins número 2 d'Establiments. Posteriorment, va exercir a la Graduada de Llevant i a la de la Misericòrdia de Palma i el febrer de 1980 es va jubilar. Estava casat amb Joana Cifre Llabrés.

Teresa Cifre Rigo

Nascuda a Palma dia 24 de gener de 1915. Mestra de Primer Ensenyament (24-10-1933), foli 38, núm. 670. El seu primer destí com a interina va ser a l'escola de Sant Ferran (Formentera) l'any 1934. Després d'un temps sense destí, sancionada per haver renunciat l'any 1935 al nomenament com a mestra de l'Escola de Sant Cristòfol (Menorca), del 12 de maig al 14 de setembre de 1937, ocupà una plaça de secció a la Graduada de nins d'Algaida.

Des de 1932 pertanyia a l'associació de Dames Tradicionalistas i, per tant, fou depurada sense sanció.

Guillem Porcel Salvà

Va néixer a Andratx dia 20 de gener de 1911. Mestre de Primer Ensenyament (04-10-1932), foli 48, núm. 1000. Va ser mestre de les escoles de Son Servera i Son Sardina entre 1935 i 1936. Dia 15 d'octubre de 1937 fou desplaçat, per Ordre Governativa, a una secció de la Graduada de nins d'Algaida on va exercir com a propietari provisional fins dia 31 de desembre de 1943 que passà a la Graduada de Pere Garau (Palma). Dia 8 de març de 1938, el Tribunal havia decidit per unanimitat no formular càrrecs contra ell i, per tant, fou depurat sense sanció.

Lluís Segura Miró

Nascut a Palma dia 3 de febrer de 1911. Mestre de Primer Ensenyament (12-11-1929), foli 27, núm. 347. Després d'exercir com a interí a les escoles de Sant Antoni (Eivissa) i de Santa Margalida, i després d'un temps sense destí,

9. Condecoració militar espanyola atorgada entre els anys 1938 i 1939, durant la Guerra Civil Espanyola, pel Govern Franquista.

prengué possessió d'una secció de la Graduada de nins d'Algaida dia 17 de desembre de 1936. Cessà en el càrrec poc temps després, el 28 de febrer de 1937 per passar a la Graduada de nins d'Inca. Fou depurat sense sanció. Entre el mes de juny de 1936 i el juny de 1939 va realitzar el servei militar.

Rafel Moragues Enseñat

Nascut a Andratx dia 25 d'abril de 1911. Mestre de Primer Ensenyament. El seu primer destí fou la Graduada de nins d'Algaida on va exercir només 23 dies —entre el 8 i el 31 de març de 1937. No el va afectar el procés de depuració.

Miquel Balaguer Palou

Va néixer a Palma dia 24 de desembre de 1884. Mestre de Primer Ensenyament (25-07-1907). Exercí com a interí a la Graduada de nins d'Algaida entre el 5 de maig de 1937 i el 25 d'agost de 1939. Fou declarat apte per la Comissió Depuradora Provincial i, per tant, no va ser sancionat.

Nicolau Tous Reinés, un cas especial

Nascut a Capdellà dia 11 de març de 1890. Mestre de Primer Ensenyament (17-09-1924), foli 21, núm. 138.

Mestre interí de la unitària de nins de Galilea (curs 1924-1925) i com a propietari de l'es-

cola de Trasmontaña-Arucas de las Palma de Gran Canaria del 17 de novembre de 1930 al 28 d'agost de 1933. El 29 d'agost de 1933 prengué possessió —propietari— d'una de les unitàries de nins d'Algaida i posteriorment passà a una secció de la Graduada. El 28 d'octubre de 1935 li van concedir un permís per anar a estudiar a la Universitat de Barcelona i posaren un interí a la seva plaça.

Dia 11 d'octubre de 1936 fou suspès d'ocupació i de sou per Ordre Governativa. El 6 de juny de 1937 el Tribunal Depurador Provincial va acordar proposar per unanimitat la separació definitiva.

Per Ordre Ministerial de 27 de juliol de 1940 es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de suspensió d'ocupació i de sou per dos anys, inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança i trasllat fora de la província.

Per Ordre de la Direcció General de Primer Ensenyament de Balears (20 de març de 1941), fou traslladat a l'escola de Rafelguarà (València) on va exercir fins dia 1 de gener de 1944 que tornà a Mallorca, concretament a l'escola unitària de s'Arracó. Set mesos i vint-i-sis dies després (27-08-1944), li van concedir el trasllat com a propietari consort a una escola de Barcelona.

2.2. ESCOLA GRADUADA DE NINES

Maria Josefa Oliva Alegret

Nascuda a Tarragona el 27 de juliol de 1914. Mestra de Primer Ensenyament des del dia 11 de desembre de 1932, foli 24, núm. 561. El seu primer destí com a interina va ser a l'escola unitària de nines des Capdellà, on va prendre possessió de la seva plaça el 3 de febrer de 1914 i en la que va romandre fins dia 11 de novembre de 1934. Posteriorment, per oposició, va ser nomenada mestra de la Graduada d'Algaida, secció

de nines número 1 i va prendre possessió de la seva plaça el 12 de novembre de 1934. Fou nomenada directora l'11 de gener de 1935. Dia 11 d'octubre de 1936, per Ordre Governativa, fou desplaçada a l'escola de la Soledat (Palma) on va exercir fins al 14 de setembre de 1937 que va ser restituïda a la seva plaça d'Algaida. Va continuar a l'escola d'Algaida fins dia 1 de gener de 1940.

Dia 11 de gener de 1938, el Tribunal depurador havia aprovat un plec de càrrecs contra ella

on se l'acusava de catalanista quan ella en realitat era catalana. La resta d'informes eren molt bons i el 25 de gener de 1938 decidiren no formular cap càrrec contra ella i fou depurada sense sanció.

Catalina Marroig Miquel

Nascuda a Palma el 29 de setembre de 1903. Mestra de Primer Ensenyament des del 15 de gener de 1924, foli 21, núm. 154. Tenia a més a més els títols de Batxiller i Pèrit Agrícola. El seu primer destí com a interina va ser a l'escola unitària de nines número 2 de Lluçmajor entre el 11 de març i el 31 d'agost de 1926. Posteriorment, passà per les escoles d'Andratx,

Graduada Annexa a la Normal de Palma i Berchiles (Granada). El 28 d'agost de 1933 arribà, per concurs de trasllats, a l'Escola Unitària de nines número 2 d'Algaida. Quan l'escola es convertí en Graduada va ocupar la secció segona de nines en la qual va romandre fins al 30 de setembre de 1946 que va cessar per trasllat al Pont d'Inca. Entre 1937 i 1939 va assistir als cursos d'Orientació i Perfeccionament del Magisteri convocats per *la superioridad*. Dia 8 de maig de 1938, el Tribunal va decidir no formular cap càrrec contra ella i, per tant, fou depurada sense sanció. Confirmada en el càrrec per Ordre Ministerial de 21 de juliol de 1941.

TAMBÉ EXERCIREN A LA GRADUADA DE NINES D'ALGAIDA ENTRE 1936 I 1943:

Margalida Pomar Tarongí

Nascuda a Palma el 3 de juny de 1907. Mestra de Primer Ensenyament des del 17 de juliol de 1933, foli 37, núm. 660. El seu primer destí com a mestra interina va ser a la secció de pàrvuls de la Graduada de Felanitx del 6 de febrer al 30 de setembre de 1934. Posteriorment, passà per les escoles de Manacor, Muro i, gràcies a una permuta, arribà a l'escola unitària de nines de Biniali dia 1 de juny de 1935.

Dia 11 d'octubre de 1936 va ser desplaçada per Ordre Governativa i nomenada directora de la Graduada de nines d'Algaida, on va romandre fins al 15 de setembre de 1937 que va tornar a Biniali. Dia 30 d'octubre de 1937 fou enviada a l'escola unitària de Lloret de Vistalegre, en espera que quedàs resolt el tancament de l'escola de Biniali per manca de local. Resolt el problema, va retornar a l'escola de Biniali en la qual va romandre fins al 31 d'agost de

1961. Depurada sense sanció amb molt bons informes.

Teresa Josepa Mas Brotad

Nascuda a palma el 8 d'octubre de 1905. Mestra de Primer Ensenyament des del 5 de novembre de 1924, foli 25, núm. 272. El seu primer destí com a interina va ser a la secció de pàrvuls de la Graduada de nins de Llevant (Palma) del 3 al 31 de desembre de 1931. Posteriorment, passà per les escoles de Calvià i de Porreres —per oposició. Essent mestra d'aquesta darrera escola, va ser traslladada per Ordre Governativa a la Graduada d'Algaida, dia 1 d'octubre de 1936, en la que va romandre fins al 14 de setembre de 1937. El 15 de setembre de 1937 fou reintegrada a l'escola de Porreres on va exercir fins al 31 de desembre de 1943 que passà a una secció de pàrvuls de la Graduada d'Inca. Depurada sense sanció.

2.3. SECCIONS DE PÀRVULS

Antònia Ferrer Lloret

Nascuda a Inca dia 29 d'agost de 1911. Fou mestra de Primer Ensenyament des del 25 de

juliol de 1933, foli 36, núm. 625. El seu primer destí que va obtenir com a interina va ser a l'escola de Son Anglada (Palma) del 6 de no-

vembre de 1933 al 21 de setembre de 1934.

Després de passar per l'escola d'Alaior arribà, també com a interina, a una de les seccions de pàrvuls de la Graduada de nines d'Algaida, on va fer feina fins al 30 de setembre de 1936. L'endemà fou traslladada, per Ordre Governativa, a l'escola unitària de nines de Portocristo —sis dies—, per passar posteriorment a la unitària de nines número 1 de Sóller, i quan es va convertir en Graduada, a la secció de pàrvuls d'aquesta escola. Va romandre a Sóller fins al 17 de gener de 1942. Depurada sense sanció.

Andrea Bordoy Sansó

Nascuda a Palma el 21 d'agost de 1908. Mestra de Primer Ensenyament des del 23 d'agost de 1927, foli 27, núm. 339. El seu primer des-

tí com a interina va ser a l'escola unitària de nines número 2 de Palma entre el 22 de febrer i l'11 d'abril de 1932. Posteriorment, passà per la unitària de nines número 2 d'Andratx, la Graduada de Felanitx i, per oposició, arribà a la Graduada d'Algaida, secció de pàrvuls número 2, el 12 de novembre de 1934.

Dia 1 d'octubre de 1936, per ordre Governativa, va ser desplaçada a la Graduada de Felanitx, que ja coneixia, on va romandre fins al 14 de setembre de 1937. Per ordre de la Comandància militar fou reintegrada a la seva plaça d'Algaida el 15 de setembre de 1937. Depurada sense sanció. El 30 de setembre de 1946, per concurs de trasllats, va tornar a la Graduada de Nines de Felanitx on va exercir fins que es va jubilar el mes d'agost de 1978.

TAMBÉ EXERCIREN A LES SECCIONS GRADUADES DE PÀRVULS D'ALGAIDA ENTRE 1936 I 1943:

Margalida Monar Amengual

Nascuda a Palma el 29 de gener de 1901. Mestra de primer Ensenyament des del 17 de desembre de 1932, foli 35, núm. 590. El seu primer destí com a mestra interina va ser a l'escola de pàrvuls de Can Capes (Palma) de dia 1 de desembre de 1933 fins al 31 de juliol de 1934. Posteriorment, passà per la Graduada de Pollença fins al 6 de gener de 1936. Dia 31 d'octubre de 1936 arribà com interina a la Graduada de nines d'Algaida, passant a ser propietària provisional de la secció 1 de pàrvuls el 21 d'octubre de 1937. L'1 de desembre de 1939 va ser traslladada a l'escola des Secar de la Real (Palma). Membre d'Acció Catòlica de Mallorca des de la seva fundació. Depurada sense sanció amb bons informes.

Amparo Hernández Melià

Nascuda a Catarroja (València) el 15 de febrer de 1914. Mestra de Primer Ensenyament des del 16 de maig de 1933, foli 15, núm. 293. El seu pri-

mer destí com a mestra interina va ser a la unitària de nines de Chovar (Castelló) del 17 de setembre de 1933 al 24 de juny de 1934. Posteriorment, passà per la unitària de nines del Grao de Gandia (València) i l'escola mixta de Villar Tejas (València). Arribà a una secció de pàrvuls de la Graduada d'Algaida com a propietària provisional consort¹⁰ —casada amb Alfonso Torres García— dia 11 de desembre de 1939 i va cessar el 31 de desembre de 1943, data en què va tornar a l'escola mixta de Villar Tejas. De bell nou, com a propietària provisional consort, va tornar a la Graduada d'Algaida el 21 de gener de 1944, però només hi va romandre fins al 31 de setembre del mateix any. Per trasllat forçós passà a la unitària de Torralba del Pinar (Castelló) on va exercir de l'11 de setembre al 31 de desembre de 1944. Un altre cop va partir d'aquesta escola cap a Algaida com a propietària provisional consort fins al 30 de setembre de 1946 que tornà, per segona vegada, a l'escola de Torralba del Pinar. Finalment, a través del Concurs General de Trasllats,

10. Dret preferencial que atorgava als cònjuges un avantatge posicional en el concurs de llocs de treball.

va aconseguir plaça de forma definitiva a la Graduada de nines d'Algaida on va romandre fins al 31 d'octubre de 1959 que, per trasllat, passà a l'escola d'Algemesí (València). L'any 1965 va quedar vacant la plaça d'Algaida i ella la va sol·licitar de nou com a propietària provisional consort i, pel que sembla, li varen concedir exclusivament durant el curs 1965-1966, ja que el 31 d'agost de 1966 es va proveir la plaça de forma definitiva per part d'una mestra propietària i va tornar a Algemesí.

Joana Cifre Llabrés

Nascuda a Palma el 3 de novembre de 1913. Mestra de Primer Ensenyament des del 4

d'agost de 1934, foli 43, núm. 851. El seu primer destí com a mestra interina va ser a la unitària de pàrvuls de Mancor de la Vall del 23 d'octubre de 1934 al 30 de setembre de 1936. Dia 1 d'octubre de 1936 va ser desplaçada a la Graduada d'Algaida, secció pàrvuls número 2, on va romandre fins al 15 de setembre de 1937. Dia 15 d'octubre de 1937 va ser declarada apta per la Comissió Depuradora —*Butlletí Oficial de la Província* número 10.894 amb data del 29 de setembre de 1936. Era «cursillista del 36» però no va arribar a tenir plaça definitiva. Estava casada amb el mestre Luis de la Fuente Pausa.

2.4. ESCOLA UNITÀRIA DE NINS DE PINA

Antoni Balle Femenias

Va néixer a Petra dia 10 de març de 1910. Mestre de Primer Ensenyament (25-09-1934).

El dia 18 de febrer de 1936 prengué possessió com a mestre interí de l'escola unitària de nins de Pina. Va romandre a l'escola fins al 30 de setembre del mateix any. Posteriorment, va pas-

sar a l'Escola Graduada de nins de Petra, però fou declarat excedent forçós per fer el servei militar. L'11 de gener de 1938, el Tribunal Provincial va aprovar per unanimitat no formular cap càrrec contra ell i, per tant, fou depurat sense sanció.

TAMBÉ EXERCIREN A L'ESCOLA UNITÀRIA DE NINS DE PINA ENTRE 1936 I 1943:

Joan Gili Sancho

Va néixer a Artà dia 19 de maig de 1913. Mestre de Primer Ensenyament. Falangista i militar de l'exèrcit franquista, fou ferit el front de Son Servera per un tret a la cama esquerra el 29 d'agost de 1936. Dia 6 de setembre fou operat i donat d'alta. Del 23 de novembre de 1936 al 31 de març de 1937 consta al seu expedient que va exercir a la Graduada de nins d'Algaida però continuava mobilitzat. Depurat sense sanció.

José Miró-Granada Tomás

Nascut a Palma dia 14 de març de 1893. Mestre de Primer Ensenyament (19-05-1917), foli 15, núm. 95. Va ser mestre a les escoles de

Sant Rafel, Sant Cristòfol i Sant Vicenç. El 7 de maig de 1937 prengué possessió com a mestre de l'escola unitària de Pina. Va exercir al centre durant cinc mesos i sis dies, cessant el 12 d'octubre del mateix any. Era falangista i fou depurat sense sanció.

Miquel Gelabert Serra

Va néixer a Petra dia 8 de gener de 1905. Mestre de Primer Ensenyament (12-03-1934), foli 42, núm. 821. Després d'exercir a les escoles de Son Servera, Montuïri, Petra i Can Picafort, dia 1 de setembre de 1937, prengué possessió com a mestre de l'escola unitària de nins de Pina on va romandre fins al 31 de desembre de 1843. L'endemà va passar a l'escola

d'Olot (Girona) per concurs de trasllats. Dia 1 de gener de 1938, el Tribunal Depurador Provincial va decidir per unanimitat no formu-

lar cap càrrec contra ell i, per tant, fou depurat sense sanció.

2.5. ESCOLA UNITÀRIA DE NINES DE PINA

Apol·lònia Gelabert Obrador

Nascuda a Felanitx el 7 de juny de 1914. Mestra de Primer Ensenyament des del 4 d'agost de 1934, foli 45, núm. 918. El seu primer destí com a mestra interina va ser a l'escola unitària de nines de Pina a partir del 24 d'octubre de 1934. Des del primer moment va sol·licitar ser inclosa a la llista d'interinitats, gràcia que se li va concedir poc després del cop d'estat, dia 11 de setembre de 1936, i va passar com

a interina a la Graduada de Santa Catalina de Palma en la qual va exercir fins a l'any 1979.

El 10 d'agost de 1937 es va proposar per majoria una sanció menor tot i que els informes eren tots favorables. Segons el Tribunal li faltava caràcter. Hi va haver disparitat de criteris pel que fa a la sanció, però, finalment la sancionaren amb tres mesos de suspensió d'ocupació i de sou, trasllat i inhabilitació per a càrrecs directius. Ja no va tornar a l'Escola de Pina.

TAMBÉ EXERCIREN A L'ESCOLA UNITÀRIA DE NINES DE PINA ENTRE 1936 I 1943:

Maciana Rigo Rigo

Nascuda a Santa Eugènia el 7 de desembre de 1868. Mestra de Primer Ensenyament des del 9 de novembre de 1907, foli 77. El seu primer destí com a mestra interina va ser a l'escola de Ses Salines entre l'1 d'octubre de 1904 i el 31 de març de 1910. Posteriorment, va passar per les escoles de Campos, Sant Climent, Alaior, Cas Concos i Maria.

Essent directora interina d'aquesta darrera escola, fou desplaçada per Ordre Governativa a la unitària de nines de Pina dia 1 d'octubre de 1936 cessant en aquesta plaça dia 31 de gener de 1939 per ser reintegrada a l'escola de Maria. El 8 de març de 1938, el Tribunal depurador havia acordat que no era procedent formular-li cap càrrec. Confirmada per OM de 29 de juliol de 1941.

Francesca Xamena Gili

Nascuda a Artà el 2 d'octubre de 1902. Mestra de Primer Ensenyament des del 12 de setembre de 1922, foli 22, núm. 179. La seva primera plaça com a interina va ser a l'escola de Pollença entre dia 1 de desembre de 1927 i dia 7 de maig de 1928. Posteriorment, va passar per les escoles de Guntín (Lugo), Graduada de Pàrvuls d'Inca i Annexa a la Normal de Palma, com a propietària provisional per oposició. El 19 d'octubre de 1936 la seva escola fou declarada en zona perillosa i sol·licità plaça a un altre centre. El seu destí provisional va ser l'escola unitària de nines de Pina.

Tot i que en un primer moment no va ser sancionada per part de la Comissió Depuradora —26 de setembre de 1936—, el fet de trobar unes cartes que ella havia enviat al que fou

batle republicà d'Inca Antoni Mateu,¹¹ va fer que fos declarada no apta per desenvolupar la tasca docent. El 22 de juny de 1937 la Comissió Depuradora acordà demanar informes. El 6 de juny es va decidir demanar informes al notari d'Inca Luís G. Pascual i al tinent coronell d'Infanteria Francisco Rovira. L'11 de gener de 1938 s'aprovà, per unanimitat, i en vista de la gravetat dels càrrecs, remetre tot l'expedient a Burgos, seu del Tribunal Nacional de Depuració, amb un informe detallat, però sense proposta a fi que fos la superioritat qui resolgués. El 28 de febrer de 1938 fou desplaçada a l'escola unitària de nines núm. 3 de La Soledat de Palma. Dia 20 d'abril de 1939 va ser reintegrada a la secció de pàrvuls de la Graduada Annexa a la Normal de Palma on va exercir fins al 2 d'octubre de 1972 que es va jubilar a l'edat reglamentària de 70 anys. El 27 de juliol de 1940 havia estat confirmada en el seu càrrec de forma oficial —BO 11.517 de 21-09-1940.

Catalina Salvà Garau

Nascuda a Lluçmajor dia 6 de gener de 1911. Mestra de Primer Ensenyament des del 20 de maig de 1936. El seu primer destí com a mestra interina va ser a l'escola de Felanitx entre el 16 de desembre de 1936 i el 15 de setembre de 1937, data en què va cessar per passar a la unitària de nines de Pina —entre dia 1 de març i dia 2 de setembre de 1938. Inscrita a Falange Española de las JONS, va ser «considerada como un buen

elemento»,¹² com consta a un document datat dia 21 de setembre de 1936. Depurada sense sanció amb excel·lents informes.

Isabel Gil Pomar

Nascuda a Palma el 7 de juliol de 1916. Mestra de primer Ensenyament des del 28 de gener de 1936, foli 48, núm. 1012. El seu primer destí com interina va ser a la unitària de nines de Pina entre el 27 de setembre de 1938 i el 31 de juliol de 1942 que va cessar per anar —oposició— a la Graduada de Sa Pobla. Posteriorment, va passar per les escoles d'Alaró i Sineu. Declarada apta en el *Butlletí Oficial de la Província* de dia 1 de setembre de 1937. Depurada sense sanció.

María Fiol Llabrés

Nascuda a Palma dia 9 de febrer de 1900. Mestra de Primer Ensenyament des del 19 de març de 1940. El seu primer destí com a mestra va ser per Instància a l'escola de Sant Joan Baptista (Eivissa) del 6 de novembre de 1938 —no consta que tengués ja el títol de mestra— i el 30 de juny de 1939. Posteriorment, va passar per les escoles de Santa Gertrudis, Santa Catalina (Palma), Lluçmajor i Consell. Arribà a la unitària de nines de Pina, com a interina el 26 de setembre de 1942 i hi va romandre fins al 31 de gener de 1945 que va cessar per anar a l'escola des Mercadal. No la va afectar el procés de depuració.

2.6. ESCOLA UNITÀRIA MIXTA DE RANDA

Joana Aina Crespi Salom

Nascuda a Marratxí el 16 de juliol de 1886. Mestra d'ensenyament superior des del 12 d'octubre de 1912, foli 89, núm. 2217. El seu primer

destí com a mestra interina va ser a l'escola unitària de La Soledat (Palma) del 9 de novembre de 1912 al 15 de novembre de 1913. Posteriorment, va passar per les escoles de Sa Indioteria,

11. Antoni Mateu Ferrer (Inca, 1901 - Palma, 1937) fou un polític mallorquí, militant republicà. Batle d'Inca entre 1932 i 1933. El 1934, fou un dels fundadors d'Esquerra Republicana Balear. Quan va esclatar la guerra del 36, fou detingut, sotmès a un consell de guerra i executat el 24 de febrer de 1937.

12. AMEIB. Secció Administrativa. Expedients de Personal. Expedient de la mestra Catalina Salvà Garau.

Galilea, Biniali, Alcúdia i Esplugafreda (Lleida). Va arribar a l'escola mixta de Randa per Ordre Governativa el 19 de novembre de 1935 i hi va fer feina fins al 30 de setembre de 1936. Dia 1 d'octubre de 1936 fou desplaçada per Ordre Governativa a l'escola del Pla de Na Tesa

(Marratxí) fins al 14 de setembre de 1937, data en què va ser reintegrada a l'escola de Randa, on va exercir fins dia 16 de juliol de 1956 que va cessar per jubilació forçosa. Depurada sense sanció.

TAMBÉ VA EXERCIR A L'ESCOLA UNITÀRIA MIXTA DE RANDA ENTRE 1936 I 1943:

Margarida Prats Sintes

Nascuda a Villacarlos (actualment es Castell) de Menorca el 14 de març de 1907. Mestra de Primer Ensenyament des del 20 de desembre de 1926, foli 221, núm. 186. El seu primer destí va ser a La Fortalesa Isabel II de la Mola de Maó (Menorca) com a mestra de pàrvuls del 18 de març al 31 d'agost de 1927, data en què va cessar per passar, com a substituïda a l'escola de nines de Mancor de la Vall. El 25 de desem-

bre de 1933 va arribar a l'escola mixta de Randa com a interina. Dia 1 d'octubre de 1936 va ser desplaçada per Ordre Governativa a Eivissa on va romandre fins al 31 d'agost de 1937, data en què va passar a l'escola de Montuïri. El 23 d'octubre de 1937 va tornar a ser desplaçada a Eivissa fins al 31 de desembre de 1943 que va tornar a Mallorca per ocupar plaça a la unitària de Baix del Puig (Bunyola). Depurada sense sanció.

10

Dos algaidins i dos montuïrers que cantaren cançons de festeig. Les víctimes ocultes del feixisme

Pau Tomàs Ramis

Dia 3 de novembre de l'any 1938, al Jutjat Eventual Militar de Palma, situat al carrer Sant Gaetà, 8, principal, s'obria una causa d'investigació militar, registrada amb el número 396/38, contra el caporal d'enginyers Joan Barceló Garcias, el soldat d'enginyers Mateu Jordà Ribas i dos civils, Joan Manera Vich i Pedro Pericàs Mir, per suposades manifestacions d'alegria per la mort de Ramón Franco, germà de Francisco Franco, i altres persones en un accident d'aviació.

1. LA MORT DE L'AVIADOR

Dia 27 d'octubre de 1938, i quan era cap de les forces aèries de les Balears, el tinent coronel Ramón Franco Bahamonde, germà de Francisco Franco, moria en un accident d'aviació aproximadament a dues milles al nord-est del Cap de Formentor. La polèmica figura del germà del dictador creà diverses reaccions depenent del bàndol des d'on es donà la notícia.

Al bàndol republicà es publicava que «El cielo no es propicio a los traidores. Ramón Franco muere en un accidente de aviación».¹ En

canvi, des del bàndol nacional s'escrivia «Una gran pérdida para la aviación nacional. En el servicio de la patria perecen en un accidente de "hidro" el teniente coronel don Ramón Franco y los otros tres tripulantes del aparato».² L'accident, en el que moriren l'anomenat Franco, el tinent de navili Melchor Sangro, fill dels marquesos de Guadaljelú, el tinent Joaquín Domínguez, a més del mecànic Emilio Gómez Martí i el caporal radiotelegrafista José Cànaves Costa, es va produir en un hidroavió

1. *ABC (Madrid)*. 1 de novembre de 1938, p. 4.

2. *ABC (Sevilla)*. 1 de novembre de 1938, p. 9 i 10.

que caigué a la mar. L'aparell s'havia enlairat de l'aeròdrom de Pollença carregat amb bombes i armament per efectuar un bombardeig o sobre Barcelona o sobre València, no es té molt clar. A Barcelona, just aquells dies, s'acomiadaven les Brigades Internacionals i algunes veus sospitaren que era precisament allà on es dirigia l'avió sinistrat. Les causes meteorològiques foren la causa oficial de l'accident, tot i que no faltaren veus que parlaren d'un sabotatge, d'un complot per part dels propis revoltats per eliminar el germà del futur dictador de l'escena militar i política o fins i tot d'un suïcidi.³ La notícia citada i publicada al bàndol republicà afegia que «Él tiene a su cargo, como director o ejecutor, los raids más sangrientos sobre Barcelona y Valencia».⁴

Un cop es rescataren els cossos, foren portats a Pollença i d'allà a Palma on s'instal·là una capella ardent a l'Ajuntament. A l'enterrament, que es va efectuar al Panteó d'Aviació del Cementiri de Palma, hi va acudir en representació de la família el seu germà Nicolás Franco, que en aquells moments era ambaixador d'Espanya a Portugal.

La notícia de la mort de Ramón Franco es feu pública uns dies després i el 31 d'octubre ja se'n parlava pels pobles de l'illa i es comentava. Entre certs sectors dels afectes al règim va ser un glop mal d'empassar i creà molta tensió.

FIG. 01. Ramon Franco, el primer per la dreta, amb boina. En aquells moments cap d'Aeronàutica, presidint la manifestació del Primer de maig de 1931 a Vitoria-Gasteiz. L'acompanyaven Teodoro González de Zárate, batle de Vitoria, al centre, i l'aviador Pablo Rada a la seva dreta (AMVG. Sig. YAN. 29.01).

3. https://www.abc.es/historia/abci-extrana-muerte-ramon-franco-201804251119_video.html [Consultat en xarxa el 18 de juliol de 2021].

4. *ABC (Madrid)*. 1 de novembre de 1938, p.4.

2. L'ACUSACIÓ

Dia 31 d'octubre de 1938 Felipe Aparicio García, caporal comandant del post de la Guàrdia Civil de Montuïri, començava a instruir un atestat on feia constar que devers les set i mitja de l'horabaixa d'aquell mateix dia, Pau Servera Munar, *de Son Toni Coll*, batle de Montuïri, havia sol·licitat els seus serveis a la Casa Consistorial on es va trobar els militants de Falange Melcion Bauçà Miralles, *Guerrer*,⁵ Bartomeu Sampol Cerdà, *Sampol*, Mateu Sastre Bauçà, Gabriel Ramonell Aloy i Bartomeu Munar Nicolau, *Ruberter*,⁶ que volien denunciar que

just una hora abans havien vist com Joan Manera Vich i Mateu Jordà Ribas, acompanyats d'altres persones, es passejaven pel carrer Major i la plaça d'Espanya entonant cançons típiques de l'església canviant la lletra i dient frases com: «¡Perdón, Dios mío! ¡Perdón, Dios mío!» Aquells cinc falangistes consideraven que Manera, Jordà i els altres ho feien com a acte de befa per la mort de Ramón Franco i els altres ocupants de l'avió en què viatjava i a més qualificaven als denunciats com a antireligiosos i com a pertanyents actius del Front Popular.

3. ELS INTERROGATORIS

Per tal de portar a terme l'atestat que havia de fer la Guàrdia Civil d'aquesta denúncia el caporal Aparicio i el guàrdia auxiliar Miquel Estarellas Sitjar varen procedir a interrogar als denunciats i a algunes al·lotes que havien estat testimonis dels fets.

Joan Manera Vich, de 37 anys, jornaler de Montuïri, fou el primer que declarà. Manifestà que efectivament des de les cinc de l'horabaixa fins a les sis i mitja s'havia passejat pel carrer Major amb Jordà i dues persones més que no coneixia, però que sabia que un feia de barber i l'altre era caporal d'enginyers.

Ben al contrari que els seus acusadors, declarà que davant ells, mentre passejaven, hi anaven dues al·lotes de Montuïri, Maria *Collet* i una de la que desconeixia el nom, però sabia que de malnom li deien *Mastret*. Els dos joves que els acompanyaven, i dels que en desconeixia

els noms, deien galanteries a les joves i cantaven tangos dels quals el declarant desconeixia la lletra i la tonada, però va negar que fossin, en cap cas, relacionades amb cants eclesiàstics.

També fou interrogat Mateu Jordà, de 24 anys, comerciant montuïrer i en aquell moment soldat de segona classe del cos d'Enginyers de la Companyia de Transmissions, tot i que estava de permís autoritzat pel seu capità. Declarà que en aquell període d'hora i mitja, entre les cinc i les sis i mitja, s'havia passejat pel poble de cafè en cafè, amb en Joan Manera, amb un altre que de llinatge era Barceló, que a més era caporal de la seva mateixa companyia i cos, i un algaidí, barber de professió, que nomia Pedro Pericàs.

Jordà contà uns fets semblant als que ja havia manifestat Manera, tot i que afegí que les al·lotes que anaven caminant davant ells eren

5. Com a nota curiosa es pot dir que Melcion Bauçà devia ser aficionat a les gloses. Dia 15 de gener de 1940 fa una petició al Govern Civil per tal que s'autoritzi una vetllada de glosat al Cine Royal de Montuïri per dia 19 d'aquell mateix mes, a les 20.30 h. Una sala de festes que en aquells moments era portada per l'empresari Bartomeu Pomar Pomar. AMMT. Sig. CO 131, carpeta Govern Civil 1940 (6).

6. Els tres malnoms citats són extrets del llistat *Membres de Falange l'any 1940* exposat per Guillem Mas al llibre *Montuïri. La postguerra (1940-1952)*, Documenta Balear, Palma, 2018, p. 284. Val a dir que en aquest mateix llistat no hi apareixen ni Mateu Sastre Bauçà ni Gabriel Ramonell Aloy, tot i que sí que ho fa Miquel Sastre Bauçà, *Pellusco*.

Maria Mas, de mal nom *Collet*, i Prudència Clar, *Mastret*,⁷ i que mentre passejaven, i en veu baixa, els hi cantaven cobles amb la següent lletra: «Una cabra se manjà un botifarró, Na Prudensi Mastret festetja en Borreó. Una cabra en piquarol, na Prudensi mastret no festetja en Juan Sampol».⁸

Continuà explicant que després aquestes al·lotes es feren enfora i es varen creuar amb quatre joves més de les quals només se'n donà compte que hi havia una filla de Josep *Comelles*, que els feren algunes bromes, els cantaren un himne del cos d'Enginyers i algunes cobles al·lusives a copeos mallorquins i que, just quan passaven per la Plaça d'Espanya, recordava que anaven cantant: «He dins se butxaca ey falten dotbes... dotbes... dotbes... ¡Oh, Deu meu... dotbes!»⁹ Però que en cap moment pronunciaren, mentre cantaven, frases com «Perdón, Dios mío».

La següent interrogada fou Maria Mas Nicolau *Collet*, montuïrera de 21 anys i mestressa de casa. Manifestà que dia 31 d'octubre, més o manco a l'hora indicada, efectivament es passejava per Montuïri amb Prudència Clar Sastre i també amb Antònia Joana Pocoví Mayol. Que quan es creuaren amb Jordà, Manera, i dos joves més que no varen conèixer, els dos primers els cantaren: «Marieta... Marieta... ets el meu consol. Prudencieta ja no festeges a en Joan Sampol» i que tot i que els cantaren altres tonades no recordava haver sentit l'expressió de «Perdón, Dios mío».¹⁰

El torn de declaracions li arribà també a Prudència *Mastret*, montuïrera de 20 anys i modista de professió, que manifestà el mateix que havia declarat la seva amiga Maria i que les

cançons que els cantaven els joves les considerava unes «tonterías»,¹¹ llevant importància al seu contingut.

També fou interrogada Antònia Maria Pocoví, montuïrera de 22 anys i mestressa de casa. Ella explicà que aquell dia només havia acompanyat una estona a les seves amigues pel carrer, mentre es dirigia a casa del seu padrí. Confirmava que era cert que s'havien trobat amb els quatre joves esmentats, però que ella, durant el curt trajecte que va estar en companyia de les seves dues amigues, no havia sentit que en cap moment es dirigessin a elles.

Com a testimoni també s'interrogà a Francisca Mas Sastre,¹² montuïrera i mestressa de casa, la filla de Josep *Comelles*, que havia mencionat Mateu Jordà. Declarà que aquell dia es trobava passejant amb les seves amigues Jerònia Sampol, Magdalena Sastre i Francisca Mateu. Que, mentre ho feien pel carrer Major, es varen creuar amb elles en Mateu *Confite* i en Joan *de sa Costa*, malnoms de Jordà i de Manera, amb dos més que no va conèixer i que quan ells varen ser a prop d'elles, Mateu Jordà se li atracà, encengué un misto i digué als seus tres amics: «Mirad que guapa es mi novia» i que després cantaven cançons de les quals recordava paraules com: «dotbes... dotbes... dins se butxaca ey falten dotbes», fet que va qualificar de «tonterías propias de jóvenes»,¹³ però que en cap moment va sentir cap al·lusió a la frase «Perdón, Dios mío».

També Magdalena Sastre Ribas va ser interrogada. Ella només tenia 15 anys, nascuda a Argentina, però resident a Montuïri. Pel que fa a la companyia amb qui es passejava aquell dia i amb quins joves s'havien creuat la seva declara-

7. Durant anys s'encarregà de les barreres del tren i de fer les indicacions d'alerta quan el ferrocarril passava per Montuïri.

8. AJTT33. Causa 396/38, fol. 1v.

9. AJTT33. Causa 396/38, fol. 1v.

10. AJTT33. Causa 396/38, fol. 2.

11. AJTT33. Causa 396/38, fol. 2.

12. Sembla que Francisca es decantà per la vida religiosa i es feu monja.

13. AJTT33. Causa 396/38, fol. 2v.

ció fou semblant a la de la seva amiga Francisca, però en el capítol de les cançons i les coses que deien aquells digué que anaven cantant «en coro a dos voces una colombiana cuya letra es: Yo vi en un jardín florido, llorar una colombiana, pero el hombre a quien ella había querido, de la noche a la mañana del rosal había cogido a su rosa más lozana».¹⁴ A més, com que un d'ells tenia molt bona veu els escoltava amb atenció. També els cantaren un tango del qual no recordava la lletra i una cançó que feia al·lusió al Cos d'Enginyers i que entre aquestes afegien les paraules «dotbes, dotbes, dotbes».

Francisca Mateu Tomàs fou la següent en passar pels interrogatoris. Tenia 16 anys, era

natural de Montuïri i fou la que menys dades pogué oferir. Simplement, digué que era cert que aquell dia i a aquella hora es passejava pel poble amb unes amigues, que es creuaren amb en Mateu *Confité* i en Joan *de sa Costa* i dos més que no va conèixer, que va sentir que cantussejaven, però que no hi va posar atenció i no recordava res del que havien dit o cantat.

Jerònima Sampol Cerdà, també montuïrera de 15 anys i la darrera d'aquell grup de quatre amigues, declarà el mateix que les seves companyes, però que ella havia sentit que els joves investigats cantaven: «dotbes, dotbes, dotbes, a damunt se teulada ey faltan dotbes»¹⁵ amb un to de cançó eclesiàstica o de missa.

4. LA DETENCIÓ I EMPRESONAMENT

A conseqüència d'aquella denúncia posada pels cinc falangistes davant el batle de Montuïri i després dels interrogatoris fets per la Guàrdia Civil, el caporal instructor, Felipe Aparicio, tot i que cap dels testimonis havia declarat sentir les paraules «¡Perdón Dios, mío!» ni al·lusions a la mort de Ramón Franco i els altres aviadors, dia 11 de novembre va procedir a la detenció de Mateu Jordà i de Joan Manera, mentre que dels altres dos joves sense identificar deia que no ho havia fet «por hallarse como se desprende en el cuerpo del presente escrito fuera de la localidad». A més, segons els antecedents obtinguts qualificava als dos detinguts no de mala conducta «pero si elementos que militaban en el frente popular y de matiz ideológico algo avanzado dentro de aquella conglomeración de ideologías».¹⁶

D'aquesta manera es donava per conclòs l'atestat i es feia entrega del mateix a l'auditor

de guerra Pedro Topete. Mentrestant, el mateix dia 1 de novembre Joan Manera era portat a la presó d'Estacions —can Mir—, i Joan Manera, per la seva condició de militar actiu, dia 3 d'aquell mes, era reclòs al Castell de Bellver. Topete, en un escrit dirigit al jutge instructor que havia estat designat pel cas, el comandant d'Infanteria Antoni Garau Muntaner, afirmava que la causa dels empresonaments era perquè «promovieron escándalo y hacían mofa en la vía pública del citado pueblo [es refereix a Montuïri], referente a los Gloriosos Aviadores muertos en cumplimiento de su deber».¹⁷

I el caporal de la Guàrdia Civil, Felipe Aparicio, deia que: «A pesar de la controversia existente entre denunciantes y éstas [referint-se a les testimonis] [...] si bien no les desmerece crédito lo narrado por las jóvenes, presume también podría aseverar lo expuesto por los denunciantes; pues dadas las circunstancias político-soci-

14. AJTT33. Causa 396/38, fol. 3.

15. AJTT33. Causa 396/38, fol. 3v.

16. AJTT33. Causa 396/38, fol. 3v.

17. AJTT33. Causa 396/38, fol. 7.

ales que concurren en los denunciados, cabe la presunción de que el ánimo y alegría que públicamente demostraron, pudiera ser por la causa que en la denuncia se consigna» i els qualificava de «desafectos a la Santa Cruzada».¹⁸

La notícia fou sonada a Montuïri, i Bernat Ribas Miralles *Borrelló*, montuïrer que havia estat secretari de l'Ajuntament de Montuïri, des de principis del segle XX fins a 1906, i del de Binissalem des de 1910 fins al 1934, moment de la seva jubilació,¹⁹ la recollí en un dietari on anotava notícies destacades, tant personals com generals, des de l'any 1933. Hem tengut accés a l'original d'aquest valuós manuscrit conservat a un arxiu particular que prefereix conservar l'anonimat on hi diu:

«Día 1º de Noviembre de 1938.- Se dijo que la noche anterior habían sido detenidos y conducidos a las prisiones militares, los vecinos de esta Juan Manera Vich (a) de s'Costa (sic) y Mateo Jordá Ribas (a) Confité, por cantar por la calle, canciones alusivas al Movimiento Nacional; también se dijo que obedecía a venganzas personales.

Los días 2,3 y 4, transcurrieron sin novedad alguna.

Día 5.- Vino de Palma un Juez instructor por el asunto de los detenidos Juan Manera y Mateo Jordá; se decía que serían juzgados en juicio sumarísimo.»²⁰

5. ELS INTERROGATORIS A MONTUÏRI

Tal com indica el *Dietario* de Bernat Ribas i es recull també, evidentment, a la causa 396/38, dia 5 de novembre el jutge Antoni Garau es desplaçà a Montuïri per prendre declaració a una sèrie de persones. La primera fou el caporal comandant de la Guàrdia Civil, Felipe Aparicio, que es ratificà en tot el que ja havia deixat per escrit a l'atestat que havia entregat a l'auditor de guerra. Després va arribar el torn de les declaracions dels falangistes, tots ells montuïrers, que havien denunciat als quatre joves que cantaven pel carrer. Melcion Bauçà, fou el primer. Davant el jutge es va desdir de part de la denúncia feta uns dies abans. Va afirmar que quan va veure a Jordà i els altres joves es trobava tot sol i que havia posat la denúncia perquè Bartomeu Sampol Cerdà i un altre amic l'havien animat a fer-ho. Afirmà que els havia

sentit cantar, però que no podia assegurar que era el que cantaven, ni que fossin tonades d'alegria per la mort de Franco i els altres aviadors, ni tan sols si cantaven en castellà o *mallorquí*. Tampoc sabia si aquells cants tenien entonacions religioses, però que havia sentit a dir que tant Manera com Jordà havien pertangut a Esquerra Republicana.

Bartomeu Sampol fou el següent. Ell sí que es reafirmà en la denúncia feta en un primer moment. Deia que els havia sentit cantar quan es passejava tot sol pel carrer Major i la plaça d'Espanya, concretament quan era davant el centre de Falange, situat al carrer Major, que cantaven en *mallorquí*, però desconeixia si dirigien els cants a diversos grupets d'al·lotes. A més que la lletra de la cançó que ell havia sentit deia «Perdón, perdón, oh, Dios mío, perdón»

18. AJTT33. Causa 396/38, fol. 9-9v.

19. RIBAS MIRALLES, Bernat. *Memòries d'un secretari 1933-1945*. Revista Bona Pau-Montuïri. Palma, 2011, p. 5 i 6.

20. Manuscrit del *Dietario o breves notas de los hechos más notables ocurridos desde el año 1933, con motivo de la dimisión o jubilación del cargo de secretario del Ayuntamiento de Binisalem hasta el año 1939. Añadidos los años 1940, 41, 42 y 1943*, p. 15v.

i que ho havia interpretat com a mostra d'alegria per la mort de Franco per ser «significados en elementos de izquierda».²¹ Tot i això, no havia sentit cap frase concreta o al·lusiva a la desgràcia dels aviadors. Afegí que l'inductor de la denúncia havia estat ell mateix, a la que s'havien afegit alguns joves més indignats per les tonades que havien sentit.

Mateu Sastre Bauçà fou el següent en declarar i com Melcion Bauçà es desdigué de part de la denúncia posada davant el batle dia 31 d'octubre. Afirmà que ell no havia sentit la lletra de les cançons i que simplement pertorbaven la tranquil·litat del carrer. Que els acusats eren d'esquerres i poc afins a l'església, però que no podia dir que els cants fossin motivats per la mort de Ramón Franco.

Va arribar el torn de declarar a Gabriel Ramonell Aloy qui va ratificar la denúncia que s'havia interposat dia 31 d'octubre davant el batle de Montuïri. Explicà que en el moment dels fets ell es trobava tot sol i sortia del cafè de Can Melià, situat al carrer Major, que va sentir els cants i que, després de reunir-se amb els altres que havien presenciat el que havia passat, resolgueren presentar la denúncia. Tot i això, com havia manifestat també Bartomeu Sampol, digué que no havia sentit cap frase al·lusiva a la mort dels aviadors, però interpretà que era un acte d'alegria dels acusats perquè eren d'esquerres i antireligiosos.

Bartomeu Munar Nicolau fou el darrer dels denunciants que hagué de declarar da-

vant el jutge Garau. Es va ratificar en la denúncia feta uns dies abans i afirmà que havia sentit els càntics estant tot sol als voltants del Centre de Falange. Que s'havia resolt a denunciar-los perquè formaven aquell escàndol a prop d'una casa del mateix carrer Major on s'havia produït la mort d'una persona feia poc i ja hi havia gent a la casa mortuòria per tal d'acompanyar el cadàver al cementeri. A més d'haver rebut, feia poc, la notícia de la mort dels aviadors. Ell, però, al contrari dels altres denunciants, sí que va manifestar que s'havia adonat que part dels cants, que feien en *mallorquí*, els dirigien a alguns grups d'al·lotes i que algunes de les seves lletres deien: «Dinero, dinero, nos falta dinero y en el bolsillo no tenemos más dinero. Dios mío perdón, perdón, oh, Dios mío perdón, no tenemos dinero». Com els altres tampoc no havia sentit cap frase al·lusiva als aviadors i a la desgràcia que havien patit, però interpretà que l'alegria dels denunciats era per aquells fets «por ser quienes eran y que de haber sido otros que no fueran de sus ideas no lo hubiera interpretado de la forma que lo interpretó».²²

El jutge Garau també interrogà a les jove-netes a les quals Jordà, Manera i els altres dos joves que per ara no havien estat localitzats havien dirigit els càntics. Totes es reafirmaren en les declaracions fetes davant la Guàrdia Civil de Montuïri i a més, contestant a les preguntes del jutge, afirmaren no haver sentit a les cançons dels acusats cap befa dirigida a ningú ni cap referència als aviadors morts.

6. SEGONA DECLARACIÓ DE JORDÀ I MANERA

Dia 8 de novembre es va constituir el jutjat eventual al Castell de Bellver per tal de prendre declaració a Mateu Jordà *Confiter* que es va ratificar en el que havia manifestat durant

la primera declaració. Puntualitzà que les cançons que havien cantat a les al·lotes eren amb l'única finalitat de divertir-les, que havien estat iniciades per Barceló i Pericàs i que, tot i la

21. AJTT33. Causa 396/38, fol. 11.

22. AJTT33. Causa 396/38, fol. 13v.

insistència del jutge, mai no havien pronunciat la frase: «Perdón ¡Oh, Dios mio!» A les preguntes de Garau, Mateu *Confiter* contestà que quan passaren els fets dels càntics coneixia la notícia de la mort dels aviadors, «pero que en manera alguna le produjo satisfacción pues, por el contrario, el declarante es soldado de Franco y como prueba de ello alega que cuando los rojos desembarcaron en Porto Cristo y habiendo pedido en su Compañía voluntarios para ir al Frente él se presentó voluntario,»²³ a més des de feia mig any estava fent gestions perquè el destinassin al Front a la península.

El jutge a més li demanà que explicàs a quins partits polítics havia pertangut i Jordà confirmà que havia estat soci d'Esquerra Republicana però no com a polític, sinó per formar part de les seccions de futbol²⁴ i balls i que mai no havia tengut cap càrrec dins el partit.²⁵

Durant el seu al·legat final afegí que «ya en otras ocasiones elementos del pueblo trataron de acusarle de otras cosas, y por lo tanto cree que la denuncia que han presentado contra él es una venganza por motivos que descono-

ce»²⁶ tal com també es devia comentar pel poble, com hem vist a l'escrit de Bernat *Borelló*.

El mateix dia 8 de novembre el jutjat es va constituir a la presó de Can Mir per prendre declaració a en Joan Manera Vich que també ratificà la declaració feta davant la Guàrdia Civil de Montuïri. Tal com també havia declarat Jordà, Manera digué que l'única finalitat de les cançons havia estat la de divertir a les al·lotes que havien trobat passejant, «cosa muy natural en las costumbres de la gente joven del pueblo».²⁷ També, i gairebé amb les mateixes paraules de Jordà, afirmà que a les cançons no s'havia pronunciat la frase: «Perdón ¡Oh, Dios mio!», que l'única vegada que s'havia esmentat a Déu era a la lletra d'una cançó molt coneguda al poble que deia «Dotbés... dotbés ¡Oh, Déu meu! a se butchaca ay faltan dotbés y llavó papés...».²⁸

Afirmà, a més, que desconeixia la notícia de la mort dels aviadors, un fet que ningú li havia comentat i que ell només havia pertangut al partit polític d'Acció Popular,²⁹ on hi havia estat afiliat fins que s'havia dissolt.³⁰

23. AJTT33. Causa 396/38, fol. 18.

24. En Mateu *Confiter* va formar part del Club Esportiu Montuïri, primer com a jugador i després, a mitjans dels anys 40, com a entrenador.

25. Mateu *Confiter*, tal com ha quedat a la memòria dels montuïrers, era una persona d'idees i conviccions esquerranes. Es conta que una vegada que era a un cafè acompanyat per un amic, algú els va voler convidar a beure, en Mateu contestà: «ni en broma, amb aquestes mans que dus encara tacades de sang. Noltros no volem...» referint-se que devia haver estat un dels responsables de la repressió i assassinats que hi havia hagut a Montuïri després del cop d'estat del mes de juliol de 1936. Solia escometre als que eren de dretes i quan feren batle de Montuïri a Gaspar Oliver de Meià, que ho fou entre l'any 1959 i el 1974, i que era veïnat de Mateu, aquest l'advertí: «Mateu, ves alerta perquè a la presó encara n'hi caben més». A Montuïri havia regentat un cafè i tenia cups al celler de ca seva i es dedicava a vendre vi fet seu.

26. AJTT33. Causa 396/38, fol. 18.

27. AJTT33. Causa 396/38, fol. 18v.

28. AJTT33. Causa 396/38, fol. 18v.

29. Partit creat l'any 1931 i que va ser abans de la seva dissolució l'any 1933 el nucli principal per la creació de la Confederació Espanyola de les Dretes Autònomes (CEDA).

30. Joan Manera, com Mateu Jordà, també era d'esquerres. Temps després de la guerra, tenia un establiment a Palma, la Bodega Manera, situat al final del carrer de Sant Miquel, on anaven a beure els esquerrans de Montuïri, entre d'altres Joan Bauçà Mayol, el seu germà Bartomeu o Andreu Crespí, després d'haver-se reunit clandestinament a un petit cafè que hi havia al capdavant del carrer de l'Argenteria. El cafè de Manera, segons Guillem Mas Miralles, *op. cit.*, p. 49, s'anomenava Rosales, i era freqüentat per aficionats a les corrides de bous que hi feien tertúlies i discussions sobre aquesta temàtica.

El germà de Joan era Antoni Manera Vich, que segons Guillem Mas Miralles, *op. cit.*, p. 14, regentava un cafè al carrer Major de Montuïri i fou un dels caps de Falange local durant l'època de la Guerra Civil.

Val a dir que tot i que el germà de Joan, Antoni Manera Vich, en aquells moments era un dels caps locals de Falange a Montuïri no hi

ha cap constància, ni oral ni documental, que aquest intentàs intercedir a favor del seu germà, ni en aquest ni en altres moments del procés.

7. INTERROGATORI ALS ALGAIDINS

Dia 12 de novembre d'aquell 1938 Pedro Pericàs Mir, d'ofici barber, fadrí, de 20 anys, natural d'Algaida i domiciliat al mateix poble, al carrer General Goded, núm. 16, va haver de comparèixer al jutjat de Palma davant el jutge Antoni Garau per declarar sobre els fets ocorreguts dia 31 de octubre a Montuïri. A la seva declaració relatava els fets fil per randa:

«Que la tarde de dicho día fue al citado pueblo en compañía del Cabo de Ingenieros Juan Barceló, y al llegar a él fueron a dar un paseo durante el cual encontraron al soldado de Ingenieros Mateo Jordá y juntamente con él fueron a su casa a tomar una copa, después de la cual volvieron a salir y se encontraron con Juan Manera Vich, y los cuatro juntos entraron otra vez en la Casa-Café del citado soldado Mateo Jordá, donde el Barceló y el que declara cantamos una canción cuya letra dice: “Adiós, adiós lucero de la noche gritó el soldado al pie de tu ventana, no llores, no llores alma mía que ya volveré mañana”.³¹ Después de lo cual el Jordá les propuso salir a la calle para ver si encontraban algunas muchachas y habiéndolo efectuado, y siguiendo a algunas, volvimos a cantar el Barceló y el deponente la ante dicha canción y algunas columbianas en las que intervino un breve momento el Jordá para hacer las tres voces; que lo relatado ocurrió entre las diez y siete y diez [y] ocho horas treinta minutos; que al llegar cerca de

una casa en que había ocurrido una defunción el repetido Jordá les dijo: que no cantaran y así lo hicieron; que el declarante y el Cabo Barceló se marcharon seguidamente hacia Algaida y los otros dos compañeros se quedaron cerca de la casa donde había ocurrido la defunción para acompañar el cadáver al Cementerio».³²

A preguntes del jutge, afegí que, a Joan Manera, no el va sentir cantar, que la finalitat d'entonar aquelles cançons era per afició, que no recordava si s'havien cantat cançons en *mallorquí*, que no tenien una tonada eclesiàstica i que a cap d'elles s'havia pronunciat la frase: «Perdón ¡Oh, Dios mio!» A més que no havia sabut res de la mort dels aviadors fins al vespre quan havia tornat a Algaida i que mai no havia pertangut ni militat a cap partit polític.

El mateix dia també havia estat citat a declarar Joan Barceló Garcias. També era algaidí, vivia al carrer de José Antonio, núm. 35, tenia 19 anys i era caporal d'Enginyers amb destí a la Companyia de Transmissions del Batalló de Mallorca. A la seva declaració confirmà:

«Que con su amigo Pedro Pericàs resolvieron trasladarse desde Algaida a Montuïri, pues se aburrían en el primero de dichos pueblos, lo cual efectuaron montados en bicicleta y que después de permanecer algún rato en el último de dichos pueblos se encontraron con el soldado de su misma Compañía Mateo Jordá Ribas, el cual les

31. Es tracta de la cançó *El Adiós del soldado*, una cançó popular mexicana. Hi ha dubtes sobre l'autoria de la seva lletra. Alguns l'atribueixen al cubà Jorge Ankerman i altres al poeta colombià José María Garavito.

32. AJTT33. Causa 396/38, fol. 20-20v.

invitó a ir a su Casa-Café donde se tomaron unas copas y para corresponder al obsequio le cantaron el que declara y Pericás una canción cuya letra dice: “Adiós, adiós, lucero de la noche gritó el soldado al pie de tu ventana, no llores, no, no llores alma mía que ya volveré mañana en el Cuartel de Transmisiones que están tocando diana”. Luego salimos a dar unas vueltas por la calle Mayor y encontramos a varias muchachas de la cual el Jordá nos dijo sus nombres que no recuerdo, y les cantamos la canción autodi-cha y otras y seguimos cantando hasta que nos acercamos a una casa que había ocurrido una defunción y el Jordá y otro del pueblo que iba con nosotros nos dijeron que nos calláramos y así lo hicimos y el Pericás y el declarante regresamos seguidamente a Algaida [...]».³³

A banda de tot això, i com ho havia fet també el seu amic Pedro Pericàs, continuà contes-

tant totes les preguntes que li efectuà el jutge Garau. Contà que Jordà i Manera només els havien acompanyat a les cançons cantussejant perquè no se sabien gaire bé les lletres, que amb la tonada del copeo, i en *mallorquí*, els dos montuïrers cantaren: «Na Prudencia Mes-tret no festeja en Joan Sampol» i una altra que deia: «A dins sa butxaca hi falten doblers... doblers... ¡Oh, Déu meu... doblers!». Que, si havien cantat pel carrer, era simplement per afició i per atreure l’atenció de les al·lotes i que mai no havien cantat la frase: «Perdón ¡Oh, Dios mio!». Que de la mort de Ramón Franco i dels altres aviadors n’havia sentit rumors, però que de cap manera no cantaven per celebrar aquell fet i que fins i tot ell mateix hauria denunciat a qui s’hagués atrevit a fer-ho en presència seva. Respecte als partits polítics als quals havia pertangut, afirmà que mai no havia estat afiliat a cap i que únicament havia repartit fullets de Falange.

8. LA INVESTIGACIÓ AVANÇAVA

Un cop interrogats tots els implicats directament, els dos montuïrers romangueren a la presó i no s’imposà cap mesura als algaidins. Seguidament, es continuà interrogant als testimonis.

Dia 14 de novembre hagué de declarar Antoni Quetglas Lladó, de 24 anys i natural de Calvià, soldat de la mateixa companyia que Jordà i Barceló. El fet és que Mateu Jordà l’havia nomenat com a possible testimoni per confirmar que, tal com havia dit a la seva declaració, s’havia presentat voluntari per anar a fer front al desembarcament dels republicans a les costes de Porto Cristo.

Quetglas, sense poder-ho confirmar amb tota seguretat, creia recordar que efectivament Jordà s’havia ofert voluntari per anar al front on havia servit de forma excel·lent al servei d’una central telefònica de campanya situada a la possessió de Son Corp, a primera línia de batalla. Afegí, a més, que havia estat destacat amb ell durant tretze mesos a Cala Figuera i que mai no l’havia sentit dir o vist fer res per considerar-lo desafecte al *moviment nacional*.

També arribava al jutjat una comunicació signada dia 14 de novembre i enviada pel batlle d’Algaida, Gabriel Oliver Puigserver, sol·licitada pel jutge Garau on es comunicaven els

33. AJTT33. Causa 396/38, fol. 21-21v. La lletra de la cançó *El Adiós del soldado* veim com havia estat modificada i adaptada per ser cantada pels soldats de la Companyia de Transmissions. Aquesta devia ser la cançó que, ja des del principi de les investigacions dels fets, es deia que era una tonada típica de la Companyia a la qual pertanyien els soldats (AJTT33. Causa 396/38, fol. 1v. Vegeu quan s’ha parlat de la primera declaració feta per Mateu Jordà).

antecedents i conducta dels dos algaidins implicats en l'afer:

«Cumplimentando su escrito de fecha de hoy, interesando en informes de los vecinos Pedro Pericás Mir y Juan Barceló Garcias tengo a bien poner en su conocimiento lo siguiente:

Ninguno de los dos aparecen afiliados a los partidos del Frente Popular.

El Pericás tiene sus familiares izquierdistas y un hermano que se ha pasado en la Península a los rojos, de soldado, pero él como cuando estalló el Movimiento era muy niño, todavía no se había manifestado; estallado el Movimiento no ha prestado servicio alguno.

El Barceló tiene sus familiares derechistas y él era y es de "Acción Católica".

En cuanto a la conducta tanto de uno

como del otro nada tiene que objetar esta Alcaldía».³⁴

Igualment, però en un informe signat dia 16, arribava al jutjat una comunicació enviada des de la Guàrdia Civil d'Algaida, signada pel sergent Martí Santandreu Moragues, on es deia que: «Pedro Pericás Mir y Juan Barceló Garcias han observado siempre intachable conducta. No aparecen afiliados a ninguna sociedad de carácter izquierdista y se les considera afectos a la Santa Causa desde que se inició el Glorioso Movimiento Nacional».³⁵

També des de l'Ajuntament de Montuïri s'enviaven al jutge Antoni Garau informes sobre els dos montuïrers que, recordem-ho, continuaven empresonats. Dia 16 de novembre el batle, Pau Servera, enviava aquesta comunicació a Garau sobre Mateu Jordà:

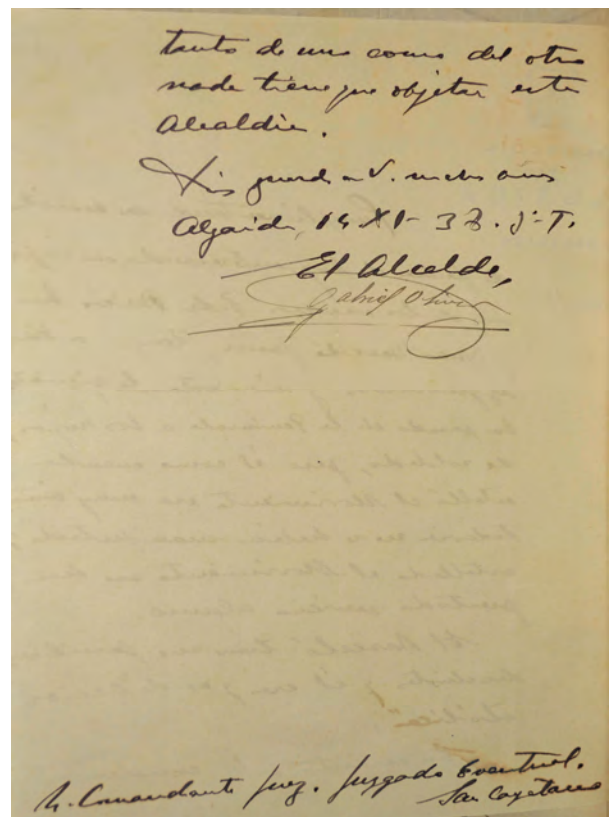
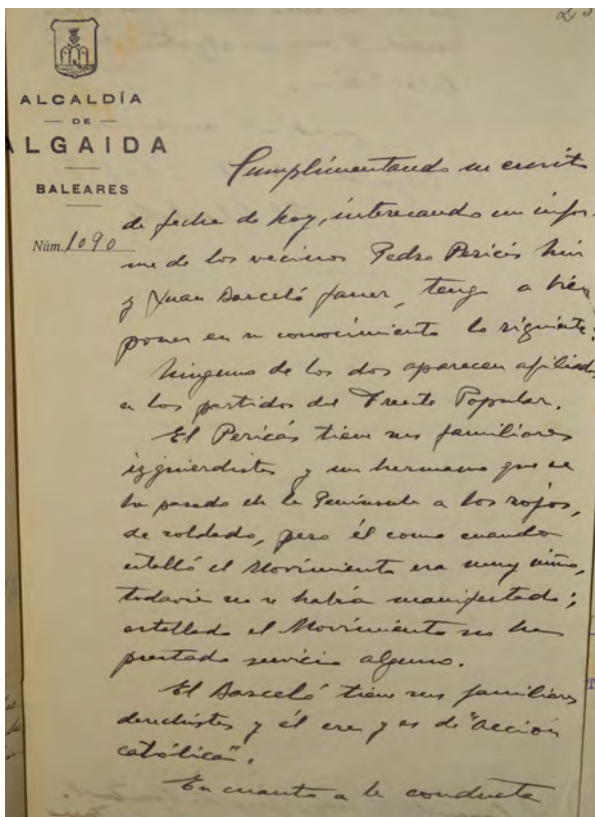

FIG. 2 i 3. Informe del batle d'Algaida, Gabriel Oliver, sobre la conducta i antecedents de Pedro Pericàs Mir i Juan Barceló Garcias. (AJTT33, Causa 396/38, fol. 25-25v).

34. AJTT33. Causa 396/38, fol. 25-25v.

35. AJTT33. Causa 396/38, fol. 26.

«Tengo el honor de poner en conocimiento de V.S. como contestación a su oficio de 10 de los corrientes, referente al vecino de esta Mateo Jordá Ribas, (a) Confité, domiciliado en la calle de García Ruiz nº 8, de significarles: que en este Ayuntamiento ningún dato aparece en contra de la conducta moral y política del encartado Jordá, y de los datos y noticias suministrados por los dependientes de este Ayuntamiento resulta que militaba al partido de izquierdas (frente popular), a pesar de lo cual no era considerado extremista puesto que era de costumbres moderadas.»³⁶

El mateix dia, el batle Servera, també enviava aquesta comunicació sobre Joan Manera:

«En contestación a su escrito de 10 del actual, tengo la honra de informar a V.S. referente a la conducta y antecedentes político-sociales del vecino Juan Manera Vich, que tiene su domicilio en la calle de San Antonio nº 3, que siempre ha sido su conducta dudosa, ya que careciendo de medios de vida y profesión alguna, ha hecho vida ostentosa sin trabajar en largas épocas del año, que pertenecía al frente popular y dentro de este es considerado como comunista y propagandista de estas ideas.

En su vida privada merece el concepto público de tramposo en el juego de azar y frecuentemente recurre al sablazo para po-

der vivir sin trabajar además por la opinión pública se les atribuyen graves hechos en contra del movimiento que no hay manera posible de comprobar, pero dado el mal concepto que este individuo tiene, públicamente se toman como ciertos dichos actos.

Esta Alcaldía hace constar que se le puede considerar un vago y nada afecto a la causa nacional».³⁷

Era evident que hi havia molta diferència entre l'informe de Jordà i el de Manera, fins i tot entre aquest informe sobre el segon i la declaració que ell mateix havia fet dia 8 de novembre on havia declarat que havia pertangut a Acció Popular.

La darrera comunicació incorporada a la investigació fou enviada, prèvia sol·licitud judicial, pel comandant 1r cap del Batalló d'Enginyers de Mallorca on confirmava que Jordà havia anat al front quan s'havia produït el desembarcament republicà, però no podia saber si ho havia fet de forma voluntària o no, tot i que es remet a les declaracions del soldat Antoni Quetglas que, recordem-ho, ja havia declarat com a testimoni, on deia que «lo observó muy bueno». Pel que feia als seus antecedents especificava que «en la Compañía ha observado buena conducta y de los datos que existen en ella, aparece: "izquierdista, de lo que hacía gala cuando el frente popular"».³⁸

9. LA CONCLUSIÓ DEL JUTGE I LA RESOLUCIÓ DEL CAS

Amb tot això, el jutge Antoni Garau elaborà un informe on detallava cada una de les passes seguides a la investigació, informes rebuts,

declaracions, etc. i dia 26 de novembre l'enviava a l'auditor de guerra, Pedro Topete Urrutia, per tal que es resolgués el que s'estimàs més oportú.

36. AJTT33. Causa 396/38, fol. 27.

37. AJTT33. Causa 396/38, fol. 28.

38. AJTT33. Causa 396/38, fol. 30.

Topete, al seu informe signat dia 1 de desembre, entre altres coses deia que «los cuatro citados, de antecedentes izquierdistas», —obviant així les comunicacions de batlia i Guàrdia Civil que havien arribat des d'Algaida— «el 31 de Octubre último, paseaban por las calles de Montuiri, cantando y bromeando, interpretándose ello por los denunciantes como muestras de regocijo, por la muerte del Aviador Sr. Franco, sin que exista ningún dato en lo actuado que pueda abonar tal presunción»³⁹ i en conseqüència decretava el sobreseïment provisional de la cau-

sa, fet ratificat dia 3 d'aquell mateix més pel Comandant General Enrique Cánovas Lacruz.

Vista la resolució final, el jutge Antoni Garau, dia 5 de desembre, va ordenar la posada en llibertat amb urgència tant de Juan Manera com de Mateu Jordà. L'ordre es complí aquell mateix dia com també recollí al seu dietari Bernat Ribas Miralles: «Dia 5.- Fueron puestos en libertad Mateo Jordá Ribas y Juan Manera Vich».⁴⁰

Finalment, dia 7 de gener de 1939 s'arxivaren definitivament les actuacions a l'Auditoria de Guerra.

10. UN ALTRE INCIDENT AMB LES AUTORITATS

Almanco dels montuïrers implicats en l'afar de les cançons de festeig no fou el darrer incident que tengueren amb les autoritats. Tal com recollí Bernat Ribas al seu dietari:

«Los días 28, 29 i 30 [referint-se al mes d'abril de 1940] pasaron sin novedad mencionable.

De público se dice que, una de estas noches pasadas la guardia civil detuvo a un camión cargado de trigo y cebada conducido por N. Doya;⁴¹ que este alegó que trabajaba a las órdenes de Mateo Jordá Ribas (a) Confité; éste fue conducido a la Capital e ingreso a la cárcel; pero el siguiente día regresó a Montuiri. No obstante, el día siguiente la guardia civil por orden superior precintó todos los muebles, enseres, bebidas y demás, propios del café del citado Jordá clausurándolo, teniendo ahora necesidad para entrar y salir de la casa de hacerlo por la cochera».⁴²

Aquell era un moment en què l'estraperlo era a l'ordre del dia i practicat d'una forma habitual per qui hi tenia accés. A més, Guillem Mas⁴³ ens informa que en la mateixa operació foren detinguts també els germans Joan i Antoni Manera Vich, *de sa Costa*, i que l'operació de transport de tot aquell gra era per tal de vendre'l al mercat negre.

Les necessitats i precarietat dins les quals estava immersa la població, d'alguna forma, abocaven a aquesta solució per tal de sobreviure. D'aquelles escassetats també en deixà constància Ribas al seu dietari. Per exemplificar-ho en transcriurem, només, tres paràgrafs:

«Sea lo que fuere, lo cierto es, que hace un mal estar en todas partes, pues escasean todos los artículos de primera necesidad y todos los demás; así es que la gente está triste y de mal humor. Y por añadidura la perspectiva de un mal año agrícola, a causa de

39. AJTT33. Causa 396/38, fol. 35.

40. Manuscrit ja citat de Bernat Ribas, p. 16.

41. Segurament referit al malnom montuïrer *Doia*.

42. Manuscrit ja citat de Bernat Ribas, p. 21.

43. MAS MIRALLES, Guillem. *Montuiri. La postguerra (1940-1952)*. Edicions Documenta Balear. Palma, 2018, p. 142.

la gran sequía y no haber podido abonar los sembrados como es debido.⁴⁴

En Mallorca de cada día se extiende más la miseria y el mal estar, y en ésta [referint-se a Montuïri], que es uno de los pueblos que menos se siente por causa de ser productor de trigo, la población en general está triste y acobardada, porque después de haberse llevado a Palma todo el trigo disponible para la venta, el cual rebasa las 400 toneladas, ahora se obliga a entregar el 40% del poco que queda para consumo y la siembra, de modo que ya tenemos el hambre en puerta.⁴⁵

Como consecuencia de la guerra [referint-se a la II Guerra Mundial], el hambre campea por todas partes, y por lo que refiere a Mallorca puede decir-se que es una calamidad; no hay nada de nada, la gente huye de la capital en busca de pan y demás artículos de primera necesidad, gracias que este pueblo es productor de muchos de aquellos artículos y la gente puede comer algo, aunque todo está intervenido por el Gobierno. Dios quiera que esto acabe pronto».⁴⁶

Mateu Jordà, el mes de gener d'aquell 1940, havia fet la declaració jurada obligatòria a la Comissaria General de Proveïments i Transports que com a productor, a ca seva, tenia emmagatzemats 300 quilograms de civada i 10 de palla.⁴⁷

L'aprehensió feta al carregament propietat de Jordà el mes d'abril fou practicada per la Guàrdia Civil, tal com queda palès en un comunicat del batle montuïrer, Pau Servera, dirigit dia 20 d'abril al Cap de Servei de Control de Blat de les Illes Balears:

«Tengo el honor de manifestar a V.S. que la Gua[r]dia Civil del Puesto de esta villa ha depositado en la Casa Consistorial, a disposición de ese Servicio, 492 kgr. de trigo y 739 de cebaba, procedentes de una aprehensión efectuada en el día de ayer. A fin de poder atender las apremiantes necesidades de esta población, ruego a V.S. se digne conceder con la máxima urgencia, a esta Alcaldía, los cereales de referencia».⁴⁸

Hi havia molta diferència entre el que havia declarat tenir Jordà a principis d'any a ca seva i el volum de blat, del que no en declara cap quilogram, i de civada que li requisaren. Per això podem pensar que, tal volta, no en fos el productor sinó que es dedicàs a moure'l amb finalitats comercials il·lícites o d'estraperlo.

Dia 21 d'abril el mateix batle montuïrer feia la comunicació pertinent de l'incident, dirigida al governador civil:

«Tengo el honor de manifestar a V.E. que el día 19 del actual fue sorprendido un ca-

44. Manuscrit ja citat de Bernat Ribas, p. 21. Referit a finals d'abril de 1940.

45. Manuscrit ja citat de Bernat Ribas, p. 22-22v. Referit a finals de setembre de 1940.

46. Manuscrit ja citat de Bernat Ribas, p. 25. Referit a finals de setembre de 1941.

47. AMMT. Sig. CO 131, carpeta Aprovisionament, ramaderia i servei agronòmic 1940 (2), subcarpeta Aprovisionament 1940.

48. AMMT. Sig. CO 131, carpeta Aprovisionament, ramaderia i servei agronòmic 1940 (2), subcarpeta Aprovisionament 1940.

mió de esta villa que conducía una partida de trigo y cebada que fue aprehendida por la Guardia Civil del puesto de esta localidad. El trigo y cebada de referencia eran transportados clandestinamente por encargo de Mateo Jordá Ribas, propietario del café denominado Cas Confité de esta villa.

Según referencias que he podido adquirir por los agentes de mi autoridad, muchos elementos de Izquierdas frecuentan este café y, en él, se efectúan operaciones clandestinas de dichos cereales.

A fin de evitar que vuelvan a repetirse estos casos, ruego a V.E. se digne ordenar el cierre temporal del indicado establecimiento».⁴⁹

Gràcies al manuscrit de Bernat Ribas sabem que el governador civil degué agafar per bona la notificació de Servera i s'ordenà el precinte de l'establiment de Cas Confiter.⁵⁰

Després de l'incident el comandant de la Guàrdia Civil de Montuïri, Baldomero Mérida Maldonado, dia 9 de maig demanava informes al batle montuïrer sobre la conducta politicossocial i antecedents de Jordà, però no només d'ell, sinó també de Manera i del germà d'aquest.⁵¹ L'escrit signat pel batle el mateix dia de la petició deixa ben a les clares el concepte que en tenien d'ells les autoritats de la vila:

«Antonio Manera Vich.- Este individuo desde un principio ayudó con entusiasmo al Glorioso Movimiento Nacional y ha pertenecido al partido de Derechas, pero, según informes suministrados por los agentes de mi autoridad, desde hace tiempo simpatiza con

el vecino de esta villa Mateo Jordá Ribas, que era de Izquierdas.

Juan Manera Vich.- Pertenecía a las Izquierdas y es muy aficionado a realizar negocios ilícitos.

Mateo Jordá Ribas.- Este individuo pertenecía a las Izquierdas y también es aficionado a realizar negocios ilícitos».⁵²

A més, dia 11 de maig des del Servei de Control de Blat, pertanyent al Govern Civil, es demanava que s'entregassen una sèrie de comunicats, dels que en desconeixem el contingut, a Jordà i a un altre veïnat de la vila montuïrera, a Sebastià Nicolau Andreu.

Dia 14 se li entregaren a Nicolau, però s'informava que per tal d'entregar a Jordà no havia arribat cap classe de documentació i que per això no se li havia pogut fer arribar res.

Dia 18 de juny des del mateix Servei de Control de Blat s'envià una comunicació igual que la de dia 11 de maig. Un altra vegada a Sebastià Nicolau se li fa entrega per part de l'Ajuntament de la documentació indicada, però pel que fa a Mateu Jordà s'informa que «se halla actualmente incorporado en el Regimiento de Ingenieros de esa ciudad y se devuelve su comunicación por si V.S. considera conveniente remitírsela directamente».⁵³

49. AMMT. Sig. CO 131, carpeta Govern Civil 1940 (6)

50. Segons Guillem Mas, *op. cit.*, p. 68, el café de Cas Confiter, situat al carrer García Ruiz, actual carrer des Pujol, havia estat seu de la Societat Republicana entre el final de la dictadura de Primo de Rivera i el començament de la II República.

51. Al llistat *Membres de Falange l'any 1940* exposat per Guillem Mas, *op. cit.*, i ja citat anteriorment, hi apareix Antoni Manera Vich, *de sa Costa*

52. AMMT. Sig. CO 131, carpeta Guàrdia Civil (8).

53. AMMT. Sig. CO 131, carpeta Aprovisionament, ramaderia i servei agronòmic 1940 (2), subcarpeta Aprovisionament 1940.

11. REFLEXIÓ I CONCLUSIÓ

Aquesta interessant causa és una bona mostra com eren de desgavellats els judicis o les investigacions judicials militars que es feren a Mallorca en aquell període de temps durant el qual tothom era culpable fins que es demostràs el contrari.

Uns fets passats a Montuïri i que vists des de la perspectiva exaltada d'alguns joves falangistes o pròxims a Falange eren una mostra clara de befa cap a les autoritats militars que dominaven per complet el panorama illenc.

Uns fets que, després d'haver escoltat les declaracions dels implicats i de totes les joves a les quals s'havien dirigit els cants i les tonades, havien de quedar totalment aclarits, però que provocaren l'empresonament de dos joves montuïrers, Joan Manera i Mateu Jordà, 35 dies de reclusió pel primer i 33 dies pel segon, mentre durava la investigació, basant-se en el testimoni d'alguns dels acusadors, ni tan sols de tots ells.

Quatre acusats en els fets que reberen càstigs desiguals, els dos montuïrers empresonats, i els dos algaidins, que de fet eren els que havien cantat la major part de les cançons, cantades sense cap intenció de befa o política, se'n sortiren amb una declaració davant el jutge i alguns informes de les autoritats del poble.

Els assenyaladors possiblement no coneixien als dos algaidins, però sí que coneixien, i bé,

als montuïrers, i sabien que durant la república havien militat o havien estat vinculats a partits d'esquerres. Per això els tenien vigilats, els assenyalaven, els molestaven... i a la més petita oportunitat els denunciaven imaginant-se conxorxes i complots moltes vegades absurds com és el cas dels fets que fins aquí hem relatat.

Per altra banda, i des del punt de vista antropològic, voldria assenyalar que en el rerefons de causes com aquesta hi podem trobar una magnífica descripció sobre alguns dels costums, pràctiques i usos de l'època a la qual fan referència. En aquest cas podríem parlar d'una mostra de com eren els rituals de seguici i de festeig a finals dels anys 30 a pobles petits de Mallorca. Els joves passejaven pels carrers, normalment en grups, i es creuaven amb altres grups de joves. Els homes eren els que cantaven cançons a les al·lotes, de vegades per fer-les befa, de forma afectuosa, i de vegades amb intencions de conquesta.

També quines cançons es cantaven i fins i tot, en alguns casos, en podem esbrinar les tonades.

El fet requeriria una anàlisi molt més profunda i acurada, només volem deixar palès, aquí, la importància de documents com aquest per tal d'obtenir testimonis de vida que de forma oral, per raons evidents, cada cop són més difícils d'aconseguir.

12. ARXIUS CONSULTATS

AJTT₃₃. Arxiu del Jutjat del Togat Militar Territorial núm. 33.

AMMT. Arxiu Municipal de Montuïri.

AMVG. Arxiu Municipal de Vitoria-Gasteiz.

11

Els cossiers fora de la festa. El cas de Cal Dimoni

Gabriel Mayol Arbona

Joan Socies Fiol

1. INTRODUCCIÓ

La present comunicació vol servir per posar llum als inicis del que hem anomenat la *privatització* que patiren els Cossiers d'Algaida. Un procés que no fou exclusiu dels balls algaidins, però sí que, aquí, va viure un procés més radical. Les dues agrupacions que sobrepassaren la Guerra Civil, Algaida i Montuïri, varen aprofundir en la folklorització que va dur l'inici del turisme als anys cinquanta. És per això que l'aparició d'un quadern manuscrit on s'explica, amb detall, la posada en marxa dels balls dels Cossiers d'Algaida dins un àmbit privat, el que a la llarga seria Cal Dimoni, ens serveix de fil conductor per explicar aquest procés.

Un fet que ens mostra com aquella societat mallorquina segurament no entenia l'envit que suposava el turisme com ho feim avui o, fins i tot, com ho feren els algaidins als anys setanta després de la desaparició dels mateixos cossiers. És a dir, l'ús de la dansa com a recurs turístic podria ser vist com un fet natural, o fins i tot positiu, en un determinat moment. En canvi, anys posteriors, aquest mateix fet va ser considerat poc menys que un sacrilegi.

En la present comunicació no podem, ni volem, defugir dels coneixements que en tenim, de l'agrupació montuïrera al llarg del segle XX, per això, no dubtarem en comparar i explicar l'evolució d'ambdues formacions.

2. FOLKLORITZACIÓ I TURISTITZACIÓ DE LA CULTURA POPULAR MALLORQUINA

La transformació que suposà l'arribada de la Modernitat —entesa com els canvis econòmics, socials, polítics i culturals associats a la industrialització— per la cultura tradicional de Mallorca, i per la dansa dels cossiers en particular, cal abordar-la des de dos plànols: la visió externa i la visió interna.

Totes dues s'influencien i es retroalimenten fins al punt que han marcat bona part de la mirada que tenim actualment de les pervivències que han arribat de l'Antic Règim.

En un àmbit intern, l'extensió de la ideologia liberal, una tímida laïcització i els canvis en les modes i els gustos de l'oci al final del segle XIX feren entrar en crisi el model de festa heretat de l'època medieval i amb una organització dominada per les obrieres o alguna institució similar.¹

Aquesta *sensació de pèrdua* és el motor que alimenta el discurs folklòric. Seguint l'obra d'Andreu Ramis Puig-gros, a les Illes Balears —com a la resta dels Països Catalans— l'interès per la cultura tradicional se centrà en l'ésser humà particular, tribal i ètnic —enfront del discurs antropològic que cerca el caràcter més general de l'ésser humà.

Tot i que aquesta mentalitat s'ha de restringir a les elits intel·lectuals, la nostra hipòtesi és que la dansa dels cossiers encaixa perfectament en el concepte de *romanalla* que fascina el discurs folklòric.²

D'una manera atenuada i simplificada, però viva en el bessó essencial, aquest discurs tacà més enllà dels cenacles d'acadèmics i estudiosos per arribar a grups amb alguna capacitat d'influència en la Mallorca del tombant dels segles XIX i XX.

La visió dels cossiers com un fòssil del passat implicà que, més enllà de la seva tradicional funció de solemnitzar les festes patronals, passessin també a ser un element per donar més volada a una sèrie de celebracions i actes totalment inserits dins la modernitat.

Aquest procés de folklorització, és a dir de pèrdua dels referents que havien mantengut la dansa lligada a un determinat model de festa, és comú als diferents rotles de cossiers.

Per exemple, els Cossiers d'Alaró dansant per la inauguració de l'arribada de l'electricitat a la vila (1901), a les Fires i Festes de Palma (1903), pel III Centenari de la Mare de Déu del Castell (1922) o les festes privades de l'escriptor Joan Rosselló de Son Fortesa —un dels darrers mantenidors de la dansa abans de morir el 1935.

En el cas dels Cossiers de Montuïri participaren en la Setmana Sportiva de l'Orfeó Mallorquí (1903), la processó de la Beata a Santa Margalida (1929), les festes d'Alaró durant els anys trenta o la visita de l'anomenat comte Rossi a Montuïri durant la Guerra Civil (setembre de 1936).

Pel que fa als Cossiers d'Algaida, sabem que també anaren a les Fires i Festes de Palma (1903) i a les celebracions de la Santíssima Trinitat de Sant Jordi (1910).

En darrer lloc, els Cossiers de Manacor participaren en el cinquantè aniversari del dogma de la Immaculada Concepció (1904), en l'homenatge al rector Rubí (1923) o les festes de l'Ascensió de Fartàritx (1926 i 1931).

El zenit d'aquesta escalada fou, sens dubte, la Festa de la Conquesta de 1929, coincidint amb els set-cents anys de l'entrada del rei Jau-

1. El 5 de juny de 1874 el plenari de l'Ajuntament d'Algaida va aprovar assumir l'organització de les festes de Sant Jaume a causa d'haver desaparegut l'obreria l'any anterior. *Es Saig* (Algaida), agost de 1986. p. 7.

2. RAMIS PUIG-GROS, Andreu (2002). *El folklore i l'etnografia a les Balears (segles XIX i XX)*. Palma: Documenta Balear (Quaderns d'Història Contemporània de les Illes Balears; 8). p. 5-10.

me I a Madina Mayurqa. Hi varen participar els cossiers d'Alaró, Manacor i Montuïri. També era previst que ho fessin els d'Algaida, però la mort sobtada del rector de la parròquia va fer que no acudissin a les celebracions de Ciutat.³

Un procés semblant, encara que no estudiat, es degué donar amb les agrupacions de ball de bot, les anomenades *rondalles*. Unes agrupacions ben vigents les dècades dels anys vint i trenta del segle XX.⁴

Un procés paral·lel i molt lligat a l'anterior és la formació d'una imatge determinada per part dels viatgers estrangers que visiten Mallorca que serà el germen de la posterior imatge que l'illa vendrà als primers turistes.

S'ha d'entendre els primers viatgers del segle XIX com una escapada ibèrica i mediterrània del *Gran Tour*.⁵ Cercaven un Orient proper i a menys distància de les principals capitals europees d'altres destins més exòtics però també llunyans i perillosos d'Àfrica i Àsia.

En general, aquests primers visitants es trobaven imbuïts d'un esperit romàntic que els

duia a veure les Illes Balears com unes illes oblidades de la modernitat europea.

Els principals objectius dels viatgers a l'hora de trepitjar terra mallorquina eren trobar un passat medieval, uns paisatges de somni i vestigis àrabs. En resum, pintoresquisme romàntic i exaltació d'allò diferent.⁶

D'aquesta mirada d'orientalisme, trobam exemples com les referències a l'aspecte àrab que fa Gastón Vuillier⁷ o la menció que fa George Sand quan compara el paisatge de Mallorca amb Àfrica i Orient.⁸

Els dos processos convergeixen cap al 1900 quan des de Mallorca es promociiona la idea de convertir els viatgers en una vertadera indústria que comporti beneficis econòmics a una escala important.⁹

La hipòtesi que proposam en aquesta comunicació és que els primers promotors del turisme a Mallorca, la immensa majoria agrupats en la fundació del Foment del Turisme el 1905, assumiren la imatge d'orientalisme, pintoresquisme i primitivisme dels viatgers per presen-

3. SOCIES FIOL, Joan; MAYOL ARBONA, Gabriel (2017). «El segle XX: de la decadència a l'esplendor dels cossiers» a RAMIS PUIG-GROS, Andreu (dir.): *El Patrimoni Immaterial. Entre la revisió i la descoberta. XXXIV Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Balearics. p. 230-236. || MAS MIRALLES, Guillem; MATEU SOCIAS, Antoni (2001). *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear (La Guerra Civil a Mallorca. Poble a poble; 5). p. 75.

4. TOMÀS RAMIS, Pau (2021). *Els mallorquins a l'olimpiada que no fou. Expedició a l'Olimpiada Popular de Barcelona, 1936*. Paterna (País Valencià): Galés edicions. p. 135.

5. «Grand Tour» va ser el nom donat a un viatge de diversió i instrucció per Europa, que realitzaven principalment els joves de classe mitjana alta. El costum es va imposar des del 1600 fins a l'inici dels desplaçaments de masses durant la dècada de 1840 amb els ferrocarrils, i el viatge solia anar associat a un itinerari predeterminat.

6. ALZAGA RUIZ, Amaya (2005-2006). «El viaje a Mallorca en el siglo XIX la configuración del mito romántico y de sus itinerarios artísticos». A: *Localización: Espacio, tiempo y forma*. Sèrie VII. Núm 18-19, p. 163-193. || SEGUÍ AZNAR, Miquel (2011). «La mirada forana. Les Illes Balears vistes pels viatgers del segle XX» a RIERA, Carme (dir.); GARAU, Lucía (cord.). *La mirada forana: les Illes Balears vistes pels viatgers* Palma: Institut d'Estudis Balearics, p. 44-57.

7. PLANAS NOVELLA, Núria (2020). «Les guies turístiques de Mallorca des d'una perspectiva històrica» a SERRA BUSQUETS, Sebastià; MAYOL ARBONA, Gabriel (dirs.); GOMILA JUANEDA; Brígida (ed. lit.). *Turisme cultural: anàlisi, diagnòstic i perspectives de futur*. Vol 1. Palma: Conselleria de Model Econòmic, Turisme i Treball, Agència d'Estratègia Turística Illes Balears, p. 111-126.

8. SAND, George (1997). *Un invierno en Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, editor. p. 39.

9. CIRER COSTA, Joan Carles (2004). *De la fonda a l'hotel: la gènesi d'una economia turística*. Palma: Documenta Balear, citat per VIVES REUS, Antoni (2005). *Història del Foment del Turisme de Mallorca: 1905-2005*. Palma: Foment del Turisme de Mallorca. p. 114.

tar l'illa com un destí turístic. Aquesta idea hauria començat a començament del segle XX i hauria mantingut vigència fins a la dècada de 1960, amb l'episodi destacat de la turistització dels Cossiers d'Algaida.

La convergència que hem plantejat es pot exemplificar en dues manifestacions.

La primera és la voluntat del periodista i fundador del Foment del Turisme Joan Baptista Ensenyat que a la seva *Guide-album du tou-*

riste aux îles Balears (1900) quan fa referència a les cases àrabs de Mallorca. Una expressió que serà copiada en diverses publicacions del Foment del Turisme.¹⁰

La segona és que les Fires i Festes o la Setmana Sportiva que s'organitzaven a Palma i a les quals, com hem vist, participaren els cossiers d'Alaró, d'Algaida i de Montuïri eren destinades en bona part a atreure visitants.¹¹

3. LA PRIVATITZACIÓ DELS COSSIERS DE MONTUÏRI I D'ALGAIDA

Arribats en aquest punt, és necessari contextualitzar que tan sols els cossiers de Montuïri i Algaida varen sobreviure l'equador del segle XX amb una certa vitalitat. Ambdós rols adoptaren estratègies diferents per a sobreviure en un context especialment desfavorable per a la cultura popular d'arrel tradicional.

Tot i que la comunicació és dedicada als Cossiers d'Algaida, farem una primera referència als Cossiers de Montuïri pel paral·lelisme d'època, per la proximitat geogràfica i per plasmar les coincidències i diferències entre els dos rols de dansaires.

A partir dels anys vint, es pot parlar clarament d'una patrimonialització dels Cossiers de Montuïri en la figura del flabioler Joan Grimalt Pocoví *Niu* (1907-1988). Durant els anys centrals del segle passat era ell qui feia i desfeia a l'agrupació montuïrera, tant en dansadors, modificació de les coreografies i música com en les sortides fora de les festes de Sant Bartomeu.

La patrimonialització individual es deu a causes que hem comentat, com la desaparició de les obreries o el moment baix que vivia la cultura popular d'arrel tradicional a causa del procés de modernització, però també d'altres com la desatenció de les autoritats republicanes als cossiers per considerar-los una manifestació lligada a l'Església catòlica.¹²

Tot plegat feu que a partir dels anys quaranta, Cossiers de Montuïri i Joan *Niu* fossin tot u.

Per només esmentar les sortides més destacades dels Cossiers de Montuïri en aquest període, el 1952 participaren a les festes de la Mercè de Barcelona, el 1956 un grup de dones cossiers encapçalades pel flabioler *Niu* guanyaren a Madrid el primer premi d'un festival de Coros y Danzas organitzat per la Secció Femenina i el 1961 un grup mixt de dansadors tornà a participar en una exhibició de les mateixes característiques.¹³

Cal fer esment al paper que jugà la Secció Femenina de la Falange i els Coros y Danzas a

10. PLANAS, N. *Op. cit.* p. 111-126.

11. El Foment del Turisme no tindrà una implicació en aquests dos esdeveniments fins al 1906, però entenem que les edicions anteriors devien compartir el mateix esperit de l'època. VIVES, A. *Op. cit.* p. 74.

12. SOCIES, J.; MAYOL, G. *Op. cit.* p. 234-238.

13. RAMIS PUIG-GROS, Andreu; SOCIES FIOL, Joan (2016). «El tercer centenari de Sant Marc com a patró de Sineu. La participació dels Cossiers de Montuïri i les sortides fora de la vila» a MAYOL ARBONA, Gabriel; MIRALLES MONSERRAT, Joan (curs.). *Montuïri: Patrimoni festes. Segones jornades d'estudis locals*. Palma: Ajuntament de Montuïri, p. 111-127. p. 111-127.

l'hora de recollir i conservar les manifestacions folklòriques, però, a la vegada, també hi influïren alterant-les o distorsionant-les. Sovint per coreografiar-les sota un determinat gust.¹⁴ Ben segur que aquesta manera de fer també influí més enllà de la Secció Femenina.

El context turístic de començament dels anys cinquanta ve representant pel famós cartell *Honeymoon in Majorca* que pretenia atreure joves parelles de l'Estat espanyol a passar el viatge de noces a Mallorca. Cal recordar que en aquell moment l'autarquia era encara el règim econòmic que defensava la dictadura franquista.

També cal fer referència als esforços d'una personalitat com la d'Antoni Mulet Gomi-la i el seu paper dins Foment del Turisme per conjuminar l'atracció de visitants i la cultura popular.

Mulet és autor del llibret de *Bailes antiguos de Mallorca* (1955) on fa una descripció, entre d'altres, de la dansa dels cossiers.

Igualment, sabem que com a directiu de Foment del Turisme promocionà tornar a ballar vestits de pagès i, davant les dificultats per trobar colles de xeremiers, organitzà un concurs de sonadors al Teatre Líric de Palma el 1947.¹⁵

A això el seguiren els Festivals folklòrics internacionals celebrats als escenaris de la pla-

ça de toros de Palma o al teatre Principal. Pel cas que ens ocupa, dir que els Cossiers d'Algaida participaren d'algunes trobades d'aquestes i, assenyalar, el concurs al festival de 1952. D'aquella actuació en conservam les gravacions que en va fer Alan Lomax¹⁶ i també les cartes creuades entre aquest folklorista nord-americà i l'amo en Joan Llaneras Mudoy *Tiu*, aleshores dama dels Cossiers d'Algaida. En elles hi creiem veure com, tal vegada, l'amo en Joan va veure un incipient interès turístic dels estrangers per aquelles danses. De fet, en una de les missives Lomax diu a l'algaidí que li farà arribar 350 pessetes pel permís de reproducció de les cançons dels cossiers a la ràdio anglesa BBC.¹⁷ Aquesta important quantitat econòmica per aquells temps ben segur que va fer badar els ulls a l'amo en Joan.

A partir de 1956, els Cossiers d'Algaida varen convertir-se en un recurs turístic de la mà de l'empresari, Guillem Vanrell, al Bar Amengual de la plaça Major. Uns anys després l'exhibició passà a ser al lloc conegut amb el temps, precisament per aquest fet, com Cal Dimoni. Just al costat de la carretera Palma-Manacor.

Aquest espectacle durà fins a finals de la dècada dels anys seixanta quan només romangué el dimoni com atractiu turístic fins que aquesta figura també acabà desapareixent.¹⁸

4. EL QUADERN

Aquell interès estranger, turístic, pels cossiers algaidins i la possibilitat d'un empresari

local de fer negoci i tirar endavant un projecte que captivàs aquells autocars carregats d'es-

14. SANTANA MORRO, Manel (2020). *El primer franquisme a Mallorca (1939-1959): societat i cultura*. Palma: Documenta Balear (Quaderns d'Història Contemporània de les Illes Balears, núm. 80). p. 28.

15. VIVES, A. *Op. cit.* p. 225-226.

16. LOMAX, Alan. Lomax Digital Archive. <https://archive.culturalequity.org/taxonomy/term/8233> [Consulta: 22 desembre 2021].

17. LOMAX, Alan. Alan Lomax Collection, Manuscripts, Spain, -1953. to 1953, 1952. Manuscript/Mixed Material. <https://www.loc.gov/item/afc2004004.ms030485/> [Consulta: 22 desembre 2021].

18. JANER TORRENS, Antoni (2021, 2 d'octubre). «El dia que el turisme temptà el dimoni» a *Ara Diumenge* [Suplement del Setmanari *Ara Balears*]. Palma. p. 2-3.

trangers que passaven per la carretera del poble cap a les coves de Manacor, va dur a la utilització turística de les danses ancestrals.

Així, la troballa d'un quadern manuscrit en una pàgina web de vell ens va portar a fer aquesta comunicació i a donar a conèixer aquest text que, com veureu, no fa altra cosa que explicar-nos els inicis de l'ús turístic, privat, dels cossiers al Bar Amengual —després al Van-Bar o Cal Dimoni— de la plaça d'Algaida.

Com hem assenyalat, a través d'una pàgina web, adquirirem un quadern amb el títol d'*Historial de los Cossiers - Algaida*. Amb ell hi havia 15 fotografies adjuntes. Examinat el quadern vam veure que no duia cap mena de signatura, no tenia autor així que demanarem al venedor sobre la seva procedència. Aquest explicà que l'havia adquirit al mercat de vell de Consell. El quadern i les fotos estaven acompanyades de dos documents signats. Un estudi de l'església de Maria de la Salut, signat per Miguel Estades i un de la parroquial de Lloseta amb la signatura de José Morey. Un tercer estudi corresponia a l'església d'Alcúdia i tampoc estava signat.

Pel seu contingut vàrem veure que qui ho havia escrit havia de ser una persona molt propera a l'empresari Guillem Vanrell, propietari del Bar Amengual. En exposar aquests fets en el debat posterior a la comunicació oral de les presents Jornades d'Estudis Locals se'ns plantejà la possibilitat que fos obra de Baltasar Morey,¹⁹ qui fou vicari de la parròquia d'Algaida entre 1952 i 1958. Amb aquestes dades i el fet que d'ençà de la seva mort hagin sortit altres troballes de manuscrits fets seus²⁰ ens duu

a atribuir-li l'autoria d'aquest quadern.

La datació dels texts del manuscrit van entre el 14 de gener de 1956 i el 31 de març de 1957. I entre aquest poc més d'un any i dos mesos hi trobam un total de 15 entrades, cada una d'elles amb la data.

Entre aquestes dues dates no hi trobam tota la història dels cossiers algaidins com pretendriem ens vol fer creure el títol del manuscrit; però sí que hi ha una fita important i destacada dins la història més recent dels cossiers. I no és altre que tot el tragí inicial que va suposar la privatització dels Cossiers per part de l'empresari Guillem Vanrell. El manuscrit s'inicia amb la inauguració de les danses dels cossiers al Bar Amengual.

L'estrena fou tot just dos dies abans de Sant Honorat, el dissabte 14 de gener de 1956. A més de citar-nos algunes de les autoritats que hi assistiren, també, i a manera d'inici del quadern, ens explica que aquest mateix any 1956 s'han iniciat els tràmits per l'aprovació oficial de l'agrupació de cossiers per part del Foment de Turisme.

La segona entrada manuscrita, datada pocs dies després, el 17 de gener, i assenyalada com la junta de Foment de Turisme i els principals directors de les agències debaten sobre l'aprovació de l'agrupació. I un cop aprovat «*el empresario Guillermo Vanrell, agradeció a los presentes*».

Seguint amb l'anàlisi del quadern veim com després d'aquella estrena inicial els balls encara no comencen de cara al turisme, ja que no serà fins al 26 de maig del 1956 quan «*El sr. empresario recibe del Fomento de Turismo el permiso para que pueda actuar la agrupación folklórica*».

19. Baltasar Morey Carbonell (Palma, 1924-2013). Fou ordenat prevere el maig de 1952 en el Congrés Eucarístic de Barcelona. Començà l'exercici del ministeri a Algaida com Vicari, on fundà la publicació *Castellitx* (1958). Aquell mateix any 58 partí d'Algaida cap a Lloseta. https://www.bisbatdemallorca.org/intranet/pagina/info_vertical_pers?presb=1121&back3 [Consulta: 22 desembre 2021].

20. *Diario de Mallorca*. <https://www.diariodemallorca.es/part-forana/2016/07/24/lista-terror-guerra-civil-3607674.html> [Consulta: 22 desembre 2021].

Enmig d'aquest període, entre la presentació i l'obtenció del permís, es fan uns estatuts. Una normativa que trobam recollida en el quadern i que consta de nou articles. Ens expliquen que estaran regits per un Consell format pel batle Joan Oliver, el rector Gabriel Adrover i l'empresari Guillem Vanrell. Aquests, com diu l'article 7 «*tienen plenos poderes para abolir o agregar cualquier artículo*». En l'article segon ens explica la finalitat de tot plegat, «*Tienen por fin conservar y mejorar las danzas y recrear a la humanidad*». Però també s'estipulen els guanys: «*Los artistas cobrarán un mínimo de 15 %, más el 20 % sobre el beneficio neto*».

Però el document ens deixa reflectit com aquells inicis no foren fàcils. Per exemple, dia 2 de juny del 1956, vuit dies després d'obtenir el permís el quadern ens diu: «*Los artistas esperaron hasta las 12 horas de la mañana y no vino nadie*». Per tant, no és d'estranyar, com explicava Joan Mulet al monogràfic d'*Es Saig*²¹ sobre els Cossiers que l'amo en Guillem «amb la Guzzi-65 vermella partia cap a Manacor i les coves per parlar amb els xofers i guies, intentant que s'aturassin a Algaida de tornada a Palma».

La setmana següent apareix: «*Mismo cuadro que el sábado anterior. Por falta de propaganda*». Per tant, serà el 16 de juny quan «se inaugura el escenario en presencia de 24 turistas».

Però ben aviat van entendre que allò no era vestir-se per ballar i esperar que els turistes s'hi aturassin. Així, per evitar la manca de turistes a finals d'aquell mateix mes de juny trobam: «*Traslado de la agrupación a Esporlas; de regreso dan sus exhibiciones en los hoteles: Palace, Victoria, Jaime I, Kursaal,...*». Per tant, ja són els Cossiers que van cercar els turistes, a

fer-los saber que a Algaida poden veure aquell espectacle.

Tanmateix, no tot era anar a cercar turistes, i és que aquella embranzida va durar poc, el 9 de juliol el document ens explica com «*Quedan prohibidos los bailes de los Cossiers, por no tener permiso gubernativo*». Un permís que no arribaria fins al 25 d'agost quan «*se reanudan las exhibiciones con mayor éxito*».

I, finalment, a l'octubre es tanca la temporada «*felizmente*».

Aquesta és la descripció que ens fa Baltasar Morey d'aquell primer any, de la posada en marxa de les danses de cossiers al Bar Amengual. Era la llavor del que posteriorment i amb major èxit seria Cal Dimoni.

Però que més ens aporta aquest manuscrit? Doncs hi apareixen fotografies, retalls de premsa, una carta mecanoscrita i un esborrany de l'acceptació dels cossiers a Foment de Turisme.²² Així mateix, cal assenyalar algunes referències als Cossiers de Montuïri, en aquest cas a les dones cossier.

Sobre aquesta agrupació el que hi trobam són retalls de premsa. Concretament, tres retalls referents a les dones cossier que aquell mateix any 1956 aconseguiren el primer premi de ball antic a Madrid. Una de les notícies de premsa, amb foto fa referència a un ball de les dones montuïreres en un hotel de Palma, Hotel Alcina.

La resta de retalls que completen el manuscrit, en total n'hi ha 11, ens parlen de la publicitat que es feia dels balls i de l'èxit d'aquests. Hi ha un escrit a una revista, fet en castellà i dos anuncis publicitaris en llengua francesa.

Però també en un d'ells, sense datar, ens dona notícia de la reforma de l'altar major de la parròquia.

21. *Es Saig*. Monogràfic. Núm. 211-212. Juliol-agost 1998

22. És possible que Foment del Turisme editàs un cartell o fulletó promocional dels Cossiers d'Algaida tal com apareix reproduït a VIVES, A. *Op. cit.*

Un altre dels fets a destacar és com en el temps que va transcórrer entre la inauguració i l'obtenció dels permisos els visitants de l'escenari del Bar Amengual foren centres escolars. Al manuscrit trobam documentades les visites dels nins de La Salle, de Palma i de l'escola Sagrat Cor de Son Espanyol.

A l'inici de la segona temporada, abril 1957, escriuen una carta per publicar als diaris de Ciutat. Es tracta de la carta mecanoscrita. Està signada per Guillem Vanrell que recorda els horaris de les actuacions al bar; tots els dimecres de les 18 a les 20 hores.

Així mateix, i com ja hem assenyalat, sabem de la participació dels cossiers en diferents festivals. Tenim les cartes entre l'amo en Joan *Tiu* i Alan Lomax després del Festival de 1952. Però en aquest quadern hi ha el cartell del festival celebrat el juliol de 1958 a la plaça de toros de Palma, on participen els Cossiers d'Algaida al costat d'altres agrupacions.

Per tant, aquest quadern ens mostra l'inici del trànsit dels Cossiers d'Algaida cap a la comercialització a establiments de restauració. Primer al Van-Bar de la plaça Major i posteriorment a Cal Dimoni. D'aquesta manera es convertiren en un atractiu turístic que comportà una infantilització, primer, i una feminització, després, dels dansaires. La conseqüència final d'aquest procés va ser que la dansa deixà d'interpretar-se les per festes de Sant Jaume per només poder-se admirar a Cal Dimoni²³ fins a final de la dècada dels anys seixanta, d'on, finalment, també desaparegué.

Com a hipòtesi, el final de l'exhibició amb finalitats comercials i turístiques dels Cossiers d'Algaida podria ser per mor dels canvis en

els gustos dels turistes arribats en massa cercant sol i platja i que deixaven enrere la imatge de *Honeymoon in Majorca* que encara bevia, en gran part, del temps d'abans de la Guerra Civil.

Assenyalar també que les 15 fotografies adquirides amb el mateix lot corresponen a imatges que es van fer a l'època per fer a conèixer les danses, fos en format postal o per utilitzar amb finalitats propagandístiques. Totes les imatges són en blanc i negre i una d'elles està acolorida. Dues pertanyen al fotògraf algaidí, i alhora autor del mural que ambientava les danses al corral del Bar Amengual, Joan Balaguer. Quatre més, en format postal, són de la Col·lecció Martorell. Una cinquena, tot i estar retallada en la part inferior, on indica la procedència també sembla formar part de la mateixa col·lecció. I, finalment hi ha set fotografies que podem datar amb posterioritat a les anteriors, ja que hi apareix com a Dama la filla de l'amo en Joan *Tiu*, duen el nom de Foto Balear - Enrique Hausmann.

Finalment, dins el quadern hi figuren tres papers solts, reproduïts en l'apèndix, on s'hi veu un text escrit en brut, que és una carta de l'empresari Guillem Vanrell al Foment de Turisme, hi ha la data de 1958, quan ja feia més d'un any que no hi havia cap entrada anotada en el quadern. En un altre d'aquests papers —Document 1 de l'apèndix documental—, hi ha el que sembla que serà el futur bar de Cal Dimoni. En cinc punts s'assenyala el camí a seguir: «Comprar el solar; Començar les obres; Beneir-lo; Estrena y 'Boloros', guitarres i castanyetes».

23. Als programes de festes de Sant Jaume de l'Arxiu Digital del Municipi d'Algaida s'hi veu com el 1963 no surt cap referència als balls de cossiers durant les festes i, curiosament, al programa del 1964 hi surt un anunci del «Van-bar y sus Cosiers».

5. RECUPERACIÓ I CONSEQÜÈNCIES

A partir dels anys seixanta, i sobretot des del fracàs de les revolucions de 1968, aparegué un nou moviment a Europa anomenat *regionalisme*. Les minories nacionals dels estats reivindicaren la seva pròpia veu, sovint enllaçant amb moviments de reivindicació cultural que ja havien aparegut al segle XIX.

Aquest ressorgiment empeltà amb una cultura juvenil que abraçava temes com l'antimilitarisme o l'ecologisme.

La convergència de les dues tendències comportà una nostàlgia pel passat rural que es convertí en una crítica cap a l'Europa industrial que començava a albirar el postindustrialisme.²⁴

La Mallorca dels anys seixanta no va ser aliena a aquest procés. Especialment, a causa de les grans transformacions econòmiques i socials derivades del turisme de masses. Una part de la societat, girà la ullada cap al passat preturístic per anar a cercar uns referents a l'hora de recuperar una identitat malmesa primer per la modernitat i després per la despersonalització que comportava l'arribada de gent de fora i la dictadura franquista.²⁵

A Algaida aquest passat preturístic tenia un nom, cossiers. D'aquell, ja llunyà 1956 on els Cossiers d'Algaida comencen a dansar al corral del Bar Amengual ja havia plogut i, aquesta tempesta, havia comportat la desaparició de la dansa, en el poble i a Cal Dimoni.²⁶ Després d'aquells inicis titubejants que ens ha explicat

el quadernet la cosa va anar a millor. L'empenya turística va permetre a l'empresari algaidí, Guillem Vanrell, construir un nou edifici, al costat de la carretera de Palma a Manacor per a les danses dels cossiers. Aquelles exhibicions de segur que deixaven un bon calaix, car «els cossiers van fer Cal Dimoni. Sense cossiers no hi hauria restaurant»,²⁷ assegura una de les al·lotes que a finals dels anys seixanta acabaren ballant els cossiers, substituint als joves —infantilització— que allora havien agafat el lleu dels que iniciaren els balls al local de la plaça.

Com deim, la recuperació de la identitat a Algaida havia de passar tant sí com no per recuperar els cossiers. Uns balls que, aquells primers anys setanta, ja eren sols exclusius de Montuïri. Així, un grapat de joves algaidins, entorn i sota l'aixopluc de la delegació de l'Obra Cultural Balear i, amb l'ajuda de l'antiga dama, l'amo en Joan *Tiu*, el juliol de 1973, tornaren a treure a rotle allò que el turisme i l'afany empresarial havien espanyat.²⁸

A partir de llavors altres pobles van veure com ells també podien recuperar part d'aquella identitat que els lligava al passat i, ja als primers anys de la dècada dels vuitanta Manacor, Pollença o Palma o bé recuperaren o bé crearen noves colles.

Però l'impacte de la turistització dels Cossiers d'Algaida i la culpabilització que se n'ha fet d'aquest procés per explicar la desaparició

24. LEERSEN, Josep (2019): *El pensament nacional a Europa. Una història cultural*. Catarroja (País Valencià): Editorial Afers. p. 392-394.

25. RAMIS PUIG-GROS, Andreu (2017). *Cultura popular i nacionalisme*. Palma: Lleonard Muntaner, editor. p. 78-80.

26. En els programes festes dels anys 1965, 1967, 1968, 1969 i 1970 no hi ha cap referència als cossiers. Al 1966 s'hi assenyala que ballaven l'Oferta. El primer programa, conservat a l'arxiu, on hi tornen aparèixer els cossiers és al 1974, tot i que sabem que foren recuperats al 1973.

27. Entrevista oral a les dones cossier de Cal Dimoni; Catalina Juan Pol, Maria Juan Pol, Catalina Trobat Oliver i a la germana major de les dues primeres, Apol·lònia Juan Pol.

28. Cal assenyalar que la recuperació dels Cossiers Algaidins, probablement, i sense voler-ho, va ser clau, pel manteniment de l'agrupació de Montuïri que ja patia un procés d'infantilització.

alguns anys de la dansa algaidina fou també important al poble de veïnat: Montuïri.

L'allargada ombra d'aquests fets ens ha duit a parlar de *la síndrome de Cal Dimoni* per explicar el reglament dels Cossiers de Montuïri que aprovà l'Ajuntament d'aquest municipi el 23 de juliol de 1985 a instància del llavors regidor de Cultura Pere Sampol Mas.

El reproduïm a continuació:

1- Els Cossiers de Montuïri són patrimoni del poble de Montuïri, per tant, correspon a l'Ajuntament, com a representant legítim d'aquell, la seva protecció i conservació.

2- Les dates tradicionals que els Cossiers ballen són: dia 15 d'agost, dia de la Mare de Déu i els dies 23 i 24 d'agost, vigília i dia de Sant Bartomeu respectivament. Per norma es denegarà qualsevol altra sol·licitud de ballar, dins o fora de Montuïri.

3- Si una de les dues parts responsables, Ajuntament o Cossiers, a petició pròpia o d'una entitat o particular, planteja l'oportunitat de què els Cossiers ballin, sols s'accedirà si hi ha unanimitat per les parts anomenades. És a dir, que tant l'Ajuntament a través

dels seus òrgans de govern, com els Cossiers per majoria podran vetar la proposta.

4- Per tal de dignificar encara més als Cossiers, els balladors no tendran una remuneració econòmica en concepte de sou. Així mateix, l'Ajuntament compensarà el temps dedicat pels balladors amb una assignació que s'ingressarà per les festes de Sant Bartomeu a un compte bancari a nom de «Cossiers de Montuïri». Els Cossiers destinaran aquesta quantitat a viatges, trobades de companyerisme o, en general, a qualsevol activitat que contribueixi a enriquir la seva cultura.²⁹

Com veim, la normativa aprovada intenta prevenir tot allò que, en opinió dels redactors, havia esdevingut a Algaida i, per tant, havia propiciat la seva decadència. És a dir, la protecció de la dansa per part de l'Ajuntament, fixar els dies de les úniques sortides permeses entorn de les festes, evitar les eixides de la dansa fora poble i dissuadir de qualsevol interès crematístic la manifestació de cultura popular d'arrel tradicional.

6. CONCLUSIONS

Aquesta comunicació aporta l'acta de naixement de la comercialització, a través de la privatització consentida per part de l'Ajuntament i de la Parròquia, dels Cossiers d'Algaida.

Es tracta d'un procés molt avançat de folklorització —els cossiers fora de la festa— i de turistització —els cossiers com pervivència arcaica que serveix de recurs turístic per un determinat relat.

El context d'aquesta dansa i, de la cultura popular d'arrel tradicional en general, entorn de 1950 era de franca decadència. Dels rotles de cossiers, només sobreviuen Montuïri i Algaida amb un procés avançat de privatització amb matisos propis en cada cas.

La troballa d'aquest quadern manuscrit amb notes, fotografies i retalls de premsa ens permet certificar el moment inicial de la comer-

29. *Bona Pau*, núm. 391, setembre 1985, 5.

cialització dels Cossiers d'Algaida i veure com aquell procés considerat avui com un sacrilegi era, aleshores un punt d'obertura i que mirava cap al futur amb l'esperança de mostrar amb orgull aquell tresor en forma de dansa. I, per descomptat, treure un rendiment econòmic.

Cal destacar la concurrència entre l'empresari Guillem Vanrell —s'entreveu com a principal artífex—, del batle i del rector de la parròquia d'Algaida. L'exemple més clar és el poder de decisió que queda codificat en els estatuts o reglament que es posà en funcionament. Així mateix, tampoc podem passar per alt la figura del vicari i més que probable autor del manuscrit, Baltasar Morey. En els papers solts o en la carta mecanoscrita podem apreciar com Morey podia ser la mà esquerra de Vanrell. Morey posava en prosa el que Vanrell volia transmetre al Foment de Turisme, als mitjans de comunicació o als estrangers. Fou Baltasar Morey l'altaveu d'aquella moguda de Cal Dimoni?

També hem presentat el panorama turístic de la segona meitat dels anys cinquanta i el públic objectiu al qual anaven destinades les exhibicions de cossiers. En un primer moment grups d'escolars de centre religiosos i, posteriorment, turistes de la resta de l'Estat o estrangers que anaven cap a les coves de Manacor o que havien estat captats mitjançant danses als mateixos hotels. Entre els estrangers molt probablement hem de destacar els francesos, si

ens hem de regir pels retalls de publicitat inserits en el quadern.

Un altre a punt a destacar són les dificultats amb què es trobaren els impulsors per posar en marxa la comercialització dels cossiers. Principalment, la manca de publicitat i de permís governatiu al començament de la iniciativa. Aquest fet, però, també ens dona una idea de la manera de funcionar d'aquell incipient turisme.

Avui, a la vista de la mirada del segle XXI, la comercialització a Cal Dimoni és un punt traumàtic en la història dels Cossiers d'Algaida. Generalment, es considera que fou un episodi humiliant i que atacava la dignitat de la dansa i dels dansaires.

A dir ver, però, com veim en el quadern, comptava amb el vistiplau del poble d'Algaida representats pel batle i el rector. A més, com hem dit abans, en el pensament d'aquella gent pagesa dels anys cinquanta allò significava progrés i futur.

També caldria posar sobre la taula si la privatització de les dues úniques colles de cossiers que superaren la meitat del segle XX no va ser una estratègia, més involuntària que conscient, per sobreviure en un context advers per la cultura popular d'arrel tradicional.

Tal vegada els cossiers de Montuïri i Algaida sense aquest procés haurien viscut una situació similar als de Manacor, Alaró o Pollença.

7. APÈNDIX DOCUMENTAL

7.1. TRANSCRIPCIÓ DEL QUADERN

S'ha respectat el text original.

COBERTA

Historial de los Cossiers - Algaida

PÀG. 1

Historial - Cossiers
Algaida - 1956

A principios del año 1956 se empezaron los trámites para la aprobación oficial de los 'Cossiers' por dignissima Junta del Fomento del Turismo.

14-I-56 A las 5h de la tarde Gran exhibicion en el bar Amengual con numerosa asistencia.

[Foto]

Delegado - Fco. Soriano. Vice-Presid. - Alf. Barceló. Jefe de oficina - L. Sainz y Directores de Agencias.

PÀG. 2

[Retall de premsa, sense datar ni anomenar la font, titulat «Los Cossiers de Algaida»].

PÀG. 3

17-I-1956 A las 9h de la noche, magna reunión de la Junta de Turismo y principales directores de agencias, con el fin de tratar sobre la agrupación folklorica de los Cossiers de Algaida.

Después de mucho hablar y dar opiniones y mirar las ventajas e inconvenientes se aprobó oficialmente la agrupación folklorica de los Cossiers.

El empresario Gmo. Vanrell, agradeció a los presentes. Se levantó la sesión brindando por la prosperidad.

[Dos retalls de premsa. Datats al 17-I-56 i 28-VI-56].

PÀG. 4

[Carta mecanoscrita. Enviada als diaris Correo de Mallorca i Baleares a l'abril de 1957].

PÀG. 5

Concentració la Salle de Palma

[Foto]

7-III-1956 El Colegio La Salle, clasificado en cabeza de todos los colegios de Mallorca, fue el primero en visitar la villa de Algaida para presenciar y aplaudir los populares Cossiers.

El empresario Gmo. Vanrell, agradeció y obsequió al Colegio La Salle.

PÀG. 6

[Retall de premsa (una revista?)].

PÀG. 7

2-IV-56 Los artistas firman - Código y estatutos - Cossiers Algaida.

Dice

1º Serán regidos por un Consejo formado por el alcalde: Sr. D Juan Oliver, el Ecnomo Sr. D. Gabriel Adrover Pbro. y el empresario Gmo. Vanrell.

2º Tienen por fin conservar y mejorar las danzas y acercar a la humanidad.

3º Los artistas cobrarán un minimo de 15%, más el 20% sobre el beneficio neto.

4º Los fallos serán sancionados por el Consejo.

5º El Consejo se guarda el derecho de dar la baja a cualquier artista sin que tenga la obligació de dar los motivos.

6º El artista se compromete acudir a todas las convocatorias y demás días señalados, avisándoles un día de antelación.

7º El Consejo tiene plenos [passa a la pàgina 9] poderes para abolir o agregar cualquier artículo.

8º Los artistas que hayan prestado 15 años y más de servicio, tendrán una gratificació, al retirarse, que el Consejo asignará.

9º El artista para poder actuar está obligado a firmar el código.

PÀG. 8

[Retall de diari amb el cartell/programa de 'Festivales de España. I Festival Internacional de Palma'. Sembla del juliol de 1958]

PÀG. 9

[Text dels estatuts ja assenyalat].

26-V-56 El Sr. empresario recibe del Fomento de Turismo el permiso para que puedan actuar la agrupación folclórica.

2-VI-56 Los artistas esperaron hasta las 12h de la mañana y no vino nadie.

9-VI-56 Mismo cuadro que el sábado anterior. Por falta de propaganda.

16-VI-56 Se inaugura el [passa a la pàgina 11] escenario en presencia de 24 turistas. Las demás exhibiciones siguen con éxito.

[Dos retalls de premsa. Datats el 5-VII-56 i el 31-VII-56].

PÀG. 10

[Retall de premsa. Diario Baleares. Juliol 1958]

PÀG. 11

[Inici text ja assenyalat].

22-VI-56 El Colegio del Sagrado Corazón (S. Españolet) visitan los Cossiers.

29-VI-56 Traslado de la agrupación a Esporla; de regreso dan sus exhibiciones en los hoteles: Palace, Victoria, Jaime I, Kursaal...

9-VII-56 Quedan prohibidos los bailes de los Cossiers, por no tener permiso gubernativo.

[Dos retalls de premsa, un del 7-IX-56 i el segon del 9-IX-56 amb foto. En aquest darrer cas assenyalat que els Cossiers de la foto correspon a l'agrupació femenina de dones Cossier de Montuïri],

PÀG. 12

[En blanc].

PÀG. 13

5-VIII-56 Invitados por la Diputación.

25-VIII-56 Conseguido el permiso gubernativo, se reanudan las exhibiciones con mayor éxito.

12-IX-56 El Rdo. Dn. Baltasar Piña Pbro. visita los Cossiers con el fin de hacer una reseña.

[Dos retalls de premsa. Un d'ells publicitari escrit en francès. L'altre datat al 8-XII-56 fa referència a premi obtingut a Madrid per les dones Cossiers de Montuïri. Assenyalat que es publicà a *Ultima Hora*, *Correo de Mallorca* i *Baleares*].

PÀG. 14

[En blanc].

PÀG. 15

Octubre 1956 Se clausura la temporada felizmente.

3I-III-57

Participan al concurso de Arte y Cultura en la Delegación de Sindicato.

Mayo 1957. Abre de nuevo las puertas a los numerosos turistas.

[Dos retalls de premsa. Un publicitari amb llengua francesa amb una foto dels balls al Bar Amengual. L'altre fa referència al premi de les dones Cossiers de Montuïri].

7.2. PAPERS SOLTS

DOC 1.

Compra del solar

Empiezan las obras

Bendición

Extreno

Boleros-guitarras y castañuelas

DOC 2.

Apen[nas] recib[i] la transf[?] “supo” q[ue] lleg[?] no me extr[añe] q[ue] hab[ia] más pegas. A luchar [?] vencer, mandaré celebrar varias misas por las [?] del Ro V. ?? y Vich.

Pid[o] mil perd[ones] por las molest[ias] y apr[ovecho] en el alm[a] lo much[o] q[ue] ha[?] h[?] procur[?] porq[ue] con la mej[?] moned[?] de “fraile” oral[?] y misas.

Rec[iba] un f[uerte] abra[zo] en [?].

Adj[unto] le mand[o] un[a] copi[a] de la carta [?] se[?] del [?] [?], por si [?] hay algu[na] pega.

El q[ue] suscrib[e]

Expone: Siendo las dan[zas] de los Coss[iers] de Al[gaida] las más típ[icas] y anti[guas] de Mallor[ca] junto con el clásico bolero mallorquin (acom[pañados] cast[añuelas] y guitarras) forman un conj[unto] maravill[oso] y único

Revers

en toda Mallorca siendo aplaudidos y filmados? por los numerosos espectadores,

lo cual dice mucho a favor de las danzas.

2º Los locales reunen cond[iciones] envidiables. El bar 'Van-Bar' a pleno "confort". El espacio patio de las exhibicio[nes] convert[ido] en un art parke, donde pueden presenciar las danzas más de 2.000 personas en cada turno. Todos los locales ?? 'adock'.

Pueden aparcar más de 200 coches y autocares x pasan lo junto a los locales y carretera.

Debido a las ventajas y provecho q todos podemos sacar.

Solicito: a la disg (distinguida?) Jun[ta] de Fom[ento] que tenga la bondad de cons[iderar] estudio dete[nidamente] de poner tiket tiket tiket obligat[orio] en la a las Agencias y asi para la

DOC 3.

pasen las danzas de los Coss[iers] lo cual será una fuente de ingresos para el Fom[ento] de Tu[rismo] y las agencias y para Esp Algaida y Mallorca. Si por fuerza mayor no fuera posible poner el tiket obligat[orio] a todas las agencias solicito por lo menos se mande a las agencias una circular acons[ejando] animando tenga[n] tiket de facul[?] para la entrada de las danzas de los Coss[iers]. Hay varios Varios centros q[ue] esperan la orden de Fom[ento] de Turismo para poner el faculta-tiket.

Deseando y esten vot[?] a favor - Las [?] se daran mañana y tarde.

XXX no dudando del esp[?] compr[?] de la dign[a] Jun[ta] del Fo[mento] de Tur[ismo] y de las grandes vent [a]provecho para todos, esp[?] se [?] favorable para el mayor bien del Fom[ento] de Tur[ismo] de Mallorca.

Se fir[ma] en Alg[aida] set[iembre] de 1958.

Revers

La dura[cion] me[dia/nor?] de los bailes será 30' m[inutos?] y la maxi[ma] 45 a 55 m[inutos]

Las exhibiciones se daran mañana y tarde suponemos que la votacion sea a favor.

G.Van [Signatura de Guillem Vanrell]

8. FONTS CONSULTADES

8.1. ARXIUS

Arxiu Digital del Municipi d'Algaida
Lomax Digital Archive

8.2. BIBLIOGRAFIA

- ALZAGA RUIZ, Amaya (2005-2006). «El viaje a Mallorca en el siglo XIX la configuración del mito romántico y de sus itinerarios artísticos» a *Localización: Espacio, tiempo y forma*. Sèrie VII. Núm 18-19, p. 163-193.
- CIRER COSTA, Joan Carles (2004). *De la fonda a l'hotel: la gènesi d'una economia turística*. Palma: Documenta Balear.
- JANER TORRENS, Antoni (2021, 2 d'octubre). «El dia que el turisme temptà el dimoni» a *Ara Diumenge* [Suplement del Setmanari *Ara Balears*]. Palma, p. 2-3.
- LEERSSEN, Josep (2019). *El pensament nacional a Europa. Una història cultural*. Catarroja (País Valencià): Editorial Afers.
- MAS MIRALLES, Guillem; MATEU SOCIAS, Antoni (2001). *Montuïri. L'esclafit de la crispació*. Palma: Documenta Balear (La Guerra Civil a Mallorca. Poble a poble; 5).
- PLANAS NOVELLA, Núria (2020). «Les guies turístiques de Mallorca des d'una perspectiva històrica» a SERRA BUSQUETS, Sebastià; MAYOL ARBONA, Gabriel (dirs.); GOMILA JUANEDA; Brígida (ed. lit.). *Turisme cultural: anàlisi, diagnòstic i perspectives de futur*. Vol I. Palma: Conselleria de Model Econòmic, Turisme i Treball, Agència d'Estratègia Turística Illes Balears, p. 111-126.
- RAMIS PUIG-GROS, Andreu (2002). *El folklore i l'etnografia a les Balears (segles XIX i XX)*. Palma: Documenta Balear (Quaderns d'Història Contemporània de les Illes Balears; 38).
- (2017). *Cultura popular i nacionalisme*. Palma: Lleonard Muntaner, editor.
- RAMIS PUIG-GROS, Andreu; SOCIES FIOL, Joan (2016). «El tercer centenari de Sant Marc com a patró de Sineu. La participació dels Cossiers de Montuïri i les sortides fora de la vila» a MAYOL ARBONA, Gabriel; MIRALLES MONSERRAT, Joan (curs.). *Montuïri: Patrimoni festes. Segones jornades d'estudis locals*. Palma: Ajuntament de Montuïri, p. 111-127.
- SAND, George (1997). *Un invierno en Mallorca*. Palma: José J. de Olañeta, editor.
- SANTANA MORRO, Manel (2020). *El primer franquisme a Mallorca (1939-1959): societat i cultura*. Palma: Documenta Balear (Quaderns d'Història Contemporània de les Illes Balears, núm. 80).
- SEGUI AZNAR, Miquel (2011). «La mirada forana. Les Illes Balears vistes pels viatgers del segle XX» a RIERA, Carme (dir.); GARAU, Lucía (cord.). *La mirada forana: les Illes Balears vistes pels viatgers* Palma: Institut d'Estudis Balearics, p. 44-57.
- SOCIES FIOL, Joan; MAYOL ARBONA, Gabriel (2017). «El segle XX: de la decadència a l'època d'or dels cossiers» a RAMIS PUIG-GROS, Andreu (dir.). *El Patrimoni Immaterial. Entre la revisió i la descoberta. XXXIV Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Balearics, p 229-245.
- TOMÀS RAMIS, Pau (2021). *Els mallorquins a l'olimpiada que no fou. Expedició a l'Olimpiada Popular de Barcelona, 1936*. Paterna (País Valencià): Galés edicions.

VIVES REUS, Antoni (2005). *Història del Foment del Turisme de Mallorca: 1905-2005*. Palma: Foment del Turisme de Mallorca.

8.3. HEMEROGRAFIA

Bona Pau (Montuiri)

Es Saig (Algaida)

8.4. WEBGRAFIA

www.bisbatdemallorca.org

www.diariodemallorca.es

12

La Transició democràtica a Algaida (1975-1983)

Sebastià Feliu Cantallops

Els objectius d'aquesta investigació són, d'una banda, veure com es va viure el període de la Transició a Algaida per a poder entendre els canvis polítics i socials que tengueren lloc arran del comportament electoral, fonamentalment de les primeres eleccions municipals de 1979 i, també, de les de 1983. D'altra banda, veure el paper que va tenir el partit polític de la UCD, considerat el que ser el motor la democràcia espanyola de la mà del seu líder Adolfo Suárez, en la construcció democràtica algaidina.

D'acord amb aquests criteris, en la nostra investigació formularem dues preguntes que creiem importants en aquest sentit:

- Com va viure el poble d'Algaida el període de la Transició democràtica?
- Per què no fou la UCD la formació política més votada al municipi algaidí?

A partir d'aquestes qüestions anirem donant forma a la problemàtica que suposà un canvi tan gros en la mentalitat dels algaidins.

1. INTRODUCCIÓ

La mort de Franco marcà l'inici d'una nova etapa en la història d'Espanya: la del procés transicional de la dictadura a la democràcia. Emperò, aquesta transformació política no començà a prendre forma fins al desembre de 1976 amb l'aprovació mitjançant Referèndum a través de la Llei per a la Reforma

Política. Etapa que s'ha conegut amb el nom de Transició democràtica. Així, es pot parlar d'una evolució des de la dictadura franquista a la monarquia constitucional i democràtica. Aquest procés es desenvolupà a partir de la reforma de les institucions franquistes, dins un marc condicionat per la crisi econòmica,

el perill colpista i la violència política. En el cas de les Illes Balears, el període de la Transició cap a la democràcia pot situar els seus ini-

cis l'any 1974 i fins al 1983, amb l'aprovació de l'Estatut, no pot donar-se per acabat.¹

2. LA TRANSICIÓ A ALGAIDA

2.1. CONTEXT GENERAL

Durant els anys setanta, abans d'arribar a la democràcia, és a dir, en el tardofranquisme, persones vinculades al voltant del centredreta algaidí, ja es reunien clandestinament a Son Maig perquè ja volien un canvi polític. L'any 1971 es va nomenar Antoni Canyelles Seguí batle del moviment, darrer batle franquista, encara que els resultats, segons Nicolau Ferragut, foren ficticis i estaven manipulats.²

Per ventura, el més destacat de la política del franquisme a Algaida fou la sociologia dels seus representants, la seva procedència ideològica, la seva vinculació amb el règim, la seva capacitat de gestió i la voluntat de transformar el municipi des de les institucions.

Durant els primers decennis de la dictadura els batles provenien sociològicament i ideològicament dels sectors de la dreta clerical i actuaven en consonància amb la mentalitat totalitària i catòlica, segons els paràmetres del règim. Per ventura una de les característiques més singulars en va ser la batlia d'Antoni Cañellas, durant el tardofranquisme i la Transició. Cañellas era un antic militant i dirigent del Front de Joventuts, vinculat als sectors més reaccionaris —allò que s'anomenava

el búnquer— i als grups que resistiren contra el procés de canvi que es donà a l'Estat espanyol a partir de novembre de 1975. Va ser diputat de la Diputació Provincial i resistí al capdavant de l'Ajuntament, tot mantenint la simbologia, l'estil i l'escenografia del règim franquista fins al moment de les primeres eleccions democràtiques del 79.

D'aquest període poca cosa es coneix al poble, ni tan sols es coneixen els que col·laboraren amb el règim, com a regidors, com a companys de camí d'un projecte de monopoli polític. Sabem que hi hagué organitzacions formades per persones vinculades al règim, com ara el Triquet Algaida, però també n'existiren altres que serviren per encobeir la insatisfacció, integrades per antics militants de l'esquerra algaidina, com ara la Peña Ciclista Pou.

Abans de la mort de Franco, també es va crear la Junta Democràtica d'Algaida.

S'ha de dir que un aspecte molt important en la Història Local està relacionat amb la vida quotidiana dels pobles, en la qual es troba el més autèntic de la seva identitat local i autenticitat. La conformació de la identitat d'un poble que té una història, unes tradicions, uns cos-

1. Vegeu: PAYERAS FEMENIAS, Miquel. *Les utopies esvaïdes*. Palma, Edicions Cort, 1999. p. 10-11. Comenta que és aquest any quan s'iniciaren grans canvis polítics. Sobre això, ens diu: «El febrer, el president Arias feia un discurs a les Corts en el qual anuncià unes tímides reformes. Pareixia que les portes de l'obertura s'obrien». A les Balears, mentrestant, no existien oberturistes en el món polític oficial. La defensa de l'obertura només es trobava a la premsa, i no en tota. La primavera de 1974, però, un mallorquí que feia part del grup d'oberturistes de Madrid portà els nous aires polítics. Des del seu aterrament a la vida política institucional local, ja res no tornarà a ser igual. Quan finalitzà l'any, el sacsejament de la vida política illenca ha estat intens. Per ventura només uns pocs s'adonaven del que havia passat, estava passant i, sobretot, del que els venia sobre. Ni més ni menys que s'havia iniciat la Transició democràtica a les Illes Balears».

2. Entrevista a Nicolau Ferragut, 9/01/2019.

tums i una quotidianitat que són comuns, de generació en generació.

Seguidament, amb els punts següents referents a l'evolució política, social, cultural, etc.

2.2. EVOLUCIÓ POLÍTICA

Amb la consolidació de la democràcia i la creació de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, alguns algaidins han destacat en la vida política autonòmica com ara Gabriel Oliver Majoral, conseller del Consell General Interinsular el 1979³ i Francesc Antich, diputat al Parlament de les Illes Balears des del 1992, candidat pel PSIB-PSOE després de guanyar les primàries a Andreu Crespi el 1998⁴ i, finalment, president del Govern de les Illes Balears des del 1999.⁵

Respecte a les batlies i els consistoris algaidins, la democràcia a escala local s'encetà amb un consistori regit per una majoria integrada per una candidatura d'independents progressistes el 1979, que ja veurem. Aquesta fou seguida per dues legislatures en poder dels partits conservadors, el 1983⁶ i el 1987, amb Bernat Sastre, Gabriel Salas i Esteve Vanrell com a

2.3. VIDA SOCIAL, CULTURAL I ALTRES

Eren anys de moltes preocupacions al municipi algaidí i, potser, com a molts altres de l'illa i de la resta de l'Estat espanyol. Anys de canvis i de voler dur a terme millores en benefici dels veïns. Els problemes més greus eren l'aigua, l'enllumenat públic, l'asfaltatge dels carrers i la recollida de fems.⁸

Hem trobat algunes notícies als diaris lo-

intentarem donar resposta a la qüestió: Com va viure el poble d'Algaida el període de la Transició?

batles. Cal dir que des del 1991 fins ara el consistori ha estat governat pel PSIB-PSOE.

Com bé ha dit en Miquel Serra: «A Algaida hi ha un component social progressista. Dels pocs que es trobaven a Mallorca».⁷ I podem afirmar que dels pocs que també ara es troben.

Ha estat en el període democràtic quan la població ha sofert una transformació significativa, a conseqüència dels canvis socials i econòmics i de les polítiques que s'hi ha gestionat.

Ja ben entrada l'etapa de la Transició democràtica (1981), el nostre municipi tenia 2.877 habitants: 2.448 Algaida, 86 a Randa i 343 a Pina. A banda de l'element de caràcter demogràfic, per ventura el més destacat és l'evolució social i econòmica del municipi els darrers vint-i-cinc anys, fins al punt que Algaida s'ha convertit en un espai de segona residència, amb un augment sistemàtic de la població.

cals més importants referents a alguns temes que hem citat: «Como ha ocurrido en varios municipios de la isla, el problema del agua canalizada ha provocado un caos, por la falta de distribución»;⁹ «El ayuntamiento de Algaida completará este año el alumbrado público del casco urbano»;¹⁰ «Solución: los pueblos como Algaida o Villafranca se van a constituir en

3. «Una xerradeta amb F. Antich», *Es Saig*, 211-212, 1998, p. 30-32.

4. «Francesc Antich president de la nostra comunitat», *Es Saig*, 225, 1999, p. 2.

5. *Es Saig*, 30 de juny de 1983, p. 3-4.

6. *Es Saig*, 79, juliol 1987, p. 10.

7. Entrevista a Miquel Serra, 15/01/2019.

8. Entrevistes a Miquel Ballester, 20/03/2016 i Miquel Serra, 15/01/2019.

9. *Diari de Mallorca*, 7 de setembre de 1979.

10. *Diari de Mallorca*, 15 de gener de 1982, p. 25.

mancomunitat con el fin de resolver un problema común: el de la recogida de basuras»;¹¹ «Mientras se redactan las normas subsidiarias se está llevando a cabo una tarea de localización de construcciones ilegales».¹²

Per ventura un dels aspectes que més s'ha desenvolupat en el municipi és tot allò que fa referència a la socialització i a la sociabilitat de la població, i el seu vessant cultural. En aquest sentit, val la pena tenir ben present la tasca dinamitzadora de l'Obra Cultural d'Algaida, so-

bretot amb l'edició de la revista *Es Saig*, nascut el 1980.¹³

Van ser molts canvis tant socials com de mentalitat. Així, es va crear la Cambra Agrària —model creat durant el Franquisme i ja obsolet—, funcionà fins a la primavera dels anys 80 i es creà la Cooperativa Alpira just després. Es va dinamitzar la biblioteca municipal, es va impulsar una política de beques per a la investigació, es va fer un projecte pel futur centre sanitari, etc.

2.4. ELECCIONS MUNICIPALS D'ABRIL DE 1979

Abans d'entrar pròpiament a analitzar les municipals, veurem breument el camí en l'àmbit nacional, per saber la incidència que tingué a les illes, que suposaren les primeres eleccions de la democràcia: les eleccions generals del 15 de juny de 1977.

Perquè els ciutadans poguessin elegir lliurement els seus representants polítics i aquests comicis constituïssin una de les fites de la Transició política a la democràcia, havien hagut de passar 40 anys (des del febrer de 1936). Des de la mort del general Franco a 1975, i després de l'aprovació en referèndum de la llei per a la Reforma Política el 1976, començà un ràpid desmantellament de les institucions franquistes i, tal com es disposava en l'esmentada llei, s'havia d'elegir un parlament per sufragi universal, directe i secret.

El resultat del referèndum no va deixar cap dubte. A la pregunta: «Aprova el Projecte de Llei per a la Reforma Política?» el *sí* va vèncer amb un 95% de vots amb una participació fins i tot més gran que a la resta del territori espanyol —89 % enfront del 77% nacional—, sent

una de les escassíssimes vegades en tota la història electoral en què la mobilització havia de ser més gran a l'arxipèlag que a la resta d'Espanya.¹⁴

Per tal finalitat, es van convocar eleccions el 15 de juny de 1977.

El resultat electoral —UCD: 165 diputats; PSOE: 118; PCE: 20; AP: 16; altres: 31— va enfortir la jove democràcia, va perfilar un sistema de partits homologable a qualsevol país europeu i, sobretot, va facilitar que el nou Congrés iniciés un procés constituent capaç de dotar el país d'una Constitució basada en el consens. Pel que fa a la seva incidència a les illes, podem destacar que la participació electoral va ser molt alta i excepcional a les Balears, ja que posteriorment serien menors. Només Eivissa va quedar per sota del 70%, configurant també un patró que identificaria a aquesta illa no només com la circumscripció menys participativa de tot l'arxipèlag, sinó de tot Espanya.

Pel que fa als resultats electorals, la UCD va ser el partit més votat amb molta diferència. Seguidament i a molta distància va quedar

11. *Diari de Mallorca*, 28 de maig de 1981.

12. *Diari de Mallorca*, 31 de maig de 1981, p.18.

13. «Una xerradeta amb Pere Mulet», *Es Saig*, 122, febrer 1991, p.16-19.

14. Veure Capítol I, 01 «Elecciones generales. 15 de junio de 1977. El advenimiento democrático» en *El complejo comportamiento del voto en Baleares*, Vol. I, de M. PAYERAS i G. ADÁN, Palma, Lleonard Muntaner i IEA Editores, 2013.

el PSOE. Foren els dos partits més votats i amb representació als municipis, excepte a Eivissa que el més votat fou AP. Després, encara que AP s'imposà netament com a tercera força, en canvi, en alguns altres municipis les altres forces US, PCE i UA hi varen destacar.

Quant al municipi d'Algaida, observem els següents resultats al Congrés:

- ♦ Percentatge de vots: 83,6
- ♦ UCD: 902 (48%)
- ♦ PSOE: 204 (11%)
- ♦ Altres partits (AP, PCE i altres): 24,6%.
- ♦ Cal destacar que la coalició US (PSM) tingué una notable incidència a Algaida.

En els altres municipis observam un percentatge semblant de vots: UCD al capdavant, amb una notable diferència i, en segon lloc, el PSOE.

Per què es van donar aquests resultats extraordinaris a les illes Balears?

- Per la imatge i el carisma de Suárez. El veien com un element estabilitzador en el procés democràtic.
- Perquè la UCD propugnava un canvi des de la moderació.
- Com que és un partit estatal podia arribar més fàcilment als municipis de les illes a l'hora de fer campanya que altres partits sense implantació nacional.
- Pel suport rebut per part del món empresarial balear, exceptuant a Abel Matutes i la família March, grans de les Balears.

D'aquesta manera, tot era favorable a la UCD per a assolir els excel·lents resultats que va obtenir als barris urbans, de la manca de legitimitat de les corporacions municipals i de la greu escassetat de recursos financers. Les solucions imposades no van aconseguir millorar el panorama i, en alguns casos, el van agreujar.

Així, el nostre país seguia des de 1975 un camí de transformació ardu i gradual cap a la consecució d'una democràcia en plenitud que

permetés la lliure actuació del ciutadà, així com la seva participació activa en la vida política. La població espanyola havia comprovat des de llavors, la necessitat existent a la classe política per conformar una nova elit de govern, elegida democràticament gràcies al reconeixement de la sobirania del poble espanyol. Tot i això, en un primer moment no tots els camps de la vida política es van veure afectats per aquesta transformació.

El 1979, la democràcia encara no havia arribat als municipis espanyols. Es tractava d'un fet significatiu, ja que el municipi havia estat des dels inicis de l'Edat Moderna la cèdula bàsica que organitzava el funcionament d'una comunitat. Una comunitat que al seu torn era part fonamental del conjunt de la població nacional i que, per tant, no havia posseït la capacitat de decidir quins serien els seus representants més propers; aquells que al costat del seu equip de govern solucionarien els problemes més immediats.

En conseqüència, la convocatòria de les primeres eleccions municipals hagudes en l'actual règim democràtic va ser un procés llarg i va estar ple d'esdeveniments.

La darrera autoritat franquista d'Algaida fou Antoni Cañellas Seguí, com ja hem avançat, de 1971 a 1979. Era el practicant del poble i va ser vicepresident de la Diputació.

Després d'un llarg període d'espera es donava data a l'acte que hauria de renovar de manera total les corporacions municipals.

En la Llei per a la Reforma Política no es contemplava cap normativa sobre eleccions locals, regulant en exclusiva els comicis de caràcter general. Es necessitava una estratègia que fes possible l'entrada de la democràcia als ajuntaments. Així, abans a l'aprovació de la Constitució, s'aprovaria la coneguda Llei 39/1978 d'Eleccions locals, la qual fixava la data per a la celebració dels comicis.

Finalment, seria el 3 d'abril de 1979 el moment triat per aconseguir la renovació de les cor-

poracions locals i aquestes primeres eleccions municipals democràtiques coincidirien amb el desenvolupament de la campanya electoral de les generals de març de 1979. Dies després de les primeres eleccions democràtiques del 79 des de la caiguda de la dictadura franquista i la recuperació de la democràcia, amb la presa de possessió dels nous ajuntaments democràtics, 51 homes i una dona de Mallorca, visqueren la satisfacció i l'orgull de ser anomenats els primers batles i batlessa de la restaurada democràcia local.

Al municipi d'Algaida, es presentaren dues candidatures, la d'Independents d'Algaida i la d'UCD. El grup d'Independents estava format per persones majoritàriament d'esquerres i nacionalistes vinculades al catalanisme-mallorquinisme polític, i la UCD era un grup heterogeni de persones vinculades a la dreta moderada-liberal que volien ocupar un lloc en el nou sistema polític democràtic

Els resultats electorals foren els següents:¹⁵

- ♦ Població: 3.036
- ♦ Nombre de meses electorals: 5
- ♦ Total cens electoral: 2.456
- ♦ Total votants: 1.806 (73,53%)
- ♦ Abstenció: 650 (26,47%)
- ♦ Vots vàlids: 1.777 (98,39%)
- ♦ Vots nuls: 29 (1,61%)
- ♦ Vots en blanc: 0 (0%)
- ♦ Independents d'Algaida: 974 vots i 6 regidors
- ♦ UCD: 803 vots i 5 regidors

D'acord amb els resultats, la composició de l'Ajuntament va quedar així: Independents: 6 regidors Juan Ramis Gelabert, Pere Mulet Cerdà, Francesc Garcias Bibiloni, Andreu Gelabert Bibiloni, Miquel Llompарт Ballester, Miquel Ballester Oliver; UCD: 5 regidors Gabriel Salas Fullana, Antonio Cardell Vanrell, Nicolás Ferragut Mulet, Antonio Oliver Arrom, Francisco Antich Trobat.

El 19 d'abril de 1979 es va celebrar una Sessió Plenària extraordinària per presentar els candidats electes i procedir a la votació d'elecció del nou batle. Per voluntat expressa manifestada en aquest acte, el candidat de la UCD Gabriel Salas Fullana va renunciar a tal dret, per la qual cosa l'elecció tingué un sol candidat que fou elegit batle de la primera democràcia, Joan Ramis Gelabert dels Independents.

Amb la legitimitat dels vots, però sense experiència, amb molt pocs recursos i l'herència de greus problemes, els nous polítics municipals van haver de començar des de zero. En aquells moments, però, l'esperança i la il·lusió dels algaidins i algaidines era gairebé infinita.¹⁶

La societat algaidina iniciava l'aventura de la democràcia. En aquesta primera legislatura com en tots els ajuntaments democràtics les urgències eren arreu. Les mancances precipitaven l'acció en tots els fronts. Es poden indexar uns quants temes que, ben segur, eren denominador comú dels consistoris com a objectius prioritaris. L'urbanisme, les polítiques socials i els serveis d'atenció a les persones, entre altres.

Per què no fou la UCD el partit més votat al poble algaidí?

De la mateixa manera que la UCD va ser la força més votada a tots els municipis illencs en les eleccions generals de 1977, també ho va ser a quasi tots a les primeres eleccions municipals de 1979. No obstant això, al nostre poble no fou així, com hem vist abans.

La victòria dels Independents es va produir per diverses causes. En primer lloc, pel carisma, la influència i el prestigi dels que anaven en posicions capdavanteres en la llista. Així, el poble havia votat majoritàriament a una candidatura d'Independents i va deixar en segon terme els interessos ideològics. Els Independents

15. Font: Ministeri de l'Interior. Subsecretaria.

16. Entrevista a Miquel Oliver Ballester, 20/03/2016.

van aglutinar tota la gent progressista del poble i que tenia moltes ganes de canvi.¹⁷ Mossèn Miquel Mulet va tenir molta influència en aquest fet. Coneixia bé al batle Joan Ramis i diu que «encara que no fos el més preparat, si va ser el que més feina va fer abans de les eleccions de cara a aquestes».¹⁸ En canvi, la UCD es van confiar amb la propaganda i amb els mitjans de comunicació i, en canvi, segons en Miquel Ballester, els primers van fer molta feina sense recursos a la campanya: «a les locals s'ha de fer feina casa per casa».¹⁹ Malgrat que la llista dels ucedistes resultés atractiva per a la gent del poble, el que va fer inclinar la balança cap als Independents fou la feina i les ganes que ells tenien de canvi a tots els àmbits. Una persona clau fou en Pere Mulet Cerdà, activista cultural algaidí, que va ajudar a derrotar la UCD i posar les bases de la democràcia al consistori algaidí. En aquells anys de la transició va col·laborar amb la fundació de la revista local *Es Saig* (1980). Gran persona que defensà els interessos del poble d'una manera notable: Unió de Pagesos d'Algaida, impulsor dels premis Castelltix, i un llarg etzètera. Fou regidor d'aquesta primera legislatura. Els seus amics el descrivien com «el Savi».

En conseqüència, l'explicació es troba no en el programa polític, sinó en l'aplicació d'esquemes de percepció i apreciació morals i no pas polítics, mitjançant la recerca de la candidatura que es percep que mostra més «garanties morals» i membres més íntegres i honestos. Els Independents van obtenir una majoria suficient per governar no només perquè les condicions estructurals ho permetien, sinó també perquè els transmissors de la informació electoral eren persones de confiança que havien desenvolupat tasques profitoses per la vila i foren

votades i triades pels mateixos ciutadans.

Veiem clarament que un dels elements clau de les campanyes electorals municipals són els candidats que es presenten. Més enllà de la ideologia del partit, es valoren les personalitats i els grups socials que representen. No hi ha grans diferències entre com s'autosituen els votants pel que fa a una escala ideològica dreta/esquerra. Amb tot i això, els candidats constitueixen els seus representants polítics en l'àmbit local amb relació a instàncies més elevades i el carisma dels líders pot ser determinant de la cohesió del partit i de la seva projecció en la imatge de la vila. El fet que les eleccions municipals siguin les més personalitzades implica que les grans opcions ideològiques hi siguin menys presents —com ho mostra la variació de vot d'unes eleccions d'àmbit municipal a unes d'autonòmiques o estatals. Així, els electors poden premiar l'obra de govern i les persones que encapçalen la llista. Sens dubte, el carisma, la capacitat i el pes d'unes poques persones en les llistes electorals poden influir en els resultats dels partits, tal com va passar a les candidatures del 79 per part dels Independents, que comptaven amb una persona extraordinària i altament valorada a la vila com era en Pere Mulet Cerdà, com hem dit, cosa que va fer en gran mesura a inclinar la balança dels votants cap a aquest partit.

En segon lloc, per la unió de totes les forces d'esquerres. En tercer lloc, per la vinculació existent amb la Unió de Pagesos d'Algaida. En darrer lloc, per la influència que tingué mossèn Miquel Mulet, rector d'Algaida en el moment dels anys de la transició.²⁰ Era un personatge de ment molt oberta i progressista per aquells temps —havia estat missioner a Sud-amèrica— i que va ajudar en tot moment que la gent

17. Entrevista a Nicolau Ferragut, 9/01/2019.

18. Entrevista a mossèn Miquel Mulet, 7/01/2019.

19. Entrevista a Miquel Oliver Ballester, 20/03/2016.

20. Entrevista a Catalina Mas Targa i Catalina Martorell 9/04/2016.

del poble d'Algaida volgués realment un canvi. Juntament amb en Pere Mulet i altres, va significar un canvi de mentalitat. Segons en Nicolau Ferragut, d'UCD, la seva influència al resultat electoral fou indiscutible, ajudant als Independents a aconseguir la victòria. Ens ha dit:

«La gent era devota i ell els canvià el pensament. De centredreta passaren a votar progressistes. En Joan Ramis tenia molt

de contacte amb ell. El rector va fer posar pancartes —d'amagat— damunt el cadafal de sa plaça contràries a UCD amb el lema “cambio de camisas” perquè el poble votés als Independents. El lema al·ludia als franquistes que s'havien passat a UCD. De manera que el rector no va ser neutral, volia que guanyessin els Independents d'Algaida».²¹

2.5. ELECCIONS MUNICIPALS DE MAIG DE 1983

El dia 8 de maig de 1983 se celebraren les eleccions municipals. Es presentaven quatre candidatures: Aliança Popular, Independents de Pina, Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) i Partit Socialista de Mallorca (PSM) (vegeu les candidatures a l'apèndix documental). El Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) es presenta per primera vegada a aquestes eleccions municipals d'Algaida i el seu candidat és al mateix temps secretari general de l'Agrupació local: Antoni Vega Ballester.

Pel que fa als Independents de Pina, candidatura de caràcter conservador que es va presentar a Algaida per primera i única vegada a aquestes eleccions,²² exposarem la manera i els motius que donarem lloc al naixement d'aquesta candidatura independent, després d'haver xerrat amb en Toni Oliver Arrom,²³ candidat a la batlia d'Algaida per aquesta candidatura. Fou regidor d'aquesta legislatura i a

l'anterior també ho havia estat dins el grup Independents d'Algaida.

En primer lloc, la necessitat de conservar i incrementar la partida econòmica aconseguida durant la passada legislatura i, en segon lloc, el desig de no incidir políticament a cap partit —candidatura— d'Algaida i al mateix temps tenir una representació a Pina dins l'Ajuntament. Per això es va decidir fer una candidatura independent, tota de piners. A tal efecte es convocaren dues reunions, una informativa i una altra perquè totes les persones interessades poguessin entrar a formar part d'aquesta llista. És de ressaltar la col·laboració dels piners amb aquesta candidatura, tant per confeccionar els 13 components (vegeu apèndix documental), com per a obtenir les firmes necessàries per poder-se presentar com independents. Per tant, fou confeccionada de manera oberta i democràtica, amb la finalitat de fer una pinya per de-

21. Entrevista a Nicolau Ferragut, 9/01/2019.

22. MARIMON, Antoni; SERRA, Sebastià. *Diccionari de partits polítics de les Illes Balears (1900-2008)*, Palma, Leonard Muntaner editors, 2012, p.131.

23. Vam tenir una xerradeta amb Toni Arrom que gairebé no fou pròpiament una entrevista. Ens va donar informació sobre la candidatura.

fensar els interessos de Pina. Els objectius que es marcaren a curt termini foren: mantenir el servei de neteja, el servei d'enllumenat públic, dotar a Pina d'un local social i augmentar les activitats culturals. A mitjà termini: asfaltar els camins, gestionar la implantació del primer cycle d'EGB a Pina. A llarg termini: canalització d'aigües brutes i netes.

Referent a les candidatures Andreu Majoral digué:²⁴

«El termini de presentació de candidatures per a les properes eleccions ja ha acabat, totes les especulacions que s'han fet fins ara de quantes llistes se presentarien i quins serien els seus components ja tenen una resposta. Qui guanyarà? Qui tindrà majoria per governar els propers quatre anys? Davant aquestes llistes és preocupant el que pugui succeir segons els resultats. Previsiblement, no n'hi haurà cap que tingui majoria suficient per poder governar en solitari i això obligarà a fer uns pactes que en molts de casos poden fer gairebé impossible la governabilitat de l'Ajuntament. En aquest cas el vertader perjudicat pot ésser el poble. Aquesta campanya electoral és possible que sigui molt dura, amb enfrontaments forts, violents i desagradables. Això seria una llàstima que passàs. Per fer política és necessari tenir dues coses molt presents: Una cosa és la lluita política i l'altre molt diferent és la relació entre les persones, l'amistat, la convivència, etc. Mesclar una cosa amb l'altra sols vol dir incultura, desconeixement, etc. No perquè dues persones tinguin diferent concepció política d'un problema han de ser enemics [...]».

Els resultats foren els següents: Electors: 2.418; votants: 1.790; nuls: 16; en blanc: 17 Vàn-

lids: 1.764 AP: 738 IP: 208 PSOE: 344 PSM: 467. Va votar el 74% del cens electoral i, d'acord amb els resultats, la composició de l'Ajuntament va quedar així:

- ♦ AP: 5 regidors: Bernardo Sastre Sastre, Pedro Oliver Ballester, Andrés Roca Jaume, Gabriel Salas Fullana i Antonio Andreu Mut.
- ♦ PSM: 3 regidors: Gabriel Oliver Oliver, Catalina Mas Targa, Miquel Serra Roig.
- ♦ PSOE: 2 regidors: Antonio Vega Ballester, Sebastián Cerdà Amengual.
- ♦ IP: 1 regidor: Antoni Oliver Arrom.

El dilluns dia 23 es va celebrar una Sessió Plenària extraordinària per presentar els candidats electes i procedir a la votació d'elecció del nou batlle. La votació va donar aquest resultat: Bernardo Sastre Sastre, Gabriel Oliver Oliver, Antonio Vega Ballester, 6 vots, 4 vots, 1 vot. Fou elegit batlle el candidat número 1 d'Aliança Popular Bernat Sastre Sastre.

Aquesta elecció va ser molt comentada, tant en l'àmbit de la gent del poble com als mitjans de comunicació —diaris, ràdio—: «En Algaida (Mallorca), un concejal independent, incluído en la lista del PSOE» dio «voto a la candidatura de AP-PDP-UL, y un concejal electo socialista se votó a sí mismo, rompiendo la disciplina del partido, por lo que la alcaldía ha pasado a corresponder a la coalición AP».²⁵

El motiu fou la ruptura del compromís que s'havia acordat entre PSM-PSOE-Independents de Pina per donar la batllia a Biel Oliver. A darrera hora, els dos candidats del PSOE decidiren rompre el pacte i donaren el seu vot a Aliança Popular un d'ells i l'altre al seu cap de llista.²⁶ Ningú sabia que es pretenia amb aquesta desfeta,²⁷ ja que s'apreciava la gran tasca duta

24. *Es Saig*, núm. 28, abril de 1983.

25. *El País*, dimecres 25 de maig de 1983.

26. *Es Saig* núm. 30, juny 1983.

27. Entrevista a Miquel Serra, 15/01/2019.

a terme fins al 1983 pels Independents d'Algaida amb un Ajuntament econòmicament sanejat, amb ordre i amb molts de projectes de millora pel poble. Si repassem els resultats de les eleccions veurem que entre PSM, PSOE i IP varen obtenir 1.019 vots i AP en va tenir 738.

Per tant, l'opció progressista aconseguí 281 vots més que l'opció conservadora. Això vol dir que el poble majoritàriament no volia un batle d'AP i ara el va tenir gràcies a una mala jugada del PSOE.

3. CONCLUSIONS

Del que hem anat exposant a aquesta investigació, extraurem una sèrie de conclusions o punts que considerem importants:

- Les eleccions generals del 15 de juny de 1977 van tenir un significat especial. Els espanyols van poder exercir lliurement el dret de vot després de 41 anys.
- L'hegemonia a la representació de les Illes Balears en el Congrés de Diputats l'han exercida UCD fins a 1979, PSOE i PP.
- Les eleccions municipals o locals es van caracteritzar per una gran complexitat deguda entre altres factors a l'augment de les propostes denominades com independents, com va passar també al nostre municipi. Fins i tot quan ja s'havia regulat l'anomenada «sopa de lletres», present en les eleccions generals celebrades el juny de 1977, a conseqüència de la multiplicitat de partits recentment constituïts en el nou clima de llibertats, també és cert que el sistema polític no estava totalment assestat i això va influir en la presentació de llistes per partits, coalicions i agrupacions electorals. Les primeres eleccions municipals van contribuir a la consolidació de la democràcia en facilitar l'accés de persones i forces polítiques no vinculades al règim anterior a llocs de responsabilitat. Van donar lloc a una àmplia renovació de la classe política municipal acabant amb l'organització local del règim franquista. També van ser el reflex

del profund canvi pel qual travessava la societat espanyola. Encara que serien considerades, en general, les eleccions municipals com unes «eleccions de segona», la democràcia arribaria als ajuntaments en plenitud, i encara que són molts els aspectes que haurien de transformar-se, va suposar el pas definitiu perquè la població va comprovar que el canvi real ja havia arribat a tots els àmbits de la vida política del nostre país, tancant-se definitivament un capítol molt important de la Transició espanyola.

- La Transició espanyola, com hem comprovat, va ser un procés de reforma política, allunyat de les pors existents en aquell moment que es produí una involució. El camí va ser complex i gradual, però finalment es va aconseguir assolir la democràcia, gràcies, entre altres aspectes, al consens polític. El desig de no repetir una lluita fratricida va ser l'impuls més potent que va portar la classe política a assolir grans acords a diferència de qual-sevol ideologia. El debat suscitat sobre si havia de fer abans la Constitució que la celebració de les eleccions municipals o viceversa va ser una constant a la fi dels anys setanta. Per tot això va concloure, en què el retard de les eleccions municipals i de la definitiva constitució d'ajuntaments democràtics implicava una manca de valoració de la importància que tenia

la celebració d'aquests comicis en la democràcia. Perquè la política no només es realitza al Parlament, ja que en el municipi i els futurs Ajuntaments democràtics també es fa política i fins i tot es duen a terme les mesures més necessàries per a la població, o almenys aquelles que l'afecten directament.

- Amb el retard d'aquesta convocatòria no se sap realment què es pretenia, però es poden dilucidar algunes raons referent a això. En primer lloc, potser existiria un desig d'afermar la democràcia per part del Govern des de l'àmbit nacional perquè l'àmbit local tingués ja un guió a seguir. És a dir, primerament se cercaria afermar-se en el poder nacional i des d'aquí, en una posició molt més còmoda que la resta de partits polítics poder gestionar la celebració de les eleccions locals. Aquesta és una mera hipòtesi extreta de totes les lectures realitzades per a l'elaboració d'aquest treball.
- Aquestes primeres eleccions democràtiques, com s'ha pogut comprovar en el cas d'Algaida, van mostrar un canvi de tendència en l'opinió pública. Van donar lloc a una àmplia renovació de la classe política municipal acabant amb l'organització local del règim franquista. Els comicis locals del 3 abril 1979 van consolidar la llibertat i els drets dels ciutadans, en permetre que es triés democràticament als seus representants. Es pot afirmar que després d'això a Algaida i a la resta de municipis la democràcia va quedar enfortida.
- L'anàlisi de la premsa per a dur a terme estudis sobre la transició, en aquest cas per a les eleccions generals i municipals, ha estat molt interessant, quedant demostrada la categoria i veracitat històrica que posseeix, sent una font veritablement fidedigna dels fets ocorreguts.

Referent a Algaida:

- Les eleccions municipals són les menys ideològiques de totes perquè s'hi valora més la feina feta des de les entitats del poble o des del consistori, en termes d'honestedat i treball —ordre moral. En canvi, en unes eleccions autonòmiques, estatals o europees són les qüestions polítiques i ideològiques qui marquen la pauta.
- Els resultats electorals d'Algaida —com a la majoria de municipis— varien en funció de les persones i de la visibilitat dels grups socials que encapçalen les llistes.
- El carisma dels candidats és fonamental per entendre el vot. Aquest aspecte hi influeix molt més que la ideologia de partit, ja que la confiança en les persones determina el vot.
- La participació electoral va ser creixent progressivament des dels primers comicis municipals de 1979, amb un 73 per 100, passant pel 74 en 1983. Això podria prendre com a reflex d'una major capacitat mobilitzadora de l'àmbit municipal, amb una legitimitat cada dia més forta.
- El 1979, gran part de l'electorat, encara que no la majoria —per dir-ho de qualque manera— va ser fidel a la UCD; el 1983 es deixaria seduir pels partits d'esquerres, malgrat per circumstàncies que hem vist, al darrer moment Algaida tingués un batle de dretes. Per això, comparar les eleccions municipals del 83 amb les del 79 no té molt de sentit. Entremig s'havia produït el terratrèmol electoral de 1982 i la desaparició de la UCD i els pocs mesos transcorreguts entre les generals i les municipals no deixaven molt de marge per a la recomposició del sistema de partits. Però sí que cal destacar que l'esquerra resultà clarament vencedora.
- Les eleccions de 1979 van culminar el procés de democratització i els protagonistes

van ser els algaidins a través dels partits polítics. Aquestes estructures van passar a ser en molt pocs anys de simples organismes clandestins a considerar-se els pilars del sistema actual. Aquests impartidors de democràcia, que havien substituït a les associacions veïnals, van canalitzar les diferents maneres d'entendre l'organització del poble i van ajudar a convertir a tots els homes i dones en ciutadans. Només així, amb uns nous representants municipals, s'aconseguiria posar remei a la greu situació per la qual travessaven nombroses localitats, amb enormes mancances de serveis i amb unes finances molt deteriorades. A través de les reivindicacions fetes des del moviment veïnal i les associacions existents es van fer arribar als dirigents els desitjos de la massa social.

- La Transició democràtica a Algaida va ser diferent que a la majoria de pobles de l'illa per l'associacionisme que ja hi havia, i per això, podem dir que tots els canvis profunds a la vila foren possibles gràcies a la voluntat d'un conjunt de persones de professions liberals, d'intel·lectuals, de sacerdots, dels grups d'esplai i de l'Obra Cultura d'Algaida, la majoria de les quals ho varen dur a terme gràcies a una participació desinteressada. Eren persones coneixedores de la cultura pròpia, amb capacitat per posar-se al capdavant; tota una generació de gent jove que reivindicava autonomia, llengua, cultura i país, ja des de finals de la dictadura i durant la transició democràtica.
- La tasca acomplida pel primer ajuntament democràtic va marcar l'inici d'una altra era. Va aconseguir en tan sols quatre anys posar els fonaments que recolzen tot el desenvolupament posterior, desenvolupament del qual gaudim tots el dia d'avui.

- Volem recalcar que les entrevistes que hem fet ens han servit per saber la situació d'aquell moment al nostre municipi. No obstant això, com sabem, les fonts orals encara que puguin descriure la realitat de mà dels seus protagonistes, també poden presentar buits, imprecisions i contradiccions entre els entrevistats. Cada un d'ells ofereix el seu punt de vista. Per la qual cosa, com ja havíem posat de manifest, ni el testimoni oral ni l'escrit equivalen a la veritat històrica, i tots dos són necessaris per a la investigació.

Per finalitzar, podem dir, en primer lloc, que molts historiadors afirmen que la Transició no va ser ni modèlica, però tampoc va ser un fracàs, com des de molts sectors actualment es pretén fer veure. Amb les seves llums i amb les seves ombres, la democràcia va arribar al poble i encara que fos tard fins i tot en els municipis la ciutadania va poder votar en llibertat als seus representants polítics més propers, aquest fet sens dubte és el que s'ha de reivindicar avui lluny de qualsevol posicionament polític. En segon lloc, aquest treball d'investigació no pretén en cap cas deixar tancat el tema de la transició i dels comicis municipals del 79 i del 83 al nostre municipi, sinó obrir tot un seguit de propostes i nous camps d'estudi que continuaran la investigació que nosaltres hem iniciat. Per això, el projecte ha servit més que per oferir grans conclusions, per mostrar-nos la importància que van tenir en el sistema democràtic les eleccions municipals.

La nostra intenció és que serveixi per reivindicar aquest fet de totes aquelles persones que van participar activament tant amb candidatures o amb els seus vots en l'aprenentatge democràtic del poble algaidí.

4. PROPOSTA FUTURA D'INVESTIGACIÓ

La Transició a Mallorca poble a poble és una de les qüestions que cal aprofundir en els temes d'estudis locals de la història més recent de la nostra illa. S'ha avançat molt en la recerca del procés de canvi polític de la dictadura als primers ajuntaments democràtics. Aquest article pretén defensar la necessitat d'estudiar aquest fet polític a través de les introduccions de la història comparada com a mètode historiogràfic a la història local mallorquina de la transició a les diferents poblacions. A més, es considera fonamental la realització d'un estat de la qüestió del tema davant la dispersió d'estudis individuals del tema.

Des de la UIB, el departament d'història contemporània amb els respectius treballs de fi de grau ha impulsat aquest tipus d'investigacions a una escala individual i concreta. Però considerem necessari introduir un gir epistemològic i metodològic en aquests tipus d'estudis. Seria un element molt productiu aplicar els mètodes de la història comparada. La història comparada és aquell mètode historiogràfic que consisteix en establir un marc comparatiu entre dos espais físics d'un fet històric a un temps determinat.

Aquest enfocament pot ser de gran utilitat en la renovació historiogràfica i manera d'aproximar-se als estudis de la transició en l'àmbit local a Mallorca. Quan parlem d'aquest mètode es fa des d'una perspectiva nacional o internacional. Es fan anàlisis comparatives entre processos històrics dels països.

Quan la història local ha d'abordar l'estudi de la transició democràtica, considerem que és de rellevància establir connexions, semblances i diferències entre els diferents processos de configuració dels ajuntaments democràtics.

En aquest sentit, es defensa que és necessari establir vincles i més diàleg entre el conjunt de la historiografia local de Mallorca i dur a terme un projecte comú i global de la Transició a cada municipi a través d'aquest enfocament.

Necessitem models teòrics que ens aportin llum sobre els processos històrics locals.

Aquest estudi global s'ha d'establir a diferents nivells d'estudi.

1. Analitzar de manera comparativa el paper de la UCD, remarcar quantitativament el seu poder i accés als primers ajuntaments democràtics, el vincle entre els candidats dels diferents municipis i fer un estudi sociològic.

2. Comparar el paper del PSOE, PSM i altres formacions polítiques independents d'esqueres i nacionalistes mallorquins/catalans.

3. Analitzar el paper dels grups de poder econòmic i empresarial de cada municipi.

4. El paper de la Unió de pagesos i Obra Cultural Balear.

5. Veure el paper de l'església i dels capellans a escala local de cada poble i la relació en conjunt per afavorir aquest canvi polític cap a la democràcia.

6. Veure el paper de la dona en aquests processos. Els immigrants nacionals i estrangers.

5. BIBLIOGRAFIA I FONTS

5.1. BIBLIOGRAFIA

BOVER SÁNCHEZ, J. P.(2016): «La creación de la UCD en las Islas Baleares». A: *Pensar con la Historia desde el siglo XXI: XII Congreso de la Asociación de Historia Contemporanea*, Pilar Folguera et al. (eds.), Madrid, UAM.

- BUADES, J. i SERRA, S. (2000). «Les Illes Balears des dels anys seixanta al final del franquisme. La transició democràtica i el règim preautonòmic». A: *El segle XX a les Illes Balears*. Palma: Cort.
- CAPELLÀ, Llorenç (1975). *Les ideologies polítiques a Mallorca*. Palma: Editorial Moll.
- CAPÓ GIOL, J., 1991. «Elecciones municipales, pero no locales». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, Madrid, nº 56.
- CARRIÓ, Llorenç (2006). *Les eleccions de 1977 a les Balears*. UIB, Palma.
- CARRIÓ, Bartomeu; MARIMÓN, Antoni (2003). *El nacionalisme a Mallorca*. Palma: Govern de les Illes Balears.
- CASASNOVAS CAMPS, M. A. (1998). *Història de les Illes Balears*. Palma: Moll.
- CASASNOVAS CAMPS, M. A; GINARD FERÓN, D. (2006). *L'època contemporània a les Balears (1780-2005)*. Palma: Documenta Balear.
- COLOM PASTOR, B. (2001). *Veinticinco años de autonomía balear (1977-2000)*. Madrid: Marcial Pons.
- COLOM PASTOR, B. (2004). *Les claus del procés autonòmic balear*. Palma: Lleonart Muntaner.
- DELGADO SOTILLOS, I. (1997). «El comportamiento electoral municipal español, 1979-1995». Madrid: CIS.
- MARIMON RIUTORT, Antoni; SERRA BUSQUETS, Sebastià. (coord.) (1998). *La transició a les Illes Balears. Simposi 25 anys IEB*. Palma: Institut d'Estudis Balearics.
- MARIMON RIUTORT, Antoni. (1998). «Les eleccions a Mallorca (1977-1996)». A: *Història de Mallorca*, volum III. Palma: Moll.
- MARIMON RIUTORT, Antoni; SERRA BUSQUETS, Sebastià. (coord.) (2012). *Diccionari de partits polítics de les Illes Balears (1900-2008)*. Palma: Lleonard Muntaner.
- PAYERAS FEMENIAS, M (1987). «Aproximació a l'evolució electoral de Balears, 1977-1986». A: *Mallorca, ara*. Palma: Fundació Emili Darder.
- PAYERAS FEMENIAS, M. (coord.) (1995). *Memoria viva: Mallorca des de la mort de Franco fins avui (1975-1995)*. Palma: Grup Serra.
- PAYERAS FEMENIAS, M. et al. (2013). *El complejo comportamiento del voto en Baleares*, Vol. I. Palma: Lleonard Muntaner.
- VALLÉS, J. M.; SÁNCHEZ, J. (1995): «Las elecciones municipales en España entre 1979 y 1991: balance provisional». A: Pilar del Castillo (ed.): *Comportamiento político y electoral*. Madrid: CIS.

5.2. FONTS

Documentals

Ministeri d'Interior. Subsecretaria.
Parlament de les Illes Balears.

Hemerogràfiques

Diari de Mallorca, 7/9/1979.
Diari de Mallorca, 28/5/1981.
Diari de Mallorca, 31/5/1981, 18.
Diari de Mallorca, 15/1/1982, 25.
El País, 25/5/1983.

Es Saig, desembre 1980.

Es Saig, octubre 1981, 10.

Es Saig, març 1982.

Es Saig, octubre 1982, 8-10.

Es Saig, novembre 1982.

Es Saig, abril 1983.

Es saig, juny 1983.

Es Saig, juliol 1987, 10.

Es Saig, octubre 1987, 2728.

Es Saig, febrer 1991, 16-19.

Es Saig, juliol-agost 1998, 30-32.

Es Saig, setembre 1999, 2.

Orals

-Entrevista Antich, Francesc i Fullana, Pere, 21/05/2016

-Entrevista Ferragut, Nicolau, 9/01/2019

-Entrevista Mas Targa, Catalina i Martorell, Catalina, 9/04/2016

-Entrevista Mulet, Miguel, 7/01/2019

-Entrevista Oliver Ballester, Miquel, 20/03/2016

-Entrevista Payeras Femenías, Miguel, 10/12/2018

-Entrevista Serra, Miguel, 15/01/2019

13

Algaida en els treballs de Certamen del Seminari de Sant Pere de 1929 i 1930, de Miquel Puigserver Pou

Rafel Mas Tous, Universitat de les Illes Balears

Jaume Jaume Oliver, professor

Pere Fullana Puigserver, Universitat de les Illes Balears

1. INTRODUCCIÓ

Miquel Puigserver Pou (Algaida 1912 – Palma 1946) estudià en el Seminari Conciliar de sant Pere. Entre 1929 i 1935 participà en els Certàmens Literario Científics que s’hi organitzaven anualment, i obtingué el primer premi en dues ocasions, el 1929 i 1930, amb dos treballs relacionats amb la parròquia de sant Pere i sant Pau d’Algaida.

Segons consta en el Presbiterologi de l’Església de Mallorca es destaca que fou un home de Cúria, tingué cura de la biblioteca episcopal i treballà amb el seu oncle mossèn Guillem Puigserver Munar, llavors habilitat del clergat. Així mateix fou professor adjunt de Religió a l’Institut Femení de Palma.

En aquesta comunicació presentarem la figura d’aquest mossèn algaidí, mort als 34 anys,

FIG. 1. Detall del retrat de Miquel Puigserver Pou.

i l'interès que pot tenir recuperar la seva figura i el seu llegat, en bona part avui dispers, però localitzat, especialment la seva correspondència durant la Guerra Civil. Descobrirem la seva obra més algaidina, com és el contingut dels

treballs de Certamen, conservats a la Biblioteca Diocesana de Mallorca, i recuperarem l'àlbum fotogràfic que acompanyava aquells treballs que realitzà com seminarista jove, amb inquietuds culturals i religioses.

2. ELS CERTÀMENS DEL SEMINARI CONCILIAR DE SANT PERE

En el moment que Pere Joan Campins (1859-1915), bisbe de Mallorca entre 1898 i 1915, promulga, al cap de pocs mesos del seu pontificat, la *Ratio Studiorum* per al Seminari de Sant Pere de Mallorca.

La necessitat de la millora de la formació dels capellans per part de l'Església per poder tenir més presència en la societat i influir millor sobre els costums era un tema de conversa

constant entre els joves seminaristes del Seminari Conciliar de Sant Pere. Sens dubte Campins i els seus amics no estaven gaire contents dels estudis que havien passat. No oblidem que ell mateix havia estat professor de Teologia, Alcover era professor del Seminari des de 1888, Miralles havia passat, com a professor, per Humanitats, Filosofia i Teologia.

3. RATIO STUDIORUM

Dia 20 de setembre de 1898 es publicava *Ratio studiorum servanda in Seminario Conciliari Sti Petri Dioeceseos Majoricensis* (Pla d'estudis que s'ha d'observar en el Seminari Conciliar de Sant Pere, en la Diòcesi de Mallorca).

Campins partia de la Instrucció que havia donat la Sagrada Congregació competent dia 30 de juny de l'any 1896, per a la creació de centres universitaris, però a més de donar importància a les matèries estrictament eclesiàstiques: Sagrada Escriptura, Teologia Dogmàtica, Teo-

logia Moral, Cànon, Història de l'Església..., també donava molta importància a les ciències naturals i socials, però sobretot afegint-hi l'estudi de la història, la cultura i llengua de Mallorca —*Historia, Lingua et Literatura maioricensis*—, cosa que sorprenué totes les institucions docents de l'Estat.

Aquest pla d'estudis es mantingué en vigor fins a les reformes del bisbe Hervàs (1947-1954) i el pla d'Estudis que implantà el bisbe Enciso l'any 1956.

4. EL CERTAMEN

El Certamen fou una palestra encertada per despertar, conrar i fer fruitar moltes aptituds dels seminaristes.

Ja en la convocatòria del primer certamen, el 21 de juny de 1899, Campins expressava que l'Església, mare provident, procura la formació dels seus ministres i els exigeix una formació

adient, per això els encoratja que posin sos ulls «en els llampecs bellíssims de l'art literari, en les glorioses conquestes de les ciències, en les delícies inefables que dona l'estudi esforçat i constant, en els serveis que han de fer a la religió, en les claredats indeficients amb què Déu il·lumina i enrevolta les ànimes que a Ell s'acosten».

El professorat del Seminari acollí la idea amb il·lusió i coratge, ja sigui suggerint temes com oferint premis, que normalment eren uns llibres.

Se celebraren fins a l'any 1968, 69 certàmens (1899-1968), en els quals participaren 1.085 se-

minaristes presentant 1.048 treballs sobre multitud de temes: Lul·lisme, Història, Literatura, Arqueologia, Sagrada Escripura, Llengua llatina, grega, hebrea, Patrologia, Sociologia, Patrística, Poesia catalana, llatina, castellana...

5. NOVETATS EN L'ESTRUCTURA DE FORMACIÓ SEMINARÍSTICA

Al costat del Certamen Científic Literari s'ha de fer esment especial a la introducció d'una sèrie de novetats en l'estructura de formació seminarística, d'acord amb l'època i amb l'esperit del neotomisme dominant:

- Biblioteca del Seminari.
- El Pontifici Col·legi Espanyol de Sant

Josep – Comillas (Santander)

- L'observatori astronòmic
- Schola Cantorum
- Museu Bíblic
- Museu Història Natural
- Laboratori fotogràfic

6. MIQUEL PUIGSERVER POU

Naixement: Algaida, 15/08/1912

Ordenació prevere: 15/06/1935

Defunció: 20/05/1946

Acabats els estudis primaris passà a Palma per fer els estudis eclesiàstics. Fou ordenat prevere dia 15 de juny de 1935 conjuntament amb:

- Antoni Bordoy Santandreu (Son Sardina)
- Joan Picornell Nicolau (Porreres)
- Bartomeu Suarina Corró (Inca)
- Miquel Pol Ordinas (Consell)
- Gabriel Gili Sancho (Artà)
- Joan Gayà Nigorra (Sant Joan)
- Tres mesos abans havia estat ordenat a Roma Sebastià Garcias Palou (Inca) (Comillas – Roma).

Participà en el Certamen amb els números 869, 870, 871, 872 i 873.

Fou un home de Cúria.

Tingué cura de la biblioteca episcopal

Treballà amb son oncle com substitut de l'Habilitat del Clergat i com a professor adjunt de Religió a l'Institut Femení de Palma.

[BOBM 1946, 144. Darder P0515].

Entre 1929 i 1935 participà en els Certàmens Literari Científics que s'hi organitzaven anualment, i obtingué el primer premi en dues ocasions, el 1929 i 1930, amb dos treballs relacionats amb la parròquia de sant Pere i sant Pau d'Algaida.

- *Descripción geográfica de la parroquia de Algaida* [manuscrit]. 1929. 68 fulls.
- *Inventario artístico y arqueológico de la parroquial Iglesia de san Pedro y san Pablo de Algaida* [manuscrit]. 1930. 136 fulls.
- *Doctrina del Beato Ramon Llull sobre el Romano Pontífice* [manuscrit]. 1935. 129 fulls.
- *Inventario artístico-arqueológico de la Iglesia y convento de San Jerónimo de Palma* [manuscrit] / Miquel Amer Quetglas. 1931. 182 fulls.

En aquesta comunicació presentam la figura d'aquest mossèn algaidí, mort a 34 anys, i l'interès que pot tenir recuperar la seva figura i el seu llegat, en bona part avui dispers, però lo-

calitzat, especialment la seva correspondència durant la Guerra Civil.

Descobrirem la seva obra més algaidina, com és el contingut dels treballs de Certamen, conservats a la Biblioteca Diocesana de Ma-

llorca, i recuperarem l'àlbum fotogràfic que acompanyava aquells treballs que realitzà com seminarista jove, amb inquietuds culturals i religioses.

6. EL MANUSCRIT *DESCRIPCIÓN GEOGRÀFICA DE LA PARROQUIA DE ALGAIDA. ANY 1929*

Com a mostra —atès que per extensió no podem transcriure el manuscrit complet— seguidament reproduïm la taula de continguts que permet fer-nos una idea prou completa de l'abast d'aquest treball:¹

ÍNDICE

[0.] INTRODUCCIÓN

[1.] CAPÍTULO I. DESCRIPCIÓN DEL PUEBLO

- [1.2.] Situación
- [1.3.] Casco de población
- [1.4.] Barrios
- [1.5.] Su dependencia eclesiástica i civil
- [1.6.] Parroquia y sus titulares
- [1.7.] Régimen civil y eclesiástico
- [1.8.] Circunstancias físicas
- [1.9.] Aguas
- [1.10.] Clima
- [1.11.] Vientos
- [1.12.] Censo de población
- [1.13.] Carácter de la población
- [1.14.] Cultura científica y religiosa
- [1.15.] Santo Patrón
- [1.16.] Clases sociales
- [1.17.] Lenguaje
- [1.18.] Comercio
- [1.19.] Vías de comunicación

[2.] CAPÍTULO II. DESCRIPCIÓN DEL TÉRMINO PARROQUIAL

- [2.1.] Su situación y confines
- [2.2.] Extensión

[2.3.] Producciones

- [2.4.] Viñedo, regadío y selva
- [2.6.] Cultivo y arbolado
- [2.7.] Especialidad de sus frutos
- [2.8.] Constitución de sus terrenos
- [2.9.] Su feracidad
- [2.10.] Su configuración
- [2.11.] Torrentes

[3.] CAPÍTULO III. DESCRIPCIÓN DETALLADA DE LOS MONUMENTOS RELIGIOSOS Y EDIFICIOS ECLESIASTICOS QUE DICHO PUEBLO Y TÉRMINO CONTIENEN

[3.1.] Templo parroquial

- [3.1.1.] Situación y estilo a que pertenece
- [3.1.2.] Dimensiones
- [3.1.3.] Portales y número de capillas
- [3.1.4.] Coro
- [3.1.5.] Sacristía
- [3.1.6.] Capilla del Rosario
- [3.1.7.] Torre - campanario
- [3.1.8.] Retablos
- [3.1.9.] Pinturas
- [3.1.10.] Sagradas reliquias
- [3.1.11.] Alhajas
- [3.1.12.] Muebles
- [3.1.13.] Bajos de las paredes
- [3.1.14.] Piso

[3.2.] Casa rectoral

- [3.2.1.] Casa rectoral y sus anejos

[3.3.] Cruces monumentales enclavadas en el pueblo y esparcidas por el término

- [3.3.1.] Cruz “des Colomé”

1. La jerarquizació dels ítems de la taula és nostra.

[3.3.2.] Cruz “des mulí des Sant”	[3.6.5.] Objetos y ornamentos notables
[3.3.3.] Cruz “den Massot”	[3.6.6.] Atrio
[3.3.4.] Otras cruces	[3.6.7.] Antiguo cementerio
[3.4.] Cementerio	[4.] CAPÍTULO IV. RESTOS DE ANTERIORES POBLADORES DE NUESTRA ISLA HALLADOS EN EL TÉRMINO PARROQUIAL DE ALGAIDA
[3.4.1.] Situación	[4.1.] Objetos hallados
[3.4.2.] Dimensiones	
[3.5.] Convento de religiosas	
[3.6.] Oratorio de Ntra. Sra. de la Paz en Castellitx	[5.] ADVERTENCIAS REFERENTES AL MAPA QUE ACOMPAÑO
[3.6.1.] Situación	
[3.6.2.] Datos históricos	
[3.6.3.] Sus dimensiones y descripción	
[3.6.4.] Primitivo retablo	

Índice

Introducción	1
<u>Capítulo I</u>	
<u>Descripción del pueblo</u>	
Situación	5
Caro de población	7
Barrios	8
Su dependencia eclesiástica y civil	8
Porroquia y sus titulares	8
Régimen civil y eclesiástico	8
Circunstancias físicas	10

Capítulo IV

Restos de anteriores pobladores de nuestra Isla hallados en el término parroquial de Algaida

Objetos hallados	59
Advertencias referentes al mapa que acompaña	64

FIG. 2 i 3. Reproducció de la primera i la darrera pàgina de l'índex del manuscrit.

7. EL MANUSCRIT *INVENTARIO ARTÍSTICO Y ARQUEOLÓGICO DE LA PARROQUIAL IGLESIA DE SAN PEDRO Y SAN PABLO DE ALGAI-DA. ANY 1930*

Aquest manuscrit de 136 fulls conté nombroses fotografies, una selecció de les quals reproduïrem a continuació al costat de les realitzades recentment per Jaume Jaume Oliver. Està estructurat en quatre grans parts:

1. Església parroquial, subdividida, a la vegada en: les parts exterior i interior del temple; els retaules; les obres d'orfeberia i altres objectes notables.

2. La Rectoria i els objectes que s'hi conserven.

3. Algunes de les creus de terme de la vila d'Algaida. i

4. L'església de la Mare de Déu de la Pau de Castelltix i els elements destacables que conté.

FIG. 4. ESSLÉSIA PARROQUIAL, PART EXTERIOR. *Església de sant Pere i sant Pau d'Algaida*. Text original del peu de foto que apareix al treball: «Exterior de la iglesia y torre-campanario vistos desde la azotea de la calle situada en la calle de la Roca nº 43».

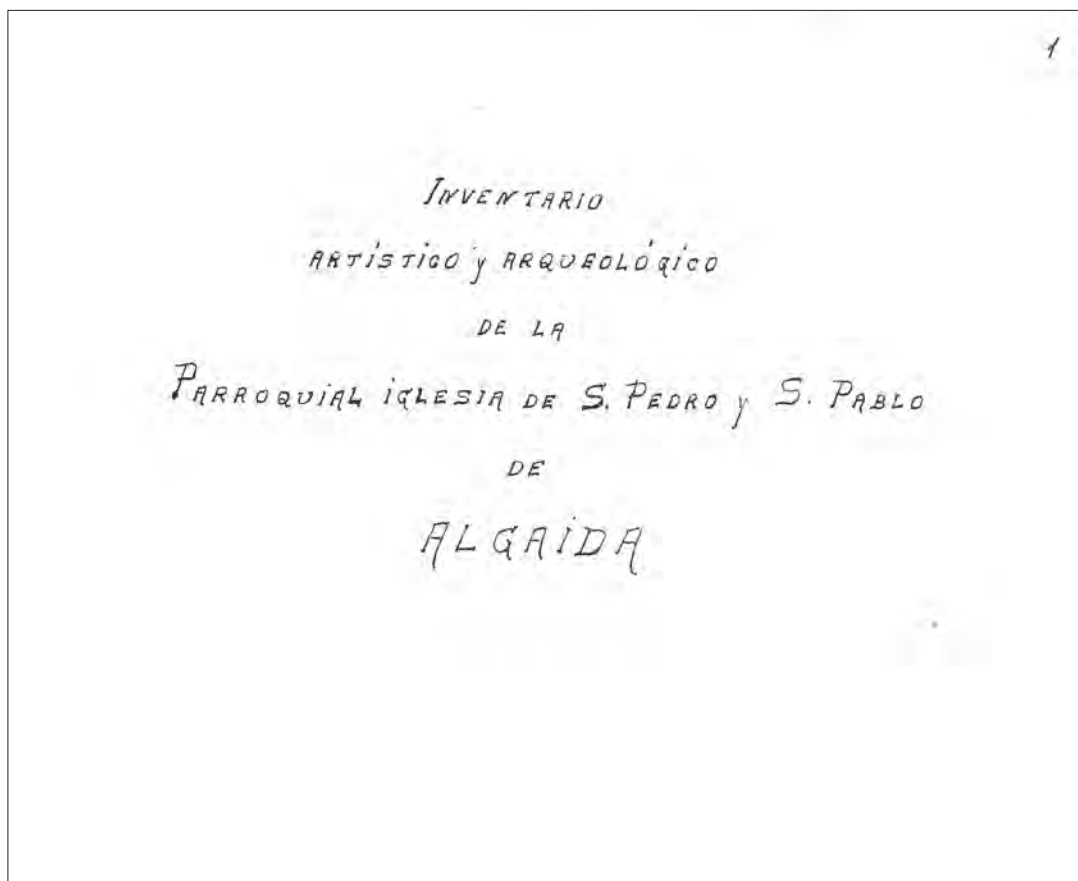
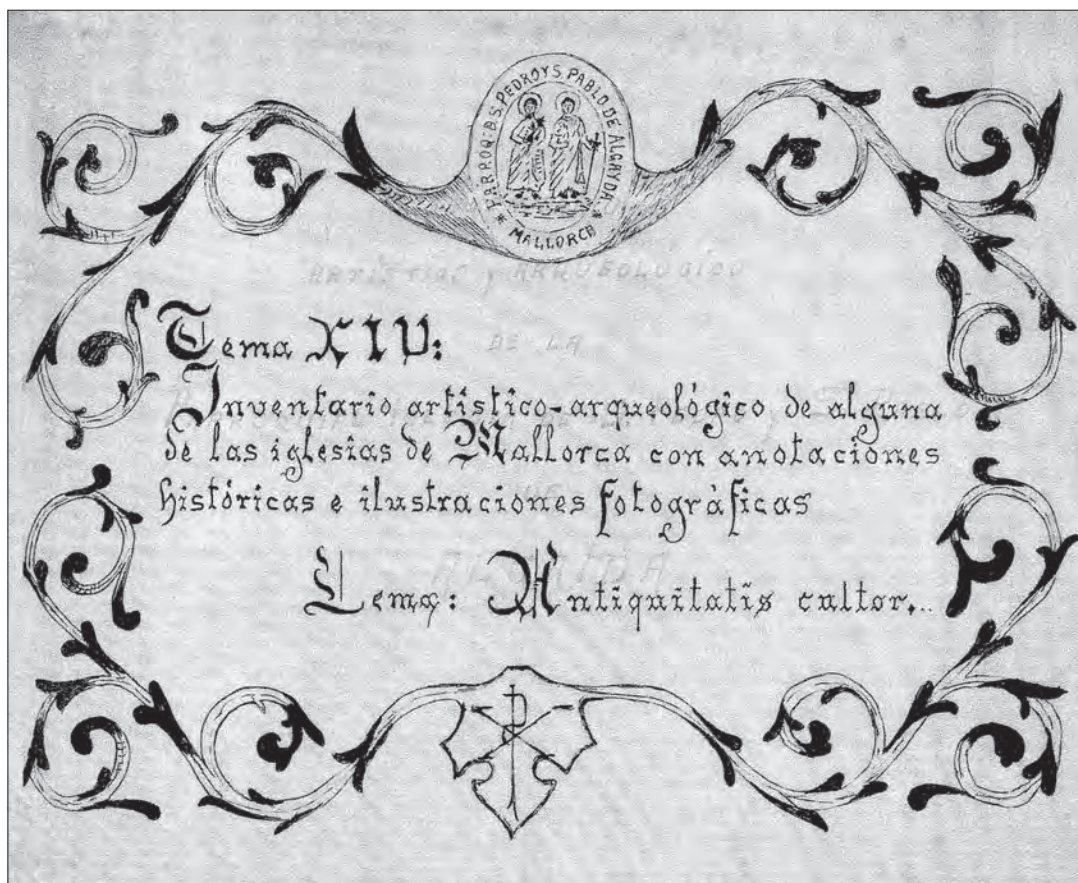

FIG. 5 i 6. Reproducció de la coberta i la portada del manuscrit.

FIG. 7, 8 i 9. ESSLÉSIA PARROQUIAL, PART EXTERIOR. Text original: «Detalle ampliado de la fotografía anterior —en el nostre cas, la número 4—. En ella se ve la robusta torre-campanario de esta iglesia parroquial. Mide 30 metros de alto por 32 de perímetro».

FIG. 10 i 11 ESGLÉSIA PARROQUIAL, PART EXTERIOR. *Portal major*. Text original: «Portal mayor de estilo gótico del siglo XIV al XV [sic]. Mide 4,70 metros de alto por 2,75 de ancho».

FIG. 12 i 13. ESGLÉSIA PARROQUIAL, PART INTERIOR. *El presbiteri*. Text original: «Vista del interior del templo tomada desde el Coro. Mide en su interior 40 metros de largo por 18 de ancho y 16 de alto». Durant la dècada de 1950, en temps del rector Gabriel Adrover, es bastí el nou altar.

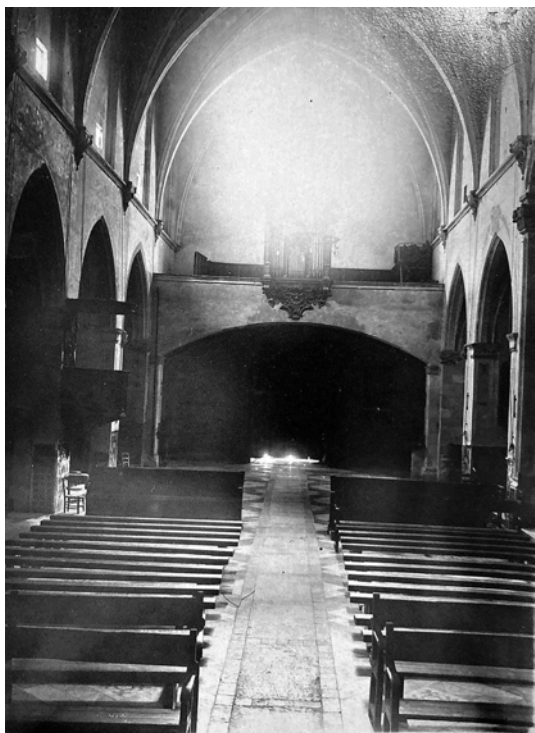

FIG. 14 i 15. ESSLÉSIA PARROQUIAL, PART INTERIOR. *El cor*. Text original: «Otra vista del interior del templo tomada desde el presbiterio. En ella se ve el coro y un poco la fachada del órgano y un trozo de la larga hilera de losas sepulcrales que cubren el pasillo central». A la esquerra de la imatge hi podem apreciar la trona, situada entre les capelles del portal dels homes i sant Sebastià. En la part central s'hi trobaven els dos bancs de les autoritats i, al cor, quan picaren l'emblanquinat de guix i calç que cobria tota la nau, s'hi descobrí la balustrada.

FIG. 16 i 17. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de l'Assumpta*. Text original: «Altar dedicado a la Asunción de Nuestra Señora, de estilo barroco, del año 1700. Mide 6,80 metros de alto por 3,20 de ancho».

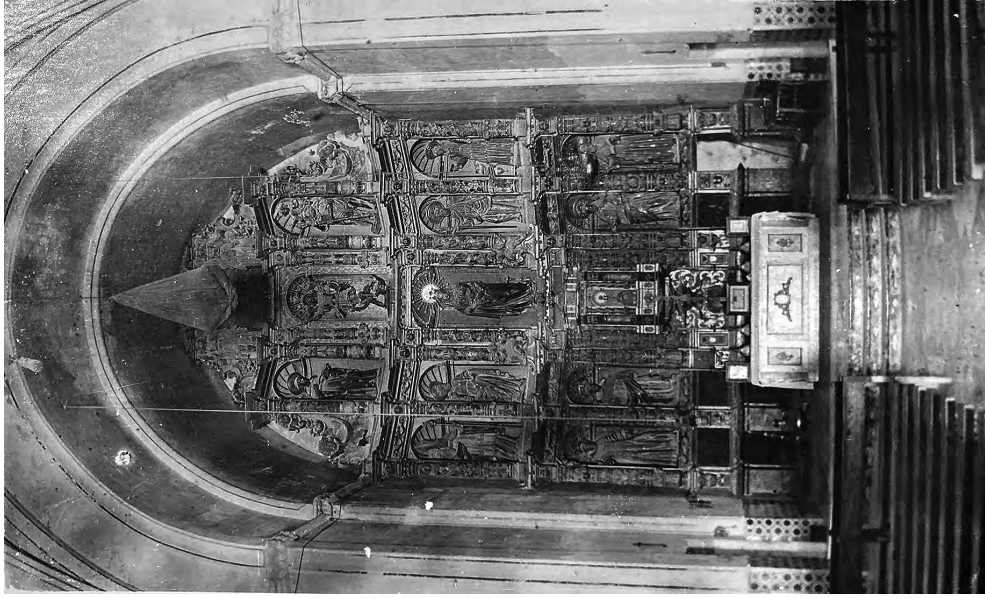

FIG. 18, 19 i 20. EGLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. Text original: «Altar mayor de estilo barroco del siglo xv al xvii. Mide 12,00 metros de alto por 7,40 metros de ancho» En aquestes tres imatges podem comparar el retaule de l'any 1929 i el d'abans i després de la restauració integral que es va dur a terme l'any 2012.

FIG. 21. ESSLÉSIA PARROQUIAL, PART INTERIOR. Text original: «Uno de los dos bancos de respeto situados uno a cada lado del pasillo central, destinados al Magnífico Ayuntamiento. Están fijos y son de mármoles revestidos totalmente por delante de finas maderas con escudos y varios elegantes dibujos barrocos embutidos con notable maestría. Mide 3 metros de largo por 1,10 de alto». Anomenats popularment com banc del batle, els ocupen les autoritats municipals en les celebracions religioses oficials. Abans estaven situats a cada costat del pasadís central a l'altura de la capella del Roser i del portal dels homes.

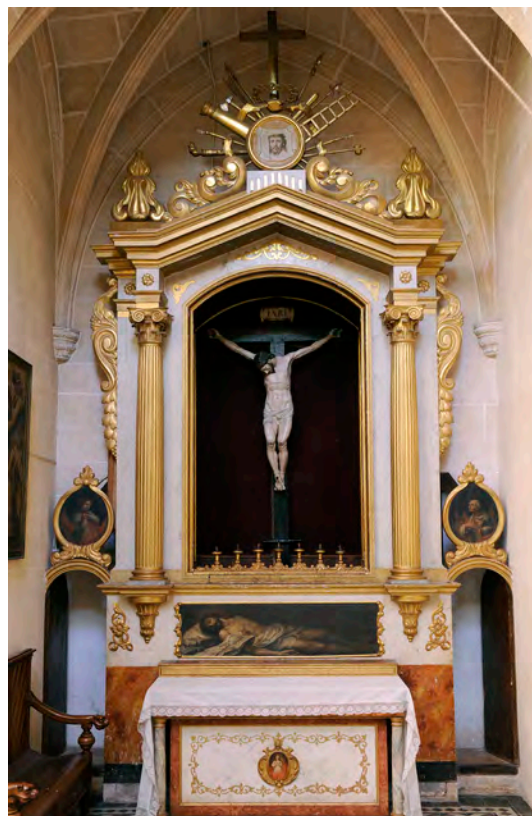

FIG. 22 i 23. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de les Ànimes*. Text original: «Retablo dedicado a la Preciosísima Sangre de Nuestro Señor Jesucristo. Del año 1874, según se lee en la clave de dicha piedra». La talla del Crist fou restaurada l'any 1975 i es retiraren les dues estàtues dels costats.

FIG. 24 i 25. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de sant Josep*. Text original: «Retablo dedicado al patriarca San José, de estilo renacimiento algo decante del siglo XVI al XVII. Mide 6,80 metros de alto por 3,20 de ancho».

FIG. 26 i 27. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de la Beata*. Text original: «Retablo dedicado a la beata Catalina Tomás de estilo barroco de cerca el año 1700. Mide 4,25 metros de alto por 2,05 de ancho». Actualment, dins d'aquesta capella hi ha instal·lat el retaule gòtic de sant Pere i sant Pau de l'església de Castellitx i el de la Beata es troba dins de la capella del Roser.

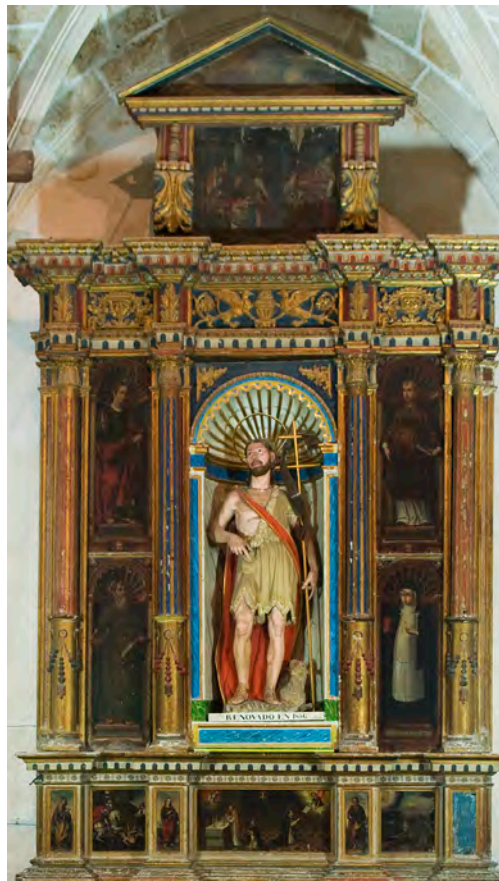

FIG. 28 i 29. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de sant Joan*. Text original: «Altar dedicado a San Juan Bautista, de estilo renacimiento de escuela mallorquina, del año 1606. Mide 6,80 metros de alto por 2,80 de ancho».

FIG. 30 i 31. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de sant Sebastià*. Text original: «Retablo dedicado a San Sebastián, su estilo es un intermedio entre el renacimiento y el barroco, del siglo XVI al XVII. Mide 8,60 metros de alto por 3 metros de ancho».

FIG. 32 i 33. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de la Puríssima.*

Text original: «Retablo dedicado a la Purísima Virgen María, de estilo barroco, de cerca del año 1700. Mide 6,80 metros de alto por 3,20 de ancho».

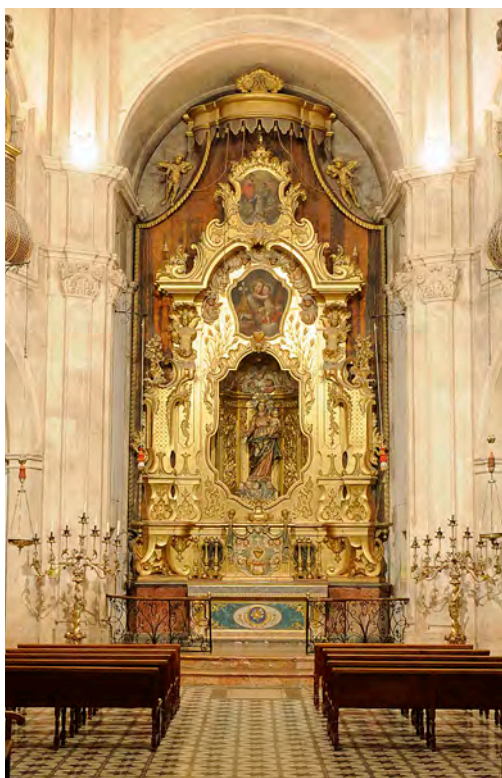

FIG. 34 i 35. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella del Roser.* Text original: «Retablo dedicado a Nuestra Señora del Rosario, de estilo barroco, ejecutado en 1759 por José Sastre y Gregorio Herrera. Mide 10 metros de alto por 4,90 de ancho».

FIG. 36 i 37. ESGLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de la Mare de Déu del Pilar*. Text original: «Retablo dedicado a Nuestra Señora del Pilar de estilo barroco del año 1700. Mide 5 metros de alto por 3,60 de ancho».

FIG. 38 i 39. ESGLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de la Mare de Déu de Lorda*. Text original: «Retablo dedicado a Nuestra Señora de Lourdes, es un retablo idéntico al de Nuestra Señora del Pilar. Mide 5 metros de alto por 3,60 de ancho». En el retaul original, en la part central, hi havia la pintura de sant Pere Regalat i es va col·locar una estàtua de cartó de la Mare de Déu de Lorda. Actualment, torna a tenir la imatge pintada original.

FIG. 40 i 41. ESSLÉSIA PARROQUIAL, ELS RETAULES. *Capella de sant Miquel*. Text original: «Retablo dedicado al Arcángel San Miguel, de estilo barroco. Mide 5 metros de alto por 3,60 de ancho».

FIG. 42. ESSLÉSIA PARROQUIAL, OBRES D'ORFEBRERIA. Text original: «Incensario de plata y una bandeja del siglo XV. Mide 0,37 metros». D'aquests objectes, que es guardaven a la sagristia, només es conserva l'encenser. La barca i la bacina varen desaparèixer a finals de la dècada de 1980.

FIG. 43 i 44. RECTORIA. *El retaule de Gaspar Oms del segle XVI*. Text original: «Parte del retaule del Nombre de Jesús, de estilo renacimiento puro, del año 1593, pintado por el famoso Gaspar Homs. Mide 2,90 metros de largo». Tal com s'indica, a l'any 1929 aquesta obra es trobava a la rectoria. Fins a finals del segle XIX havia estat situat a l'actual capella de sant Antoni, enfront a la capella de les Ànimes. Fou restaurat i en l'actualitat es conserva a la sagristia de l'església d'Algaida.

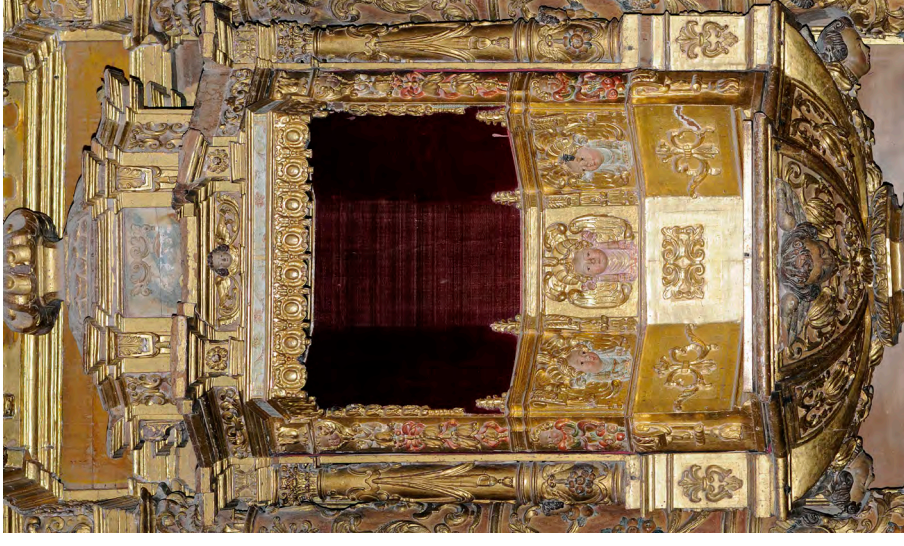
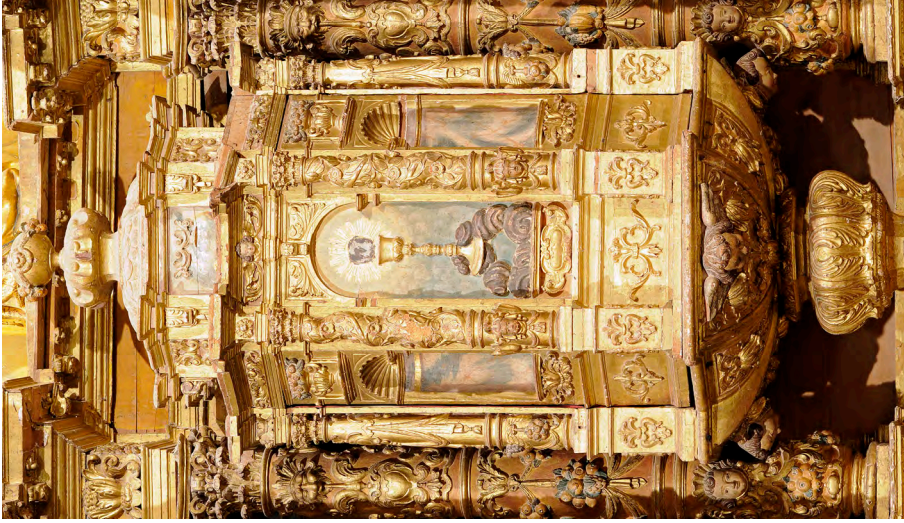
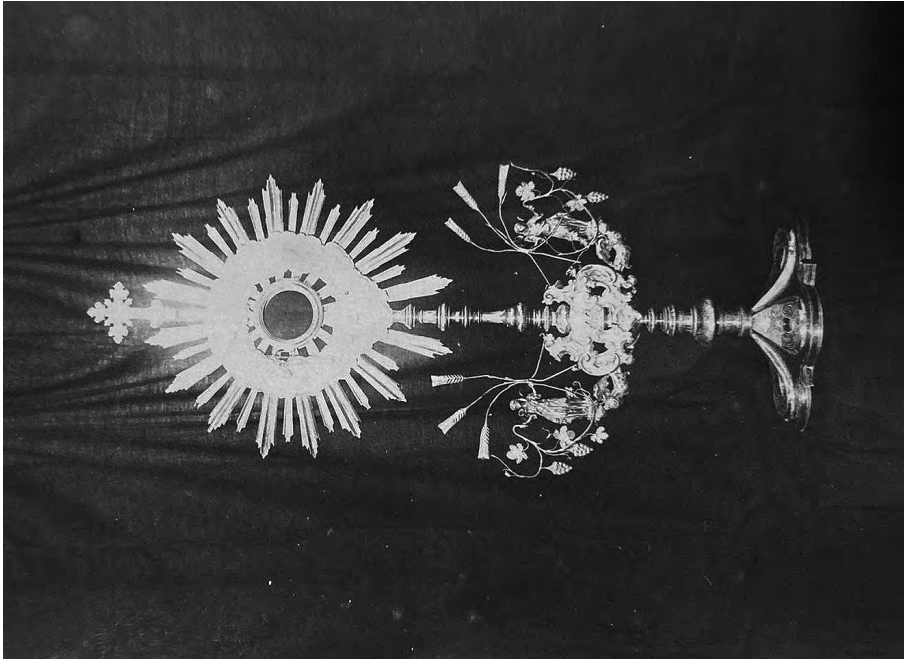

FIG. 45, 46 i 47. EGLÉSIA PARROQUIAL, OBRES D'ORFEBRERIA. Text original: «Custodia de plata repujada, del año 1662, de estilo gótico y algo de renacimiento. Mide desde su asiento hasta el vértice de la cruz 1,12 metros». A les tres imatges, custòdia o ostensori que s'exposa durant la festa del Corpus, el sagrari de l'ostensori del retaule major i aquest mateix sagrari obert.

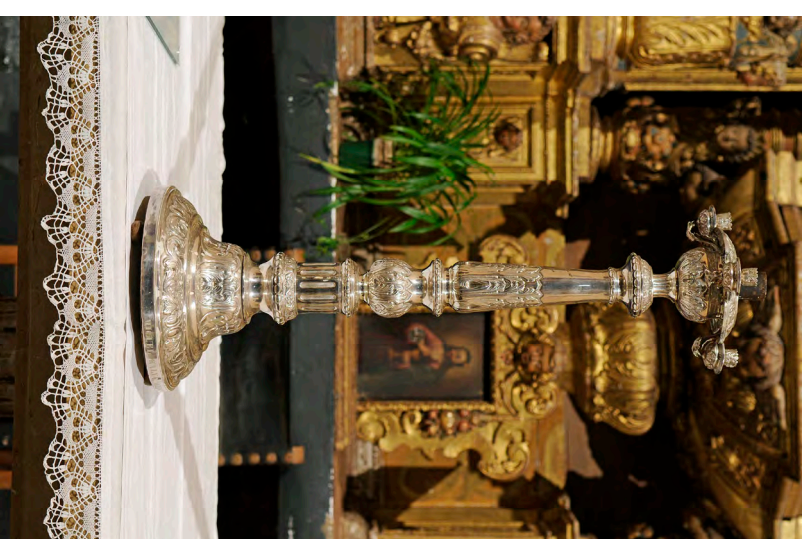

FIG. 48, 49 i 50. ESGLESA PARROQUIAL, OBRES D'ORFEBRERIA. *La creu parroquial i els candelabros*. Text original: «Candelabros de plata repujada donativo del obispo Salvà y una cruz procesional de preciosas maderas y plata repujada. Miden, los candelabros, 0,80 metros de alto y la cruz 0,85 metros».

FIG. 51, 52 i 53. ESSLÉSIA PARROQUIAL, OBRES D'ORFEBRERIA. *Calzes*. Text original: «Varios cálices de la parroquia iglesia de Algaida». D'aquests, el calze de la dreta ha desaparegut.

FIG. 54, 55 i 56. ESSLÉSIA PARROQUIAL, OBJECTES NOTABLES. *El llit de l'Assumpta*. Text original: «Fragmento del hermoso lecho de la Virgen muerta, de estilo barroco. Procede de la iglesia de Míminos de la ciudad de Palma, y fue traído el 18 [de] diciembre [de] 1836. Mide 1'80 metros de largo por 1'05 de alto». Fotografia de 1929; imatge del llit presa la dècada de 1940 per Joan Balaguer Mulet durant la festa de la Mare de Déu d'agost i fotografia de la solemnitat de l'Assumpta de l'any 2008.

FIG. 57. ESSLÉSIA PARROQUIAL, OBJECTES NOTABLES. *Crist del davallament*. Text original: «Antiguo Cristo del descendimiento, de madera. Mide 1,45 metros de largo». En aquest inventari, aquesta talla ja estava dipositada al Museu Diocesà de Mallorca.

FIG. 58 i 59. ESSLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX.
Text original: «Vista del exterior del antiguo oratorio de la Paz en Castellitx».

FIG. 60. ESSLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. Text original: «Primitivo portal del oratorio, de estilo románico [sic]. Mide 3 metros de altura por 2,60 de ancho».

FIG. 61 i 62. ESSLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *La piques baptismal i d'aigua beneïda*. Text original: «Vista de las dos primitivas pila de bautismo y de agua bendita. Miden la bautismal 2,30 metros de alto y la de agua bendita 0,90 metros». La pica d'aigua beneïda original fou robada el març de 1981. L'any 2010 es col·locà una nova pica feta pel mestre picapedrer algaidí Llorenç Jaume Mut.

FIG. 63 i 64. ESSLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *Retaule de sant Pere i sant Pau.* Es conservà talment a l'església de la Pau de Castellitx fins a l'any 1987, quan fou desmuntat perquè es trobava en un delicat estat de conservació. Fins a l'any 1998, emperò, no fou restaurat. Actualment està ubicat dins l'església d'Algaida.

FIG. 65 i 66. ESSLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *La imatge de la Mare de Déu de la Pau.* Text original: «Primitiva imagen de Ntra. Sra. de la Paz. Mide con la corona 0,80 metros de alto por 0,25 de ancho». Aquesta talla fou restaurada l'any 1975 i actualment es conserva a l'església d'Algaida.

FIG. 67 i 68. ESGLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *Calze de l'antiga parròquia de Castellitx.* Text original: «Primitivo cáliz de estilo gótico y algo de renacimiento. Mide 0,23 metros de altura». Actualment es conserva a l'església d'Algaida.

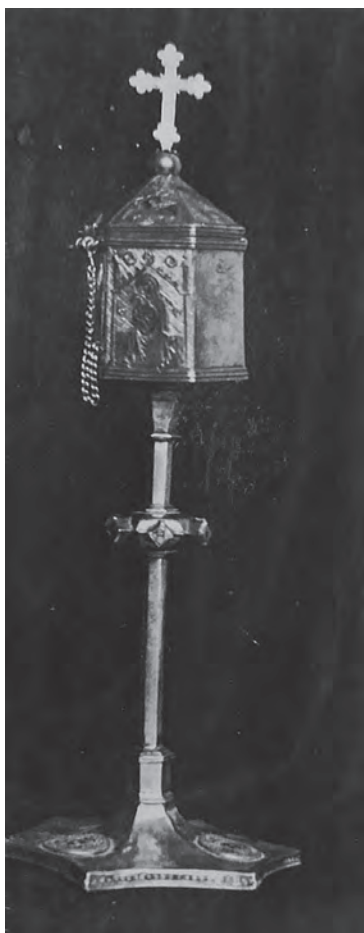

FIG. 69 i 70. ESGLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *Copó per a viàtics.* Text original: «Elegante copón para viáticos, de estilo gótico, del siglo XIII. Mide desde su asiento hasta el vértice de la cruz 0,36 metros, y en la base de ángulo a ángulo 1,15 y la caja 0,06 de alto».

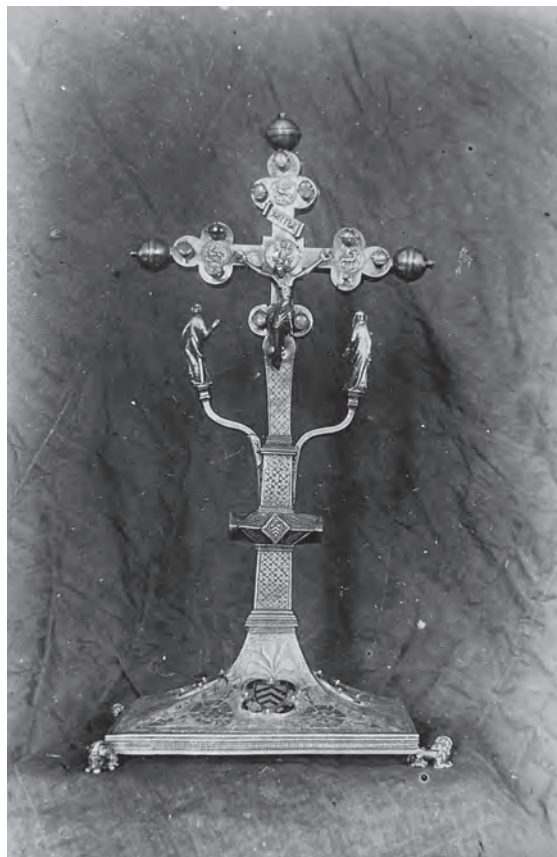

FIG. 71, 72, 73 i 74. ESSLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *La Vera Creu*. Text original: «Artístico relicario del *Lignum Crucis*, antiquísimo de estilo gótico, de plata sobre dorada, enriquecido con esmaltes y piedras de color. Mide 0,46 metros de altura».

FIG. 75, 76 i 77. ESGLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *Casulla del segle XVII*. Text original: «Primitiva casulla verde. Mide 1,15 metros de altura por 0,57 metros de ancho». A la imatge antiga: Revers de la casulla de l'església de Castellitx, actualment conservada a l'església d'Algaida. A les imatges de Jaume Jaume: anvers amb les figures de sant Miquel, sant Joan Evangelista i l'escut dels Reus i revers amb les representacions de la Mare de Déu, sant Pere i sant Sebastià i l'escut dels Reus.

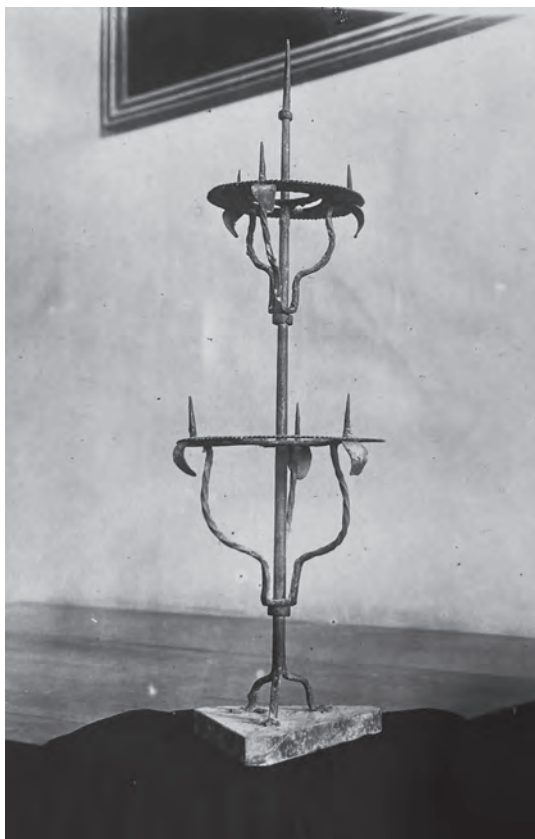
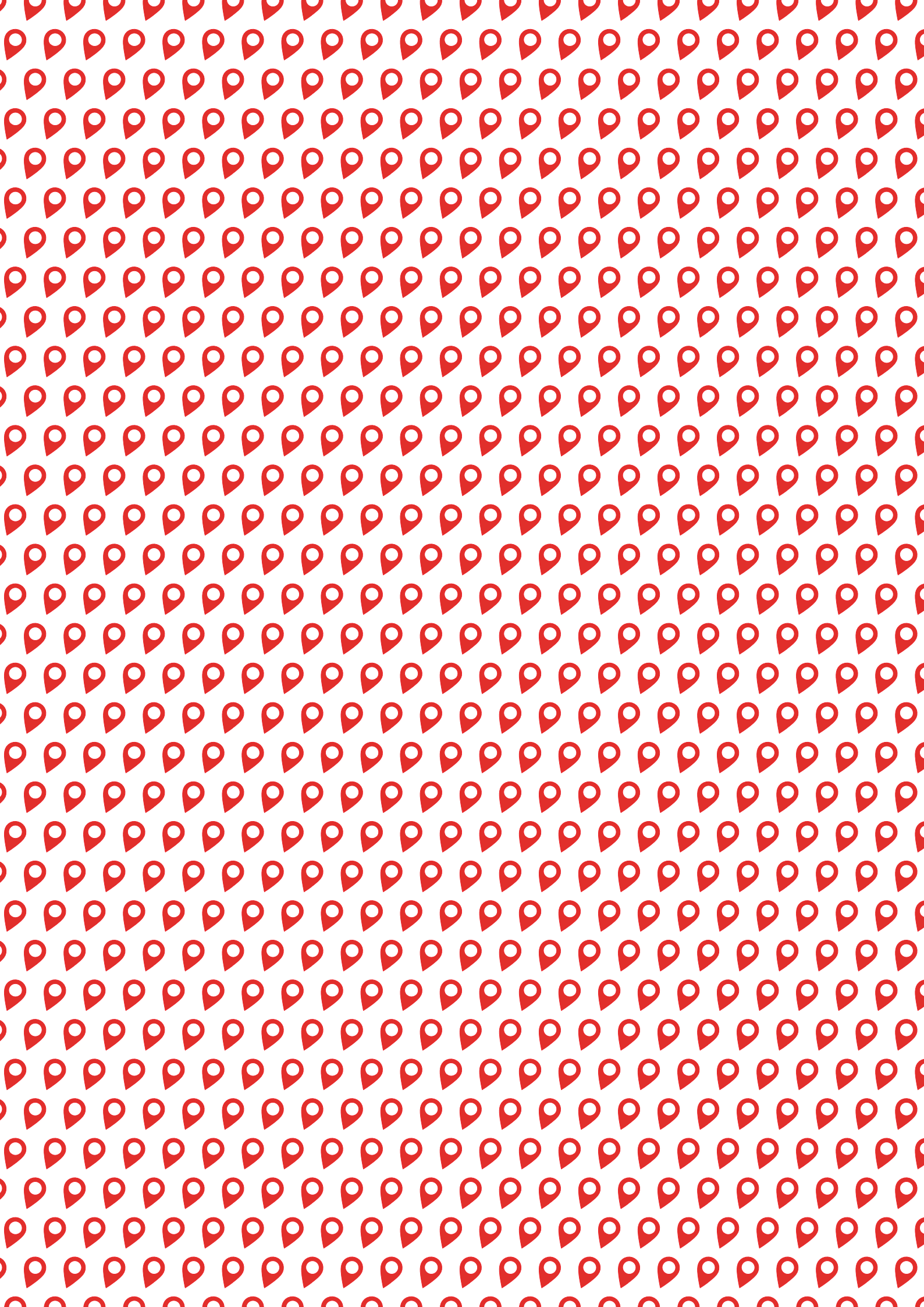
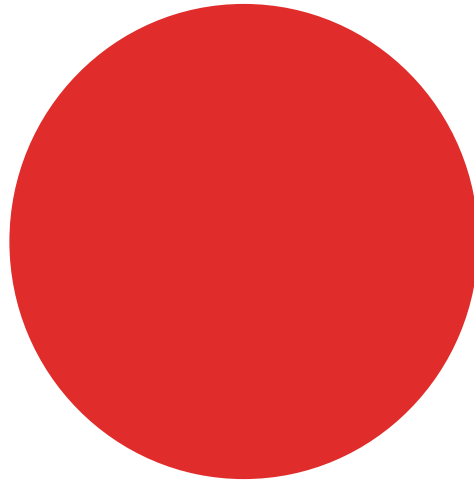

FIG. 78 i 79. ESSLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *Altres objectes*. Text original: «Antiguo candelero de hierro forjado. Mide 0,70 metros de altura». Es conserva a l'església d'Algaida. «Primitiva cruz procesional, policromada con Cristo grabado, perteneciente al oratorio de Castellitx, y custodiada actualmente en el Museo Diocesano».

FIG. 80. ESSLÉSIA DE LA MARE DE DÉU DE LA PAU DE CASTELLITX. *Pintura de sant Antoni*. Text original: «Antiguo cuadro de San Antonio, colgado en una de las paredes del presbiterio de dicho oratorio. Mide 1 metro de ancho por 1,15 de alto». Aquesta tela era un quadre de l'antiga capella des Rafalet. Va desaparèixer a finals del segle XX.

AJUNTAMENT D'ALGAIDA

Departament de Cultura i Patrimoni
Consell de Mallorca

COL·LECCIÓ

Llunyola

Estudis Locals ▶ 01
del Municipi d'Algaida

ISBN: 978-84-934069-9-8

9 788493 406998